

2010

**82.3(5Хин)
К19**

Калила ва Димна / тарж. Суйима Ўаниева. - Т.: Янги аср авлоди, 2010. - 260 б.

Бу асар, неча асрларки, ҳикмат ва масаллар бобида муносиб ўрин эгаллаб келмоқда. Халқ ҳаёти, дарди, аҳли донишлар улуғворлиги, ҳозиржавоблик, донолик акс этгани учун ҳам “Калила ва Димна” таъриф ва тавсифга эга. Ундаги масаллар, ҳикматлар маъзи инсонийлик, олижанобликни улуғлайди. Тарбиявий аҳамияти жиҳатидан ҳам ушбу бебаҳо асар бугун-да ўз қийматини йўқотмаган. Ўқинг, уқинг, донолар оламида бўлинг.

ББК 82.3(5Хин)

Таржимон:

Суйима ЎАНИЕВА

ISBN 978-9943-08-503-9

© «Калила ва Димна». «Янги аср авлоди», 2010 йил. 260 бет

АБАДИЯТГА ДАХЛДОР ЁДГОРЛИК

«Калила ва Димна» ривоятларга кўра аслида қадим замонларда ҳинд файласуф олимлари тарафидан ёзилган. У ҳинд фолклори асосида яратилган бўлиб, «Панчатантра», «Хитопадеше» ва бошқа асарлар билан илдири бирдир.

«Калила ва Димна» Эрон шоҳи Ануширавон (531-579) даврида Ҳиндистондан сарой фузалоларидан бўлган Барзуя ҳаким томонидан яширинча Эронга келтирилиб, паҳлавий тилига таржима қилинган. Бу таржима йўқолиб кетган, лекин паҳлавий тилидан сурия тилига қилинган таржима (тахминан 570 йиллар, мутаржим Буд номли шахс) адабиётга нодир ёдгорлик сифатида кўшилди. «Калила ва Димна»нинг Аббосийлар халифалиги даврида ўша замоннинг энг донишманд олимларидан бўлмиш котиб Абдулла ибн-ал Муқаффа (721-757) томонидан араб тилига қилинган таржимаси унинг бутун дунё бўйлаб тарқалишига сабаб бўлди.

Эски шарқ анъанасига кўра, Ибн-ал Муқаффа «Калила ва Димна»ни таржима этиш асносида фақат муқаддима ёзибгина қолмай, асарнинг асосий матнига ҳам бирмунча ўзгаришлар киритган. Масалан, у «Димна ишининг текширилиши» фаслини ўзидан кўшган.

X-XI асрларда «Калила ва Димна» Ибн-ал Муқаффа таржимаси асосида яна сурия тилига, XI асрнинг охирида юнон тилига, XII асрда юнончадан славян тилига, XIII аср ўрталарида яҳудий тилига, бир неча ўн йиллардан кейин эса латин тилига таржима қилинган. Ана шу охириги таржима француз, италян, немис ва бошқа ўарб тилларига қилинган таржималарга асос бўлиб хизмат қилган.

1889 йилда машҳур рус шарқшунослари М.Атгае ва М.Рябинин «Калила ва Димна»ни рус тилига таржима қилдилар. Рус олими И.Ю.Крачковский ўзининг ёш истеъдодли шогирди И.Р.Кузминга «Калила ва Димна»ни арабчадан рус тилига таржима қилишни топширади.

Т.Р. Кузмин машҳур арабшунос Л.Шайхо томонидан 1905 йил Байрутда нашр қилинган, 1923 йилда эса қайтадан таҳрир қилиниб тuzатилган вариантини асос қилиб олади. Т.Р.Кузминнинг бевақт вафоти таржиманинг тугалланмай қолишига сабаб бўлади. И.Ю.Крачковский уни тугатиб, Л.Шайхонинг матнига мослаштириб қайта ишлаб чиқади. Бу таржима Е.Э. Бертельс сўзбошиси билан 1957 йилда Москвада иккинчи дафъа нашр этилади.

Араб ва сурия тилларига қилинган таржималардан кейин тожик адабиётининг отаси, машҳур шоир Рудакий (940-941 йилда вафот этди) «Калила ва Димна»ни форс-тожик тилига назм билан, 1143-1144 йилда эса Низомиддин Абул Маолий Насруллоҳ наср билан таржима қиладилар.

XVI асрга келиб «Калила ва Димна»ни Хусайн Бойқаро фармони билан ҳиротлик шоир Хусайн Воиз Кошифий форс тилига қайтадан таржима қилади, асарга «Анвори Суҳайлий» деб ном беради ва уни Султон Хусайн Бойқарога баўишлайди.

Ниҳоят, Ҳиндистонда бобурийлар даврида Акбаршоҳнинг (1556-1605) вазири Абул Фазл бин Муборакшоҳ «Анвори Суҳайлий»ни қайтадан ишлайди, унинг тили, услубини бирмунча соддалаштиради ва уни «Ийёри дониш» деб атади. XVI асрда бу ноёб ёдгорликнинг форс тилидан туркий тилга «Хумоюннома» номи остида қилинган таржимаси кенг шухрат қозонади.

XIX аср охирида Қозонда Габалгаллам Файзхон ўўли бу асарни арабча аслиятдан татарчага таржима қилиб топография усулида босмадан чиқартирди.

Бу ерда куйидагиларни айтиб ўтмоқ лозим.

Ўарбда таржима қилишда асл матнни мумкин қадар ўз холича сақлаб қолишга интилиш, шарқда эса аксари асл матнни эркин таржима қилиш анъанаси кучлидир, шарқда таржимон асл матнни қисман бўлса-да, ўз дунёкараши ва даври талабларига кўра талқин этиш ва шу билан бирга, ҳатто ўзидан кўшишга ҳаракат қилади, бу анъана тусига

кирган. Шарқ халқлари тилларига қилинган таржималарга ёндашишда шуни кўзда тутмоқ лозим. Араб, форс ва бошқа шарқ тилларига қилинган таржималар шундан далолат беради. Бу нарса «Калила ва Димна»нинг ўзбек тилига қилинган таржималарига ҳам оиддир.

Унинг ўзбекчага қилинган биринчи таржимаси тахминан XIII асрга тўғри келади. Бу таржиманинг ягона нусхаси Лондонда «Индия оффис» кутубхонасида сақланмоқда. Мутаржими Ифтихориддин Муҳаммад Бакрий. Инглиз шарқшуноси Эте ўз каталогида мазкур нусхасига қисқача шарҳ беради.

1131 (1718-19) йилларда «Калила ва Димна» Қашқарда Мулла Темур томонидан «Анвори Сухайлий» асосида таржима қилинади ва унга «Осори Имомия» деб ном берилади.

1253 (1837-1838) йилларда «Калила ва Димна» Хевада Хоразм хонларидан Оллоқулихон ҳукмронлиги даврида Мулла Муҳаммад Ниёз томонидан форсчадан ўзбек тилига таржима қилинади. Мутаржимнинг таржимага ёзган муқаддимасида асарнинг Ўрта Осиёда кенг тарқалганлиги, севилиб ўқилганлиги, аввал ҳам бир неча бор таржима қилинганлиги айтилади.

«Калила ва Димна»нинг ўзбек тилидаги таржималари орасида халқ ичида энг машҳури 1898 йилда Тошкентда литография усулида нашр этилган Қори Фазлуллоҳ (тахаллуси Алмаий) томонидан бажарилган таржимадир. Бошқа шарқ таржимонлари каби Алмаий ҳам аслиятни жуда эркин таржима қилади, маълум даражада асарга ўз ҳиссасини ҳам қўшади. Бу масаланинг бир муҳим томонидир. Масаланинг иккинчи томони шуки, унинг (Алмаийнинг) ўзига хос таржима тили ва услуби бор.

Алмаий таржимаси қисқа муддат — 1901-1913 йиллар ичида уч марта тошбосмада нашр этилади.

ЎзФА Абурайҳон Беруний номидлаги Шарқшунослик институти қўлғемалари фондида «Калила ва Димна»нинг 1131 (1718-19) йилларда Мулла Темур томонидан Қашқарда бажарилган учта қўлғема нусхаси (инв. 7451, 5807, 1321-сонли), Алмаий таржимасининг 1318 (1900)да кўчирилган нусхаси ҳам сақланади.

Булардан ташқари, шу фондда бу нодир асарнинг бир неча форсий қўлғема нусхалари ва талайгина тошбосма нашрлари ҳам мавжуд.

Шуни қайд этмоқ лозимки, Алмаий таржима қилишда, юқорида айтганимиздек, асл матнга жуда эркин муносабатда бўлган. Бунинг устига, унинг тили оўир, форсий-арабий иборалар билан тўлган, кенг ўқувчилар оммаси аксар уларни тушуна олмайди.

1960 йилда «Калила ва Димна»нинг Р. Султонов томонидан озарбайжончага қилинган таржимаси нашр этилди. У ўз даврининг машҳур олими, адиби Абулмаолий матнини асос қилиб олган. 1962 йилда мазкур таржиманинг мукамаллаштирилган иккинчи нашри чиқди. Бу ҳозирга қадар туркий тилларда бўлган ва чоп этилганлар орасида энг эътиборлисидир. Китобхонларга тақдим этилаётган бу асарни таржима қилишда биз Эронда 1938 йили Абдулазим Ўариб томонидан нашр этилган матн ва озарбайжон таржимасини асос қилиб олдик.

Асарни таржима этиш ва нашрга тайёрлашда қуйидаги жиҳатларга эътибор қилинган:

1. Мумкин қадар мукамалроқ матнни ўқувчиларга тақдим этиш. Шу мақсадда, юқорида айтилганидек, асосан охириги озарбайжон нашрини олиб, унга Алмайдан баъзи хикоятлар қўшилган.

2. Асос қилиб олган матнда кераксиз қайтариқлар, ҳаддан ортиқ тафсилотлар қисқартирилган. Шу билан бирга, аслиятдаги тарбияга, одобга хилоф, ўоят беҳаё парча ё жумлалар ҳам қисқартирилди. Буни амалга оширишда ҳам асарнинг умумий хусусиятига путур етказмаслик кўзда тутилди.

3. Асарнинг айрим парчалари эркин таржима қилиниб, уларнинг мухтасар баёни берилди, шунинг учун бу китобга «Калила ва Димна»нинг академик нашри эмас, оммабоп нашри деб қараш керак.

4. Маълумки, «Калила ва Димна»нинг тили ва услуби фольклор тили ва услубига монанддир. Шунинг учун ҳам тарихий ҳақиқатга ва аслиятга зид иш кўрмаслик мақсадида шу нарсага риоя қилинган. Шу билан бирга, жонли халқ тилининг хусусиятлари ва бойликларидан фойдаланишга ҳаракат бўлган.

5. Асардаги баъзи персонажлар номи турли нашрларда ҳар хилдир. Бунда Алмай нусхасида берилган номлар олинган.

«Калила ва Димна» узоқ вақтлардан бери ўзбек халқига маълум, унинг кўп ҳикматли сўзлари, ажойиб ҳикоялари ҳар хил йўллар билан халқ орасига кенг ёйилиб, оўиздан-оўизга ўтиб келмоқда. Асарнинг ўзбек халқ ижоди ва ёзма адабиётига ҳам таъсири катта. Бунинг изларини машҳур адабий ёдгорликларимизда яққол кўриш мумкин. Асарнинг XIX асрда ўзбек тилида, тошбосмада уч дафъа нашр этилиши адабий-маънавий ҳаётимизда ўят муҳим ҳодиса бўлди. Натижада, бу шоҳ асар ўзбек халқининг ҳам мулкига айланиб қолди.

Сўйима ЎАНИЕВА

ИБН-АШ-ШОҲ АЛ-ФОРСИЙ НОМИ БИЛАН МАШҲУР БЎЛГАН БЕҲНУД ИБН САҲВОНИНГ МУҚАДДИМАСИ

Ҳамду санодан сўнг биз бу муқаддимада браҳманларнинг пири муршиди, ҳинд файласуфи Бейдабо нима сабабдан ҳинд подшоҳи Добшалимга «Калила ва Димна» китобини ёзиб тақдим қилганини баён этамиз. Бу китобнинг мазмун ва мақсадни жоҳил кимсалардин пинҳон тутиш учун ундаги ривоятлар ҳайвонлар ва қушлар тилидан нақл этилади.

Беақл одамлар учун у юзаки кўринар, аммо фаросатли одамлар эса унда ўят чуқур, ибратли маъно жавоҳирларини топадилар, манбалари жуда бой ва гўзал эканлигини кўрадилар. Бу китоб файласуф учун — кенг бир фазо, ақл учун — буюк машқ майдони, китоб мухлислари учун — нутилмас хотира, маъносига тушунадиганлар учун — ажойиб бир ибрат хазинасидир.

Биз Эрон шаҳаншоҳи Хусрав Ануширвоннинг нима учун ҳақимлар бошлиғи Барзуяни ҳинд мамлакатига «Калила ва Димна» китобини олиб келиш учун юборганини ҳикоя этамиз. Барзуя Ҳиндистонга келганидан сўнг ҳинд шоҳининг хазинасига яширинча кириб, «Калила ва Димна»ни кўчиришга розилик берган котибни топиш учун қандай ҳийлалар ишлатганини, ҳинд олимларининг бошқа китобларини, ҳар томони ўн хонали бўлган шахматни ва бу китобни қандай қилиб Эронга келтирганини тасвир этамиз.

Биз бу ерда нима учун Бузуржмехр Ибн-ал Бухтеқонинг бу китобга муқаддима ёзганлигини айтиб, айна замонда китобнинг фазилатларини ҳам кўрсатиб ўтаемиз. Биз бу китобни қўлга олган ҳар бир одамни уни ўрганишга, унга қайта-қайта мурожаат қилишга, унинг фойдали ва ибратли томонларига диққат этишга даъват этамиз. Ёлғиз шу вақтдагина ўқувчи бу китоб инсон орзу қиладиган ҳар нарсадан афзал эканлигини кўради. Бунинг учун китобдаги мажозий сўзларнинг маъзини чақмоқ лозимдир. Акс ҳолда, ўқувчи китоб олдида қўйилган мақсадни тушуна олмайди. Биз бу ерда Барзуянинг қайтиши ва китобни ўқиш усулини кашф этганини, Бузуржмехр нима учун «Барзуя ҳақим» номи билан махсус бир боб ёзганини, бу бобда Барзуянинг туўилганидан бошлаб қандай ўқиганини, илоҳиётга берилгани ва турли оқимлар билан таниш бўлганлигини, бу бобни «Шер ва хўкиз» бобидан олдин келтирилганининг сабабини ҳам кўрсатиб ўтаемиз.

Али ибн аш-Шоҳ Форсийнинг нақл қилишича, файласуф Бейдабо қуйидаги сабабларга кўра ҳинд подшоҳи Добшалим учун «Калила ва Димна» китобини ёзган: румлик Искандар

Зулқарнайн ўарб шоҳларини маўлуб қилгандан кейин шарқ подшоҳлари Эронийлар ва бошқаларга қарши ҳужум бошлади. У ўз душманини маўлубиятга учратмагунча ёки ўзига тобе этмагунча қаттиқ кураш олиб борар, урушни истаганлар билан урушар, сулҳ истаганлар билан сулҳ тузар эди. Эрон шоҳлари унинг йўлида тўўаноқ бўлган биринчи душманлари эди. Эронийлар биринчи урушдаёқ тумтарақай бўлиб, ҳар ёққа тўзўиб кетди. Бундан сўнг Искандар Зулқарнайн Хитой томон кўшин сурди. Энг аввал ҳинд мамлакатини забт этиш зарур эди. Искандар ҳинд подшоҳини ўзига бўйсундирмоқчи, ўз дини ва ҳукмронлигини унга қабул эттирмоқчи бўлди. Бу вақтда Ҳиндистонда Форек номли кучли ботир, енгилмас ва тадбирли киши ҳукмдорлик қиларди.

У Искандар Зулқарнайннинг бостириб келаётганидан хабар топгач, урушга тайёргарлик кўра бошлади. Уруш учун лозим бўлган бутун тадбирларни кўрди. Паҳлавонларни чақириб, жангга ҳозирлик кўришни амр этди. Қисқа муддат ичида жанговар фил тўдалари, махсус ҳужумга ўргатилган йиртқич ҳайвонлар, тамўа бостирилган отлар, узун найзалар, ўткир қиличлар, яркироқ қалқонлар ҳозирладилар.

Юнонлар Форек турган жойга яқинлашганида ҳиндларнинг шу маҳалгача мисли кўрилмаган лак-лак отлиқ аскарлар ҳозирлаб қўйганлари ҳақида Искандарга хабар етказдилар. Буни эшитиб Искандар жангнинг маўлубият билан тугаши мумкинлигидан чўчиди. Искандар ҳийлакор ва шафқатсиз бўлиши билан бирга, сезгир ва тадбирли одам ҳам эди. У аскарлар қароргоҳи атрофида хандақ қаздириб, шу ерда маълум вақтга қадар сабр қилиб туриш, ҳинд шоҳига қарши қандай жанг қилиш ҳақида кенгаш куриб, керакли тадбир-чораларни кўришга қарор қилди. У мунажжимларни чақиртириб, ҳинд подшоҳига ҳужум қилиш, уни енгил учун қайси кун яхши эканлигини аниқлашни амр этди. Мунажжимлар шоҳнинг буйруғини бажо келтириб, ҳайрли кун ва соатни белгилаб бердилар. Искандарнинг шундай бир одати бор эди: у қайси шаҳарни забт этса, у ердаги турли соҳада шуҳрат қозонган моҳир усталарни ўзи билан олиб кетар эди. У ўша усталарга мисдан ичи бўш бўлган от ва суворилар ясанглар, бу отлар ўилдираклар устига ўрнатилган ва итарганда тез суръат билан ҳаракат этадиган бўлсин, деб буйруқ берди. Искандар топшириқ бажарилгандан кейин отларнинг ичини нефт билан тўлдириб, сувориларга жанг кийимларини кийгизишни ва уларнинг ҳаммасини кўшиннинг марказ қисмига жойлаштиришни, икки томоннинг кўшинлари тўқнашишганда, отларга ўт ёқиб, кўйиб юборишни амр этди. Токи душмanning филлари қизиб кетган сувориларга ҳужум қилганда хартумлари куйиб қочишга мажбур бўлсинлар.

У усталарга бу ишларни тезлик билан бажаришни буюрди. Усталар жадаллик билан иш бошладилар. Муннажжимлар белгилаган кун тобора яқинлашиб келарди. Зулқарнайн ўз элчиларини ҳинд подшоҳининг ёнига юбориб, таслим бўлмоқни унга таклиф этди. Лекин бунга жавобан Форек: «Зулқарнайн азал душманамдир, унга қарши қатъий қаршилиқ кўрсатаман», деб жавоб қайтарди.

Зулқарнайн Форекнинг бу қарорини эшитгандан сўнг суворилар билан ҳужум бошлади. Форек уларга қарши филларни жанг майдонига чиқартирди. Искандарнинг саркардалари мис сувориларни олўа сурдилар. Филлар ҳамлага ўтиб ўз хартумлари билан мис сувориларга ёпишдилар. Хартумлари куйгандан кейин устларидаги аскарларни иткитиб, оёқлари билан топтаб, ҳеч нарсага қарамай қоча бошладилар. Бу ҳолни кўриб Форек орқасига қарамай қочди, унинг кўшини ҳар томонга тўзиб кетди. Искандарнинг аскарлари эса қувлаб бориб уларни қидира бошлади. Шу вақт Искандар қичқирди:

— Эй ҳинд подшоҳи, кел, мен билан олиш, ўз кўшинингга, одамларингга раҳм қил. Уларни ўлим гирдобига ташлама. Фалокат рўй берганда кўшинни ташлаб қочмоқлик шоҳларга ярашмайди... Шоҳ ўзининг бутун куч ва қувватини ишга солиб, уларни мудофаа этмоўи, уларнинг нажоти учун ўз жонидан кечмоўи лозим. Шоҳ ўзининг мол-дунёси ва ҳаётини уларга фидо қилмоўи керак. Кўшинни кўйиб, менинг қошимга, маъракаи майдонга чиқ, ким кимни ўлдирса, ўша хушбахт бўлади.

Форек Зулқарнайнинг бу сўзларини эшитгач, бахтини синамоқ ва ўолиб келмоқ орзуси билан унга рўбарў бўлди. Ҳар иккала ҳукмдор бир неча соат от устида қилич ўйнатдилар. Лекин ҳеч бири устун кела олмади. Искандар толиқиб, бошқа нажот йўли йўқлигини билгандан кейин, шундай бир наъра тортдики, бунинг садосидан еру кўк ларзага келди. Форек аскарларим бошига бирор фалокат тушди шекилли, нега бу наъра тортяпти, деб орқасига қайрилиб қаради. Искандар шу пайтда бир зарба билан уни ерга қулатди. Ўз шоҳларининг бошига тушган бу фалокатни кўрган ҳиндлар ҳужумга ўтдилар, ўз шоҳлари билан бирга ўлишни шараф ҳисоблаб, қизўин жанг бошладилар. Искандар эса бонг уриб, агар таслим бўлсалар уларга мурувват қилишни айтди ва шундан кейин улар устидан ўалаба қозонишга муваффақ бўлди. Искандар ҳиндлар мамлакатини қўлга киритиб, ишончли одамларидан бирини уларга шоҳ қилиб тайинлади. Ўзи эса лозим бўлган тадбир ва чораларни кўриб, ўз ҳокимиятини яхшилаб ўрнатгунга қадар Ҳиндистонда қолди. Сўнгра ўзининг бошқа мақсадларини амалга ошириш учун сафарга жўнади. У ўз қўшинлари билан Ҳиндистондан узоқлашгач, ҳиндлар Искандар кўйиб кетган шоҳга бўйсунидан бош тортдилар, улар:

— Ҳиндистон каби улкан бир давлатга ўайри жинс бир одам подшоҳлик қилса ярашмайди. Бундай ёт одам бизга илтифотсиз бўлади, ҳамиша бизларни таҳқир этади, — дедилар ва ҳинд шаҳзодаларидан бирини — Добшалимни шоҳ қилиб кўтардилар. Искандар кўйиб кетган одамни эса тахтдан туширдилар. Аммо Добшалимнинг мавқеи мустаҳкамлангандан кейин ўурурга берилди ва атрофидаги шоҳларни безовта қила бошлади. У ҳамиша жангда ўолиб келар, шунинг учун ҳам атрофида бўлган шоҳлар ваҳимага тушардилар, аҳоли эса ундан юрак олдириб қўйди. Ўз қудрати, ҳокимиятининг мустаҳкамлигидан маўрурланган Добшалим раиятнинг қайўусини чекмас, уни хўрлар ва ранжитар эди. У борган сари ҳаддидан ошарди.

Добшалим замонида ўз билими ва маърифати билан шухрат қозонган, браҳманлардан бўлган донишманд бир файласуф бор эди, ҳамма маслаҳат сўраб унга мурожаат этар эди. Унинг оти файласуф Бейдабо эди. Шоҳнинг раиятга қарши бундай адолатсизлигини кўрган Бейдабо уни адолат ва тўўрилик йўлига қайтариш учун чора излай бошлади. У ўз шогирдларини тўплаб сўради:

— Биласизми, мен сизлар билан нима ҳақида маслаҳатлашмоқ истайман?

— Йўқ, билмаймиз,— деб жавоб берди улар.

— Мен Добшалим подшоҳнинг ҳаддан ошган адолатсизлиги, унинг қилаётган сон-саноксиз жинойтлари ва халққа зулм қилаётганини кўриб ўйлаб қолдим ва узоқ мулоҳазадан сўнг шундай қарорга келдим. Биз шоҳнинг феъли айниганини пайқаганимизда, уни яхшилик қилишга, адолатли бўлишга тарўиб этишимиз керак. Агар уни ўз ҳолига қўйиб берсак, бу биз учун кечирилмас гуноҳ бўлади, сонсиз-саноксиз фалокатлар юз беради, биз кўрқоқлар ва бизларни ўзларидан ақлсиз ҳисоблайдиган, бизни менсимайдиган аҳмоқ одамлар вазиятига тушиб қоламиз. Мен туўилиб ўсган ватанимни тарк этиш фикрида эмасман. Подшоҳнинг қабих ишлар қилишига, халққа жабру зулм этишига ақл ва идрокимиз йўл қўя олмайди. У билан курашмоқ учун бизнинг ақлдан бўлак ҳеч бир куролимиз йўқ. Мадад излаб бошқа мамлакатларга бориш ҳам фойда бермайди. Подшоҳнинг кирдикорларини маъкул кўрмаганлигимизни ва ундан норозилигимизни подшо сездан, у бизни албатта ҳалок этади.

Сиз биласизки, гўзал манзарали, ноз-неъмат кўп бўлган ерда итнинг шер билан, илоннинг хўкиз билан бирга туриши таҳликалидир. Кўнгилсиз ҳодисалар ва фалокатлардан ўзини ҳимоя қила билмоқ, хавфнинг олдини олиб, дўстлар орттирмоқ файласуфнинг бурчидир. Айтишларича, бир файласуф ўз шогирдларига шундай деб ёзган экан: «Ёмонга кўшни бўлган одам, денгиз сайёҳига ўхшайди: у ўарқ бўлишдан қутулса ҳам, кўркувдан қутула олмайди. Агар бундай одам таҳликали ва даҳшатли бир ерга борса,

уни фаҳмсиз ва идроксиз бир хайвон деб ҳисобламоқ лозимдир, зотан, фойдали ва зарарли нарсаларни, ҳатто ваҳший хайвонлар ҳам фарқ эта биладилар.

Ахир, сув ичмоқ учун хайвонлар ҳам ўз тўдаларини хавфли ерларга ҳеч олиб бормайдилар, тасодифан шундай жойга келиб қолсалар, савқи табиий у ердан қочишга мажбур этади, улар ўз жонларини сақлаб қоладилар».

Мен сизларни мана шу масала юзасидан бу ерга йиўдим. Сизлар менинг энг яқин одамларим ва сирдошларимсиз, менинг таянчим ва тақиягоҳимсиз. Маълумдирки, ёлғиз қолган одам қаерда бўлмасин ҳалок бўлади, ўзига кўмакчи топа олмайди. Бу борада шундай бир ривоят ҳам бордир:

Бир тўрўай бир филнинг йўли устида ўзига уя қуриб, тухум босди. Фил шу сўкмоқдан сув ичишга борар экан. Фил сув ичишга кетаётганида уяни топтаб, тухумни эзиб ўтиб кетди. Тўрўай бу бадбахтликни кўриб дарҳол, бу филнинг иши эканлигини англади. Учиб бориб филнинг бошига қўнди ва деди:

— Шоҳим! Сен нима учун тухумларимни пачоқлаб, болаларимни ҳалок этдинг? Ўзингга нисбатан мени заиф, кучсиз ва нотавон деб санаганинг учун шундай қилдингми?

— Ҳа, ёлғиз шунинг учун, — деди фил.

Тўрўай буни эшитгач, учиб қушлар ёнига борди ва бошига тушган фалокатни айтиб берди.

Қушлар: «Биз филни нима ҳам қила олардик? Биз кучсиз паррандалармиз», дедилар.

Тўрўай уларга деди: «Илтимос қиламан, сиз мен билан бориб филнинг кўзини чўқиб кўр қилинг. Унинг бошига мен ҳам шўр иш солишни биламан». Улар рози бўлдилар. Тўрўай билан учиб бориб, филнинг кўзини ўйиб-ўйиб ташладилар. Шундан кейин фил на сув ичиш, на бир овқат топиб ейишнинг иложини қила олди. Турган жойида нима топса, шу билан кифояланиб кун кечирадиган бўлди. Тўрўай буни кўргач, аламига чидолмай, ҳовуз ёқасига келиб қурбақаларга фил устидан шикоят қилди. Улар: «Биз кучли филга қарши нима ҳам қила олардик?» дедилар. Тўрўай айтди: «Сиз фил турган жойга яқин бўлган бир чуқурнинг четига бориб, ўша ерда баланд овоз билан вақир-вуқур қилсангиз, фил сизнинг овозингизни эшитиб, у ерда сув бор экан, деб ёнингизга боради-да, чуқурга қулаб кетади». Қурбақалар бунга рози бўлдилар. Чуқур четига бориб вақирлай бошладилар. Сувсизликдан қийналган фил қурбақаларнинг овозини эшитиб, улар томон йўл олди ва чуқурга йиқилиб ҳалок бўлди. Тўрўай эса учиб бориб унинг бошига қўнди ва қанот қоқиб деди: «Эй, ўз кучига ишониб, менга ҳақорат кўзи билан боққан зулмкор! Жуссам кичкина бўлса-да, зўр ақл эгаси эканлигини кўрсатдим, сенинг бўйинг дароз бўлса-да, ақлинг қисқа экан, хўш, энди нима дейсан?!»

Бейдабо ўз ёнида ўтирганларга: «Сизлардан эшитайлик, фикрларингизни баён қилинг», деди. Улар айтдилар:

— Эй ақли, адолатли ва донишманд файласуф, бизнинг орамизда энг билимдон одам сендурсан. Бизнинг мулоҳаза ва фикримизнинг сенинг заковатинг олдида нима аҳамияти бор. Биз биламиз, сувда тимсоҳ билан бирга сузмоқ таҳликалидир. Лекин бу ерда гуноҳ тимсоҳда эмас, унинг яшайдиган ерига борган одамдир. Агар кимда-ким ўзи илоннинг оўзидан заҳарини олиб ичса, илон айбдор эмас. Ким шернинг ўорига кирмоқчи бўлса-ю, шер ҳужумидан эмин бўламан деса бекор айтибди. Бу золим подшоҳга фалокат ва бахтсизлик таъсир қилмайди. Шоҳга кайфи чоў вақтида учрашилмаса, сен ҳам, бизлар ҳам унинг ўзабидан қутула олмаймиз. Бейдабо деди:

— Рост айтдингиз, саволимга гўзал жавоб бердингиз. Лекин маърифатли одамлар ҳам ўзларидан паст ва юқори вазифадаги одамлар билан маслаҳатлашмоўи керак. Хусусий масалаларни ҳал этишда бир ақл озлик қилганидек, умумий масалаларни ечишда ҳам кифоя қилмайди. Менинг Добшалим шоҳ билан кўришмоққа аҳд қилганим ростдир. Сизларнинг сўзларингизни тинглаб, менга самимий дўст эканлигингиз, менинг ҳам, ўзингизнинг ҳам ҳаётингиз учун ташвиш тортаётганлигингиз аён бўлди. Лекин мен

шундай режа тузиб, тадбир ўйлаб қўйдимки, бунинг натижасини сизлар мен подшо билан учрашгандан ва у билан суҳбатлашгандан кейин биласиз. Сизлар подшо хузуридан чиққанлигимни эшитишингиз биланоқ тўпланишиб, албатта, менинг қошимга келинглари.

Бейдабо дўстлари билан хайрлашиб, кетишга ижозат берди. Улар ўринларидан туриб дуои фотиҳа ўқиб тарқалдилар. Бейдабо брахманларнинг махсус кийимини кийиб подшо саройига йўл олди. Шоҳнинг дарвозабонига салом бериб, хайрли бир иш юзасидан шоҳни кўришим керак эди, деди. Дарвозабон кириб шоҳдан ижозат сўради. Ўша кун шоҳнинг бўш фурсати бор эди, киришга ижозат берди. Бейдабо ичкари кириб, шоҳга бош эгиб таъзим қилди-да, қаддини ростлаб, бирор оўиз ҳам сўз айтмай жим тураверди. Добшалим унинг индамай турганлигини кўриб: «Бу файласуф ёлғиз икки мақсад билан менинг хузуримга келиши мумкин: ё мендан бирор инъом истаб келган ёки бошига фалокат тушгану, паноҳ истаб мендан ўз душманига энг оўир ва олий жазо беришни сўрагани келган», деб ўйлади.

Кейин бу фикридан қайтди: йўк, файласуфлар бу хил иш билан келмайдилар. Шоҳлар ўз нуфузи жиҳатидан файласуфлардан устун бўлсалар ҳам, файласуфлар ўз билимлари билан шоҳлардан афзалдирлар. Зотан, донишмандларнинг шоҳларга эҳтиёжлари йўк, шоҳлар эса қанчалик бой бўлмасинлар, донишмандларга муҳтождирлар, уларсиз яшай олмайдилар. Мен ақл билан ҳаёни энг яқин ва ажралмас дўст деб биламан, бири йўқолса, иккинчисини ҳам топиб бўлмайди. Инсонлар ва хайвонлар орасида бўладиган дўстлик ҳам худди шундайдир. Ўз йўлдошини йўқотган кимса бутун умр шу дўстини эслаб қайўуради, азоб чекади. Кимки олимлардан ҳаё қилмаса, уларни ҳурмат этмаса, уларнинг афзалликларини эътироф этмаса, уларни ҳақоратлардан қутқармаса, ундай одамнинг ақли зое кетади ва ҳаёти барбод бўлади. Олимларга қарши адолатсизлик қилганлиги учун ундай одамни аҳмоқлар қаторига қўшиб қўядилар.

Сўнг у Бейдабога қараб деди:

— Мен индамай туришингдан бошингга бирор фалокат тушган бўлса керак, деб ўйлайман. Сенинг узоқ жим қолганингдан шуни англадим ва ўз-ўзимга дедим: «Бейдабо бу ерга бизни томоша қилишга келмагандир. Уни бу ерга келишга мажбур қилган бир сабаб бўлиш керак. Ахир, у замонамизнинг энг заковатли одами-ку! Унинг бу ерга келишининг сабабини сўрамоққа эҳтиёж борми? Агар у юз бергаи адолатсизликнинг олдини олиш учун биздан кўмак истагудек бўлса ёрдам қўлимизни чўзиб, орзуларига етказмоқ лозимдир. Агар унинг мақсади бу дунёнинг неъматлари бўлса, амр этайин, уни истаганича таъмин қилсинлар. Агарда у ёлғиз шоҳларга хос бўлган бошқаларнинг дахли бўлмаган масалалар билан келган бўлса, гарчи ундай ишларга бевосита аралашув фикрида бўлмаса ҳам, мен унга қандай жазо бериш кераклиги ҳақида ўйлаб кўришим керак. Менинг диққатимни раият ишларига жалб этиш учун келган бўлса, уларни текширтириб кўраман. Ахир ақли одамлар яхши хабар келтирадилар, аҳмоқлар эса, аксинча, ёмон хабар билан келадилар». Шундай қилиб, сўзлаш учун сенга ижозат бераман, айт, нима истайсан?

Бейдабо шоҳнинг сўзларини эшитгач, бироз тинчланди, юрагини босган кўрқув тарқалгандек бўлди. Бош эгиб таъзим қилгандан сўнг деди:

— Ҳар нарсадан аввал Оллоҳдан тилагим шуки, шоҳнинг умри узун, тахт ва тожи абадий бўлсин. Шоҳ менга юксак ҳурмат кўрсатди, бу мендан кейинги олимларнинг обрўйини орттиради ва дунё тургунча донишманд одамларнинг хотиридан чиқмайди, чунки шоҳ ўз юзини мен томон ўгирди, ўз марҳаматини мендан аямади. Мени бу ерга келишга мажбур этган нарса ёлғиз шоҳнинг ўзига хайрли маслаҳат беришдир. Мен шоҳдан олимларга, уларнинг шаънига муносиб муомала қилишни талаб этаман. У, фикримни айтмоққа ижозат бериб, мени эркин қўйса бас, шундан кейин нима қилса унинг ишидир. Шоҳ менинг айтган сўзларимга бовар қилмаган тақдирда ҳам мен ўз бурчимни адо этган бўламан. Халқ бу ҳақда мендан миннатдор бўлади.

Шоҳ деди:

— Эй Бейдабо, сўзла, мен сенинг айтганларингга диққат билан қулоқ осаман, юрагингда нимаики бўлса, ҳаммасини айт, мен сенга шунга лойиқ ҳадя берайин.

Бейдабо деди:

— Шоҳим, менинг фикримча, инсонни бутун ҳайвонлардан юқори қўйган, уни дунёнинг бутун сирларидан воқиф этган тўрт нарса бордир: ҳикмат, ақл, қаноат ва адолат. Илм таҳсил этмоқ, савод чиқармоқ ва ҳар нарсани атрофлича тушуна билмоқ — ҳикматга; тадбир, сабр, назокат, марҳамат — ақлга; ҳаё, олижаноблик, ўзини қўлга олмоқ ва ўзининг ҳақ-хуқуқини билмоқ — қаноатга; тўўрилик, ваъдага вафо, эзгу ишлар қилмоқ ва яхши хосиятли бўлмоқ — адолатга тегишлидир. Бу сифатларнинг бариси бир одамда мужассам бўлса, дунёдаги энг буюк саодат ҳам уни гангитиб қўймайди, энг катта бахтсизлик ҳам уни саросимага сола билмайди. Бундай одам уни хурсанд қилмайдиган нарсаларнинг борлигидан ўам емайди, ўзида мавжуд нарсалардан тақдир маҳрум этгудек бўлса, хафаланмайди, бошига фалокат келса, ўзини йўқотиб қўймайди. Ҳикмат — битмас ва туганмас ҳазинадир, харжлаганинг билан у камаймайди, асраганинг билан унга нуқсон етмайди. Ҳикмат шундай либоски, кийганинг билан эскирмайди. У ниҳояси йўқ роҳатдир. Менинг шоҳ қаршисида сўзлашга журъат эта олмай турганимнинг сабаби кўрқув ва шоҳга бўлган ҳурматим эди. Шоҳлардан кўрқмоқ, хусусан, ўзидан аввал ўтган шоҳларга нисбатан шаън ва шавкати ортиқ бўлган шоҳдан кўрқмоқ лозимдир. Оталар дебдурларки, тилингни сақла, бошинг саломат бўлади, ўринсиз сўзламоқнинг натижаси пушаймонликдир.

Нақл қилурларким, бир подшо маслаҳат учун ёнига тўрт олимни чақириб дебди: «Ҳар бирингиз шундай бир ҳикматли сўз айтингки, у тарбиянинг асоси бўлсин». Биринчиси айтибди: «Донишманд одамларга ярашадиган нарса сўзламасликдир!» Иккинчиси: «Дунёда энг фойдали нарса шуки, инсон ўз ақли билан маслаҳатлашмасдан сўз бошламасин», дебди. Учинчиси айтибди: «Инсон учун энг хайрли нарса ўйламасдан сўзламасликдир». Тўртинчиси дебди: «Инсон учун энг тинчи шуки, у ўзини толе ихтиёрига топширсин».

Дейдиларки, бир кун Хитой, Ҳинд, Эрон ва Рум подшоҳлари бир ерга йиўилиб: «Ҳар биримиз шундай бир сўз айттайликки, дунё тургунча турсин», деб шартлашибди. Хитой шоҳи дебди: «Мен айтган сўзимни қайтариб олишдан кўра, айтмаган сўзни оўиздан чиқармасликка ҳаракат қиламан». Ҳинд шоҳи дебди: «Мен ўз фойдасини кўзлаб айтган сўзи зарар берган ва ўзини ҳалок қилган одамга ҳайрон қоламан». Эрон шоҳи дебди: «Оўзимдан чиқмаган сўзим — қулимдир, айтганим эса ҳоҷам». Рум шоҳи дебди: «Мен айтмаган сўзимдан ҳеч вақт пушаймон бўлмаганман, айтганимдан эса жуда тез-тез пушаймон бўламан. Шоҳларнинг индамаслиги фойдасиз ва бемаъни суҳбатлардан кўра яхшидир. Инсон ҳар нарсадан кўпроқ ўз тили туфайли балога йўликади».

Оллоҳ шоҳнинг умрини узун қилсин, у менга эркин сўзлашга руҳсат берди. Мен эса мақсадга ўтмасдан олдин шуни айтиб ўтишликни истайманки, айтмоқчи бўлган сўзларимнинг мевасини мен эмас, шоҳ теради. Менинг сўзларимдан келадиган фойда ҳам ёлғиз шоҳга насиб бўлади: шоҳ ҳам наф кўради, ҳам шухрат қозонади, мен эса фақат ўз бурчимни адо этган бўламан, холос. Шоҳим! Айтмоқчи бўлган сўзим шуки, сен ўзингдан олдин ўтган, шаҳарлар бино этган, рўйи заминни бўйсундирган ўз ота-боболарингнинг тахтида ўтирибсан. Улар қалъалар қурганлар, лашкарларга саркардалиқ қилганлар, мол-дунё тўплаганлар ва узоқ умр кўрганлар. Уларнинг отлари беҳисоб, аслаҳалари кўп бўлган. Улар ўз умрларини шод-хуррамлик билан кечирганлар, бу уларнинг фойдали ишлар қилишларига монё бўлмаган, уларни мурувватли бўлиш хислатидан маҳрум этмаган. Улар ўз давлатларининг буюк қудратига, ўзларининг шаън ва шавкатларига қарамай, зиммаларига олган вазифаларини уддалаганлар.

Эй, бахт юлдузи ҳамма юлдузлардан ҳам порлоқ бўлган шоҳ, энди сен уларнинг ерларига, шаҳарларига, давлатларига ворис бўлдинг, Оллоҳ сенга салтанат берди. Сенга давлат ва лашкар мерос қолди, лекин зиммангга тушган вазифани уддасидан чикмаяпсан, ҳокимиятни қўлга олган шоҳлардан талаб этилган қонун-қоидага риоя қилмаяпсан. Йўқ, сен ҳаддингдан ошдинг, зулм қилмоқдасан, маўрурландинг, раиятга ҳақорат кўзи билан қараб, унга ёмонликни раво кўрасан, жабр-зулмининг сон-санои йўқдир. Ҳолбуки, сенга муносиб бўлган шарафли вазифа — ўз аждодларинг йўлидан, сендан аввал ўтган шоҳларнинг йўлидан бормоқ, сенга мерос қолган савоб ишларни давом эттирмоқ, номингни булўайдиган ишлардан қўл тортмоқ эди. Сен ўз раиятинг додига қулоқ беришинг лозим, улар учун шундай қонунлар жорий қилмоўинг керак эдики, бу қонунлар хотираларда илалабад яшасин, замон ўтган сари сенинг шуҳратингни орттирсин: бу қонунлар абадий сулҳ ва адолат рамзи бўлиб қолсин. Шуҳратпарастлик ва мансабпарастликка берилиб иш кўрган одам ақлли ҳисобланмайди. Мамлакатни адолат билан идора этадиган одам ақлли ва тадбиркор ҳисобланади. Шоҳим, сен яхшилаб ўйлаб кўр, айтганларим сенга оўир ботмасин. Ахир, бу сўзларни айтишдан мақсад сенинг инъоминг ёки марҳаматингдан умидвор бўлмоқ эмас. Йўқ, мен сенинг ҳузурингга виждон азобини чекаётган самимий бир дўст сифатида келдим.

Бейдабо айтадиганларини айтиб, насиҳатини тугатгач, шоҳнинг юраги уриб кетди, у нафрат билан Бейдабога деди:

— Сен менга жуда оўир сўзлар айтдинг. Менинг мамлакатимда шундай сўзларни юзимга айтишга журъат қила оладиган яна бошқа бир одам топилишига инонмайман. Ёши кичик, кучсиз, қўлидан фойдали иш келмайдиган сендек одам бунга қандай қилиб журъат этдинг? Сен журъат қилиб менга шундай сўзлар айтдингки, уларни тилга олишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқдир. Ҳаддан ташқари тилинг узунлигига ҳайрон қолдим. Мен бошқаларнинг тилини қисқа қилмоқ учун сени оўир жазога маҳкум этишим керак. Бу, шоҳ билан учрашиш шарафига муяссар бўладиган, сен талаб қилган нарсаларни орзу этадиган барча бошқа одамларга ибрат бўлсин.

Шу сўзларни айтиб, шоҳ Бейдабони қатл қилишга фармон берди. Фармонни бажариш учун Бейдабони олиб чиққанларида шоҳ фикридан қайтиб, уни ўлдирмай, зиндонга ташлашни буюрди. Бейдабони оёқларига кишан солиб, зиндонга ташладилар. Сўнгра подшо унинг шогирдларини, уникага келиб-кетувчиларни тутиб келиш учун одам юборди. Бейдабонинг шогирдлари бошқа мамлакатларга қочдилар, денгизлардаги оролларга яшириндилар. Бейдабо узоқ вақт зиндонда ётди, шоҳ у қаёқда деб сўрамади ва уни эсга олмади. Ҳеч ким уни шоҳнинг ёдига солишга журъат эта олмас эди.

Бир кеча шоҳнинг уйқуси келмади, у кўзларини осмонга тикиб, фалакнинг айланиши ва юлдузлар ҳаракати ҳақида хаёл суриб кетди. Шунда ўйга толиб, осмон ҳақидаги бир масалани ҳал этмоқчи бўлди. Бирдан Бейдабо ёдига тушди, унинг сўзларини эслаб, ўзининг қилган ишидан пушаймон бўлди. У ўз-ўзига деди: «Мен бу донишманднинг ҳақли талабларига эътиборсизлик билан қараб, яхши иш қилмадим. Шу ишни жаҳл устида қилдим, оталар эса шоҳлар ўзаб вақтида ўзларини тутиб олишлари керак, деганлар. Чунки ўзаб ҳар нарсадан кўра кўпроқ нафратга лойиқдир. Шунинг учун ҳам сержаҳл одамдан ҳамиша нафрат қиладилар, ҳасислик ҳам яхши сифат эмас, мўлчилик мавжуд ерда уни кечириб бўлмайди, ёлўон гапирмоқ, қўполлик билан тавозе кўшни бўлолмайди. Мен содиқ, пок ва самимий бир одамга дуч келиб эдим, лекин уни муносиб равишда қарши олмадим, унинг ҳурматини жойига келтира билмадим. Йўқ, унинг жазоси бундай бўлиши керак эмас эди. Мен унинг айтганларига қулоқ осим, маслаҳатига киришим лозим эди...»

Шоҳ ўша соат Бейдабони олиб келишларини буюрди. Бейдабо эшикда кўриниши билан шоҳ деди:

— Эй Бейдабо! Сен ўз айтган сўзларинг билан мени йўлдан оздиришни истамаган бўлсанг керак?

Бейдабо деди:

— Эй саодатли шоҳим! Мен фақат сенинг фойдангни, раият фойдасини кўзлаб сўзладим, салтанатинг абадий бўлсин деб айтдим.

Шоҳ унга деди:

— Илгари айтган сўзларингни оқизмай-томизмай яна бир такрорла. Бейдабо сўзлар, шоҳ унинг сўзларини диққат билан тинглаб туриб кўлида ушлаб турган нарсани ерга бир урди. Сўнгра у бошини кўтариб Бейдабога ўтиришни буюрди. Бейдабо ўтирди. Шоҳ унга деди:

— Эй Бейдабо! Сенинг айтганларинг менга ёқди, юрагимдан жой олди. Мен сенинг маслаҳатларингни ўйлаб чиқиб, уларга амал қиламан.

Сўнгра Бейдабонинг оёқларини кишандан бўшатдилар ва унга шоҳона либос кийдирдилар. Шу замон Бейдабо деди:

— Шоҳим! Мен нимаики сўзлаган бўлсам, ҳаммаси сенинг фойдангдир.

Шоҳ деди:

— Тўўри айтяпсан, эй донишманд! Энди мен шу кенгашда бутун давлатни сенга топширай!

Бейдабо деди:

— Шоҳим! Мени бу ишдан озод қил. Мен сенсиз бу ишнинг уддасидан чиқа олмасман.

Шоҳ унинг гапини маъқул топди ва кетишга ижозат берди. Лекин у чиқиб кетгач, шоҳ нотўўри иш қилиб қўйганини тушунди ва уни қайтариб келиш учун одам юборди. Бейдабо қайтиб кирди. Шоҳ унга деди: «Мен сени бу ишдан озод қилиш фикридан воз кечдим. Шундай қатъий қарорга келдимки, ёлўиз сенгина бу ишни бажара оласан, сендан бўлак ҳеч ким уни ҳал эта олмайди. Менинг сўзимга кулоқ ос, розилик бер». Бейдабо рози бўлди.

У замондаги шоҳларнинг шундай бир одати бор эди: кимники вазир қилмоқчи бўлсалар, унинг бошига тож кийдириб, отга миндиарар ва сарой аъёнлари куршовида шаҳар айлантларар эдилар. Шоҳ Бейдабога тож кийдириб, отга миндириб шаҳарни кездиришга фармон берди. Бу амр бажо келтирилгандан сўнг Бейдабо адолат ва ҳаққоният маснадига ўтирди. У зўравонларга қарши курашиб, заифлар ёнини олди, зулмкорларга жазо берди, адолатли қонунлар жорий қилди. Бейдабонинг шогирдлари бу хабарни эшитгач, ҳар тарафдан кела бошладилар ва шоҳнинг унга бахш этган бу ҳоқимиятидан, инъом ва эҳсонидан беҳад шод бўлдилар. Улар Оллоҳнинг иродаси билан Бейдабо шоҳ Добшалимни ярамас ишлардан тия олганлиги учун шукур қилдилар.

Улар ўша кунни байрам деб эълон этдилар ва бу кун қиёматгача уларнинг мамлакатада байрам қилинадиган бўлди.

Бейдабо Добшалимдан хотиржам бўлгач, мамлакатни идора этишдан бўшаган вақтларида фойдали фикрлар ифода қилинган кўп нафис китоблар ёзди.

Шоҳ эса Бейдабонинг маслаҳатига кириб, раиятига меҳрибонлик кўрсатиб, адолат билан подшоҳлик қила бошлади. Буни кўрган бутун аҳоли ва сарой аҳллари шоҳдан рози ва мамнун бўлдилар. Бейдабо ўз шогирдларини тўплаб, уларга ажойиб панд-насихатлар қилди.

— Биламан, мен шоҳ олдига кетганимда, сизлар ўзингизча, адолатсиз, ўаддор ҳукмдор хузурига боришга қарор қилди, демак, у ақлдан озиб қолибди дедингизлар. Энди эса менинг режаларим ва фикримнинг тўўрилигини кўриб турибсиз ва мен шоҳнинг ёнига унинг хусусиятларини ўрганмай, кўр-кўрона келмаганлигимни англадингиз. Мен шундай бир гап эшитганман: «Шоҳлар ҳам ёшларга ўхшаб жўшқин ва қизиққон бўладилар. Бу сармастликнинг олдини эса ёлўиз донишмандлар ва олим одамларгина ола билдилар.

Улар ўз сўзлари билан подшоҳларни тарбиялашлари, маслаҳатлари ойдин ва ишонарли далиллар билан уларни адолатсизлик ва қабиҳ ишлардан сақлаб қолишлари лозимдир».

Мен олимларнинг шоҳлар ҳақида айтган бу сўзларини донишмандларга топширилган вазифа деб қабул этдим, чунки ҳақимлар муолажа билан баданни хасталикдан қутқариб, уни соўайтирганларидек, ақлли одамлар ҳам ўз насиҳатлари билан подшоҳларни бундай мастлик уйқусидан уйўтмоқлари лозим. Мен бу ишни ўз ҳолича қолдиришни истамадим. Шунингдек, мен ўлгандан сўнгра ер юзида яшаган инсонлар менинг ва сизнинг ҳақингизда ўйбат қилиб: «Добшалим шоҳнинг даврида Бейдабо номли бир файласуф яшаган эди, лекин у шоҳни жиноий ишлардан қайтариб қолмаган эди», деб гапириб юришларини ҳам истамайман. Агар бирортаси: «У ўз жонини сақлаб қолиш учун гапиролмаган эди», деса, бошқалари унга жавобан: «У шоҳдан ва унинг саройидан узоқларга кетса ҳам бўлар эди», дейди. Лекин ватанни тарк этиш жуда оўйрдыр. Мен ҳаётимни қурбон қилишга қарор қилдим. Мендан кейин яшайдиган олимлар мени ҳақли деб ҳисоблайдилар. Мен, орзуларим ё барбод бўлади ёки ўалаба қозонади, деб ўзимни ўтга ташладим, энди эса сиз бунинг оқибатини кўриб турибсиз.

Қандайдир бир масалда шундай дейилган: «Қуйидаги учта нарса бўлмаса, ҳеч вақт улуў мавкега мушарраф бўлиш мумкин эмас: бири машаққат чекиш, иккинчиси мол-давлат сарф этиш, учинчиси эътимодга эга бўлиш». Таҳликали ишга киришишга жасорат этмаган одам орзусига ета олмайди.

Шоҳ раият билан яхши муносабатда бўлар, Бейдабо эса ҳамма ишларни идора этар эди. Шундай қилиб, Добшалимнинг ҳукмронлиги мустаҳкамланди. У раият иши билан бевосита шуўулланиш, душманларнинг ҳаракатини кузатиш ва уларга қарши кураш олиб бориш ишларидан озод бўлгани учун (бу ишларнинг ҳаммасини Бейдабонинг ўзи олиб борар эди), ҳинд файласуфлари томонидан ота-боболарига баўишлаб ёзилган китобларни ўқиш билан машўул бўлди. У хазинада ўзига ҳам баўишланган бир китоб бўлишини истади. Бундай китобни фақат Бейдабогина ёзиши мумкинлигини у яхши билар эди. Шоҳ Бейдабони ёнига чақириб, хилватда унга деди:

— Эй Бейдабо! Сен ҳинд файласуфисан, ҳинд олимисан. Мен ўзимдан аввал ўтган шоҳларнинг ҳикмат хазиналари билан танишиб, кўп нарса тушундим. Мен номига китоб баўишланмаган ва ўша китобда унинг олиб борган жанглари, ҳаёти, ўзининг ва сарой аҳлларининг фазилатлари ҳақида бирор нарса ёзилмаган ҳеч бир подшо топмадим. Уларнинг баъзиларини ўз донишмандликларини кўрсатмоқ учун шоҳларнинг ўзлари ёзганлар, баъзилари эса файласуфлар томонидан ёзилган. Уларнинг бошига тушган савдо, яъни ўлим менинг ҳам бошимга тушади, деб кўрқаман. Ўлимга чора йўқдыр. Шунда менинг хазинамда шоҳлар уни ўқиб, менинг ким эканлигимни ва қандай ишлар қилганлигимни билиб оладиган бирон китоб топилмаса яхши бўлмайди. Истагим шуки, сен бутун илму ҳунарингни ишлатиб, менинг ҳақимда бир ажойиб китоб ёзсанг ва унда халқни қандай қилиб идора этиш ва тарбиялаш лозимлигини кўрсатсанг, шоҳларнинг ахлоқи қандай бўлишини, раият билан қандай муносабатда бўлиши, раиятнинг шоҳга қандай хизмат қилиши зарурлигини баён этсанг, балки шунда мен учун давлат ишларини бошқариш осон, раият учун ҳам енгил бўларди. Бу китоб келажак асрлар учун мендан ёдгор бўлиб қолишини истар эдим.

Бейдабо буни эшитгандан сўнг тиз чўкиб шоҳга таъзим қилди ва бошини кўтариб деди:

— Эй толеи баланд шоҳ! Бахт юлдузинг порласин. Умринг узоқ бўлсин! Ҳақиқатан ҳам шоҳнинг юксак фазилати, қудратли ақл-идроки уни ҳидоят йўлига олиб чиқди, ҳозиргина эшитган сўзларим менда сен буюрган буюк ишни бажаришга иштиёқ уйўтди. Қодир Оллоҳ шоҳнинг бахт-саодатини абадий этсин, уни ўз ниятига етказсин, мени эса унинг орзусини бажариш шарафига муяссар қилсин. Шоҳ нимаики истаса, амр этсин, мен бутун ақл-заковатимни ишга солиб, унинг амрини бажо келтиришга тайёрман.

Шоҳ деди:

— Эй Бейдабо! Сен ҳамиша юксак ақлинг, юксак фазилатинг туфайли шоҳнинг амр-фармонларини бажо келтириб ном чиқазгансан. Мен сени яхши биламан. Сен бутун имконият ва қобилиятингни ишга солиб шундай бир китоб ёзки, унда ҳам жиддий ва ҳазил-мутойиба сўзлар, ҳам ҳикмат ва фалсафага оид фикрлар мужассамлашган бўлсин, ақлли одамлар ундан ҳам ҳикмат дарси олсинлар, ҳам кулгидан ўзларини тўхтатолмасинлар.

Бейдабо бош эгиб деди: «Мен шоҳнинг амрини мақбул кўрдим, аммо бунинг учун маълум вақт берилишини истайман». Шоҳ деди: «Қанча вақт керак?» Бейдабо деди: «Бир йил».

Шоҳ деди: «Эй Бейдабо! Майли, бир йил вақт бераман».

Сўнгра шоҳ Бейдабога китобни тамом қилганига қадар яхши тирикчилик кечириши учун шоҳона инъомлар берилишини амр этди.

Бейдабо бир неча кун китобни нимадан бошлаш, қай шаклда ёзиш, бобларга нима деб ном қўйиш устида бош қотирди. Сўнгра у ўз шогирдларини тўплаб деди:

— Шоҳ менга шундай бир вазифа юкледики, менинг ҳам, сизнинг ҳам, бутун мамлакатимизнинг ҳам шуҳрати шу вазифанинг бажарилишига боўлиқдир. Мана шу иш юзасидан мен сизларни чақиртирдим. Добшалим шоҳ ўзининг номига атаб бир китоб ёзишни топширди. У ҳикмат хазинаси бўлиши керак. Энди ҳар бирингиз бу соҳага оид бирор нарса ёзиб менга беринг, унда юксак ақл ҳамда қобилиятингиз даражаси ўз аксини топган бўлсин.

Улар шундай жавоб бердилар:

— Эй хурматга лойиқ файласуф ва нозик таъб устоз! Сени донишманд, ақл-фаросатли, бенуқсон қилиб яратган Оллоҳга қасамёд қилиб айтамикки, ҳеч вақт бундай нарса бизнинг ақлимизга келмаган эди. Сен бизнинг раҳнамоимизсан, орамизда сендан салоҳиятли киши йўқдир. Сен бизнинг шаън ва шуҳратимизсан, биз ўзимиз сенинг кўмагингга муҳтождирмиз. Лекин шунга қарамай, амрингни бажо келтиришга ҳаракат қиламиз.

Сўнгра Бейдабо шоҳнинг мақсадини, китобнинг қай тартибда ёзилиши ҳақида айтган гапларини уларга гапириб берди.

Аммо улар шоҳ ёзишни буюрган бу китоб ҳақида бирор фикр айта олмадилар.

Шогирдларнинг ожизлигини кўрган Бейдабо, бу ишни фақат кўп ўйлаб, чуқур мулоҳазалар юргизиб амалга ошириш мумкинлигига амин бўлди. У деди: «Мен ўйлаб қарасам, кема уни идора қилувчи денгизчиларнинг кучи билангина ҳаракат этиши мумкин экан. Лекин шуни ҳам айтиб ўтайки, кема бутун масъулиятни ўз устига олган кема дарўасининг буйруғи билангина тўлқинларни ёриб денгизлар оша оладилар. Кемада денгизчилар кўп бўлиб, унга ҳаддан ортиқ кўп йўловчи тушган бўлса уни ботиб кетишдан сақлаб қолиш мумкин эмас».

У китобни ёзиш ҳақида узок ўйлади, бу нарса унинг хаёлидан нари кетмади. Ниҳоят, хилватга чекиниб китобни ўзининг бир истеъдодли шогирди билан биргаликда ёзишга киришди. У бир талай қоўоз, ўзи ва шогирдига етадиган бир йиллик озуқа тўплаган эди... Улар бир хонага кириб, эшикни беркитиб олдилар. Бейдабо шогирдига айтиб турар, шогирди эса ёзиб борар ва ёзганини ўқиб эшиттирарди. Мазмун ҳамда шакл жиҳатидан яхши ва гўзал китоб ёзилганига қадар улар шу зайлда ишладилар. Бейдабо китобни ўн тўрт бобга бўлди, уларнинг ҳар бири ўзича мустақил эди. Ҳар бобни ўқиган киши ўзи учун фойдали маълумот олсин деб ҳар қайси бобда савол ва жавоб бор эди. Бейдабо бу китобга «Калила ва Димна» деб ном қўйди. Китобда барча гаплар ваҳший хайвонлар, дарранда ва паррандалар тилидан берилади. Тоинки, китоб шакл жиҳатидан содда одамларга эрмак, мазмуни ақлли одамларга ибрат бўлсин. Бу дунёда ҳам, у дунёда ҳам инсонга нима лозим бўлса, ҳаммасини улар бу китобда топа олсинлар, шоҳга тобе бўлиш ва ёки зарарли нарсалардан қочиб қутула олиш учун қандай тадбирлар фойдали эканлигини бундан ўргансинлар. Бейдабо бу китобни ҳам ташқи кўриниш, ҳам ички

жихатдан бошқа ҳикматли китоблар шаклида ёзди. Шундай қилиб, ундаги ҳайвонлар эрмак, уларнинг сўзлари эса ҳикмат ва насихат бўлди.

Бейдабо бу ишни бошлар экан, китобнинг аввалига икки дўстни, уларнинг қандай қилиб дўстлашганлари ва бу мустаҳкам дўстликни бир хоин қандай қилиб бузганлигини тасвир этди.

У шогирдига нима айтса, шунигина ёзишни, ўзидан бир нарса қўшмасликни буюрди, чунки эҳтиётсиз бирор сўз аралашиб қолса, унинг маъносига путур етказарди.

Бейдабо китобнинг жиддий ерларини қайд этиб ўтар эди. Шундай қилиб, ҳайвонлар тилидан айтилган ҳикматли сўзларга тўла бўлган бир китоб майдонга келди. Бейдабо ва унинг шогирди китобнинг ташқи кўриниши қандай бўлиши масаласини бир четга қўйиб, унинг мазмунини ташкил этган ҳикматли насихатлар ва ибратли ўғитлар билан машғул бўлдилар.

Жоҳил одамлар ўзлари ҳақида ёзилган бу китобнинг маъносини тушунмаслар, ҳайвонларнинг сўзлашларига ҳайрон қолиб, уни ҳазил деб ўйларлар — кимки бу китобни яхши ўзлаштирмаса, ундаги сўзларнинг маъноси унинг учун қоронғи қолади. Бундай одамлар ушбу асарнинг мақсадини тушунмайдилар, холбуки, файласуфнинг биринчи бобда олўа сурган мақсади ака-укаларнинг иноқлашувларини, уларнинг дўстлигини қайси воситалар билан мустаҳкамлашни тасвир этишдан ва шахсий манфаати учун икки дўст орасига душманчилик соладиган разил одамлардан эҳтиёт бўлишга чақиришдан иборатдир.

Китоб ёзилиб, белгиланган муҳлат тамом бўлгач, Добшалим шоҳ Бейдабога одам юбориб, муддат тугади, сен нима иш бажардинг, деб айтишни буюрди. Бейдабо шоҳга, мен берган ваъдамни бажардим. У ўз аъёну ашрофларини тўплаб, менга амр этсин, ўшаларнинг ҳузурида китобимни ўқиб берайин, деб хабар юборди.

Добшалимнинг юборган одами унга бу хабарни етказганида у ниҳоятда севиниб кетди. Мамлакат фуқаросининг тўпланиши учун кун белгилади. Сўнгра Ҳиндистоннинг энг узок ерларигача жарчилар юбориб, китобни эшитишга таклиф этди. Белгиланган кун халқ йиғилди. Подшо ўзи ҳамда Бейдабо учун иккита тахт ясади. Ҳамма ҳозир бўлгач, Бейдабо шоҳнинг қабул маросимларида донишмандлар киядиган ва қора жундан тўқилган либосини кийиб шоҳ қаршисига келди, ерга қадар эгилиб таъзим қилди ва бошини кўтармай турди.

Шоҳ унга деди: «Эй Бейдабо, бошингни кўтар! Бу кун мотам куни эмас, шод-хуррамлик кунидир».

Китоб ўқилар экан, шоҳ ундан ҳар бобнинг маъносини, унинг кўзлаган мақсадини сўрар, у эса ҳар бобнинг мақсад ва маъносини изоҳлаб берар эди. Шоҳ бундан янада семинар ва файласуфнинг истеъдодига таҳсин қилар эди.

Шоҳ деди: «Эй Бейдабо! Сен орзу қилган нарсамни рўёбга чиқардинг, менинг истагим шу эди. Энди тила, тилагингни берайин».

Бейдабо шоҳга бахт-саодат тилаб, деди: «Шоҳим, менга давлат керак эмас, бошқа либослардан ўз устимдаги кийимимни афзал кўраман. Лекин, руҳсат берилганлиги учун ўз илтимосимни шоҳга билдириб ўтсам».

Шоҳ деди: «Хўш, қандай илтимосинг бор? Сен нима сўрасанг биз бажо келтирамиз».

Бейдабо деди: «Шоҳдан сўрайдиган нарсам шуки, менинг китобимни оққа кўчиртириб, ота-боболарнинг асарлари каби уни ҳам эҳтиёт сақласалар. Мен бу китоб ҳинд диёридан чиқиб кетмасин, унинг борлигидан хабардор бўлган Эронликлар уни қўлга киритиб, йўқ қилиб юбормасинлар деб кўрқаман. Хуллас, бу китоб «Ҳикмат уйи», яъни китобхонадан ташқарига чиқмасин».

Шундан сўнг шоҳ Бейдабонинг шогирдларини чақириб, уларга қимматли либослар ва бошқа инъомлар берди.

Бу китоб ҳақидаги хабар шоҳ Хусрав Ануширавонга етиб борди. Ануширавон эса илмни ва ибратли китобларни жуда севар эди.

Шунинг учун у, Барзуя ҳакимни Ҳиндистонга юборди. Барзуя ҳам бутун ҳийла ва найрангларни ишга солиб, китобни қўлга тушириб келди ва Эрон хазинасига топширди. Шундан кейингина Ануширавоннинг кўнгли жойига тушди.

ИБН МУҚАФФА ТАРТИБ ЭТГАН КИТОБДАГИ МУҚАДДИМА

Абдулҳасан Абдулла ибн Муқаффа шундай нақл этади: Худо ўз қудрати билан оламни яратди, инсонларни ақл-идроқда бошқа ҳайвонлардан афзал қилиб яратди. Чунки ақл саховат эшиклари ва саодат хазиналарининг калитидир. Бу дунёнинг нозу неъматларига эга бўлиш, у дунёнинг азобу уқубатларидан халос бўлиш ақл ва идрокка боўлиқдир. Истеъдод, ақл-идроқ эса икки хилдир: бири — табиий, яъни онадан туўма бўлиб, иккинчиси — касбий, яъни унга тажриба воситаси билан эришилади. Инсонларда бўлган табиий истеъдод ёўочдаги ёниш хусусиятига ўхшайди: ёўочга ўт қўйилмаса ёнмайди, шунга ўхшаш табиий истеъдод, ақл ва камол ҳам тажриба бўлмаса, ўзини кўрсата олмайди. Олимлар, тажриба инсон ақл-идроқини камолга етказди, деганлар.

Ҳар ким табиий ақл-идроқка эга бўлиб, илму ҳунар касб этишга интилса, бу дунёда ҳам ўз орзусига етади, у дунёда ҳам роҳат кўради... Билмоқ лозимдирки, ҳар ишнинг ўз сабаби, ҳар сабабнинг ўз сабабчиси ва ҳар сабабчининг ўз макон ва замони бордир. Умрнинг узунлиги ва давлатнинг борлиги шуларга боўлиқдир. Бу китобнинг Ҳиндистондан Форс мамлакатига келтирилишининг сабаби шуки, Оллоҳ таоло қудратли, саодатли Ануширавон Кусро ибн Қубодни ақл нуридан ва адолат хазинасидан баҳраманд этган, ишбилармон, фавқуллоҳда ўайратли қилиб яратган. У ўзининг бу хислатлари соясида илм ўрганиб, турли соҳада шундай камолот даражасига етганки, ундан аввалги шоҳларнинг ҳеч бири бунга эришолмаган.

Кунлардан бир кун унинг қулоғига қуйидаги хабар етиб келди: ҳинд хазинасида парранда, даррандалар, ваҳший ҳайвонлар тилидан ёзилган бир китоб бор эмиш; бу китоб саховат манбаи, илм-ҳикмат калити эмиш; у шоҳларга наф келтирганидек, халққа ҳам фойдали эмиш; бу китобнинг номи «Калила ва Димна» эмиш.

Ануширавон одил бу китобни қўлга киритиш ниятига тушди. У истеъдодли олим, фозил, форс ҳамда ҳинд тилларини яхши биладиган бир одам топишни ва бу муҳим ишни унга топширишни амр этди.

Анча ахтаришлардан сўнг юқорида айтилган хусусиятларга эга бўлган ва тиб илмида шуҳрат қозонган Барзуя отли ёш йигитни топдилар.

Ануширавон уни ёнига чақириб деди:

— Кўп мулоҳазалардан сўнг сенга жуда масъулиятли ва муҳим бир иш топшириш қарорига келдик. Сенинг ақл-заковат, буюк истеъдод эгаси эканлигинг, ишбилармонлигинг, ўайратли ва иродали эканлигинг бизга маълумдир. Ҳиндистонда бир бебаҳо китоб бор, деб айтадилар. Биз ўша китобни келтириб, мамлакатимиздаги бошқа ҳинд китоблари каторига қўйилишини истар эдик. Сафар тайёргарлигини кўриб, Ҳиндистонга азимат қил ва нима қилиб бўлса ҳам ўша китобни олиб кел. Сенга етарли даражада пул ва мол-давлат берамиз. Уларни лозим бўлган ерда керагича харжлайсан. У ерда кўпроқ қолишга тўўри келса, сенга яна пул керак бўлиб қолса, ёз, юборамиз.

Сўнгра у мунажжимларга йўлга чиқиш учун яхши кун ва соат белгилаб беришни буюрди. Барзуя белгиланган куни эллик хуржун динор олиб сафарга чикди. Бутун кўшин, саркардалар ва давлат арбоблари уни кузатиб қолдилар. Барзуя ўз устига юклатилган вазифани бажариш иштиёқида йўл босар эди. У Ҳиндистонга етиб боргандан сўнг

подшоҳнинг пойтахтига келди ва ўша ерда истиқомат қила бошлади. У олимлар йиғилишига, аъён ва акобирлар мажлисига, факир-фуқаро тўпланадиган ерларга борар, ҳар жойни кўрар, шоҳнинг яқин одамлари, шаҳарнинг мўътабар кишилари, олим ва файласуфлари ҳақида суриштириб, маълумот тўплар эди. У қаерга бормасин, ҳамма ерда одамларга аралашиб юрар, ҳамма билан дўстлашиб кетар эди. У ҳаммага, мен бу ерга илм ўрганмоқ ва таҳсил олмақ учун келганман, дер эди. Чуқур илми борлигига қарамай, ўзини содда тутар ва ўзини авом одамлардан деб таниттирар эди. Ниҳоят, у ахтарганини, истаган одамни топди. Бу одам ўз ақли, истеъдоди ва хушёрлиги билан бошқалардан ажралиб турар эди. Барзуя у билан дўстлашди, унга шу қадар яхшиликлар қилдики, охири ака-укадай бўлиб қолдилар. Оз вақт ичида Барзуя унинг хулқ-атворини ўрганиб, садоқатини синовдан ўтказди. Сўнгра ўз-ўзига деди: «Агар сирим калитини унга бериб, кўнглим эшигини очсам, нонкўрлик қилмас, дўстлик ва ўртоқлик ҳиссига хиёнат қилмас».

Вақт ўтиб, уларнинг орасидаги самимийлик анча мустаҳкамлангач, Барзуя унинг омонатга хиёнат қилмаслигига, сирни ҳеч кимга очмаслигига ишонди. Бир кун унга шундай деди: «Биродар, менинг бир сирим бор, уни ҳозирга қадар сендан яширар эдим, лекин билишимча сен буни сезар эдинг, чунки донога бир ишора кифоядир».

Ҳинд деди: «Тўўри айтасан, сен ўз мақсадингни яширишга қанчалик уринсанг ҳам, лекин мен баъзи бир аломатлардан уни пайқаб юрар эдим. Энди сен ўзинг сўз очиб қолдинг, мен айтиб бера қолай. Сен бизнинг вилоятнинг нафис ва қимматли бойлигини олиб бориб ўз шоҳининг ҳикмат хазинасига қўймоқ учун келибсан, буни эса макр ва хийла билан амалга оширмоқчисан. Лекин мен сенинг сабру иродангга қойил қолдим. Суҳбат вақтларида бирор сўз билан сирингни фош қилиб қўярсан, деб пойлаб юрдим. Лекин бундай бўлмади, матонатинг, эҳтиёткорлигинг сенга бўлган эътиқодимни оширди, дўстлик ва биродарлик ҳисларини кучайтирди. Чунки ҳеч бир зот бу қадар ирода ва ўзини тута билиш қобилиятига эга бўлмайди, бегона вилоятда, ахлоқ ва одатларини билмаган бир халқ орасида ҳеч ким ўзини сен каби тута олмайди.

Инсоннинг ақли саккиз нарсада намоён бўлади: биринчи — назокатли ва мулойим муомалада; иккинчи — ўзи ким эканлигини билиб шунга риоя қилишда; учинчи — одил шоҳларга итоат этиб, уларнинг орзу-истакларини амалга оширишда; тўртинчи — ўз сирларини дўстга билдириш-билдирмасликни билишда; бешинчи — ўзининг ва бошқаларнинг сирини сақлашда; олтинчи — шоҳлар саройида эҳтиёт бўлиб, ширин тил билан сарой одамларини қўлга ола билишда; еттинчи — тилини тийиб, ортиқча сўзламасликда; саккизинчи — мажлисларда жим ўтиришни одат қилиб, сўралмаган нарсаларни айтмаслик ва пушаймонлик келтирадиган сўзларни тилга олишдан сақланишда.

Кимда бу саккиз хусусиятнинг ҳаммаси бор бўлса, у дўстларидан истаган нарсаларни ола билади ва орзусига ета олади. Бу хусусиятларнинг ҳаммаси сенда бордир. Сенинг мен билан дўстлашишдан мақсадинг нима эканлиги ҳам маълум бўлди. Бундай фазилатларга эга бўлган одамнинг орзу ва истақларини рўёбга чиқармоқ мурувватли одамлар наздида хато ҳисобланмаса-да, лекин сенинг хоҳишинг мени даҳшатга келтирди. Бу жуда буюк ва таҳликали бир ишдир».

Барзуя қараса, ҳинд унинг макр ва хийласини тушунди. Унинг сўзларига эътироз билдирмасдан, жуда юмшоқ ва мулойимлик билан деди:

— Мен бу сирни маълум қилиш учун жуда кўп ҳозирликлар кўрдим, айтадиганларимни қисмларга бўлиб, унга сарлавҳалар қўйдим, муқаддимаси ва хотимасини белгиладим, ундан бутоқ ва шохчалар ўстирдим. Шояд шу йўл билан саодат саҳросида мақсадимнинг жамолини қоплаган кўркув пардасини отиб ташлаб, сенинг ҳурмат ва ёрдамнинг соясида ватанга оқ юз билан қайтсам. Лекин сен биргина ишора билан менинг бутун фикримни тушундинг ва мени узундан-узоқ, зериктирувчи тушунтиришдан халос этдинг. Ҳақиқатан ҳам мен сен билан мана шу мақсадимга етишиш умидида дўстлашган эдим...

Ҳинд деди:

— Ақлли одамлар учун дўстликдан азиз ҳеч нарса йўқдир. Дўстлик беёараз бўлмоғи керак. Лекин бутун тилсимларнинг калити сирни сақлай билишдадир. Учинчи одам билмаган сир ёйилмас, чунки учинчи одам эшитган сир оўиздан-оўизга ўтади ва бунинг олдини олиш мумкин бўлмайди. Мен сенинг дўстлигингдан шу қадар хурсандманки, уни ҳеч бир нарсага алмаштира олмайман. Лекин агар бир одам бу ишдан хабар топса, бизнинг биродарлигимиз шундай бузиладики, уни ҳеч қандай мол ва давлат билан тиклаб бўлмайди.

Бизнинг шоҳ жуда хушёр ва қахридир, арзимас нарса учун ҳам оўир жазо беради. Буни билиб қолса нима бўлади-а?

Барзуя деди:

— Дўстликнинг энг улуғ шарти сир сақламоқдир. Менинг эса бу ишда сендан бошқа сирдошим йўқдир. Мен сенинг олижаноблигингга, ақл ва заковатингга ишонаман. Бу ишнинг таҳликали эканини тушунаман, лекин орамиздаги дўстлик ҳаққи, сен мени ўз орзуимга етишдан маҳрум қилмассан, деб умид қиламан. Билгинки, бу сирни мен ҳеч кимга фош қилмайман. Лекин сен ўз яқин одамларингдан, ёру ошноларингдан кимдир билиб қолиб шоҳга айтиб қўяди, деб қўрқасан. Мен кетаман, сен бу ерда қоласан, биздан бошқа ҳеч ким бу сирдан воқиф бўлмагач, сен роҳат-фароўатда ҳаёт кечирасан.

Ҳинд бироз ўйлаб, кейин, лозим бўлган китобларни Барзуяга бера бошлади. Барзуя зўр қўрқув ичида, эҳтиётлик билан ишга киришиб, кечаю кундуз кўчириб ёзиб олиш билан машғул бўлди. Хуллас, у китобдан ва яна бўлак китоблардан нусха кўчирди. Сўнгра ишлари қандай эканлиги ҳақида Ануширавонга мактуб ёзиб юборди.

Ануширавон мактубни ўқиб беҳад севинди. Фалакнинг гардиши шодликни ўамга айлантирмасидан олдин Барзуяга мактуб ёзиб, тезда етиб келишни амр қилди. Хатда хушёр бўлиш, ҳеч нарсадан қўрқмаслик, китобни яхши сақлаш, тўплаган нарсаларини олиб қайтишда эҳтиёт бўлиш зарурлигини уқтириб ўтди. Сўнгра мактубга муҳр босиб қосидга — чопарга бердилар. Мактубнинг душман қўлига тушмаслиги учун қосидга, яширин йўллар билан бор, ҳеч кимнинг кўзига кўринма, деб тайинладилар.

Мактуб Барзуя қўлига теккач, у дарҳол йўлга тушиб, Ануширавон саройига етиб келди. Унинг келганини шоҳга хабар қилдилар. Ануширавон ўша замонқ Барзуяни ўз хузурига таклиф этди. Барзуя ичкари кириб бош эгиб таъзим қилди. Шоҳ унинг чехрасидан ҳорўинлигини, ташвиш тортганлигини, ҳамон ҳаяжондан қутулмаганлигини ўқиб, ачинган ҳолда деди:

— Ўзингни қўлга ол, эй бахтиёр инсон! Сен улуғ иш қилдинг, бизнинг чексиз миннатдорчилигимиз ва бениҳоя ҳурматимизга сазовор бўлдинг. Бор, бир ҳафта дам ол. Кейин келасан, нима керак бўлса, ҳаммасини бажо келтиришни амр этаман.

Етти кун ўтгач, Ануширавон аъён-ашрофини чақиртирди. Сарой аҳллари тўплангандан сўнг Барзуяни чақиртириб, китобни ўқишни буюрди. Барзуя ўқиган сари ўтирганларнинг таажжуби ортар, китобнинг гўзаллигига ҳайрон қолар эдилар. Ўқиш тугагандан кейин улар Барзуяни олқишлаб, бу ишда муваффақият қозонгани учун тангрига шукур этдилар.

Ануширавон ҳазиналар эшигини очишни амр этди. У ҳазиналардаги пул ва жавохирлардан Барзуя тортинмай истаганича олиши мумкинлигини айтди. Барзуя подшоҳга таъзим қилиб деди:

— Подшоҳнинг марҳамати ва муҳаббати мен учун ҳамма нарсадан қимматлидир. Қандай мол-давлат, қандай бойлик шаҳаншоҳнинг менга кўрсатган навозишига арзийди? Менга шоҳнинг саломатлигидан бошқа ҳеч нарса керак эмас. Лекин зоти олийнинг таклифи ерда қолмасин деб, шаҳаншоҳ хузурига келганда кийиладиган ва Хузистон кимхобидан тикилган шоҳона маросим либосидан олайин. — Барзуя сўзини давом эттириб деди: — Менга топширилган вазифани бажаришда дуч келган қийинчиликлар, хавф-хатар ва изтироблар қутулгандан оз бўлди. Бандаларда садоқат билан хизмат

қилмоқдан бошқа орзу йўқдир. Вазифанинг яхши бажарилиши, муваффақиятлар ёлўиз шоҳнинг бахт-саодати ва толеи соясида содир бўлади. Бу ерда бўлмаган пайтимда сенинг оиламга кўрсатган меҳрибонлигинга нисбатан қилган хизматим ҳечдир. Лекин мен ўзим учун шоҳнинг лутфи карами олдида кичкина саналган бир нарсани истардим. Агар шоҳ шу истагимни бажарса, мени ҳам бу дунё, ҳам у дунёда рози қилган бўларди ва бахтиёр шоҳнинг номи ҳамиша яхшилик билан ёдланадиган бўларди.

Ануширавон деди:

— Сен менинг шоҳлигимга шерик бўлмоқни истаган тақдирингда ҳам тилагинг қабул бўлур. Нимаики хоҳласанг, очиқ айт!

Барзуя деди:

— Шоҳ агар маслаҳат кўрса, Бузуржмеҳр бу китобга менинг ҳақимда махсус бир фасл илова этсин ва унда менинг ким эканлигим, насл-насабим, санъатим, қайси дин ва мазхабдалигимни ёзсин. Шоҳ бу ҳақда амр берса, менга қилган яхшиликлари кишилар хотирасида абадий сақланиб қолар, менинг шоҳга қилган хизматим унутилмаган бўларди.

Бу сўзларни эшитиб Ануширавон ва унинг атрофидагилар хайрон қолдилар. Барзуянинг ўткир ақл ва истейдод эгаси эканлигини эътироф этиб, ҳаммалари унинг бундай хоҳиш билдиришига ҳаққи бор, деган қарорга келдилар.

Ануширавоннинг амри билан Бузуржмеҳрни чақирдилар. У етиб келгач, Ануширавон шундай деди:

— Сен Барзуянинг қанчалик содиқ ва фидокор эканлигини, бизнинг амримизни бажо келтириш учун ўз бошини нақадар катта таҳлика остига қўйганини, қандай изтироблар чекканлигини биласан. Биз Барзуя хизматлари эвазига истаганича мол-дунё олишини таклиф этган эдик. Лекин у буни рад этиб, ҳазинадан ҳеч нарса олмади. Сенинг бу китобга Барзуя ҳақида махсус боб илова қилиб, унинг таржимаи ҳолини ёзишингни илтимос қилди. Биз ҳам шунга рози бўлдик. Энди сенга шундай бир боб ёзишни ва у тамом бўлгач, жамоатни йиғиб ўқиб беришингни топшираман. Лекин шундай қилиб ёзгинки, сенинг нималарга қодир эканлигингни мамлакатнинг барча катта-кичиги билсин.

Барзуя шоҳнинг буйруғини эшитгач, таъзим этиб ташаккур билдирди. Бузуржмеҳр ушбу бобни ёзиб, уни гўзал ибора ва ҳикматли сўзлар билан беади ва шоҳ тайин қилган куни Барзуя ва мамлакат аҳолиси олдида ўқиб берди. Подшо ва йиғилганларнинг ҳаммаси Бузуржмеҳрнинг услуби ва маҳоратига қойил қолдилар. Подшо хизмат ҳақи эвазига Бузуржмеҳрга олтин, қумуш, қимматбаҳо жавохирлар ва зарварақ тўн таклиф қилди, лекин Бузуржмеҳр тўндан бошқа ҳеч нарса олмади. Сўнгра Барзуя Ануширавоннинг кўлини ўпиб деди:

— Оллоҳ шоҳимнинг умрини узун, бахтини порлоқ қилсин, бу дунёда ҳам, у дунёда ҳам фароёт кўрсин. Подшоҳнинг бу илтифоти унинг нақадар марҳаматли эканлигини яна бир карра бутун дунёга намойиш қилди, унинг шуҳратини оширди ва мен бандасини беҳад мамнун этди. Китобхонлар бу бобни ўқир эканлар, унинг нима учун ёзилганини тушуниб, энг фазилатли иш одил шоҳларга хизмат этиш эканлигини, инсонларнинг энг шарафлиси давр подшоҳи томонидан тақдирланиб, ўзига яраша мавқега эришган кимсалар эканлигини англаб оладилар...

БУЗУРЖМЕХР БУХТЕҚОНИНГ «КАЛИЛА ВА ДИМНА» КИТОБИГА ЁЗГАН МУҚАДДИМАСИ

Насихат, ҳикмат ва масаллар мажмуасидан иборат бўлган бу «Калила ва Димна» китоби ҳинд браҳманлари ва олимлари томонидан ёзилгандир. Ҳар бир халқнинг олим ва файласуфлари қандай воситалар билан бўлмасин, ўз орзу ва истакларини амалга оширмоқ, мавжуд тартибни интизомга солмоқ учун ҳамиша фикр юритганлар, ҳар хил тадбирлар ила иш кўрмоқчи бўлганлар, бу ҳақда ҳар хил асарлар ёзмоққа интилганлар. Шулардан

бири қушларнинг ва ёввойи, йиртқич ҳайвонларнинг тилидан ёзилган, ўоят чуқур маъноли, нафис рамз ва муаммоларга тўла ушбу китобдир. Олимлар бу йўлни танлаб зўр имтиёзга эга бўлганлар: аввало, бу билан улар хоҳлаган сўзларини айтиб, ҳар бир бобни орзу қилганлари даражада безаш имкониятига эга бўлдилар. Бунинг устига, улар шу йўл билан насиҳат, ҳикмат, латифа ва ҳазил-мутойиба жавоҳирларини бир-бирига қўшганлар, токи доно одамлар бу китобни мутолаа қилиб, фойдалансинлар, нодон одамлар эса, уни афсона деб ўқисинлар.

Ёш шогирдлар эса саводли бўлмоқ, илм орттирмоқ, нақл айтмоқ мақсадида бу китобда ёзилганларни осонлик билан ёдларида сақлаб қолгусидурлар. Катта бўлиб, ақл ва тажриба эгаси бўлганларида, ёдлаб олган ва эса сақлаб қолган нақллар устида фикр юритиб, уларни тушунганларида диллари нақадар фойдали ҳикматлар билан тўлганлигини кўрадилар ва ўзлари кутмаган улкан бойликка, битмас-туганмас хазинага эга бўлганларини биладилар. Ёшларнинг хурсандлиги катта бўлганда отасидан мерос бўлиб қолган хазинани топган ва шу туфайли умрининг охирига қадар қийинчилик кўрмасдан яшай олишни билган одамнинг севинчига ўхшайди.

Бу китобни ўқиганда унинг нима учун ёзилганлиги ва қандай мақсадларни кўзда тутганлигини тушуниш керак. Акс ҳолда, одам бу китобдан фойда ололмайди, унинг бойликларидан бебаҳра қолади. Бу китобни тушунишнинг биринчи шарты шуки, уни тўўри ва диққат билан ўқий билишдир. Зотан, бир нарсани диққат билан ўқимасдан туриб унинг маъносини тушунмоқ мумкин бўладими ахир? Ўқишни яхши биладиган одам бу китобни ўйлаб ўқиши ва унинг маъносига етишга шошилмаслиги лозим, чунки унинг маъносига одам чуқур ўйлаб қийинчилик билан эришади.

Нақл қилибдурларким, бир киши саҳрода хазина топиб олибди ва ўз-ўзига: «Агар бу хазинани бир ўзим таҳисам, кўп вақтим бекор кетади, ўзим қийналиб, қайтага хафа бўламан. Яхшиси, бир неча хизматкор топиб, бир неча уловни кира қилиб, бироз муддат ичида хазинанинг ҳаммасини уйга ташиб олай», дебди.

У худди шундай қилади. Ўзи хазинанинг тепасида қолиб лаъл ва жавоҳирлар юкланган уловларни уйига юборади. Лекин юкни олиб кетаётган хийлакор одамлар бойликларни у кишининг уйига эмас, ўз уйларига олиб боришни мақсадга мувофиқроқ деб биладилар.

У нодон киши эса ўз манзилига келганида пушаймонликдан бошқа ҳеч нарса топмайди.

Яна шундай ҳақиқатни билиш лозимки, фойда китобни ёдлашда эмас, уни тушуна билишдадир. Кимки билмаган ишга ёпишса, унинг аҳволи сўзни ёдлаб олган, лекин маъносини тушунмаган одамнинг аҳволига ўхшайди.

Ҳикоят

Ҳикоя қилибдурларким, бир одам арабча ўрганишни ҳавас қилиб, саводли дўстларининг биридан қизил лавҳа устига бир неча арабча сўзни ёзиб беришни илтимос қилибди. Дўсти ҳам илтимосини бажарибди. У одам араб сўзлари ёзилган қизил лавҳани уйига олиб боради ва унга ҳар замон-ҳар замонда қараб қўйиб, ниҳоят, энди у араб тилини жуда яхши билиб олдим, деган фикрга келади. Бир кун мажлисда арабча сўзламоқчи бўлади-да, миси чиқади. Мажлисда бўлганлардан бири унинг хатосини юзига солиб кулади. У одам бундан ўзабланиб: «Мендан хато топа олмайсан — қизил лавҳада шундай ёзилган», деб жавоб беради...

Инсонлар илмни эгаллаб олишлари, унинг маъносига чуқур тушунишлари керак, чунки илм нариги дунёга олиб бориладиган энг катта совъадир, бу дунёда эса билимли бўлмасдан яшаш қийиндир. Қуёшнинг жамоли ер юзини ёритганлиги ва ҳаётга абадий умр баъишлагани каби, илм ҳам қалбларни нур билан ёритади. Тажрибанинг шифобахш дори-дармонлари одамларни оўир жаҳолат касаллигидан халос этади. Яхши ишлар илмга ярашадиган безакдир. Билим дарахтининг меваси одамларга хайрихоҳлик ва бошқаларни ранжитмасликдир. Илмли бўлиб, унга амал қилмаганлар, била туриб таҳликали йўлдан

қайтмаган ва йўлда қароқчиларга учраб бор-йўўидан ажралган одамларга ўхшайдилар; ўзига ёқмайдиган овқатнинг зарарли эканлигини била туриб, ундан бош тортмайдиган, натижада, ҳалок бўладиган касал одамларга ўхшайдилар. Хуллас, ишининг ёмон эканлигини била туриб нафсини тиёлмаган одам азоб-уқубат оловига йўлиқади. Масалан: бири кўр, бири соў икки одам ўрага йиқилиб яраланса, фаросатли одамлар кўзи соў одамни айблайдилар, кўзи ожиз кишининг ишини узрли деб биладилар.

Билимли бўлиш ҳар нарсадан олдин инсонга ўз ҳурматини оширмақ ва иззатини сақламақ учун керакдир. Илм, бошқаларга ўргатиш учунгина қўлга киритилса, одам ундан бирон фойда кўрмаса, у сувидан ҳамма фойдаланадиган, лекин бундан ўзи бебахра бўлган булоққа ўхшайди.

Икки нарсадан, яъни илм ва мол-дунёдан одам аввал ўзи фойдаланиб, сўнгра бошқаларга улашиб бериши керак. Яхши натижа берган тажрибаларни одам аввал ўзига, сўнгра бошқаларга татбиқ этиши лозим, яъни одам аввал ўзини, шундан кейин бошқаларни даволаши керак.

Кимки бу сўзларнинг маъносига етмаса ва уларни бекорчи деб ҳисобласа, беақл кўрга ўхшайди. Ақлли одам қиладиган ишининг охири нима билан ва қандай тугагини олдиндан кўз ўнгига келтириши керак, қаерга боришини йўлга чиқишдан олдин билиши керак. Акс ҳолда, у йўлнинг ярмида сарсон бўлиб қолади, фалокатдан бошқа нарсага йўлиқмайди. Аждодларининг ҳаётидан ибрат дарси олиб, уларнинг тажрибасидан фойдаланган одам ақлли ҳисобланади — ўзбилармон одам ҳамиша машаққат ичида яшайди. Зиёнли ҳар нарсада бир фойда бор деб айтадилар, энг яхшиси, бошқаларнинг кўрган зиёнларини назарда тутиб, уларнинг фойдали тажрибаларидан истифода этишдир. Бу йўлдан бормаган одамлар кундан-кунга муваффақиятсизликка учрайдилар ва ниҳоят, тажрибадан сабоқ олиб тўўри йўлга тушиб олганларига қадар ўлим вақти келиб қолади. Кимки фурсатни қўлдан берса, ҳаракат қилиб бир ишни амалга ошириш ўрнига танбаллик қилса, тўўрилиги шубҳали ё ёлўон хабарларни тўўри деб ҳисоблаб, уларни бошқаларга гапириб юрса, ёлўончининг тилёўламалигига ишонса, ўз тарафдорларини фитначи одамларнинг сўзларига инониб ранжитса, масъул вазифаларни ақлли одамларга топширмаса, ундай кишининг яшашга ҳаққи йўқдир.

Ақлли одамлар тубан ва ярамас муҳитга тушиб қолсалар, тезда ундан қутулишга ҳаракат қилишлари керак. Кимки кўр-кўрона номаълум йўлга чиқса, халқнинг кетаётган тўўри йўлидан узоқлашади ва қанча кўп юрса, шунча кўп адашади. Агар бир одамнинг кўзига тикан кирса ва у бу тиканни чиқариб олмасдан, уни аҳамиятсиз бир нарса ҳисоблаб кўзини ишқай бошласа, мутлақ кўр бўлади. Ақлли одам кўпнинг раъйи билан ҳисоблашиб, унга ишониши керак, лекин шу билан бирга ақл ва тажрибанинг сўзларига ҳам қулоқ оситиши керак. Хуллас, соддадиллик ва хатоларга йўл бермаслик керак. Ақлли одам ўзига раво кўрмаганни ўзгага ҳам раво кўрмаслиги керак. Чунки ҳар бир ишнинг ўз муқофоти бор, муддат етганда албатта оқибати маълум бўлади.

Бу китобни ўқиган одамлар ҳар нарсадан олдин унинг маъзини чақиб, унга оройиш берган истиораларни, рамзли ва муаммоли сўзларни тушуниб олишлари керак.

Ибн Муқаффо бу муқаддимага илова қилиб айтадики, мен бу китобнинг ҳинд тилидан қилинган таржимасини кўрдим ва Ироқ, Шом, Ҳижоз аҳли ҳам ундан фойдалансинлар, деб уни она тиллари бўлган арабчага таржима қилишни хоҳладим. Мен бу китобни мумкин қадар аслига тўўри ва ойдин таржима қилишга ҳаракат қилдим, токи китобхонлар ва талабалар ундан осонлик билан фойдалана олсинлар.

БАРЗУЯ ҲАКИМ ҲАҚИДАГИ БОБ

Форс ҳақимларининг бузруги Барзуя шундай нақл қилади: «Менинг отам қўшин бошлиқларидан, онам эса Зардўшт пиримўёнлари оиласидан эди. Оллоҳнинг менга бахш

этган илк неъматни ота-онамнинг мухаббати бўлди. Улар менинг ҳақимда қайўулар, бошқа фарзандларидан кўпроқ севар, менинг тарбиям билан махсус шуўуланар, ейиш-ичишимга алоҳида эътибор берар эдилар. Етти ёшга етганимда тиб илмини ўрганиш учун мени мактабга бердилар. Бу илмнинг фойдали эканлигини англаб уни зўр эҳтирос билан ўргана бошладим. Кейин бу хунарда шуҳрат қозониб, касалларни даволай бошладим. Шу билан бирга ҳамма одамлар сингари мен ҳам тўрт нарсани орзу қила бошладим: мол тўпламоқ, кайф сурмоқ, бошқаларнинг ҳурматига сазовор бўлмоқ ва абадий шуҳрат қозонмоқ. Шунини айтиш керакки, тиб илмининг бутун дунёда зўр ҳурмати бордир. Тиб китобларида: «Табибларнинг энг фозили беморларни пулсиз муолажа этувчилардир, бу йўл билан улар ҳам бу дунёнинг, ҳам нариги дунёнинг неъматларидан баҳраманд бўладилар», деб ёзилган. Дехқоннинг уруё сепишдан мақсади ердан ўалла ундириб ўз ризқ-рўзини топишдир. Ҳайвонларнинг ем-хашаги бўлган ўт ўз-ўзидан ўсаверади.

Хуллас, қаерда соўайишига умиди бўлган касал одамни эшитсам, бориб уни муолажа эта бошладим. Бироздан кейин тенгқурларимнинг мол ва давлати меникидан зиёд эканликларини кўрдим. Нафсим устун чиқиб, мол-дунё тўпламоқ ҳавасига тушдим. Тўўри йўлдан озишимга сал қолди. Ўз-ўзимга дедим: «Эй нафс, сен фойда билан зарар орасидаги фарқни кўрмайсан. Ақлли одам азияти кўп, фойдаси кам бўлган нарсани орзу қиладими? Агар сен яхши от қолдириб кетиш фикрида бўлсанг, бу фоний дунёда очкўз ва хасис бўлма. Нотўўри фикрлардан қайт, савоб орттиришга ҳаракат қил. Одамнинг ҳаёти бири-бирига зид бўлган тўрт унсурнинг қоришмасидан иборат, худди йигирилган ипга ўхшайди, унинг узок вақт узилмасдан тура олишига ишонч йўқ.

Одам баданининг аъзолари бир миҳ билан қоқилган олтин бутга ўхшайди. Миҳ суўуриб олинса, бут бўлақларга бўлиниб кетганидек, одамнинг бадани ҳам яшаш қобилиятини йўқотиб, парчаланиб кетади. Қариндош-уруўларинг, дўст-ошноларинг билан кўпда маўрурланма ва улар билан бирга бўлишни ортиқча ҳавас қилма. Ҳамиша уларнинг севинчлари қайўуларидан оз, ўамлари эса шодликларидан кўп бўлади. Бу ўам ва ўусса устига яна хижрон дарди ва айрилиқ алами ҳам инсонга ҳамроҳдир. Баъзан шундай ҳам бўладики, бири ўз оиласини боқиш, хотини ва болаларини таъмин қилиш учун мол йиўиб, бойлик тўплашга мажбур бўлади ва бу йўлда ўзини қурбон қилади. Бундай одам оловга ташланган хушбўй уд ёўочига ўхшайди, унинг ҳидидан бошқалар фойдаланади, ўзи эса ёниб кул бўлади».

Яна ўз-ўзимга дедим: «Сен беморларни муолажа қилишдан қолма, жамоат ҳақимнинг кадрини билмайди, деган гапларга кулоқ солма. Агар бирор одамни ўлим чангалидан қутқариб олишга муваффақ бўла олсанг, бунинг савоби ҳар нарсадан кўп эканлигини назарга ол.

Узок давом этган оўир касаллик туфайли бола-чақаси билан ош-нонга муҳтож бўлиб қолган бир одамни муолажа этиш ва унинг саломатлигини қайтариб бериш қанчалик савоб иш эканлигини ким эътироф этмайди?»

Ўз нафсим билан олишиб, ўзимни яна тўўри йўлга сола билдим. Ҳеч нарса олмасдан сидқидил билан беморларни даволай бошладим, узок муддат шу иш билан машўул бўлдим. Бу хизматим эвазига ризқи рўз дарвозалари қаршимда очила берди. Шоҳлар менга бирин-кетин саруполар инъом қила бошладилар, ҳазина дарвозасини очиб қўйдилар. Ҳиндистон сафаридан аввал ҳам, кейин ҳам кам бўлмадим. Бойликда, шону шавкатда ўз тенгдошларимдан ўзиб ҳам кетдим.

Кунлардан бир кун мен тиб илмининг муваффақиятлари ва натижалари ҳақида, берадиган фойда ва самаралари борасида фикр юрита бошладим. Натижада, тиб илми соўликни абадий сақлай олмайди, ҳеч бўлмаса бирор касалликни тамомила йўқотиб, уни қайтиб келмайдиган қила олмайди, деган хулосага келдим. Бас, шундай экан, ақлли одам тиб илмини шифобахш этувчи илм деб ҳисоблай оладими? Шундай савоб ишлар қилиб охиратни ўйлаш менга зарурроқ кўрина бошлади. Айтишларига кўра, охиратни ўйлаш ҳар

қандай касалликни бир йўла йўкотади, йўкотганда ҳам қайтиб келмайдиган қилиб йўкотади.

Мен мана шуларнинг ҳаммасини ўйлаб чиққандан сўнг тиб илмидан қўл тортиб, илоҳиёт билан машўул бўла бошладим. Тўўриси, мен энди аввалию охири кўринмайдиган бир йўлга тушдим. Йўл қоронғи ва хатарли эди. На бир йўл билувчи одам бор эди, на бир йўл ёритувчи машғал. Тиб китобларида ҳам бу ҳақда бир нарса дейилмаган эдики, ўшанга суяниб шак ва шубҳадан, ҳайрат ва тараддуддан қутулсам. Турли халқларнинг дини орасида ҳам катта фарқ ва зиддият бор эди. Уларнинг орасида холиқ ва махлуқ, яратувчи ва яратилувчининг келиб чиқиши, дунёнинг охири ҳақида катта-катта тортишувлар бўларди, уларнинг ҳар бириси ўзи айтган сўзларни тўўри, муҳолифнинг айтганини нотўўри деб биларди.

Шундай ўйлар билан шак ва шубҳа саҳросида гоҳ олдинга кетар, гоҳ орқага чекинардим, тепалар ошиб, водийларни босиб ўтардим, лекин на мақсадга олиб борадиган ва на ҳақиқатга эриштирадиган тўўри бир йўл топа билардим. Ниҳоят, бутун дин олимлари билан кўришиб, уларнинг эътиқодларини ўрганиб, юрагимга мос тўўри бир тариқат топишга аҳд қилдим. Бутун дин-мазҳаблар билан чуқур танишиб чиқдим, қарасам, ҳар тоифа ўз динининг устунлигидан лоф уради, бошқаларникини эса ёмонлайди. Мен улардан биронтасига ҳам эргашмадим, ўз дардимга дармон тополмадим. Уларнинг ҳаммаси бемаъни-бевурд эканлиги менга ойдин бўлди. Ақлли одам уларнинг сўзларидан ҳеч бирисини қабул эта олмас эди.

Ўз-ўзимга дедим: «Агар мен бундай мулоҳазалардан сўнг бу динлардан бирини қабул этсам, қуйидаги ҳикоятда баён этилган нодон ўўри аҳволига тушиб қоламан».

Ўўри ҳикояси

Дейдиларки, бир ўўри ўз ҳамроҳлари билан бир бой одамнинг уйига ўўрилиққа тушади. Уй эгаси оёқ товушидан уйўониб кетади ва томда ўўри борлигини сезади. Хотинини аста уйўотиб, унга аҳволни тушунтиради ва дейди: «Мен ўзимни ухлаганга солиб ётаман, сен баланд товуш билан мендан бунчалик мол-дунёни қандай қилиб топганлигимни сўрагин. Мен жавоб беришни истамасам, сен қаттиқ туриб жавоб беришни талаб қил». Хотини эри айтганидек савол берди. Эри деди: «Эй хотин, мени тинч қўй, бунақа саволлар беравериб бошимни қотирма. Тўўрисини айтадиган бўлсам, одамлар эшитиб қоладилар, деб кўрқаман, биз беобрў бўламиз, жамоат биздан юз ўгиради».

Хотин уни қўярда-қўймай, айтиб беришни сўрайверди.

Эри деди: «Сенинг сўрашининг сабаби нима? Эрининг яширин сири билан хотиннинг нима иши бор?»

Хотини деди: «Билгим келяпти».

Эри деди: «Бу мол-дунё ўўрилиқ билан топилган. Мен бир вақтлар абжир ўўри эдим. Ойдин кечаларда давлатманд одамларнинг деворлари тагига келиб афсун ўқирдим-да, ой нури тушиб турган уйнинг томига чиқиб, етти марта «Шодем, шодем» деб, ой шуъласи устига ўтириб, уйнинг ўртасига ҳеч қийналмасдан сакраб тушардим. У ерда ҳам етти марта «Шодем, шодем» дейишим билан уйдаги бор пул ва қимматбаҳо буюмларнинг ҳаммаси олдимда йиўилиб қоларди. Кучим етганича кўтариб, яна етти мартаба «Шодем, шодем» дея ой шуъласига сувора бўлиб дарчадан чиқиб кетардим. Мана шу афсун туфайли ҳеч ким мени кўрмас ва мендан бадгумон ҳам бўлмас эди. Секин-аста мана шу бойликларни қўлга киритдим. Бу сўзни ҳеч кимга ўргата кўрма».

Ўўрилар буни эшитиб, афсун ўрганиб олганликлари учун жуда қувондилар. Бироз пайт пойлаб ётдилар-да, уй эгаларининг ухлаганликларига ишонч ҳосил қилгач, ўўрибоши етти марта «Шодем, шодем» деди, лекин оёғини дарчага қўйиши билан ерга қулаб тушди.

Уй эгаси дархол ўрнидан туриб тўқмоқ билан ўўрининг бошига туширди. Кейин у: «Мен азиз умримни сарф қилиб топган давлатимни осонликча олиб кетаман деб ўйладингми? Сен кимсан? Айтмасанг, ҳозир ўлдираман», деди.

Ўўри деди: «Мен сендак тилеўлама одамнинг сўзига алданиб тўрга илинган лақма ва нодон одамман».

Хуллас, лақма бўлганим учун ҳақиқатни топа олмадим ва ўз-ўзимга дедим: «Авлодаждодимнинг динида қолиб, кўр-кўрона унга риоя этсам, мен фақат аждоди жодугар бўлгани учун ўзини ҳақли ҳисоблаган жодугарга ўхшаб қоламан. Агар янгидан дин ахтаришга бошлай десам, умр етмайди деб кўрқаман, чунки ўлимим яқинлашиб қолган. Тараддуд ичида яшайдиган бўлсам, фурсатни қўлдан бериб, ҳеч бир савоб иш қила олмай, бу дунёдан ўтиб кетаман. Шунинг учун мен барча динлардан воз кечиб, ҳар нарсадан устун ҳисобланган хайрли ишлар билан машўул бўлишга, ақлга сиёадиган ишлар билан шуўулланишга аҳд қилдим.

Шундан бери мен жониворларни уриш, ўлдиришдан, одамларни ранжитиш, таҳқир этишдан, уларга хиёнат қилишдан воз кечдим, ёлўон сўзлаш, бўҳтон, ўйбатдан тилимни тийдим; халққа озор бериш ва дунё молига хирс қўйишдан, найрангбозлик ва жодугарлик каби нолойиқ ишлардан чекиндим. Ёмонлардан қочдим, яхшиларга қўшилдим. Тўўрилиқ ва тозаликка дўст бўлдим. Чунки дунёда тўўрилиқдан яхши дўст бўлмайди. Тўўрилиқ билан ҳар нарсага эришса бўлади. Бу шундай давлатки, улашганинг билан озаймайди, харжлаганинг билан камаймайди. Тўўри одам подшоҳдан ҳам кўрқмайди, ўт, сув, ваҳший хайвонлар ва бошқа зарарли нарсалар ҳам унга зиён етказа олмайди. Кимки тўўри йўлдан четга чиқиб, давлат орттириш билан шуўулланса, ўз умрини ёмон ишларга сарф этса, у одамнинг бошига қуйидаги ҳикояда зикр этилган савдогарнинг бошига тушган иш тушади».

Савдогар ҳикояси

Дейдиларки, бир савдогарнинг қимматбаҳо тошлари (жавоҳирлари) кўп экан. Уларни тешиш учун савдогар кунига юз динор ҳақ тўлайман деб бир одамни бошлаб келади. У одам уйга келиб иш бошламоқчи бўлиб турганда, бурчақдаги ажойиб бир чангни кўриб қолади. У диққат билан чангга қараб турганида савдогар ундан, чалишни биласанми, деб сўрайди. Хизматкор: «Билганда қандай», деб жавоб беради. Хизматкор чанг чалишни ўоят яхши билар эди. Савдогар: «Чал!» деб буюради. Хизматкор чангни олиб ҳазин ва дилрабо бир куйни чала бошлайди, ширали бир овоз билан ашула айтади. Савдогар уни зўр завк билан тинглаб хузур қилиб ўтиради, жавоҳирлар эса тешилмай қолади. Кеч бўлгач, хизматкор ўз ҳақини сўрайди. Савдогар дейди: «Жавоҳирлар қандай бўлса, шундай қолди. Қилинмаган ишга ҳақ берилмайди». Хизматкор асабийлашиб, савдогарга бақириб: «Мен сенинг буюрган ишингни қилдим. Хизматимга ҳақ тўламасликка ҳақкинг йўқ», деди.

Савдогар хизматкорга ваъда қилинган ҳақни беришга мажбур бўлди.

Мўмин бўлишни орзу қилиб, тоат-ибодат билан шуўулланишга қарор қилдим. Ташқи кўринишим билан ички дунём, сўзим билан ишим бир-бирига мос бўлишини истадим. Чунки мўминлик ва тўўрилиқ гуноҳни қайтарадиган пўлат либосдир.

Тўўрилиқ ва мўминлик самараларидан бири шуки, умрнинг бебақолиги, дунёнинг фоний эканлиги сени чўчитмайди. Такводор одам бу ўткинчи дунёнинг ишларига назар ташласа, ундаги қабоҳатни ҳақиқат кўзи билан кўради, нариги дунёга бўш қўл билан кетмаслик учун яхшилик қилади, шуҳратпарастликдан воз кечади. Кўнгли тинч бўлиши учун ўз толеидан рози бўлади. Дунёни машаққатларидан қутулиш ва бутун гуноҳларини ювиш учун узлатга чекинади, ҳамманинг муҳаббатини қозониш учун ҳеч ким ҳасад қилмайди. Мол-дунёнинг қўлдан кетиши ташвишидан халос бўлиш учун сахийликни ўзига касб қилади, пушаймон бўлмаслик учун ақл билан иш кўради, қаноатли бўлиш учун

охиратни эсдан чиқармайди. Янглишмаслик учун кетини ўйлаб иш қилади, роҳат фароўатда яшаши учун одамни ранжитмайди.

Мен художўйликнинг машаққатлари ҳақида ўйлаганим сари унга раўбатим ортарди. Лекин бу дунёнинг лаззатидан воз кечиб, нақдни қўлдан бериб, насия орқасидан югуриш кийин бир иш эканлигини билардим. Бу йўлда хато қилиб қўйсам, ҳам бу дунём, ҳам охиратим куйишидан ва натижада, пушаймон бўлишдан кўрқардим. Агар шундай бўлиб чиқса, мен оўзидаги суяк аксини сувда кўриб, уни олиш учун ўзини сувга отган, натижада, оўзидаги суякдан ҳам айрилган ит ахволига тушиб қолардим.

Кишининг дилини сиёҳ қиладиган бундай тушунчалар мени йўлдан адаштириб, икки дунёмдан махрум этишига оз қолган эди. Мен қайтадан бу дунёнинг ишлари ҳақида фикр юритиб ва унинг нозу неъматларини кўз ўнгимга келтира бошладим. Менга ойдин бўлдики, бу дунёнинг неъматлари камалакка ўхшаб оз умрли ва ўткинчидир. Бунинг устига, улар шўр сувга ўхшаб, ичганда ташналигингни орттиради, улар захар аралаштирилган болга ўхшайди — у аввал ширин кўринади, кейин эса ўлдиради. Улар, уйўнгандан кейин ачиниш ҳиссини уйўотадиган ширин тушга ўхшайди. Бу дунёга берилган одам ипак-куртига ўхшайди — у қанчалик кўп ипак ўраса, ўз қўл-оёғини шунчалик қаттиқ боўлаган ва нажот йўли шу қадар қийинлашган бўлади.

Буларнинг ҳаммасини ўйлаб чиққач, мен яна художўйлик йўлига ўтмоқчи бўлдим, лекин таўин ўзимга қарши чиқиб дедим: «Менга бу дунёнинг ишларидан қочиб у дунёни ўйлашим, кейин эса мўминлик машаққатларидан кўрқиб яна дунёвий ҳаётга юз ўгиришим яхши эмас. Агар мен шундай қилгудек бўлсам, аввал бир-бирига душман икки даъвогардан бирининг сўзини эшитиб, унинг фойдасига ҳукм чиқарган; иккинчисини эшитгач, унинг фойдасига қарор чиқарган риёкор қозига ўхшаб қоламан, бу йўл билан муаммони ҳал этиб бўлмайди».

Ниҳоят, мен тоат-ибодат билан шуўулланишга қарор қилдим, чунки бу дунёнинг машаққатларига бардош бериш охират азобига қараганда ҳечдир, бу дунёда олинадиган лаззат нариги дунёда бериладиган азобларнинг мингдан бирича ҳам йўқ. Ҳар қалай охирида кўпроқ лаззат берадиган озгина машаққат кўпроқ машаққат келтирадиган озгина лаззатдан афзалдир. Агар бир одамга, сенга юз йил умр бериб, ҳар куни гўштингдан бир парча кесиб оламан, уни яна тикиб соўайтираман, шу юз йил ўтгач, сен ҳар қандай азоблардан қутулиб роҳатда яшайсан, деб шарт қўйилса, у одам учун абадий неъмат ичида яшашга нисбатан бу уқубатли юз йил бир соатдан ҳам оз кўриниши мумкин.

Ажабо, яшаш азоб-уқубатдан иборат эмасми? Инсон она қорнида пайдо бўлганидан то умрининг охирига қадар уқубат чекмайдими? Тиббий китобларда ёзилишича, бола она қорнида гўё бир тугунга тугилгандек парда ичида ўсади, қийналиб нафас олади, тор, қоронғи қоринда тасаввурга сиўмайдиган азиятлар ичида туўилгунига қадар ётади. Ой-кун яқинлашгач, бола ҳаракат қила бошлайди, у ёруў ва кенгликка чиқишга интилади.

Бола туўилгач, унга ҳатто енгил шамол тегса ё юмшоқ қўл тегиб кетса, териси шилиб олинган одамдек азоб чекади. Шундан кейин бола учун машаққатли ва мусибатли кунлар бошланади. Оч қолганда овқат, сувсаганда сув сўрай олмайди, бирор ери оўриси айта олмайди. Сўнгра бешик, йўргак азоблари... Ухлаганда ҳамиша осмонга қаратиб ётқизилади, у қанчалик қийналмасин, оёқ-қўлини кимирлата олмайди. Кўкракдан ажратилгандан кейин унинг тарбияси билан машўул бўла бошлайдилар: фалон нарсани ема, пистон нарсага қўл тегизма, фалон сўзни айтма, фалон нарсага қарама дейдилар, касал бўлса, аччиқ дорилар ичирадилар... Балоўатга етганидан кейин уйланиш, уй-рўзўор ташвиши, бола-чақа дарди, мол-давлат тўплаш, пул йиўиш хирси билан кун кечиради. Бундан ташқари, инсон вужудида бир-бирига зид тўрт унсур (қон, ўт, сафро ва балўам) мавжуд бўлади. Сўнгра фалокатлар, мусибатлар, касалликлар бир-бирига уланиб кетаверади. Илондан, чаёндан, ваҳший хайвонлардан кўрқиш, иссиқ ва совуқдан, қор ва ёмўирдан ўзини асраш ташвиши... Агар умри вафо этиб, қаригудек бўлса, қарилик билан

боўлик бўлган турли касаллик, заифлик, азоб-уқубатларга бардош бериши керак. Бунинг устига душманларнинг қасди ва ёмон ниятдиларнинг ҳасади...

Фараз қилайлик, айтилганларнинг бирортаси ҳам рўй бермади, инсон энг яхши шароитда соў ва саломат яшади. Лекин ўлим вақти етишганда нима бўлади? Ўўил-қиз, қариндош-уруў, ошна-оўайни билан видолашмоқ, аччиқ ўлим шарбатин ичмоқ зарур бўлган дамда бу дунёга бўлган муҳаббат шами инсоннинг қалбидан осонлик билан ўчади дейсизми?

Шундай экан, ҳеч бир ақлли одам, инсонлар бора-бора ўзларининг гўзал фазилатларини йўқотиб, мол-дунё учун умр сарф этишларини раво кўрмайди. Чунки боқий дунёни фоний дунёга, абадийликни муваққат нарсаларга алмаштириш, мусаффо ва пок бир руҳни ифлос ва тубан бир баданга қурбон бериш катта айб ва кечириб бўлмайдиган хато ҳисобланади.

Мен замонанинг хароб бўлаётганини, фалокатга қараб тўўри кетаётганини кўриб турибман. Ҳақиқат гўё одамлардан қочаётгандек. Фойдали иш ва яхши сўзлар унутилиб, тўўри йўллар бекилаётгандек. Адолат йўқолиб, ўрнини зулм, ваҳшат эгаллаган, илм эшиклари қулфланиб, жаҳолат дарвозалари очилган, разолат ва хиёнат, эътибор ва мурувватни сиқиб чиқарган. Дўстлик заифлашиб, душманчилик кучайган, яхши одамлар таҳқир этилиб, азобу машаққат ичида, ёмонлар эса ҳурмат қозониб, кайф-сафо ва роҳатда яшамоқдалар. Хийла ва риёкорлик уйўоқ, вафо ва садоқат эса ўафлат уйқусида. Ёлўон — озод, ростгўйлик — маҳбус, ҳақ — маўлуб, ноҳақлик — ўолиб, зolim — ҳақли, мазлум — ҳақсиз, хасислик — ҳоқим, қаноат — маҳқум, қози — ўаддор, зоҳид — риёкор...

Мен дунёнинг бу ишларини ўйлаб кўргач, бутун мавжудотнинг сарвари ва бутун борлиқнинг энг мукамал махлуқи бўлган одам ўз умрининг қадрини билмайди, ўз ҳаётининг нажоти учун курашмайди деб ўйладим. Мен бу аҳволни кузатиб кўп таажжубландим, диққат билан қараб, инсонларнинг бахтли яшашларига монё бўлган нарса уларнинг мол тўплаш касалига мубтало бўлиб қолиши эканлигини кўрдим, бу мол тўплаш инсоннинг тотиб кўриш, хидлаш, сезиш каби эҳтиёжларини қондириш учун қилаётганини билдим. Лекин бу сезгиларнинг ҳеч бири мақсадга етиш учун кифоя қилмайди. Инсонга мол-дунё насиб бўлса-да, у бу дунёда ҳам, охиратда ҳам зиёндан бошқа бир нарса келтирмайди.

Бу туядан қочиб қутулмоқчи бўлган одамнинг ҳолига ўхшайди. Бир одам қутурган туядан ҳалос бўлмоқ учун жар устига эгилган икки шохга осилиб, жар ёқасига оёқ қўяди, лекин оёўи остидаги индан тўртта илон бош чиқариб тургани кўзига чалинади, жарнинг остига назар ташласа, у ерда бир аждаҳо оўзини очиб, унинг тушишини кутиб турганлигини кўради, юқорига қараса, оқ ва қора сичқонлар у осилиб турган шохларни тўхтовсиз кемираётганликларини кўради. Бу аҳволдан қутулиш йўлини ўйлаб турганида ундан нарироқда бир асалари уясига кўзи тушади, бармоўини болга ботириб ялай кетади, болнинг ширинлиги унинг бошини шу даражада айлантирадики, натижада, у ўзининг қандай аҳволдалигини унутади, оёқларини тўрт илоннинг бошига қўйганлиги ва бу илонлар ҳар онда қақиб олишлари мумкинлиги, сичқонлар шохларни албатта кемириб синдиришлари, шохлар синса у аждаҳо домига тушиши муқаррарлиги хаёлидан кўтарилади. Жаҳолат пардаси кучли ақл нуруни тўсиб қўяди, лекин оз фурсат ўтмай, жарга кулаб ҳалок бўлади.

Мен даҳшатли, чуқур жар деб бу дунёни назарда тутаман. Шохларни кемирган оқ ва қора сичқонлар — кеча ва кундуздор. Уларнинг ҳар иккаласи инсонларнинг умрини озайтириш, ҳалок этиш учун узлуксиз бир-бирини алмаштириб туради; тўрт илон — борлиқнинг моҳиятини ташкил этган тўрт унсурдор; булардан бирортаси ўз мувозанатини йўқотса, инсон дарҳол маҳв бўлиб кетади: бол — азоби кўп, фойдаси кам бўлган, одамларни тўўри йўлдан оздириб, уларга нажот дарвозаларини бекитган фоний дунёдор; аждаҳо — ҳеч ким қочиб қутула олмайдиган ўлимдор. Ажал шарбатини ичишга тўўри

келганида, Азроил тепангга келиб турганида ўлимдан қутулиб бўлмайди, пушаймонлик ҳам фойда бермайди, на тавбага вақт қолади, на дуо ўқимоққа мажол...

Хуллас, энг охири, мен қандай бўлсам, шундайлигимча қолишга, кўлимдан келганча яхши ишлар қилишга қарор қилдим. Умид қиламанки, балки шу йўл билан ҳақиқат йўлини топиб, ўз нафсимга ўзим ҳоким бўламан, нажот эшигини очаман. Бир қанча вақт шу умид билан яшадим, ниҳоят, Ҳиндистонга сафар қилдим. Мен у ерда ҳам ҳақиқатнинг тагига етиш учун кучим борича ҳаракат қилдим, кўп китоб ўқидим. Ҳиндистондан қайтишда бир талай китоб келтирдим. Улардан бири — тақдим этаётганимиз «Калила ва Димна»дир.

ШЕР ВА ҲЎКИЗ БОБИ

Ҳинд рожаси¹ браҳманга деди:

— Менга бир ҳикоя айтиб бергинки, унда хоин одамнинг ёлғончилиги, бўҳтонлари натижасида икки дўст орасидаги садоқат адоватга айланиб, бир-бирларидан ажралиб кетишган бўлсин.

Браҳман деди:

— Агар икки дўст орасига бир хоин кириб қолса, албатта низо тушади, улар худди шер ва ҳўкиз каби бир-бирларига душман бўлиб қолишади.

Шоҳ сўради:

— Улар қандай қилиб душман бўлиб қолибдилар?

Браҳман ҳикояти

Нақл қилибдурларки, бир бадавлат савдогар бор экан, унинг болалари катта бўлганларида ҳеч қандай иш билан машғул бўлишни истамабдилар. Оталарининг молини совура бошлабдилар.

Ота уларни йиғиб дебди:

— Ўйилларим! Одам бу дунёда уч нарсага интилади, бу уч нарса эса тўрт восита билан қўлга киритилади. Бу уч нарсанинг бири — яхши турмуш кечирмоқ, иккинчиси одамлар орасида юксак мавқега эга бўлмоқ, учинчиси — охират савобини топмоқ учун савобли ишлар қилмоқдир. Бу уч нарсага эришмоқ учун восита бўлган тўрт нарса қуйидагилардир: ҳалол меҳнат билан давлат тўпламоқ; қўлга киритилган давлатни сақлай билмоқ; исрофга йўл қўймасдан давлатини ўзи, оиласи ва ака-укалари учун харжламоқ... Ниҳоят, мумкин қадар ўзини зиёдли ишлардан тиймоқ. Бу тўрт шартдан биттасини ҳам бажармаган одам ўз орзусига етолмайди. Чунки одамнинг давлати бўлмаса, у ўзи еб, бошқаларни тўйдира олмайди; агар давлати бўлса-ю, лекин уни расамади билан харжламаса, сал ўтмасдан бу давлат йўқ бўлиб кетади.

Шунинг учун дебдурларки, мол-давлатни қўлга киритишдан кўра уни харжлаш кийиндир...

Агар одам пул топиб турмаса, бор давлатини нақадар оз харжласа ҳам, бу давлати тезда тамом бўлади — сурма оз-оз ишлатилишига қарамай, барибир тугайди...

Шунинг учун дебдурлар: «Тома-тома қўл бўлур, ҳеч томмаса чўл бўлур». Одам давлат йиғиб, уни хайрли ва фойдали ишларга харжламаса, ундай одамни бадавлат эмас, йўқсил деб ҳисоблаш керак. Бундай одамнинг давлати кераксиз ерларга ўринли-ўринсиз сарф бўлиб кетади. Бу сув келадиган йўли бору, чиқадиган йўли бўлмаган бир ҳовузга ўхшайди — сувнинг ортиғи фойдали ерларга сарф бўлмасдан тошиб, атрофни босиб кетади.

Ниҳоят, отанинг насиҳати ўйилларига таъсир қилди, уларнинг ҳар қайсиси бир касб-хунар билан машғул бўла бошлади. Катта ўйил савдогарчилик қилиш учун узоқ бир мамлакатга сафарга чиқди. Йўлда бир катта ботқоқликка дуч келди. Унинг юк ташувчи икки ҳўкизи бор бўлиб, бирининг оти Шатраба, иккинчисининг оти Бандаба эди. Шатраба

ўша ерда ботқоққа ботиб қолди, савдогар ва унинг хизматкорлари кўп қийинчиликлар билан Шатрабани балчиқдан чиқариб олдилар, лекин у жуда ҳолсизланиб юришга мажоли қолмаган эди. Савдогар ўз хизматкорларидан бирини Шатраба ёнида қолдириб, бир неча кун уни парвариш қилишни, куч-қувватга киргач уни етаклаб келишни буюрди.

Бир-икки кун ўтгандан кейин ҳўкизнинг ёнида қолган хизматкор зерикди, ҳўкизни қолдириб савдогарнинг ёнига борди ва унга Шатраба ўлди, деди. Хўкиз бўлса ўша жойдан кетиб, суви сероб, ўти мўл бир гўзал жойга етиб борди ва ўша ерда яшай бошлади.

Кўп вақт ўтмай семириб кетди. У хурсанд бўлганидан ўйноқилаб маъраб юрар эди. Шу ернинг яқинида ўрмон подшоҳи шер ва унинг хизматида жониворлар: айиқ, қашқир, шаўол ва шунга ўхшаш ҳайвонлар яшарди. Шер мендан улуғи ва мендан зўри йўқ, деб ўйлар, ҳеч кимни назар-писанд қилмас эди. Лекин у ҳеч вақт ҳўкизни кўрмаган, унинг маърашини эшитмаган эди. Шунинг учун у Шатрабанинг бўкирганини эшитиб кўрқувга тушди ва буни хизматимдаги ҳайвонлар сезишмасин деб ўз жойидан жилмай ўтираверди, овга ҳам чиқмай қўйди.

Унинг ёнида бўлган ҳайвонлар орасида иккита шаўол бор эди. Улардан бирининг оти Калила, иккинчисининг оти Димна эди. Икковлари ҳам сезгир ва маккор эдилар. Лекин Димна зийракроқ ва ёвузроқ эди.

Димна Калилага деди:

— Биродар, сен шер ҳақида қандай фикрдасан? У бир неча кун бўлдики, жойидан жилмайди, овга ҳам чиқмай қўйди.

Калила деди:

— Сенга дахли бўлмаган нарсаларни нега суриштирасан? Бизнинг аҳволимиз оидин: биз шоҳ хизматидамыз ва унинг давлати соясида яшаймиз. Биз шоҳлар мажлисида суҳбат қилишлик ҳуқуқига эга бўлган ва шоҳлар ишига аралашадиганлардан эмасмыз. Овозингни чиқазма, билиб қўйки, алоқаси бўлмаган ишлар билан шуўулланганнинг бошига маймуннинг қисмати тушади.

Димна деди:

— Маймунга нима бўлган эди?

Калиланинг маймун ва дурадгор ҳақидаги ҳикояси

Нақл қилибдурларки, бир маймун бир дурадгорнинг ёўоч устида ўтириб пона билан уни ёраётганини кўрди. Дурадгор бир понани қоққандан кейин иккинчисини чиқариб олар, уни бошқа ерга қоқар ва шундай қилиб ёўочни ёриб борарди. Дурадгор зарур иш билан бир ёққа кетди. Буни кўрган маймун унга дахли бўлмаган ишга аралашиб дурадгорнинг ишини давом эттирмоқчи бўлди. У орқасини ёўочнинг ёриўига қилиб, юзини понага қаратиб ёўоч устига миниб олди. Унинг думи ёўочнинг ёриўига тушиб турганди, у понани суўура бошлади. Маймун понани чиқарган ҳам эдики, думини ёўоч қисиб олди. Маймун ҳушидан кетди, то дурадгор етиб келгунча шу аҳволда ётди. Дурадгор эса келиб маймунни уриб ўлдирди. Шунинг учун дебдурларки: «Дурадгорлик маймуннинг иши эмас».

Димна деди:

— Мен ҳикоянгни эшитиб, нима демоқчи бўлганлигингни тушундим. Лекин билиб қўйгинки, шоҳга яқин бўлган ҳар кимса фақат ўз қорнини тўйдиришни кўзламайди, чунки қоринни ҳар қаерда тўйдирса ҳам бўлади... Йўқ, бундай одам ҳар нарсадан аввал улуғ мартаба ва мансабга эришиб дўстларни қувонтириши, душманларни ўзаблантириши керак, фақат ҳайвонларгина қорнини ўйлайди. Ит қуруқ суяқдан севингани каби, бундай одам ҳам унга берилган кичик бир инъомдан севинади ва шу билан қаноатланади. Олижаноб иродали одамларни эса, кичик нарсалар қониқтира олмайди. Қуённи овлашга чиққан шер тоў эчкисини кўриб қолиб, қуённи қўйиб унга отилади...

Озгина нарсага қаноат қилмоқ маънавий йўқсиллик ва хасислик аломатидир. Юксак мавкега эришган одамнинг умри гул каби қисқа бўлса ҳам, ақлли одамлар уни узоқ умр кўрди деб ҳисоблайдилар ва аксинча, оз нарсага қаноат қилган одамнинг умри қараўай дарахтидек узун бўлса-да, ҳиммат аҳли олдида унинг қадру қиммати бўлмайди.

Калила деди:

— Мен гапларингга тушундим, лекин эсингни йиғиб ол, билгинки, ҳар одамнинг ўз ери ва ўз мавкеи бўлади. Биз улуў мансаб, юксак даражага лойиқ табақадан эмасмиз, буни талаб ҳам қила олмаймиз. Биз соў-саломат кун кечирсак, шунинг ўзи кифоядир...

Димна деди:

— Одамларнинг мавкеи ҳар хил бўлади. Истеъдод ва қобилиятли одамлар паст мартабадан баланд мартабага чиқиб оладилар. Иродаси заиф, ақли кам бўлганлар эса юксак мавкедан пастга тушиб кетадилар. Юксак даражага чиқмоқ жуда қийин, пастга кулаш эса жуда осон гап. Чунончи, оғир тошни ердан узишга кўп куч ва меҳнат талаб қилинади, уни ерга ташлаш учун эса куч сарф этилмайди.

Мард ва иродали одамлардан ўзгалар олий даражага кўтарила олмайдилар. Биз юксак мансабга лойиқмиз ва ҳозирги паст мартабада қолишга рози бўлмаслигимиз керак.

Калила деди:

— Сен нима қилмоқчисан?

Димна деди:

— Мен фурсатдан фойдаланиб шернинг хузурига бормоқчиман. У кўрқув ва ҳаяжон ичидадир. Балки бирор маслаҳат билан унинг кўнглини овларман, шундай қилиб, унга яқинлашиб, юксак мансабга эришаман.

Калила деди:

— Сен шернинг кўрқув ва ҳаяжон ичида эканлигини қаердан билдинг?

Димна деди:

— Мен буни ақл ва идроким билан билдим. Ақлли одамлар одамнинг ичидагини унинг ташқи аломатларидан, киёфасидан билиб оладилар.

Калила деди:

— Шоҳлар хизматида бўлмаганинг, шоҳ мажлисларининг тартиб-қоидаларини билмаганинг ҳолда сен қандай қилиб шер билан дўстлашасан-у, ундан қандай қилиб мансаб ола биласан?

Димна деди:

— Катта ва масъулиятли иш, оғир юк кучли ва бақувват одамни чарчата олмайди. Ўариблик ва ёлғизликдан ақлли одам кўрқмайди... Фаросатли ва хушёр одамлар ҳар нарсанинг йўлини тез топа оладилар.

Калила деди:

— Шоҳлар фазилат эгаларига эмас, балки ўзларига яқин, ота-боболари унга хизмат қилиб келган одамларгагина илтифот кўрсатадилар. Шоҳлар бу жиҳатдан ток новдасига ўхшайдилар, ўзларига жуда яқин турган ёўочларга чирмашадилар.

Димна деди:

— Сен ҳақсан, лекин мен биламанки, шоҳнинг яқин одамлари ва улардан олдин ўтганлар ҳамиша бу мансабга эга бўлмаганлар. Улар секин-аста шоҳга яқинлашиб, бу даражага кўтарилганлар. Мен ҳам улардек мансабга эришишга имкони борича ҳаракат қиламан. Дейдиларки, шу вақтга қадар шоҳнинг ўзабаига учрамасдан, унинг таҳқирларига чидамасдан, ўз жаҳлини босиб, одамлар билан юмшоқ муомала қилмасдан олий мансабга эриша олган бирор одам шоҳ эшигида бўлган эмас.

Калила деди:

— Айтайлик, сен шер билан дўстлашиб олдинг, лекин қандай ҳийла ишлатиб ундан олий мансаб оласан?

Димна деди:

— Агар мен унга яқинлаша олсам, аввало унинг табиати хусусиятларини ўрганаман, унга ҳурмат кўрсатиб бутун орзуларини ерига етказаман. У, менинг фикримча, мамлакат фойдасига қаратилган бирор яхши иш бошласа, мен унинг ишини мақтаб, бу тадбир келтирадиган фойдаларни оўиз кўпиртириб гапираман ва шохни хурсанд қиламан. Мабодо, менимча, натижаси зарарли бўлиши мумкин бирор ишга қўл уришни истаса, мен эҳтиётлик билан, мулойим тарзда бу ишнинг зарарли томонларини изоҳлаб бераман, агар у бу ишдан қайтса, қандай фойдали иш қилганини тушунтириб бераман. Бошқалардан бундай хизмат кўрмаган шер булар эвазига менга янада кўпроқ илтифот кўрсатади.

Донишманд одамлар истасалар ёлўонни чинга, чинни эса ёлўонга айлантира оладилар... Моҳир рассомлар қалам билан деворга шундай расмлар чиза оладиларки, улар девордан чиқиб келаётганга ўхшаб кўринади. Шер мендаги бу қобилият ва истеъдодни кўрганидан кейин унга яқин бўлишимни мендан ҳам кўпроқ истаб қолади.

Калила деди:

— Агар шу ниятда бўлсанг эҳтиётлик билан иш тут. Ҳукмдорлар хизматида бўлиш хатарлидир. Донишмандлар айтибдурларки, фақат нодон одамларгина қуйидаги уч ишга киришадилар: бири — шохларга яқин бўлмоқ, иккинчиси — тотиб кўриш мақсадида заҳар ичмоқ ва учинчиси — хотинга сир айтмоқ. Ақлли одамлар подшоҳни шундай тоққа ўхшатадиларки, у дур ва гавҳар, ширин мевалар кони бўлиши билан бирга, паланг, шер, заҳарли илон ва бошқа йиртқичлар макони ҳамдир. Унга чиқмоқ мумкин, лекин у ерда яшамок жуда хавфлидир.

Димна деди:

— Сенинг айтганларинг тўўри, лекин хатардан кўрққан мақсадга ета олмайди...

Кучли ирода ва зўр ақл эгаси бўлмаганлар қуйидаги уч ишнинг уддасидан чиқа олмайдилар: шохга хизмат қилмоқ, денгизда сафар қилиб, савдогарчилик билан машўул бўлмоқ ва душманга қарши жанг олиб бормоқ. Донишмандлар дебдурларки, баҳодир кишилар фақат икки жойга лойиқдирлар: ё шох хизматида бўлиб шуҳрат қозонмоқ ёки узлатга чекиниб зоҳидлик қилмоқ.

Калила деди:

— Худо ниятингга етказсин. Лекин мен бу ишингга қаршиман, ҳеч вақт сенга шерик бўлолмайман.

Димна шер ёнига келиб салом берди. Шер мулозимларидан: «Бу ким?» деб сўради. Улар дедилар: «Фалончининг ўўли фалончи». «Отасини танир эдим», деди шер. Сўнгра Димнани ёнига чақириб сўради:

— Сен қаерда, нима ишлар қилиб юрибсан?

Димна деди:

— Мен сиздек улуў подшоҳга бирор фойдам тегиб қолар деган умидда эшигингизда хизмат қилиб юрибман. Агар бирор хизматлари бўлса уни бажонидил бажарсам. Подшоҳнинг саройида шундай ишлар ҳам бўладики, кичик вазифадагилар ҳам асқатиб қолади. Сизнинг даргоҳингизда товусдан тортиб пашшага қадар ҳаммага иш топилади. Мавқе юзасидан энг қуйи, жусса жиҳатидан энг заиф хизматчилар ҳам фойда ёки зиён келтира оладилар. Йўлда хор бўлиб ётган бир қуруқ чўп ҳам баъзан ишга яраб қолади. У билан баъзан кулоқ қовлайдилар, баъзан тиш тозалайдилар. Зарарли иш билан фойдали ишнинг фарқига борадиган махлуқдан эса яна ҳам ўринли истифода этилса бўлади.

Шер Димнанинг бу сўзларини эшитиб, унинг ўзига хайрихоҳ ва ақлли эканлигини кўриб, хуррам бўлди. Сўнгра яқинларига қараб деди:

— Истеъдодли ва ишбилармон одам вазифаси кичик, нуфузи оз бўлса ҳам, халқ орасида шуҳрат топади. Бундай одамлар ёниб турган оловга ўхшайди. Ўтибор берганмисиз, уни пуфлаб ўчирмоқчи бўлсалар, баланд кўтарилиб, ланўиллаб ёниб кетади.

Димна бу сўзларни эшитгандан сўнг шохга манзур бўлдим, деб ўзида йўқ хурсанд бўлиб кетди ва деди:

— Шохнинг барча одамлари, яқинлари ўз фикрларини, илм ва тажрибаларини ундан яширмасликлари керак. Чунки шох ўз хизматидагиларни яхши билиши керак, уларнинг ҳар бирининг ақл-идроки ва ихлосини билмаса, улардан яхши фойдаланиш, вазифага тўўри тайин этишда қийин бўлади. Уруў ер остида ётса, ҳеч ким у билан қизиқмайди, у қачон тупроқни ёриб, ерни зумрад каби безаса, унинг нима эканлиги маълум бўлади, сўнгра парвариш қилиб уни ўстирадилар.

Шох ҳар кимдан ўз лаёқати ва ақл-идрокига қараб фойдаланиши керак. Хизматга тайин қилишда шохлар аввало шу хусусиятни назарда тутишлари лозим. Раиятнинг подшоҳлар олдидаги ҳақ-ҳуқуқларидан бири шуки, шох ҳар кимга қобилиятига қараб мансаб бериши, яъни лаёқатсиз одамларни истеъдодли ва қобилиятли одамлардан афзал кўрмаслиги керак. Икки нарса ҳеч кимга, жумладан, шохларга ярашмайди: саллани оёққа, пайтавани бошга ўраш. Лаъл ва ёқут кўрўошин билан қопланса ҳам, бу билан уларнинг баҳоси тушмайди, лекин бу ишни қилган одам шу билан ўз аҳмоқлигини ошкор қилиб қўяди.

Ишнинг муваффақиятли тугаши ёрдамчиларнинг кўплигида эмас, ишбилармонликларидадир. Баланд тоққа чиққан билан одамнинг нуфузи баланд бўлмас, балки инсон ўз бошига бир дунё бало орттиради. Хунар эгалари қуйи мансабда бўлсаларда, ақли одамлар уларга менсимаслик билан қарамасликлари керак. Ҳаром ўлган ҳайвон пайини олиб, ундан ёйни букадиган таноб ясайдилар, шохлар минадиган эгарларни безайдилар. Давлатманд ва донўи кетган наслдан бўлмаганлари учун хунар эгаларини қуйи мансабларга тайин этмоқ, истеъдодсиз одамларга эса улуўларнинг вориси бўлгани учунгина юксак мартаба бермоқ шохларга ярашмайди. Шох одамларни мамлакатга келтиришлари мумкин бўлган фойдаларга қараб муносиб мансабга тайин этишлари керак. Истеъдодсиз одамлар ўз аждодларининг хизматини ўзларининг бахт-саодатлари воситасига айлантисалар кўп зарар етказадилар, хунар эгалари ҳалок бўлиб кетадилар. Инсон учун ўз жонидан азиз ҳеч нарса йўқдир. Лекин баданнинг бирор аъзоси оўриб қолса, уни узоқ ва ёт шаҳарлардан келтирилган дори дармонлар билан муолажа қиладилар.

Сичқон ҳамма билан ҳамхона бўлса ҳам, унинг озори борлиги учун одамлар уларни қириб йўқотишга тиришадилар. Лочин йиртқич куш бўлса ҳам, ундан фойдаланиш умидида одамлар яхшилаб парвариш қиладилар. Шохлар эса қўлларига қўндирадилар.

Димна сўзини тугатди. Шохнинг Димнага бўлган ихлоси янада ортди, унга илтифот қилиб бир неча ширин сўз айтди. Димна шох билан ёлўиз қолгандан кейин шундай деди:

— Неча муддат бўлдики, шох бир ерда ўтириб қолдилар, бунинг сабаби недур?

Шер ўзининг кўрқаетганини Димнадан яширмоқчи бўлди, лекин шу чоқда Шатраба тўсатдан шундай маъраб юбордики, унинг овози шерни гангитиб қўйди. У ўзини боса олмай сирини Димнага очди:

— Ҳеч қаерга чиқмаслигимнинг сабаби шу сен эшитган овоздир, билмайман, у ким экан? Лекин унинг кучи ва жуссаси овозига яраша бўлса керак, деган гумон қиламан. Агар шундай бўлса, бу ердан кетиш керак.

Димна деди:

— Бу овоздан бўлак шохни безовта қиладиган нарса йўқми?

— Йўқ, — деди шох.

Димна деди:

— Фақат шу сабабга кўра она юртни тарк этиб кетмоқ ножоиздир. Донишмандлар айтибдурларки, кўп гапириш ақлнинг озлигидан, ёлўон сўзлаш ироданинг заифлигидан, овознинг баландлиги ичида ҳеч нарса йўқлигидан далолат беради. Тулки билан ноўора масалидан маълумки, ҳар бир овози йўўон, гавдаси катта паҳлавон бўлабермайди.

Шер сўради:

— У қандай масал?

Димнанинг шоҳга айтган масали

Дейдиларки, бир тулки ўрмон оралаб кетаётиб, бир дарахтнинг тагида ноўора ётганини кўриб қолибди. Шамол эсган сари дарахт бутоклари ноўорага тегар ва ноўорадан даҳшатли овозлар чиқар эди. Тулки ноўоранинг овози йўёнлиги ва жуссасининг катталигига қараб ноўоранинг ёғи билан гўшти ҳам овози ва жуссасига яраша кўп бўлса керак, деб оўзининг суви келди. Кўп уриниб ноўорани ёришга муваффақ бўлди. Лекин қуриган теридан бўлак ҳеч нарса топмагач, «Гавдаси йўён ва овози баланд нарсанинг ичи бўш бўлар экан», деди.

Димна сўзини давом эттириб деди:

— Мен бу масални шунинг учун келтирдимки, подшо йўён овозни эшитиб безовта бўлмасинлар. Агар ижозат берсалар, мен ўша овоз келган жойга бориб ҳақиқатни билиб келай.

Бу сўзлар шерга манзур бўлди. Димна шоҳнинг рухсати билан ўрнидан сакраб турди ва йўлга тушди. У чиқиб кетгандан кейин шоҳ ўйга чўмди. Димнани жўнатганидан пушаймон бўлди ва ўз-ўзига деди: «Димнанинг фикрини маъқуллаб тўғри иш қилмадим, чунки подшоҳлар саройида бекордан-бекорга зулм кўрган, узоқ вақт яшаб машаққатли ҳаёт кечирган ёки давлат ва ҳурматни қўлдан берган, ёки вазифадан туширилган, ёки ўзи фойдали ишлардан четлатилган, ўртоқларининг афв, ўзининг эса маҳкум этилганлигини кўрган, ёки айни бир гуноҳ учун ўз ўртоқларидан кўра оўир жазоланган, ёки айни бир хизмат эвазига ўз ўртоқларига қараганда жуда оз мукофот олган, ёки душмани билан курашиб маўлуб бўлган, ёки динида қаттиқ турмаган, ёки подшоҳнинг зиёнига бўлган ишларда ўзи учун фойда ахтарган, ёки душман томонига ўтиб кетиши мумкин бўлган бир мулозимни узоқ синамасдан туриб, душман ёнига юбориш ва уни сирдан воқиф қилиш шоҳ учун яхши эмас, асли шошмаслик керак эди.

Димна кўп нарсани биладиган ва узоқни кўрадиганлардандир. У узоқ муддат менинг даргоҳимда машаққат чекди, лекин эвазига мукофот олмади. Агар кўнглида кири бўлса, хиёнат қилади, фитна кўзўатади. Душманни мендан кучли кўрса, унга мойил бўлиб, менинг сирларимни айтиб беради».

Шоҳ бундай ўйлар ичида ҳаяжонланар, гоҳ турар, гоҳ ўтирар, гоҳ у ён-бу ёнга юрар ва кўзини Димна кетган тарафдан узмас эди.

Ногоҳ узоқдан Димна кўринди, шернинг кўнгли таскин топди ва келиб ўз ўрнига ўтирди. Димна келиши билан шер:

— Нима қилдинг? — деб сўради.

Димна деди:

— Мен ўкириб юрган бир хўкизни кўрдим. Шоҳни безовта қилган овоз ўшаники экан.

Шоҳ сўради:

— У жуда кучлими?

Димна деди:

— Мен унда куч-қувватдан асар ҳам кўрмадим. Унга яқинлашганимда мен билан бир дўст каби гаплаша бошлади. Менга ҳеч нарса қилмади. Назаримда, унинг табиатида куч-қудрат ва тавозекорликдан кўра кўпроқ тамагирлик устун туради. Кўрқмаганим учун уни ортиқча ҳурматлашни лозим кўрмадим.

Шер деди:

— Ҳали бу унинг кучсизлигини кўрсатмайди, бу билан алданиб қолмаслик керак, чунки қудратли тўлқинлар катта дарахтларни кўпориб, мустаҳкам биноларни йиқитиб юборади, лекин кичик ва нозик ўт-алафни синдиrolмайди. Душман олижаноб ва лутф-карам эгаси бўлмаса, ҳеч ким унинг кучли ва шон-шуҳратли эканлигини тан олмайди, ҳар кимнинг ўз кучи ва мавқеига қараб муомала қилмоқ лозим...

Димна деди:

— Шоҳ бундан ташвиш тортмасалар ҳам бўлади. Агар буюрсангиз, мен бориб уни олиб келайин, у шоҳнинг муте қулларидан бўлсин. Шер бу сўзларни эшитиб хурсанд бўлди ва уни олиб келишни Димнага амр қилди. Димна Шатрабанинг ёнига бориб, тап тортмай у билан сўзлаша бошлади:

— Шер сени ўз хузурига олиб келиш учун мени юборди. Агар ҳаялламай хузурига борсанг, шу пайтгача қилган гуноҳларингдан ўтишга сўз берди. Ўйлаб кўр, буйруққа бўйсунмай бу ерда қолсанг, ўша ондаёқ бориб бор гапни шерга айтиб бераман.

Шатраба деди:

— Ахир, у шер деганинг ким ўзи?

Димна деди:

— У йиртқич ва ваҳший ҳайвонлар подшоҳидир.

Шатраба шер ва ваҳший ҳайвонлар номини эшитиб, кўркувдан титрай бошлади. У Димнага деди:

— Агар менинг саломат қолишимга кафил бўлсанг, сен билан бирга бораман.

Димна онт ичиб, соў-омон қолишга кафил бўлишини айтди. Ҳар иккови шернинг ёнига жўнадилар. Шер ҳўкизни меҳрибонлик билан қарши олди ва унинг бу ерларга қачон ва нима учун келганлигини сўради. Ҳўкиз бошидан ўтганларини сўзлаб берди. Шатраба шу ерда қолса, шер уни ўз марҳамати ва лутф-карамидан баҳраманд этишини айтди. Ҳўкиз розилик билдириб, миннатдорчилигини изҳор этгандан сўнг шернинг хизматида қолди.

Шер Шатрабани ҳурмат қилиб, унга ҳаддан ташқари лутф ва марҳамат кўрсатди, уни ўз марҳамлари қаторига киритди ва синовдан ўтказиб ақл-идроки комил эканлигини кўргач, уни ўзига маслаҳатчи ва сирдош қилиб олди. Шер Шатрабанинг хулқ-атвори билан яқиндан танишгани сари унга бўлган меҳри ошиб борар, кундан-кунга унинг мартабасини кўтарар, борган сари кўп инъомлар берар эди. Ниҳоят, иш шу даражага етдики, ҳўкизнинг ҳурмати барча маҳрамларникидан юқори бўлиб кетди.

Димна шернинг ҳўкизга кўрсатаётган бу юксак лутф-карамини, унинг шерга яқинлигини, бошқалардан мансаби ва эътибори ортиб бораётганини кўргач, ҳасади келиб, кўзига дунё қоронғи бўлиб кетди. Димнанинг куни тунга айланди, уйқуси қочди. У бир ерда ўтириб ором ололмайдиган бўлиб қолди. У Калиланинг ёнига келиб, шикоят қила бошлади:

— Биродар, менинг ожизлигим ва хомлигимни қараки, шернинг ишини тўўрилаб, ўз ишимни расво қилиб кўйдим. Ҳўкизни шернинг ёнига бошлаб келганимдан бери унинг мартабаси ортиб бормоқда. Менинг эса даражам қуйи тушиб кетди.

Калила деди:

— Зоҳиднинг бошига тушган иш сенинг ҳам бошингга тушибди-да!

Димна деди:

— Унинг бошига қандай иш тушган экан?

Калиланинг ҳикояти

Нақл қилибдурларки, бир подшо бир зоҳидга қимматбаҳо либос ҳадя қилибди. Буни кўрган бир ўўри зоҳиднинг хузурига келиб, хизматини қила бошлади, ундан тариқат қонун-қоидаларини ўрганишга киришди. Улар дўстлашиб бир ерда яшай бошлабдилар.

Бир кечаси ўўри фурсатни ўанимат билиб, подшо ҳадя қилган либосни олиб кетди. Эртасига зоҳид либосни ҳам, янги муридни ҳам топа олмади. У либосни мурид ўўирлаб кетганини пайқаб, уни қидириб топиш учун шаҳарга кетаётган экан, йўлда иккита кўчқорнинг бир-бири билан уришиб турганларини кўриб қолди. Иккала кўчқор ҳам бир-бирларини ярадор қилган ва жароҳатларидан қон томар эди. Бир тулки келиб томган қонларни яларди. Икки кўчқор шоҳларини тўўрилаб бир-бирларига ташланганларида, тулки ўртада қолиб мажақланиб кетди.

Зоҳид кечқурун шаҳарга етиб келди, тунашга жой ахтара бошлади. Ниҳоят, бузук бир хотиннинг уйига тушди. Бу хотин уйида бир неча қиз сақлар эди. Улардан бири ниҳоятда гўзал бўлиб, жамолига жаннатдаги хурлар ҳам ҳасад қилишар эди.

Хотинларни ҳаяжонга соладиган, эркакларда ҳасад уйўтадиган баланд бўйли, хипчабел, ширин сўз бир йигит у қизга ошиқ бўлиб қолган эди ва бошқа эркакларнинг унга яқинлашишига йўл қўймас эди... Бу эса ҳалиги бузук хотиннинг қиз туфайли оладиган фойдасини камайтириб қўйди. У ахир бир кун қиз йигит билан қочиб кетади, деб ташвишланар эди. Шунинг учун йигитни ўлдиришга қарор қилди. Хотин ўз фикрини амалга оширмакчи бўлган кечаси зоҳид унинг уйига келиб тушган эди. Хотин ўша қиз ва йигитни жуда кўп май ичириб қаттиқ маст қилиб қўйди. Уларнинг иккаласи қаттиқ уйқуга кетганларида хотин бир қамишнинг учига захар солиб олиб келди. Қамишнинг бир учини йигитнинг бурнига тўўрилаб, бошқа учини эса ўз оўзига олиб захарни йигитнинг димоўига пуфламокчи бўлди. Лекин шу пайт йигит тўсатдан аксириб юборди, захар хотиннинг оўзига кириб кетди ва шу заҳоти тил тортмай ўлди. Буни кўрган зоҳид эрта билан, қуёш уфқдан бош кўтарганда бу фиск-фасод ўчоўидан қочиш учун бошқа жой излай бошлади. Зоҳидга бир косибнинг раҳми келиб уйига олиб келди ва хотинига зоҳидни яхшилаб кутиб олишни буюриб, ўзи бир ўртоўиникига меҳмонга кетди. Косиб хотинининг ўйнаши бор экан, бир сартарошнинг хотини эса улар орасида воситачи экан. Косибнинг хотини эри кетиши биланоқ сартарошнинг хотинини ўйнашиникига юборди, эрим зиёфатга кетди, тез етиб кел, деб айттириб юборди. Кеч кирганда ўйнаш келиб эшик олдида пойлаб турган эди, косиб меҳмондорчиликдан қайтиб келди. Авваллари ҳам шубҳаланиб юрган одамини эшик олдида кўргач косиб уйга кириб хотинини роса дўппослади ва устунга боўлаб қўйди. Ўзи эса ўрнига кириб ётди. Ярим кечада, ҳамма уйқуга кетганда сартарошнинг хотини келиб деди:

— Нима учун ўйнашингни шунчалик мунтазир қиласан? Истамасанг айт, кетсин.

Косибнинг хотини деди:

— Ўртоқжон, агар раҳминг келаётган бўлса, мени ечиб юбор, сени ўз ўрнимга боўлаб қўяй. Дўстим билан кўришиб узр сўрай ва тезлик билан қайтиб келай. Бунинг эвазига нима десанг бераман.

Сартарошнинг хотини унинг гапига кўнди. Косибнинг хотини уни устунга боўлаб, ўзи ўйнаши ёнига кетди. Шу пайт косиб хотинини чақириб қолди, сартарошнинг хотини эса, у таниб қолади, деб дамани чиқармади. Косиб яна чақирди, сартарошнинг хотини яна овоз бермади. Косибнинг ўзаби тошиб ўрнидан турди-да, сартарош хотинининг бурнини кесиб қўлига берди: «Буни ўз ошиўингизга туҳфа қилиб юборинг», деди.

Бироздан кейин косибнинг хотини қайтиб келиб, дугонасининг бурни кесилганини кўриб, хафа бўлди ва узр сўради. Кейин уни ечиб юбориб, устунга ўзини боўлади. Сартарошнинг хотини бурни қўлида, уйига жўнади. Зоҳид бутун ходисаларни кузатар ва орадан бўлиб ўтган сўзларни эшитиб ётар эди. Косибнинг хотини бир соат турди, сўнг қўлини дуога кўтариб ёлвора бошлади:

— Худоё худовандо, агар эрим мени бегуноҳдан-бегуноҳ бурнимни кесган бўлса, бурнимни ўрнига қўй, аввалгидай бўлиб кетай.

Бу сўзларни эшитган косиб деди:

— Эй ҳаромзода жодугар, нималар деяпсан?

Косибнинг хотини деди:

— Эй золим, сен менга жабр-сита қилган бўлсанг, худо менга раҳм қилди, тур, унинг марҳаматини томоша қил! Мен бегуноҳ бўлганим учун худо бурнимни соўайтирди ва халойиқ ўртасида мени шарманда қилмади.

Косиб чироқни ёқиб, хотинининг ёнига келди, қараса, бурни жойида. У дарров гуноҳига иқрор бўлди, хотинидан узр сўради. Ширин сўзлар билан бундан буён унга озор

бермасликка, ярамас, оўзи шалок, ёлўончи одамлар бўхтонига ишонмасликка ва ўзининг номусли, дуоси мустажоб хотинини ранжитмасликка сўз берди.

Сартарошнинг бурни кесилган хотини эса уйига келгач, эримга ва кўни-кўшниларимга нима дейман, қандай хийла ишлатсам экан, деган ўй билан қайўуга ботди. Шу пайт сартарош уйўониб деди:

— Асбобларимни тайёрла, бир мўътабар одамнинг уйига соч олгани боришим керак.

Хотин имирсилаб, охири битта устарани очиб, эрининг қўлига берди. Сартарош ўзаб билан қоронўида устарани хотини томонга отди. Ўша заҳоти хотини ўзини ерга ташлаб, «вой бурним, вой бурним!» деб фарёд кўтарди. Сартарош нима қиларини билмай қолди. Хотинининг қариндошлари йиўилиб уни маломат қила бошладилар. Сартарош бечора икром бўлишни ҳам, инкор этишни ҳам билмас эди. Ҳар қалай тонг отди, хотиннинг қариндошлари сартарошни қозига олиб бордилар. Иттифоқо, зоҳид косибнинг уйдан чиқиб қозининг маҳкамасига келган эди. У қози билан қадрдон ошна эди.

Қози сартарошни сўроқ қилди:

— Эй уста, бегуноҳ хотинни нега бу аҳволга солдинг? Сартарош жавоб беришдан ожиз эди. Қози унинг устидан ҳукм чиқармоқчи бўлганида зоҳид ўрнидан туриб деди:

— Эй қози, шошма. Бир сабаби бўлмаганда ўўри тўнни олмасди, кўчқорлар тулкини ўлдирмасди, бузук хотин заҳарланиб ўлмасди ва сартарошнинг хотинини бурни кесилмасди. Мана шу балоларни биз ўзбошимизга ўзимиз ортттирдик.

Қози сартарошни кўйиб, зоҳидга ўгирилди ва нималар бўлганини сўради. Зоҳид ҳамма кўрган нарсаларини бошдан-оёқ гапириб берди ва деди:

— Агар менда муридларимни, менга тобе одамларни кўпайтириш умиди бўлмаганда эди, ўўрига алданмаган, либосимни олдирмаган бўлардим. Агар тулки баднафс ва тамагир бўлмаса эди, кўчқорлар орасида қолиб ўлмас эди. Кўнгли эгри хотин бировнинг ҳаётига қасд қилмаса, ўзи заҳар ютиб жон бермас эди ва сартарошнинг хотини ҳаром ишга ёрдам бермаса, бурни кесилиб расво бўлмас эди.

Калила деди:

— Сен бу балони ўз бошинга ўзинг ортттирганингни билиб кўй, деб бу масални айтдим. Унинг натижасини ўйлаб кўрмадинг.

Димна деди:

— Рост айтасан, бу ишни ўзим қилдим. Энди сен қандай маслаҳат берасан?

Калила деди:

— Ўзинг қандай фикрдасан?

Димна деди:

— Мен бир хийла ишлатиб, усталик билан ўз йўлимдаги ўовни олиб ташламоқчиман. Агар имиллаб фурсатни қўлдан бериб кўйсам, ақлли одамлар олдида хор бўламан. Бунинг устига, мен янги мансаб орқасидан қуваётганим ёки бирор нарса талаб қилаётганим йўқки, мени очкўз ва тамагир десалар. Бир неча нарсалар борки, одамлар уларни қўлга киритиш учун хийла ишлатиб, тадбир билан ҳаракат қилишни лозим деб биладилар. У нарсалар қуйидагилардир: қўлдан чиққан ўлжани яна қайта қўлга киритиш ва зарарли нарсаларни бартараф қилиш; Эришилган ютукни қўлда сақлаган ҳолда, келажакда юз бериши мумкин бўлган фалокатнинг олдини олиш.

Мен аввалги мавқеимга қайтиш ва аввалгидек фароўатда яшаш ниятида бўлганим учун шундай бир хийла ишлатайки, хўкиз ер юзи билан видолашиб ер остини ўзига макон қилсин. Бу билан юрагим тинчийди, шерга яқинроқ бўлиб оламан. Шер хўкизга марҳаматини ҳаддан ошириб юборди, бу билан ўз маҳрамларини норози қилиб кўйди.

Калила деди:

— Хўкизнинг мансабини кўтариб шер хато қилди, деб ўйламайман.

Димна деди:

— У Шатрабага беҳад мурувват кўрсатиб, бошқа хайрихоҳларни назардан четда қолдирди. Шунга кўра ҳамма шохдан ранжиган. Донишмандлар айтибдурларки, олти нарса подшоҳликнинг душманидир. Улар — маҳрумлик, фитна, эҳтирос, офат, тезлик, тутуриқсизлик. Маҳрумлик — хайрихоҳларни ўзидан узоқлаштириш, ақл ва тажриба эгаларини ўз вазифаларидан қувиш ва шундай қилиб, садоқатли ва истеъдодли одамлардан ажралиш демакдир. Фитна — қутилмаган исён ва ички урушларнинг бошланиши, душман қиличининг ўз ўилофидан чиқиши демакдир. Эҳтирос — хотинга, овга, кайфу сафога ва ичкилик каби нарсаларга ҳаддан ортиқ майл кўрғазидан иборатдир. Офат — хасталик, вабо, тошқин, ёнўин каби нарсалардир. Тезлик — жазо ва сиёсатни ҳаддан оширмакдир. Тутуриқсизлик — дўстлик қилиш лозим бўлган жойда душманлик, яхшилик ўрнида ёмонлик қилмоқ демакдир.

Калила деди:

— Айтганларингнинг ҳаммасини тушундим, лекин сен ҳўкизни қандай қилиб ўлдирмоқчисан, ахир унинг кучи сенинг кучингдан ортиқ, ошна-оўайнилари эса сеникидан кўпдир.

Димна деди:

— Сен бунга аҳамият берма, чунки ишнинг муваффақияти жисмоний қувватдан ва кўмакчиларнинг кўплигидан бўлмайди. Оталар маслаҳат ва тадбир билан қилинган ишни кўл кучи билан қилиб бўлмайди, деганлар. Бир қарўанинг ҳийла ишлатиб илондан қасос олганини эшитмаганмисан?

Калила деди:

— У қандай қасос олган экан?

Димнанинг қарўа ҳақидаги ҳикояти

Бир қарўа тоўдаги дарахтда ўзига ин қурган экан. Унинг яқинида бир илон уяси бор экан. Қарўа бола очиши билан илон унинг болаларини еб қўяверар экан. Бир куни қарўа насиҳат қилмоқчи бўлиб илоннинг ёнига келди ва деди:

— Ёдингда сақла, шундай масал бор: «Зулм қиличини ишлатган худди шу қиличдан ўзи ҳалок бўлади!»

Бироқ қарўанинг бу насиҳати илонга, албатта, таъсир қилмади. Шундан кейин қарўа ўз дўсти шаўолнинг ёнига келди ва деди:

— Бу золимнинг зулмидан бир илож қилиб қутулмоқчиман.

Шаўол сўради:

— Қандай қилиб қутулмоқчисан?

Қарўа деди:

— Илон ухлаган вақтда тумшуўим билан унинг кўзларини ўйиб оламан, зора шундан кейин жондан азиз болаларим унинг балосидан ҳалос бўлсалар.

Шаўол деди:

— Бу тўўри тадбир эмас, душманга қарши шундай бир тадбир кўрки, ўзингга зарар етмасин. Сен бу фикрингдан воз кеч. Қисқичбақани ўлдирмоқчи бўлган балиқчи қуш каби ўз азиз жонингни ҳалок қилиб қўйма.

Қарўа сўради:

— У ўзини қандай ҳалок этибди?

Қарўанинг ҳикояти

Бир балиқчи қуш кўл қирўоўида ўзига уя қилган экан. Истаганича балиқ тутиб ер ва роҳат-фароўатда яшаркан. У қариб қувватдан қолгандан кейин овга ярамай қолибди. «Афсус, умрим тез ўтиб кетди ва қариган чокда тажрибадан бошқа ҳеч нарсам қолмади. Энди қувватим кетганида бирор йўл топиб, қолган кунларимни кечирим керак», деб

қайўуга ботган ҳолда қўл ёқасига келиб кўнди. Шунда узоқдан қисқичбақа уни кўриб ёнига келди ва сўради:

— Нима бўлди, нега ўамгин кўринасан?

Қуш жавоб берди:

— Нега ўамгин бўлмайин, ўзинг биласан, менинг тирикчилигим ҳар кун бир-икки балиқ билан ўтарди. Мен шунга қаноат қилиб, ундан ортиқини талаб қилмас эдим. Бугун икки овчи бу ердан ўта туриб, бириси деди: — Бу сувда балиқ кўп экан, ов қилайлик. Иккинчиси фалон сувда балиқ бундан кўпдир, аввал уни овлаб, сўнгра бу ерга келамиз, — деди.

Агар улар қайтиб келишса, бу ердаги барча балиқларни овлаб кетишади. Менга ўлимдан бўлак илож қолмайди. Қисқичбақа бу сўзни эшитгач, дарҳол бориб ҳамма гапни балиқларга айтиб берди. Балиқлар ҳаяжонга тушиб балиқчи қушнинг ёнига келдилар ва дедилар:

— Биз сендан маслаҳат сўрагани келдик. Агар душманнинг ҳам олдига келиб, маслаҳат сўрасалар, у бундан бош тортмаслиги керак (айниқса, бу маслаҳат унинг ўзига ҳам фойдали бўлса). Сенинг тирикчилигинг биз билан эди, биз омон бўлсак сенинг фойданг-ку. Энди бирор маслаҳат бер, нима қилайлик?..

Балиқчи қуш деди:

— Овчилар билан уришиб бўлмайди, лекин яқин жойда бир қўл борлигини биламан, унинг суви ошиқларнинг кўз ёшидек мусаффо, қирўоўи қамиш билан қопланган... Агар ўша ерга кўчсангиз, саломат қолиб, нозу неъмат ичида яшайсиз.

Балиқлар дедилар:

— Жуда яхши маслаҳат, лекин сен ёрдам бермасанг, биз у ерга қандай кўча оламиз?

Балиқчи қуш деди:

— Бу иш қанчалик кўп вақт талаб этмасин, мен сизга ёрдам беришдан бош тортмайман. Тезроқ ҳаракат қилиш керак, овчилар ҳадемай келиб қолишлари мумкин.

Балиқлар кўп ялиниб-ёлворишганидан кейин балиқчи қуш ҳар куни улардан бир нечасини олиб бориб ўша атрофдаги бир тепалик устида еб қорнини тўйўазар эди. Қолган балиқлар бир-бирларига ҳасад қилишар, қачон бизга гал келаркин, деб шошилар эдилар. Балиқчи қуш эса уларнинг лақмалигига ҳайрон бўлиб, ўз-ўзига дер эди:

— Душманнинг тилёўламалигига учиб, унга ишонганларнинг жазоси шунақа бўлади.

Бир неча вақт ўтгандан кейин қисқичбақа ҳам кўчмоқчи бўлди. Балиқчи қуш уни орқасига олиб балиқлар мозори бўлган ҳалиги тепага қараб парвоз қилди. Қисқичбақа узоқдан жуда кўп балиқ суягини кўриб воқеани англади ва ўз-ўзига деди:

— Таҳлика вақтида душманга қарши чора кўрмаслик ўз жонингга қасд қилиш билан баробар. Киши душмандан ўолиб келса — шухрат қозонади, ҳалок бўлса номи қолади.

Шундай деб қисқичбақа балиқчи қушнинг бўйнига қисқичларини чўзиб, бўўзидан олди ва шундай қаттиқ сиқдики, у беҳуш бўлиб қулаб тушди ва тил тортмай жон берди.

Қисқичбақа ундан қутулиб, балиқлар ёнига судралиб келди ва бўлган воқеаларни сўзлаб берди.

Бу масални шунинг учун айтдимки, сен билгин: кўп кишилар ўз макру ҳийласи туфайли ҳалок бўладилар. Мен сенга бир иш ўргатай, шу йўлни тутсанг, ўзинг саломат қоласан, душманинг илон эса ҳалок бўлади.

Қарўа деди:

— Оқил дўстлар маслаҳатига кирмаслик аҳмоқликдир.

Шаўол деди:

— Сен ҳавога парвоз қилиб, уй ва кўчаларга назар сол. Агар кўзинг бирор қимматбаҳо нарсага тушса, уни олиб парвоз қил. Лекин шундай учгинки, одамлар сени кўриб турсинлар ва қимматбаҳо нарсани қайтариб олиш учун орқангдан эргашсинлар. Сен илон

уясига ҳалиги нарсани ташла. Шунда одамлар илонни ўлдириб, нарсани олиб кетадилар ва сенинг жонинг омон қолади.

Қарўа учиб бориб бир ҳовлига кўнди. Бир хотин марваридни ерга қўйиб, юз-қўлини ювар эди. Қарўа марваридни олиб қочди ва шаўол айтганидек, уни уяси олдида ётган илоннинг ёнига ташлади. Қарўага эргашиб келган кишилар илонни ўлдирдилар ва марваридни олиб кетдилар...

Димна деди:

— Бу масални шунинг учун келтирдимки, куч билан эришилмаган нарсага ҳийла билан эришса бўлади.

Калила деди:

— Ҳўкиз қанчалик қувватли бўлса, унинг ақли ҳам шу қадар камол топган. Сен уни қандай қилиб алдай оласан?

Димна деди:

— Тўўри айтасан, лекин ҳўкиз менга ишонади, унинг мендан кўнгли тўқ. Шу сабабдан уни алдай оламан, шер қуён ҳийласига ишониб ҳалок бўлгани каби, ҳўкиз ҳам менинг кўлимда ҳалок бўлади.

Калила сўради:

— У қандай ҳалок бўлган эди?

Димнанинг ҳикояти

Дейдиларки, гўзал бир ўрмон бор эди. Суви мўл, ўти сероб бўлган бу манзил ёввойи ҳайвонлар учун бир жаннати маъво эди, лекин ўша яқинда яшовчи бир шер уларнинг тинчлигини бузар, еганларини уларга ҳаром қилар эди. Бир кун ҳайвонлар иттифок бўлишиб, шер қошига бордилар ва дедилар:

— Биз ҳаммамиз сенинг фуқароларингмиз, сен эса ҳар куни қийналиб, биттаминни аранг туғиб эйсан. Сен ҳамиша бизни қидириб роҳатингни бузасан, биз эса қўрқув ичида яшаймиз. Бугун маслаҳатлашиб, сени ҳам заҳматдан қутқариш, ўзимизнинг ҳам роҳатимизни таъмин этиш мақсадида шундай хулосага келдик: агар сен ҳужум қилиб бизни қўрқитмасанг, ўзимиз ҳар куни ўз ичимиздан овқат вақтида сенга бир жонивор келтириб берамиз.

Шер рози бўлди. Бир неча муддат аҳвол шу йўсинда давом этди.

Бир кун навбат қуёнга етди. У ёронларига деди: «Агар мени шоширмасангиз, сизларнинг ҳаммангизни бу қонхўр, ўаддор зулмкорнинг дастидан қутқараман».

Ҳайвонлар дедилар: «Қаршилигимиз йўқ». Қуён шошмасдан шер олдига равона бўлди, шернинг овқатланадиган вақтида етиб бормади. Шер очиқиб қолди, унинг кўзлари қонга тўлиб, тишларини ўижирлатиб турар эди.

Қуённи кўргач, наъра тортиб деди:

— Қаердан келдинг, ҳайвонлар нима қилмоқдалар?

Қуён жавоб берди:

— Подшо омон бўлсинлар, ҳайвонлар менга қўшиб яна бир қуённи юборган эдилар. Йўлда ногоҳ бир шер учраб, шеригимни олиб қолди. «Бу подшо ҳазратларига аталган тортиқ, қўйиб юборинг», десам: «Бу ер менинг жойимдир, мен кучда ҳам, шону шавкатда ҳам у шердан ортиқман, шунинг учун бу ердаги овлар аввал менга тегишли», деб лоф урди. Мен сизга ҳабар қилиш учун қочиб қошингизга келдим.

Шер ўзаб билан ўрнидан сакраб турди ва: «Уни менга кўрсат!» деди.

Қуён олдинга ўтиб йўлга тушди, шер эса унинг кетидан борарди. Қуён уни чуқур қудук лабига келтирди. Қудукнинг суви ниҳоятда тиниқ эди, кимки унга қараса, ўз аксини аниқ кўрар эди.

Қуён деди:

— Ўша шер шу қудукда, лекин мен ундан кўркаман, агар сиз мени ўз баўрингизга олсангиз, кўрсатаман. Шер қуённи ўз кучоўига олиб қудукка қаради. Қудукда ўзига ўхшаш бир шерни ва унинг кучоўидаги қуённи кўрди. Шунда қуённи ерга қўйиб ўзини қудукка отди ва юкорига чиқолмай ҳалок бўлди. Қуён сихат ва саломат хайвонлар ёнига қайтиб келди. Улар хол-аҳвол сўрадилар.

Қуён шернинг сувга ўарқ бўлиб ўлганини гапириб берди.

Калила деди:

— Агар шерга зиён етказмай ҳўкизни ўлдира олсанг, унинг йўриўи бошқа, чунки ҳеч бир ақлли зот ўз манфаати учун бошлиўига зарар етказмайди.

Шунинг билан уларнинг суҳбати тугади. Димна бир неча кун шернинг ҳузурига бормади. Бир кун шерни ёлўиз топиб ҳузурига кирди.

Шер деди:

— Дом-дарагинг йўк, бир неча кундан бери сени кўрмайман. Нима, бирор ходиса рўй бердими?

Димна деди:

— Шундай, лекин хилват жойда айтаман.

Шер деди:

— Ҳозир айни вақтидир. Тезроқ айт, чунки кечиктириб бўлмайдиган бошқа муҳим ишларим бор.

Димна деди:

— Ҳукмдорнинг кўнглига ёкмайдиган сўзлар демокқа ва насиҳат қилмоққа ҳар ким ҳам журъат эта бермайди. Лекин ҳукмдорнинг ақли расо бўлса, айниқса, агар айтилган сўзлар унинг фойдасига хизмат қилса ва айтувчининг ўз бурчини бажариб яхшилик қилишдан бошқа ҳеч қандай мақсади бўлмаса, у бу сўзни айтмоўи ва ҳукмдор эса унга қулоқ осмоўи лозим. Агар сўз айтилиб бўлгандан кейин сўзловчининг жони саломат қолса, бу унинг учун энг юксак мукофот бўлади. Бу сўзларни шунинг учун ҳам айтса бўладики, подшоҳнинг ақли расо, у камолотда бошқалардан ниҳоятда устундир. Бунга кўра, у айтиладиган сўзларни шоҳларга хос бўлган вазминлик билан эшита олади. Менинг айтадиган сўзларим муҳаббат ва садоқат меваси бўлиб, уларда ёлўон ва риёкорлик йўқлиги ойдиндир. Бутун ваҳший хайвонларнинг тирикчилиги сизнинг ҳаётингизга боўлиқ эканлиги маълумдир. Ақлли ва олижаноб одамлар айтилиши лозим бўлган гапларини шоҳга айтмасалар, касалликларини табибдан яширсалар, хавф-хатар яқинлашаётганидан дўстларни огоҳ қилмасалар, ўзларига хиёнат этган бўладилар.

Шер деди:

— Сенинг самимий ва садоқатли эканлигинг менга маълум. Қилаётган ишларинг бундан далолат беради. Агар янги бирор нарса сезган, билган бўлсанг, айт, самимиятинг ва садоқатингни яна бир мартаба кўрсат.

Димна деди:

— Шатраба, аркони давлат ва лашкарбошилар билан яширинча кенгашиб, дебдики: «Шерни синадим, куч ва қувватининг даражасини, фаҳм ва фаросатининг савиясини ўргандим. Уларнинг ҳар бирида катта бир нуқсон кўрдим».

Шундан мен унинг кўрнамак ва хиёнатчи эканлигини пайқадим. Сиз эса, шоҳим, бу нонкўр ва виждонсизга ҳаддан ортиқ марҳамат кўрсатдингиз, ҳурмат ва нуфузда уни ўзингиз билан баробар даражага кўтардингиз. Жиддий масалаларни ҳал этиб ҳукм чиқаришда унга шунчалик катта ҳуқуқ бердингизки, энди фитна деви унинг дилига тухум қўйди ва шоҳлик ҳаваси уни васвасага сола бошлади. Донишмандлар айтибдурларки, агар подшо, ўз мулозимларидан бирортасининг шаън-шавкат, мол-дунё ва нуфузда ўзига баробар бўлиб қолганлигини сезса шу ондаёқ уни йўқотиши керак, ўзи ҳалок бўлади. Бу ишда қандай йўл тутиш лозимлигини шоҳнинг ўзи ҳаммадан яхши билади. Лекин менинг фикримча, ҳўкизнинг масаласини кечиктириб, фурсатни қўлдан бериб бўлмайди. Чунки

иш шу даражага етиши мумкинки, у вақт ҳеч қандай тадбир фойда бермай қолади. Донишмандлар, инсон икки нав: хушёр ва тадбирсиз бўлади, дейдилар. Хушёр одамлар ҳам икки хил бўладилар: улар бири хавф юз беришидан илгари унинг олдини оладилар, иккинчиси ҳодиса содир бўлгандан кейин ўзларини йўқотиб қўймай, дарҳол чорасини кўриб, балони даф қиладилар.

Ақлли одамлар ҳамиша хушёр бўладилар, ҳодисалар жиловини ўз қўлларида сақлаб, хавфли гирдобга тушмасдан соҳилга этиб оладилар...

Тадбирсиз одамларга келсак, улар иккиланадиган, жасоратсиз, тез-тез фикрларидан қайтадиган бўладилар, бир ҳодиса рўй берганида улар ўзларини йўқотиб қўядилар. Ўз бахтларини сақлаб қолиш қобилятидан маҳрум бўлганларидан оҳ-воҳ қила-қила, ўзларини ҳар ёққа урадилар. Уч балиқ ҳикоясидаги кун уларнинг бошига келади.

Шер сўради:

— Қандай бўлган эди?

Димнанинг балиқлар ҳақидаги ҳикояти

Нақл қилибдурларки, йўлдан узоқ, ўткинчилардан холи бир ерда кўл бор эди. Унда уч балиқ яшар эди. Булардан иккиси тадбирчан ва эҳтиёткор, бири эса хом ва тажрибасиз эди. Кунларнинг бирида тасодифан икки овчи кўл ёнидан ўтиб қолди, кўзлари учта балиққа тушди. Улар эртага келиб учала балиқни тутишга ваъдалашиб жўнаб кетдилар. Балиқлар уларнинг сўзини эшитган эдилар. Уларнинг бири жуда тадбирли бўлиб, зolim замонанинг зулми ва ўаддор фалакнинг вафосизлигини кўрган, ақл ва тажрибани орттирган эди. У дарҳол эҳтиёт чорасини кўриб, сув келар тарафдан чиқиб, бошқа кўлга бориб олди. Кўп вақт ўтмай балиқчилар келиб, сувнинг кирар ва чиқар томонини маҳкам бекитдилар.

Биринчи балиққа нисбатан тажрибасизроқ, лекин ақл ва фаросатдан маҳрум бўлмаган иккинчи балиқ вазиятни кўриб шундай деди:

— Фурсатни кўлдан бердим, ўофиллар ишининг охири шундай бўлади. Энди тадбир ва хийлани ишга солиш пайти келди. Типирчилаб у ёқ-бу ёққа қочган билан фойда йўқ. Умидсизликка тушмай нажот йўлини ахтармоқ керак.

Шундай деб балиқ сув юзига қалқиб чикди ва ўзини ўлганга солиб ётди. Бир балиқчи уни олиб, ўлган гумон қилди ва сув чиқиб кетадиган ариқ бўйига ташлади. Балиқ судрала-судрала оқар сувга тушиб олди, хийла ишлатиб ўз жонини қутқарди.

Хом ва тадбирсиз балиқ эса ўзини йўқотиб, у ёқдан-бу ёққа қочиб юрар, гоҳо сув остига шўнўир, гоҳо юзага чиқар эди, оқибат балиқчилар тўрига илинди.

Шер айтди:

— Масала равшандир, лекин Шатраба мендан шунча марҳамат кўргандан кейин хиёнат қилиш фикрига тушади деб ўйламайман. Ахир шу вақтга қадар унга яхшиликдан ўзга нарса қилинмаган эди-ку!

Димна деди:

— Шундайдир, подшоҳнинг қилган катта яхшиликлари уни шу фикрга олиб келди... Шармсиз одамлар орзу этган вазифаларига етишгунча самимий ва садоқатли бўладилар, бу вазифага эришишлари билан ўзлари лойиқ бўлмаган яна юксак мартабани эгаллаш хаёлига тушадилар ва бу йўлда хийла ҳамда хиёнат кўчасига кирадилар. Разил одамлар кўрққанларидан хизмат қиладилар ва ўз муҳаббатларини изҳор этадилар.

Шер деди:

— Менинг фикримча, Шатрабанинг кўнгил ойнаси чангдан холи ва кўнгли бу хаёлдан покизадир. Мен ҳамиша унга иноятлар қилар эдим, наҳот, у ёмонликни ўйласа!

Димна деди:

— Подшоҳга маълумдирки, фикри бузуқ одам ҳеч қачон ростгўй бўлмайди. Йўлдан озганни жазо ва мукофот билан ҳаммавақт ҳам тўғри йўлга солиб бўлавермайди. Қулоқларига тошбақа билан чаён қиссаси чалинмаган эдими?

Шер деди:

— Қани, сўйлаб бер.

Димнанинг навбатдаги ҳикояти

Бир тошбақа билан бир чаён дўст эдилар. Улар бир кун сафарга отландилар. Ногоҳ йўлда бир анҳорга дуч келдилар. Чаён ўта олмаслигини сезиб, хайрон бўлиб тўхтади.

Тошбақа деди:

— Эй азиз дўстим, сенга нима бўлди, ўамгин бўлиб турибсан?

Чаён деди:

— Биродар, мен бу сувдан қандай ўтаман деб хайронман.

Тошбақа деди:

— Ўам ема, орқамга миндириб, сени бехатар ўтказиб қўяман.

Тошбақа чаённи орқасига миндириб сувга тушди, сузиб бораётганида унинг қулоғига бир нарсанинг тикирлагани эшитилди ва чаённинг ҳаракатидан шубҳаланиб сўради:

— Эшитаётганим қандай овоз, сен нима қиляпсан?

Чаён жавоб берди:

— Нишимнинг найзасини сенинг қалқонингга уриб синаб кўрмоқдаман.

Тошбақа деди:

— Эй бемурувват, мен ўзимни гирдобга ташлаб, сени сувдан бехатар ўтказмоқчи бўлсаму, сен орқамга ниш урсанг. Биласанки, найзанг менинг қалқонимга зарар етказолмайди.

Чаён деди:

— Менинг табиатим, хоҳ дўст орқасига бўлсин, хоҳ душман сийнасига бўлсин, ниш урмоқни тақозо этадур.

Тошбақа деди:

— Донишмандлар зоти ёмонни тарбияласанг, обрўйингдан маҳрум бўласан, деб бекорга айтмаганлар.

Шуни деб тошбақа сувга шўнўиди, чаён эса тушиб ҳалок бўлди.

Бу масални шунинг учун келтирдимки, Шатрабанинг зоти ёмон, ўзи нопок.

Шундай қилиб, Димна хийла ангиз сўзлар билан ўз мақсадига эришди, сувни лойқалантириб, шернинг ўзабини кўзўата олди.

Айтибдурларки, подшо ўз мулозимларига ҳаддан ортиқ марҳамат ва лутф-карам кўрсатмаслиги керак, токи улар бошқа каттароқ нарса умидида душман тарафига ўтиб кетмасинлар; шундай қилиш керакки, улар хавф ва эҳтиёж, қўрқув ва умид орасида яшасинлар: на умидсизликка тушсинлар ва на қутуриб кетсинлар... Эгри одамдан тўғрилиқ келмаслигини подшо билмоўи керак. Йўлдан озган одамни жазо бериш билан тўғри йўлга қайтариш ҳар гал мумкин бўлаверадиган иш эмас. Итнинг қайрилма думини қанчалик маҳкам боўлаб қўйманг, у барибир тўғри бўлмайди, боўни ечган замонок аввалги ҳолига қайтади. Кимки аччиқ бўлса ҳам, ўз дўстлари насихатига қулоқ солмас экан, ишининг оқибати пушаймонлик бўлади. Бу — ҳаким буюрган дориларни ишлатмай, парҳез қилмай, ўзининг кўнгли тилаган таомларни еган, истаган ичимликларни ичган беморнинг ҳар дақиқа дарди оўирлашиб кетгани кабидир... Шоҳнинг мулозимлари уларга қилинган яхшиликлар эвазига ўз билганларини шоҳларга айтиб туришга мажбурдирлар. Шоҳлар ҳам бунни талаб қилишга ҳақлари бор. Шоҳдан ҳеч бир нарсани яширмаганлар мулозимларнинг энг содикларидир. Охири хайрли бўлган иш энг яхши иш саналади. Энг яхши одамларнинг мақтови энг олий мукофотдир. Эҳтиёж сезилмаганда ҳам ҳар бир ишда яқиндан ёрдам берувчи дўст — дўстларнинг энг яхшисидир. Мулойимлик ва софдиллик

энг яхши хислатлардандир. Очкўз ва хасис бўлмаган — одамларнинг энг бадавлатидир. Давлатдан маўрурланмаган, камбаўалликдан рухий тушкунликка тушмаган — инсонларнинг энг комилидир...

Тўшаги тикандан, ёстиўи илондан бўлган одамнинг уйқуси ширин бўла олмайди. Инсон идрокининг расолиги, ақли комиллигининг аломати шуки, дўстлардан бири душманлик қилса ва ё мулозимлардан бири ўурурланиб кетса, бунга қарши дарҳол чора кўради, фурсат топиб, зиён етказмасдан бурун уни бир ёқлик қилади. Чунки душманга муҳлат берилса, унинг қудрати ортади, вақт берилса, куч йиўади...

Ишнинг аввалию охирини тушунмаган, катта ҳодисалар юз берганда яхши тадбир кўра олмаган, фурсат қўлдан кетгандан ва душман ўолиб келгандан кейин ўз яқинларини койиб ҳар бирига бир жазо берган шоҳ подшоҳларнинг энг ожизидир... Мамлакатни идора этиш шартларидан бири ҳамлага тайёрланган душманни дарҳол бартараф этишдир.

Шер деди:

— Сенинг сўзларинг жуда даҳшатли ва қаҳру ўзаб билан суўорилган. Лекин хайрихоҳ одамнинг сўзларига қулоқ осмаслик тўўри эмас. Шатраба душманлик фикрига тушса, унинг етказа оладиган зарарлари мени кўрқитолмайди. Чунки у менинг таомимдир. Унинг емиши ўт-алаф, меники эса гўштдир. Бунинг устига, у билан менинг орамизда салом-алик, ишонч, ҳурмат бор. Дебдурларки, ақлли одамлар ишончга хиёнат этмайдилар. Энди мен нимага асосланиб Шатрабага хиёнат қила оламан. Мажлисларда такрор-такрор уни мактаб, ундан рози эканлигимни, унинг ақли ва фаросатидан мамнунлигимни, унга содиқлигимни ҳамиша айтиб келганман. Энди бу айтганларимнинг аксини қилсам, мен сўзимнинг устидан чиқмайдиган ва тез-тез фикридан қайтадиган одамдек бўлиб қоламан. Бундан кейин ҳеч ким мен берган ваъдаларга юракдан ишонмай кўяди.

Димна деди:

— «Шатраба менинг таомимдир», деб шоҳ алданиб қолмасинлар. Шатраба ўзи бир нарса қила олмаса ҳам, атрофига дўстларини тўплаб, хийла ва риёкорлик билан мақсадига етиши мумкин. Бутун йиртқич ҳайвонлар унинг тарафига ўтиб кетадилар деб кўрқаман. Чунки Шатраба уларнинг қалбида сенга адоват, ўзига раўбат ҳиссини уйўотган. Буларнинг устига, агар Шатраба бошқаларни сенга гижгижлатолмаган тақдирда ҳам, унинг ҳижрони висолидан яхшироқдир.

Шер Димнадан сўради:

— Хўш, энди нима қилай?

Димна деди:

— Чириган тишни суўуриб ташламагунингча оўриўи қолмайди... Ҳазм бўлмаган таомни қайт қилиб ташламагунча, кўнгил беҳузурлиги босилмайди. Яхшилиқни билмаган, дўстлик ўрнига душманлик хаёлига тушган ярамас рақибни ҳалок қилмагунча, унинг дастидан қутулиб бўлмайди.

Шер деди:

— Сенинг сўзларингдан кейин Шатрабанинг дийдорини кўришни ҳам истамайман. Бирортани юборай, бориб унга қаерга хоҳласа кетавериши мумкинлигини айтиб келсин, асло кўзимга кўринмасин.

Димна бу сўзлар Шатраба қулоўига етиб борса, у дарҳол ўзини оқлаш учун далиллар келтиришини, Димнанинг ёлўон гапириб, хийла ишлатганини фош этишини яхши билар эди. Шунинг учун тезда шерга деди:

— Эҳтиёткорлик жасурликнинг фазилатидир. Бундай қилишга маслаҳат бермайман, чунки айтилмаган сўзларни ҳар қачон айтса бўлаверади, лекин айтилган сўз эркин ҳаракат этмоққа ҳалал етказиши мумкин.

Айтилган сўз — отилган ўқ, уни қайтариб бўлмайди... Мабодо Шатраба бу хабарни эшитса, ўзининг фош этилишини билиб кўшин тўплаши, шайланган ҳолда урушгани келиши мумкин.

Ақл ва тажриба эгалари ошкора гуноҳ учун яширин жазо ва аксинча, яширин гуноҳ учун ошкора жазо беришни маслаҳат кўрмайдилар.

Шер деди:

— Ҳеч қандай далил бўлмасдан, фақат гумонга асосланиб яқинларни узоқлаштириш, уларни ҳалок этишга интилиш — ўз илдизига ўзи болта уриш демакдир. Подшоҳлар бутун ишларда, хусусан мукофот ва жазо беришда атрофлича мулоҳаза юритмоқлари даркор.

Димна деди:

— Шоҳнинг айтганлари тўғри. Лекин бу ҳийлагар келгунча фурсатни кўлдан бермай, яхши ҳозирлик кўрмоқ керак. Шатрабага диққат билан қаралса, унинг қандай фикрда эканлигини жирканч башарасидан ҳам билса бўлади. Чунки дўст билан душман орасидаги фарқ, уларнинг қарашлари, юриш-туришларида кўзга ташланиб туради. Хиёнат йўлига кирган бўлса, унинг ташки белгилари қуйидагича бўлади: кайфияти бузилади, кўзи олазарак бўлади, ўнг ва сўлга аланглайверади, шоҳни сузиб олишга тайёрланиб тургандай бўлади.

Шер деди:

— Бу бошқа масала. Агар ҳақиқатан ҳам мен бу белгилардан бирортасини унда кўрсам, ўша замонқ шубҳаларим тасдиқланади.

Димна шернинг бу сўзларини эшитгач, ўз ҳийласи таъсир этганини англади ва ҳўкизни ҳам йўлдан уриш учун унинг ёнига жўнашликка қарор қилди. Лекин шерда шубҳа уйўотмаслик учун аввал ундан ижозат олишни лозим кўрди.

— Ижозат берсангиз, Шатрабанинг ёнига борай, унинг қандай фикрда эканлигини билиб, сизга хабар қилай.

Шер ижозат берди.

Димна бошини қуйи солиб ўамгин ҳолда Шатрабанинг ёнига келди. Шатраба уни меҳрибонлик билан қарши олиб деди: «Бир неча кундан бери сени кўрмайман, кайфиятинг қалай?»

Димна жавоб берди:

— Ихтиёри ўз кўлида бўлмаган, бошқалар амрига муте бўлган, ҳамиша кўрқув ва изтироб ичида яшаган, бир дақиқа бўлса-да, эркин нафас олиб, юракдаги сўзларини айтолмайдиган кимсанинг кайфияти нечук бўлур эди!

Хўкиз деди:

— Нима бўлди ўзи?

Димна деди:

— Нима бўларди, ҳеч нарса. Инсоннинг манглайига нима ёзилган бўлса, ўша бўлади... Ҳеч толедан қочиб қутулган одамни учратдингми? Кимни кўрдингки, хотинлар суҳбатида бирортасига мафтун бўлмаган бўлсин? Ярамас одамларга иши тушиб, хор бўлмасин? Фитначи одамлар билан улфатчилик қилсин-да, охирида ўзи пушаймон бўлмасин? Подшоҳлар мулозиматида бўлсин-да, яна бунинг устига жони ҳам саломат қолсин?

Шатраба деди:

— Сўзларингдан кўринадики, шердан сенга бир озор етган ва унинг қаҳридан кўрқасан.

Димна деди:

— Тўғри. Лекин ўзим учун кўрқмайман, балки дўстлар учун таҳликага тушиб қолганман. Сенга дўст эканлигим, орамиздаги дўстлик алоқалари, биринчи дафъа шер мени сенинг олдинга юборганида сенга ҳалол хизмат қилганим ўзингга маълум. Шунинг учун ҳам мен бирон яхши ё ёмон, хайрли ё зарарли ҳодисани сезсам, уни сендан яширолмайман.

Шатраба деди:

— Эй аҳдига вафодор, азиз дўстим! Сўзла ва тезроқ мени бўлган ҳодисалардан хабардор қил!

Димна деди:

— Бир эътиборли одам шер оўзидан шу гапларни эшитибди: «Шатраба жуда яхши семирибди, кўрганда оўзингнинг суви келади. Унинг бу ерда тирик қолишининг маъноси йўқдир... Жониворларни унинг ширин гўшти билан меҳмон қилсам». Бу гапни эшитгач, шернинг нақадар қонхўр ва йиртқич эканини пайқадим, сени хабардор қилиб, қардошлик бурчимни бажо келтирай, деб тезда сенинг ёнингга келдим. Бу билан дўстлик, виждон ва аҳду паймон шартларини адо этдим.

Энди биргина йўл бор — тезда бир чора кўриб, ҳийла билан жонингни сақлаб қолишинг керак.

Шатраба Димнанинг айтганларига диққат билан қулоқ солди. Шернинг берган ваъдалари, ичган онтларини эслаб, деди:

— Шернинг мендан ўзабланишига асос йўқ, чунки унга шу вақтгача мендан ҳеч бир хиёнат содир бўлмади. Менинг ҳақимда шерга ёлўон сўзлар сўзлаб, уни йўлдан чиқарганлар, шер ҳам шундай мулозимларнинг бўхтон ва ифтироларига ишониб, мендан аччиқланган. Шернинг хизматида хоин мулозимлар кўп. Фитначилар билан дўст бўлган кимса, энг яхши одамлар ҳақида ҳам ёмон фикрда бўлади, вақт ўтгандан сўнг кўзлари мошдек очилиб, пушаймон ейди. Бу худди ўрдакнинг хатосига ўхшайди!

Димна сўради:

— У қандай хато қилган экан?

Шатрабанинг ҳикояти

Бир ўрдак тиниқ сувда ойни кўриб, уни балиқ деб ўйлади ва сувга шўнўиди, лекин ҳеч нарса топмади. Бир неча мартаба шўнўиб чарчагандан кейин ўрдак бу ишнинг баҳридан кечди. Бир неча кундан кейин кўлга расмана балиқлар сузиб келдилар, лекин ўрдак ҳар гал балиқ кўрганда уни ойнинг акси гумон қилиб, уларни тутиб ейишга ҳаракат қилмади. Шундай қилиб, янглиш тажриба натижасида у ҳамиша очлик бирла кун кечирди.

Агар шерга менинг ҳақимда ёмон ўраз билан гап айтган бўлсалар, шер ҳам бошқа хиёнатлар шоҳиди бўлганлиги учун бунга ишонган... Агар шер сабабсиз мендан нафрат қилаётган бўлса, бу ниҳоятда афсусланарли ва таажжубланарли ҳодисадир. Агар ўзаб ва норозилигининг бирор сабаби бўлса, узр сўраш ва хатони тузатиш йўли билан уни рози қилиш мумкин. Лекин фитначилар қурган ҳийла тузоўини бузмоқ ва ҳақиқатни очмоқ ўоят мушкулдир. Чунки ёлўон ва фитнанинг ҳадди-худуди бўлмас, у бора-бора ортар, лекин озаймас. Шер билан менинг муносабатимни бузадиган ҳеч бир воқеани эслай олмайман. Ёлўиз айрим вақтларда мен яхши ният билан унинг баъзи фикрларига қўшилмаган эдим, наҳотки шуларни беодоблик ва беҳурматлик ҳисоблаган бўлса?! Лекин мен айтган сўзларнинг ҳаммаси хайрли ва фойдали эди.

Уларни ҳам ҳеч вақт одамлар олдида айтмас эдим, айтганда ҳамиша таъзим бажо келтириб, эҳтиётлик билан, қаттиқ ботмайдиган қилиб айтар эдим.

Насиҳатнинг хиёнатга, хизматнинг адоватга сабаб бўлиши ҳеч ақлга сиўмайдиган нарсадир...

Ҳар кимки маслаҳат вақтида маслаҳатчининг сўзига, муолажа чоўида табибнинг, шариат масалаларида зоҳиднинг сўзига кирмаса, яхши иш фойдасидан, муолажа шифосидан ва ибодат савобидан маҳрум бўлади. Балки шернинг ўзабига салтанат истиўноси ва подшоҳлик сармастлиги сабабдир. Подшоҳликдан маст бўлган шоҳларнинг кўзига хоинлар содиқ одамлар сиймосида, содиқ одамлар эса хоинлар қиёфасида кўринадилар. Шунинг учун олимлар дебдурларки, «Наҳанг бирла дарёда ўйнашмоқ хавфлидир, лекин шоҳларга яқинлик қилмоқ бундан ҳам кўрқинчлидир». Шоҳ хизматининг озори кўп ва зарари бениҳоядир. Ҳикмат аҳли шоҳларни оловга ўхшатибдурлар. Узокдан ўтнинг нуруни кўрганлар, унинг куйдиришини хаёлларига келтирмайдилар, гумон қиладиларки, султонга яқин бўлишда манфаат кўпдир, ҳақиқатда

эса бундай эмас. Султоннинг юз йиллик инояти унинг бир соатлик сиёсати билан ҳам баробар эмас. Бу, лочин билан товук мунозарасига ўхшайди.

Димна сўради:

— Улар қандай мунозара қилибдилар?

Шатрабанинг яна бир ҳикояти

Бир кун лочин товукқа дебди:

— Эй товук, сен бевафо ва аҳдингда турмайдиган бадфеъл паррандасан.

Товук сўради:

— Мендан қандай бевафолик содир бўлди?

Лочин деди:

— Бевафолигинг аломати шуки, одамлар сенга кўп яхшиликлар қиладилар. Уйларида дунёга келибсан, сув ва донларини еб катта бўлибсан, яна сени ит ва қушлардан асрайдилар. Лекин қачонки сени тутмоқчи бўлсалар, томдан томга қочасан ва нола қиласан, тузларининг ҳақини оқламайсан, валинеъматингдан кўрқасан. Мен эса ваҳший жониворман. Лекин агар бир-икки кун улар билан улфат бўлсам, қўлларидан таом есам, тузларини оқлайман. Уларга ов қилиб бераман. Узоққа кетган бўлсам, чақирсалар учиб келаман.

Товук деди:

— Гапинг рост. Сенинг учиб келишинг ва менинг қочишимнинг боиси бор, сен ҳеч қачон лочиннинг сизга тортилганини кўрганмисан? Мен эса анча товукларнинг сизда бирён бўлганларини кўрдим. Агар сен кўрган бўлсайдинг, уларнинг ёнига сира йўламас эдинг, мен томма-том қочсам, сен тоўма-тоў қочардинг.

Бу масални шунинг учун келтирдимки, билиб ол: шоҳларнинг сиёсатларини кўрганлар тинчларини йўқотадилар.

Шатраба сўзида давом этиб деди:

— Балки менда бўлган истеъдод шоҳнинг ўзабига сабаб бўлгандир. Чунки яхши отни кучли ва чопқир бўлганлиги учун жиловлаб минадилар. Мевали дарахтнинг шохини меваси борлиги учун синдирадилар, товус эса гўзаллиги учун ҳамиша пати юлуқ ва қаноти қирқилган бўлади...

Ҳунар эгаларини ҳамиша истеъдодсиз ва бахил одамлар оёқ ости қиладилар, улар олчок ва разил одамларнинг нафрат ва ўзабига сабаб бўладилар. Истеъдодсиз, бахил, олчок ва разил одамлар истеъдодли ва олижаноб одамлардан кўпдир, шунинг учун ўйбат ва бўҳтон билан яхшиларни ҳалок этадилар. Хасис сахийни кўрса, жоҳил олим билан бир мажлисга тушса, аҳмоқ оқил билан суҳбат курса юраклари сиқилиб, қонлари қайнаб кетади. Истеъдодсиз одамлар ҳунар эгаларини ерга уриб, уларни гуноҳкор қилиб кўрсатишга ҳаракат этадилар. Диёнатни жиноят қилиб кўрсатадилар, бахт-саодат воситаси бўлган ҳунар ва истеъдодни бахтсизлик василасига айлантирадилар.

Агар тақдир тақозо қилган бўлса, феълӣ айниган подшоҳга қарши туриш кутурган шерни занжирлашдан, заҳарли илонни тутишдан қийин.

Димна деди:

— Шернинг бу қарорининг сабаби ёвузларнинг тухмати эмас. Очиёини айтганда, у кучли золим, ўаддор, ҳийлакор ва хоиндир. Бунақаларнинг дўстлигининг аввали ҳаёт каби ширин, сўнгги эса ўлим каби аччиқ бўлади.

Шатраба деди:

— Тўўри айтасан, мен шернинг хизматига кириб хатога йўл қўйдим... Ажал ҳайдаб мени бу ерга олиб келган экан. Йўқса, мен қайда-ю, шер билан дўстлик қайда?! У гўшт ейди, мен эса ўт. Мен унинг таоми, у эса менинг душманам! Талеим шу экан! Мени гирдобга ташлаган нарса очкўзлик, бойлик ва дабдаба, шаён ва шавкат хирси бўлди... Асалари нилуфар гулининг рангини кўриб, дархол унга қўнади, ширасини сўриб, хидидан

завқлана бошлайди. У бу ишга шундай берилиб кетадики, учиб кетиш кераклигини унутиб қўяди. Нилуфар секин-аста ўз япроқларини юмади ва асалари улар ичида қолиб ҳалок бўлади. Ўз қисматига рози бўлмай, ортиқча нарсалар талаб қилган одам, гўзал чаманликларда ранг-баранг чечакларнинг хушбўй хидига ва яшил япроқли дарахтларнинг меваларига қаноат қилмай, филнинг қулоғига кирган ва қулоғининг бир ҳаракати билан ҳалок бўлган пашшага ўхшайди. Қадр-қимматни билмаган одамга хизмат қилмоқ — шўр ерга уруў сепмоқ, ўлик билан кенгашмоқ, қар қулоғига ҳикмат дарси ўқимоқ, оқар сув юзига ўзал ёзишга уринмоқ билан баробар...

Димна деди:

— Бу сўзларни қўй, ўзингни қутқариш учун бирор чора кўр.

Шатраба деди:

— Мен нима ҳам қила олар эдим? Шер мен тўўримда ёмон фикрда бўлмаса ҳам унинг яқинлари мени ўлдирмоққа саъй қилмоқдалар. Агар шундай бўлса, бирор чора кўрмоқ мушкулдир. Чунки золимлар бир-бирларига қўшилиб бировни махв этишга қасд қилсалар, биргалашиб шердан ўолиб чиққан бўри, зоў ва шаўол каби ўз мақсадларига эришадилар.

Димна сўради:

— У қандай бўлган эди?

Шатрабанинг ҳикояти

Нақл қилурларки, бир зоў, бўри ва шаўол бир шернинг хизматида эдилар. Уларнинг маскани йўл устида эди. Бир кун бир савдогарнинг туяси қарвондан айрилиб ўрмонга келиб қолди. Шерни кўргач, унга бош эгиб салом берди. Шер ҳам мулоимлик билан бу ерга қандай келиб қолганлигини суриштирди. Туя аҳволни гапириб бергач, шер:

— Энди қаерда турмоқчисан? — деб сўради.

Туя деди:

— Шоҳимнинг ихтиёри нима бўлса шу.

Шер деди:

— Майлинг бўлса, менинг ёнимда қолиб роҳат-фароўатда яшашинг мумкин.

Туя буни эшитиб шоду хуррам бўлди, ўша ўрмонда ўтлаб семириб юраверди. Кунлардан бир кун шер овга кетаётганда бир маст филга дуч келди. Ўрталарида шиддатли уруш бошланди. Шер оўир ярадор бўлиб инграй-инграй ўрмонга қайтди ва бир бурчакда инграб ётди. Бир неча кун овга чиқа олмади. Шернинг овига шерик бўлиб юрган бўри, зоў ва шаўол оч қолдилар. Буни сезган шер уларга деди:

— Оч қолиб қийналаётганга ўхшайсизлар, бу яқинда бирор ов кўрсангиз хабар беринглар, мен уни ушлаб парчалай. Сизнинг ҳам қорнингиз тўяди, менинг ҳам.

Улар ташқари чиқиб маслаҳат қилдилар: — Туя бизнинг орамизда ортиқча. Унинг шерга нима нафи бору, бизга нима фойдаси. Ҳеч биримизга ўртоқ бўла олмайди. Ҳозир шерни мажбур қиламиз, уни есин, қолдиўи бизга тегади.

Шаўол деди:

— Бу гапни шерга айтиб бўлмайди, чунки шер унга омонлик бериб ўз хизматида олиб қолган. Кимки подшоҳни хиёнатга йўллаб, аҳд-паймонни бузишга даъват этса, дўст-ошноларини бало тузоўига ташлаган бўлади, бахтсизлик ўқини ўзига қаратган бўлади.

Зоў деди:

— Бу борада шундай ҳийла ишлатиш керакки, подшоҳнинг ўзи ўз аҳдини бузишга мажбур бўлсин. Сизлар шу жойда тек турунглар, мен ҳозир келаман. Зоў учиб шер қаршисига борди ва таъзим қилиб турди.

Шер сўради:

— Бирор нарса топдингизми?

Зоў деди:

— Очликдан кўзларимиз ҳеч нарсани кўролмади. Агар подшо розилик берса, ҳаммага етадиган бир неъмат бор.

Шер деди:

— У нима деганинг?

Зоў деди:

— Ана у туя бизларнинг орамизда бегонадир. Унинг бу ерда юришидан шоҳга ҳеч фойда йўқ.

Шер ўзаб билан деди:

— Бу гапинг инсоф ва мурувватдан эмас, буни виждон қабул қилмайди. Мен туяга берган ваъдамни қандай қилиб буза оламан?

Зоў деди:

— Мен буни ҳам ўйлаб қўйдим. Донишмандлар айтибдурларки, фалокат юз берганда бир кишини бир оила учун, бир оилани бир қабила учун, бир қабилани бир шаҳар учун, шаҳар аҳолисини эса подшоҳ учун фидо қилса бўлади. Аҳдни бузмаслик учун ҳам бир ваз ва илож топилади. Шунда аҳд ҳам бузилмаган бўлади, подшоҳ ҳам очлик таҳликасидан кутулган бўлади.

Шер буни эшитгач, бошини қуйи солиб ўтирди.

Зоў ўз ёронлари қошига келиб деди:

— Шер бошда ўзабланиб гапимга кулоқ солгиси келмади, охирида индамай қолди. Энди маслаҳат шуки, ҳаммамиз туянинг олдига бориб шернинг очликдан азоб чекаётганини гапириб берайлик ва айтайлик: шернинг давлати соясида тўқ ва шод-хуррам кун кечирдик. Агар энди унинг бошига оўир кун келганда шоҳ учун жонимизни фидо қилмасак, нонкўр бўламиз...

Кейин шернинг ёнига борамиз-да, унинг бизга катта илтифотлар кўрсатганини эътироф этиб, жонимизни унга қурбон қилишга тайёрлигимизни айтамыз, ҳар биримиз навбат билан: «Шоҳ бугун мени есинлар», деймиз. Бошқаларимиз: «Йўқ мени енг», деб туриб оламиз. Шундай қилиб, биз ҳам шерга бўлган миннатдорчилигимизни изҳор этган бўламиз, ҳам саломат қоламиз.

Улар алдаб-сулдаб туяни ўз сўзларига кўндирдилар, туя шернинг ҳузурига боришга рози бўлди. Ҳаммалари шернинг қошида бош эгиб таъзим қилдилар.

Сўзни зоў бошлади:

— Шоҳнинг умри узун, давлати абадий бўлсин. Бизнинг тирикчилигимиз шоҳнинг соўлиўига боўлиқдир. Шоҳнинг бошига мусибат тушгандан кейин бизнинг яшашимизнинг нима маъноси бор? Бўйим кичкина ва вужудим заиф бўлишига қарамай мен ўзимни шоҳ ҳазратларига фидо қилишга қарор қилдим... Агар шоҳ менинг гўштимни емоқчи бўлсалар, марҳамат тайёрман.

Бошқалари дедилар:

— Сенинг гўштинг билан ким тўяди?

Шаўол сўз бошлади, у ҳам зоўга ўхшаб ўзининг фидокорлигидан лоф ура бошлади. Шериклари унга:

— Сенинг гўштинг сассиқ ва зарарли, шоҳга лойиқ эмас, — дедилар.

Ундан кейин бўри гап бошлаб, ўз гўшти яхшироқ эканини айтди. Шериклари бўрига ҳам эътироз билдириб: “сенинг гўштинг қаттиқ, томоққа тикилиб қолади ва захарлайди. Сени ҳам еб бўлмайди”, дедилар.

Навбат бечора туяга етди. У маккор шерикларининг «самимий»лигига ишониб, ўз гўштининг тоза ва лаззатлилигини мақтай кетди. Ҳаммалари бир овоздан унинг сўзини қувватладилар:

— Жуда тўўри ва чин юракдан гапиряпсан, ўзинг чиройлисан, гўштинг мазали, подшо ҳазратларининг мижозларига жуда мос келади, ҳаммамизга ҳам етади, — деб ҳаммалари

туя устига ёпирилиб, бечорани пора-пора қилдилар. Шу йўсинда туя уларнинг ҳийла тузоқларига илиниб ҳалок бўлди.

Бу масални шунинг учун келтирдимки, агар душманлар йиўилиб сўзни бир ерга қўйсалар, уларнинг ҳийласи бекор кетмайди.

Димна деди:

— Хўш, сен қандай фикрдасан?

Шатраба деди:

— Уришиб қаршилиқ кўрсатмоқдан ўзга иложим йўқ. Агар бир одам умр бўйи ибодат қилиб, мол-мулкани фақир-фуқарога улашса, барибир унинг савоби ўз мол-мулкани, ўз номусини сақлаш учун бир соат курашган одамнинг савобидан кам бўлади. Чунки курашиб ҳалок бўлган кимса ҳам шуҳрат топиб, ҳурматга сазовор бўлади, чунки бундай ўлим шарафли ҳисобланади. Пичоқ суякка етганда, жон бўйизга келганда мол-жон, имон ва маслак учун олиб бориладиган курашнинг савоби жуда катта.

Димна деди:

— Ақлли одам олишувга ошиқмайди, тайёргарлик кўрмасдан катта ва таҳликали ишни бошламайди. Душман билан мумкин қадар юмшоқ муомала қилиб низони тинчлик ва дўстлик йўли билан ҳал этишга тиришади. Донишманд кимсалар ўзларининг заиф душманларига ҳам менсимаслик билан қарамайдилар, чунки душман кучсиз бўлса, ҳар хил ҳийла ва найрангга мурожаат қилади, шу йўл билан у ўалаба қозониши мумкин. Ҳолбуки, шернинг кўркмас, жасур, кучли ва қудратли эканлиги ҳаммага маълум. Кимки душманни менсимаса ва урушнинг нима билан тамом бўлишини олдиндан кўрмаса, татавани писанд қилмаган дарё тангриси каби пушаймон бўлади.

Шатраба сўради:

— Татава нима қилибдики у пушаймон бўлган?

Димнанинг ҳикояти

Айтибдурларки, денгиз кирўоўида, татава деган бир жуфт қуш яшар эди. Бир кун татаванинг модаси:

— Тухум қўймоқ учун яхши жой топиш лозим, — деди.

Нар жавоб берди:

— Тухум қўйишга шу ер яхши, бошқа жойга кўчишга эҳтиёж йўқ.

Мода деди:

— Ўйлаб кўриш керак. Агар денгиз тошиб, мавж урса, тўлқин болаларимизни олиб кетади, меҳнатимиз зое кетади.

Нар деди:

— Денгиз тангрисининг юрак ютиб биз томонга келиши гумон. Агар бу ерга келиб болаларимизни ҳалок қилса, ундан қасос олиш осон.

Мода деди:

— Одам ўз кучини билса, ҳаддидан ошмаса яхши бўлади. Сен қайси куч ва қудратингга ишониб денгиз тангрисига таҳдид соласан ва қасос оламан, деб кўрқитмоқчи бўласан. Бу фикрингдан қайт, хавфсиз бир жой топишга урин. Хайрихоҳ дўстлар сўзига кирмаган кимса тошбақанинг ҳолига тушади.

Нар сўради:

— Тошбақага нима бўпти?

Татаванинг тошбақа ҳақидаги ҳикояти

Айтибдурларки, бир кўлда икки ўрдак ва бир тошбақа яшардилар. Қўшни бўлганлари учун улар бир-бирлари билан дўст ва иттифоқ эдилар. Бирдан ўаддор фалак уларнинг

тинчгина турмушини бузди. Уларнинг ҳаёт манбаи бўлган сув камая бошлади. Буни кўрган ўрдаклар тошбақа ёнига келиб дедилар:

— Видолашмоққа келдик, эй азиз дўстимиз, саломат қол!

Тошбақа бу гапни эшитиб, нола қилди ва кўз ёшларини оқизиб деди:

— Эй, менинг азиз дўст ва меҳрибон биродарларим! Сувнинг озайиши мен учун яна ҳам дахшатлидир, мен сувсиз яшай олмайман. Энди мурувват вақти келди, мени ҳам ҳалос этмоқ учун бир тадбир кўринглар.

Ўрдаклар дедилар:

— Сендан айрилиш ва ҳижрон дардини чекиш биз учун янада оўир. Сендан ажралиб қаерга кетмайлик ва қандай нозу неъмат ичида яшамайлик, бизга татимайди. Лекин сен ўз дўстларинг насиҳатларига қулоқ солмайсан, ўз фойдангни тушунмайсан. Сени ҳам бирга олиб кетишимизни хоҳласанг, бир шартимиз бор: осмонга кўтарилгандан кейин бизни ким кўрмасин ва нима демасин, индамайсан, оўизни маҳкам юмиб кетаверасан.

Тошбақа деди:

— Розиман. Айтганингизни қиламан: тишимни тишимга қўйиб, ҳеч нафасимни чиқармайман.

Ўрдаклар бир новда топиб келтирдилар. Тошбақа унинг ўртасидан тишлади, ўрдаклар икки бошидан тишлаб осмонга кўтарилдилар. Одамлар уларни кўриб таажжуб билан ўнг ва сўлдан: «Ўҳ-ху, анавини қаранглар, ўрдаклар тошбақани учуриб олиб кетяпти», деб қичқира бошладилар. Тошбақа бир муддат индамай борди, кейин ўзини тута олмай, «кўролмаганларнинг кўзи чиқсин» демоқчи бўлиб оўиз очган эди ҳамки, ерга тушиб чилпарчин бўлди.

Ўрдаклар бу воқеа ҳаммага ибрат бўлсин деб уни ҳар ерда гапириб юрдилар.

Нар деди:

— Нима демоқчи бўлганингни тушундим. Лекин бунга қарамай кўрқмасдан тухумларингни шу ерга қўявер.

Мода унинг айтганини қилди. Нарнинг баландпарвоз сўзларидан ўзабланиб денгиз тангриси қаттиқ тўлқин кўтарди. Тўлқин қушнинг эндигона тухумдан чиққан болаларини олиб кетди.

Бу ҳолни кўрган мода изтиробга келиб нарга деди:

— Сув билан ҳазиллашиб бўлмаслигини билардим. Сен эса ўз манманлигинг билан болаларимизни ҳалок этдинг. Энди ўз бошимизга бир фалокат келмасайди.

Нар деди:

— Кўп куйинма. Киши тупурган тупугини қайтиб оўзига олмайди. Мен айтган сўзимда туриб денгиз тангрисидан албатта қасос оламан.

Эркак татава дарҳол бошқа қушларнинг ёнига борди. Уларнинг бошлиқларини йиғиб ўз бошига тушган фалокатни уларга айтиб бериб деди:

— Агар ҳаммамиз бир бош, бир қанот бўлиб бу балонинг олдини олмасак, денгиз тангриси ҳаддидан ошиб қутураверади, бутун қушлар наслини йўқ қилиб юборади.

Қушлар йиғилиб Семурўнинг ёнига келдилар ва аҳволни унга батафсил сўзлаб бердилар:

— Агар денгиз тангрисидан ўч олиб бера олмасанг, бугундан бошлаб сени қушларнинг подшоҳи деб танитаймиз.

Семурў буни эшитгач, қанот қоқиб осмонга кўтарилди. Бундан дадилланган бошқа қушлар ҳам денгиз тангрисидан интиқом олиш учун Семурўнинг кетидан парвоз қилдилар. Денгиз тангриси Семурўнинг қудратини ва баҳамжихат бўлган бошқа қушларнинг куч ва матонатини яхши биларди. Шунинг учун татаванинг болаларини қайтариб беришга мажбур бўлди.

Димна деди:

— Мен бу масални шунинг учун келтирдимки, ҳеч вақт душманни менсимаслик керак эмас, биринчи бўлиб уруш бошлаш оқил кишининг иши эмас.

Шатраба деди:

— Хўп, мен биринчи бўлиб уруш бошламайман, лекин шер менга қасд қилса, ўзимни мудофаа қилишга мажбур бўламан.

Димна деди:

— Албатта шундай қилиш керак, энди хужумга шайланган шернинг аломатларини айтиб берай: агар шер қоматини букиб, тукларини хурпайтириб, думларини ерга урганини кўрсанг, билгинки, у хужумга тайёрланаётир.

Шатраба деди:

— Яхши, мен бу аломатларни кўрсам, бутун шубҳаларим тасдиқланган бўлади ва шернинг менга ҳамла қилмоқчи бўлганига ишонч ҳосил қиламан.

Димна шоду хуррам бўлиб Калиланинг ёнига келди.

Калила сўради:

— Ишларинг қандай боряпти?

Димна жавоб берди:

— Кўнгилдагидек, ҳамма иш ўз жойида...

Сўнгра иккаласи шер ёнига келдилар. Шу пайт Шатраба ҳам келиб қолди. Шернинг назари Шатрабага тушиши биланок қаддини букиб, думини ерга ура бошлади.

Шатраба шер хужум қилади, деб ўйлаб, ўз-ўзига деди:

— Шоҳ хизматида бўлмоқ илон билан бир ерда ётмоқ ёки шер билан бир ўорда яшамок каби қўрқинчли ва таҳликалидир. Илон ухлаган ва шер уйқуга кетган бўлса ҳам, охирида бири захрини солади, иккинчиси эса ҳамла қилиш учун оўзини очади. Шатраба буларни хаёлдан кечиргач, у ёқ-бу ёққа қараб жангга ҳозирланди. Буни кўрган шер хужумга ўтди. Икковлари узоқ олишди, ҳар икки томондан ҳам кўп қон тўкилди.

Калила бу ҳолни кўриб Димнага деди:

— *Минг ҳийлага минг бир фитна
қўшдинг сен,
Орзуингга осонликча етдинг сен,
Ёўса ҳамки ёмўир тинмай уч юз йил,
Юва олмас сен қўтарган чангни, бил.*

Эй, нодон! Энди ўз макр-ҳийлангнинг қабиҳ оқибатини томоша қил!

Димна сўради:

— Қайси қабиҳ оқибатни?

Калила деди:

— Валинеъматинг бўлмиш шернинг шармандали иши, ҳўкизнинг ўлдирилиши ва қонининг бекорга оқизилиши, сипоҳ орасидаги парокандалик, сенинг кўпол маккорлигинг оқибатидир. Агар сен нодон бўлмасайдинг, бу шерни бундай қабиҳ жиноят қилишга қадар олиб келмаган бўлардинг. Одамларнинг энг нодони ўз дўстини кераги йўқ урушга тортади. Ақли одамлар қудратли, кучли, енгилмас бўлганлари ҳолда ҳам урушдан ўзларини опқочганлар, фитнани бостириш уруш таҳликасини йўқотишни зарур деб билганлар. Мусоҳаба йўли билан ҳал этилиши мумкин бўлган масалаларда ўз шоҳини урушга чорлаган вазир энг аҳмоқ ва энг нолойиқ вазирдир. У хиёнат қилиб ишга зарар етказишдан бошқага ярамайди, чунки мансаб эгаларининг ақли қиличидан ўткир бўлмоўи лозим. Қилич билан эришиладиган нарсага ақл ва тадбир воситаси билан ҳам эришиш мумкин. Маслаҳат билан битиши мумкин ишларни дудама ханжар билан ҳам бартараф қилиб бўлмайди...

Мен сенинг худбинлигингни, ширин хаёл ва ёқимли тушга ўхшаган бу алдамчи дунёнинг бойликларига харислигингни яхши билардим. Лекин буларни юзингга айтишга андиша қилар эдим. Ўафлат уйқусидан уйғониб ўзи тушуниб қолар деб юрар эдим. Лекин сен тобора ҳаддингдан ошяпсан. Энди сенинг баъзи нуқсонларингни кўрсатиш, нақадар жоҳил ва нодон эканлигингни, нақадар ярамас ишлар қилганлигингни очиқ айтиш вақти келди. Лекин менинг айтадиганларим «дарёдан бир қатра» қабилада бўлади. Айтибдурларки, подшо учун сўзи ишидан устун бўлган вазирдан кўра хавфли нарса бўлмайди. Сўз бериб бажармаган одам билан айтмасдан ишни бажарган одамнинг фарқи катта. Сенда шу хусусият бор: тилингни хунарингдан, сўзинг ишингдан устундир. Шер сенинг айтганларингга ишониб бечора ҳўкизни ҳалок қилди. Дебдурларки, сўз тажрибага асосланмаган бўлса, шакл мазмунсиз, давлат адолатсиз, дўстлик садоқатсиз, бойлик саховатсиз, илм ҳикматсиз, ҳаёт осойишталиксиз бўлса, улар бефойдадир. Саховатли ва адолатли шоҳнинг вазири ёмон ниятли, раиятга зулмкор бўлса, фуқаро шоҳ адолатидан маҳрум этилади, марҳамат эшиклари улар юзига беркитилади. Бу эса ичида наҳанг яшайдиган тоза ва ширин сувли ҳовузга ўхшайдикки, ҳар қандай ташна одам унга на қўл сука олади ва на оёқ.

Содиқ ва ишбилармон хизматчиларнинг кўплиги яхшидир, улар подшоҳликнинг зийнатидир. Сен эса шернинг ёнида мендан бошқа ҳеч ким бўлмасин, унинг энг яқин ва ишончли маҳрами фақат ўзимгина бўлай дейсан. Лекин ўзгаларни бахтсиз қилиб бахтга эришган, содиқ ва самимий дўстларга хиёнат қилиб, уларни ҳалок этиш йўли билан ҳурмат қозонмоқчи ва мансабга эришмоқчи бўлган одамдай аҳмоқ ва разил зотнинг бўлиши мумкин эмас. Риёкорлик билан ибодат қилиб савоб топиш, ёмон ният ва зўрлик билан аёллар муҳаббатига сазовор бўлиш, заҳмат чекмасдан илмга етиш мумкин эмас. Лекин бу сўзларимдан фойда йўқдир, чунки биламан, улар сенга таъсир этмайди. Менинг сенга насиҳатим бир қушнинг маймунларга берган насиҳатига ўхшайди.

Димна сўради:

— У қандай насиҳат?

Калиланинг маймун ҳақидаги ҳикояти

Бир тўда маймунлар бир тоўда яшар эдилар. Бир кун қуёш ботиб, дунё юзини зулмат пардаси қоплаганда жиловсиз изўирин ҳар томонга югура ва маймунларга хужум қила бошлади. Бечора маймунлар совуқдан титрар ва исиниш учун бирон чора ахтарар эдилар. Ногоҳ бир жойда ялтироқ қуртни кўриб қолдилар. Уни чўў деб ўйлаб, талай ўтин йиўиб атрофига қаладилар ва ҳадеб пуфлай бошладилар. Уларнинг қаршиларидаги дарахт устида бир қуш: «Бу олов эмас, кечалари ялтираб кўринадиган ялтироқ қурт», деб қичқириб, фарёд қилар эди. Маймунлар эса унинг гапига эътибор бермас эдилар. Шу аснода ўткинчи бир одам келиб аҳволни кўрди ва қушга: «Ўзингни кўп койитма, улар сенинг сўзингга қулоқ соладиган, фойдасиз ишдан воз кечадиганлардан эмас, уларга насиҳат қилиш — қилични тошга уриш ва шакарни сув остига бекитиш билан баробардир», деди.

Қуш одамнинг сўзларига эътибор бермай, маймунларнинг хатосини тушунтириш учун дарахтдан тушиб улар ёнига келди. Маймунлар уни ўраб олиб бошини узиб ташладилар.

Сенинг ишинг ҳам маймун ишига ўхшайди. Хайрихоҳларнинг насиҳатига қулоқ осмайсан. Аммо бир кун келадикки, сен бу ҳийлакорлигинг ва енгилтаклигингдан пушаймон бўласан, ўшанда юз-кўзингни тирнаб қанчалик йиўламагин ва бошингни уриб, кўкрагингни қанчалик пора-пора қилмагин, барибир фойда бермайди. Оталар айтибдурларки, сўнгни пушаймоннинг фойдаси йўқдир — у ҳийлагар одамга буюрмаган тилла каби сенга ҳам фойда бермайди.

Димна сўради:

— Ҳийлагарга нима бўпти?

Калиланинг яна бир ҳикояти

Икки ўртоқ бор эди. Бири содда ва иккинчиси хийлагар эди. Улар бир куни савдогарчилик қилиш учун бир ёққа кетишаркан, йўлдан бир халта тилла топдилар, соддадил хийлагарга деди:

— Омадимиз ўнгидан келди, энди буларни бўлиб олиб орқага қайта қолайлик.

Хийлагар деди:

— Таксим қилиб ўтирамизми? Ҳозир кимга қанча керак бўлса бўлиб олиб, қолганини эҳтиёт қилиб бекитиб кетайлик. Зарур бўлганда эса келиб олармиз.

Соддадил унинг сўзига кўниб «хўп» деди. Олтиндан керагича олиб, қолганини бир дарахт остига кўмдилар. Шаҳарга келиб, ҳар бири ўз уйига кетди. Ўзини ақлли деб ҳисоблаган хийлагар эртаси кун бориб, кўмилган тилланинг ҳаммасини олиб кетди. Соддадил ўз кўлидагини харжлаб бўлгач, хийлагар қошига келиб деди:

— Юр, олтиндан пича олиб келайлик, жуда муҳтож бўлиб қолдим.

Хийлагар у билан бирга тилла кўмилган жойга келди, лекин ҳеч нарса топмадилар. Хийлагар соддадилнинг ёқасидан ушлаб:

— Тиллаларни сен олгансан, чунки сендан бўлак ҳеч кимнинг бундан хабари йўқ эди, — деди.

Соддадил бечора, олмадим деб ҳар қанча онт ичса ҳам фойдаси бўлмади. Хийлагар уни қозига олиб бориб, бўлган гапни айтиб берди ва тиллаларни даъво қилди. Қози сўради:

— Гувоҳ ва далил борми?

Хийлагар деди:

— Остига тилла кўмилган дарахт гувоҳлик бериб, тиллани бу ноинсоф олиб кетган, деди.

Қози бу сўзни эшитиб, ҳайрон бўлди. Анча гапу сўздан кейин эртасига гувоҳлик бергани дарахт ёнига боришга қарор қилинди. Хийлагар севишиб уйига келди ва отасига деди:

— Бу тилла хангомасини ўз фойдамизга ҳал этиш сизга боўлиқ бўлиб қолди. Сизга ишониб дарахт гувоҳлик беради, дедим. Энди менинг гапимга кўнсангиз, олиб келган тиллаларим ўзимизга қолади ва яна шунча тиллага эга бўламиз.

Отаси сўради:

— Мен нима қилишим керак?

Хийлагар деди:

— У дарахтнинг ичи ковак бўлиб, унга ўн одам бемалол яширинса бўлади. Кечаси бориб у ерга жойлашиб олишингиз керак, эртага қози дарахт тагига келганда, дарахт номидан гувоҳлик берсангиз бўлди.

Отаси деди:

— Эй ўйил, макр-хийла кўпинча хийлагарнинг ўзига зарар етказади. Таўин сенинг макринг ҳам қурбақа макрига ўхшаб қолмасин.

Ўўли сўради:

— Қурбақа қандай макр ишлатибди?

Отанинг ҳикояти

Бир қурбақа илонга қўшни эди. Қурбақа ҳар болалаганида илон унинг болаларини еб кетарди. Қурбақанинг бир қисқичбақа дўсти бор эди. Бир куни қурбақа унинг ёнига бориб деди:

— Эй биродар, менга бир чора кўрсат. Кейинги пайтларда бир зўр ва шафқатсиз душман пайдо бўлиб қолди, у билан олишиб енга олмайман. Ўзим бу ерга ўрганиб қолганим учун ҳеч қаяққа кета олмайман. Манзилим гўзал, об-ҳавоси мусаффо, ери зумраддек ям-яшил.

Қисқичбақа деди:

— Ұам ема. Ұзингдан кучли душманни ёлўиз хийла билангина енгиб бўлади.

Фалон жойда латча деган бир хайвон яшайди. Сен бир қанча балиқ тутиб, уларни ўша хайвоннинг уясидан то илоннинг инигача тўкиб бор. У хайвон хид билиб уясидан чиқади, балиқларни еб-еб илоннинг уясигача келади ва сен илондан халос бўласан.

Қурбақа бу хийла билан илонни ўлдиртирди. Бир неча кундан сўнг ҳалиги хайвон овқат излаб бояги балиқ еган йўлидан келди, лекин балиқни топмай, қурбақани ва унинг болаларини еб кетди.

Бу масални мен, ҳар ким бировга чоҳ қазиса ўзи йикилиб тушишини кўрсатиш учун сўзлаб бердим.

Ҳийлагар ўйил деди:

— Ота, кўйинг, гапни қисқа қилинг. Бу иш андак меҳнат талаб қилса ҳамки, фойдаси кўп.

Чол бечорани мол-дунё хирси ва оталик муҳаббати йўлдан урди, у ўўлининг гапига кирди.

Эртаси кун қози шаҳардан чиқиб дарахт остига келди. Томоша қилиш учун анчагина бошқа одамлар ҳам унга эргашиб келган эди. Қози юзини дарахтга ўгириб, тиллаларнинг нима бўлганини сўради. Дарахтдан тиллаларни соддадил олиб кетган, деган садо чиқди. Таажжубланган қози дарахт атрофида айланиб юриб, унга диққат билан разм солди. Дарахтнинг катта коваги борлигини кўрди-да, масалани тушунди. Ўз-ўзига: «Хиёнатга марҳамат йўқ», деб дарахт атрофига шох қалатди ва ўт кўйдирди. Чол бир соатча чидаб жим турди, лекин ҳалок бўлишини билиб ёлвора бошлади. Қозининг буйруғи билан уни дарахт ичидан чиқардилар. Қози савол-жавоб қилиб ҳақиқатни билди, соддадилнинг тўўрилиги, хийлагарнинг макри маълум бўлди. Чол чеккан азобларига ва номусига чидай олмай шу ернинг ўзидаёқ жон берди. Хийлагарни жазолаб, адабини бердилар ва отасининг ўлигини елкасига қўйиб шаҳарга жўнатдилар. Соддадил эса тўўрилиги туфайли ҳамма тиллаларни олиб ўз уйига равона бўлди.

Ҳийланинг натижаси ёмон, хиёнатнинг оқибати хатарли эканлигини билгин деб масални келтирдим... Эй Димна, сен шахсиятпарастлик, қаллобликда шу даражага етибсанки, тил уни тасвирлашдан ожиз, ақл уни тасаввур қилишга кучсиздир. Сенинг макру хийлаларингни дўстларга қандай «фойда» етказишини ўз кўзинг билан кўриб турибсан, лекин сенга унинг зиёни тегмайди, деб ўйлайсанми?.. Сен илон каби икки тиллисан, лекин илондан баттарсан, сенинг ҳар иккала тилингдан заҳар томади. Ариқ ва сой суви денгизга қуйилганга қадар ширин бўлади, оиланинг иши ёмон одам аралашгунча, қардошлик ва дўстлик муҳаббати разил одамлар орага тушгунча мустаҳкам бўлади. Мен ҳамиша сенга яқин бўлишдан кўрқар эдим. Донишмандлар дебдурларки, фиску фасод, разил ва олчоқ одамлар, гарчи сенга қариндош бўлсалар ҳам, улардан қочмоқ лозим. Разил ва хоин одамларнинг дўстлиги илонни тарбият қилишдек бир нарса. Илон эгаси унга қанчалик яхши парвариш этса ҳам, пайт келганда бир кун ўз эгасининг ёруғ кунини қоронғи кечага айлантиради, ўз вафосизлигини намоён қилади. Фейл-атворлари унча яхши бўлмаса-да, аслида ақлли одамлар билан дўстлаш, уларнинг ақл ва камолидан, билим ва тажрибасидан баҳра ол. Уларнинг ёмон хулқларини ўрганма. Лекин аҳмоқ ва жоҳил одамлардан қочмоқ зарур. Чунки улардан ёмонликдан бўлак нарса чиқмайди. Улар билан дўстлашган пушаймон бўлади. Сен ҳам шулар тоифасидансан. Сендан ҳеч бир яхшилик чиқмайди, чунки сени иззат-ҳурмат қилган, сени мартабангни кўтарган шохнинг бошига не кулфатлар солмадинг!

Сенинг ишинг «Сичқон юз ботмон темирни еган бир шаҳарда ўн ботмон келадиган болани бир қийўир олиб қоча олмайдами?» деган савдогарнинг гапига ўхшайди.

Димна сўради:

– Унга нима бўлган экан?

Калиланинг савдогар ҳақидаги ҳикояти

Унчалик бой бўлмаган савдогар бир кун сафарга чиқмоқчи бўлди. Унинг юз ботмон темири бор эди. Шу темирни бир ошнасининг уйига қўйиб кетди. Савдогар сафардан қайтиб темирни сўраганида ошнаси деди:

— Мен омонатингни уйнинг бурчагига қўйиб хотиржам юраверибман, ўша бурчак ёнида сичқоннинг уяси бор экан, лаънатилар фурсатни ўанимат топиб, бутун темирни кемириб қўйишибди.

Савдогар деди:

— Гапинг тўўридир. Мен ҳам сичқон жуда темирга ўч бўлади, деб эшитган эдим.

Уй эгаси суюниб, савдогар сўзимга ишонди ва темирдан воз кечди, деб мулозамат қила бошлади, сўнг деди:

— Узоқ сафардан келибсан, менинг уйимда қол. Меҳмон қиламан.

Савдогар деди:

— Бугун зарур ишларим бор, эртага келарман.

Савдогар кўчага чиқиб ошнасининг ўйнаб юрган ўўлини олиб кетиб, ўз уйига яшириб қўйди. Эртаси кун савдогар ошнасининг уйига келганда у йиўлаб ўтирар эди. Савдогардан:

— Ўўлимни кўрмадингми? — деб сўради.

Савдогар деди:

— Кеча сеникидан кетаётганимда бир қийўир бир гўдакни чангалига олиб учиб кетаётганини кўриб қолдим. Ўша сенинг ўўлинг бўлмасин?

Ошнаси жаҳл билан деди:

— Сен ахир тўўри келмайдиган ёлўонни нега гапирасан?! Эсингни едингми, ахир кичкина қийўир бир болани кўтариб олиб кета олармиди?

Савдогар истехзоли кулиб деди:

— Унчаям ажабланма. Ахир юз ботмон темирни сичқон еб қўядиган бу шаҳарда ўн ботмон келадиган болани қийўир кўтариб учолмайдими?

Ошнаси гапни қаерга бураётганини фаҳмлаб уй эгаси деди:

— Сичқон темирни емаган, боламини келтириб, темирингни олиб кет.

Бу масални шунинг учун келтирдимки, билиб қўй: шохнинг бошига шунча кулфатлар солган кимса бошқаларга ундан ҳам кўп зарар етказиши мумкин. Шундай бўлгандан кейин ҳеч кимнинг сенга ишончи қолмайди. Дўстга вафо қилмаган, хайрихоҳликни билмаган одам билан дўст бўлиш ҳеч қандай яхши натижа бермайди. Тушунмаганга, қадрига етмаганга яхшилик қилишдан, қулоқ солмаганга насиҳат қилишдан ва оўзи бўшга сир айтишдан қатта хато бўлиши мумкин эмас. Минг насиҳат қилганим билан сенинг табиатинг ўзгармайди. Сендек касофат билан дўст бўлиш фалокат келтиради. Саҳар шабадаси ҳам дўстликка ўхшайди: у агар гулзордан эсса, хушбўй бўлади, нажосат бор ердан эсса, бадбўй бўлади. Билиб турибман, бу сўзларим сенга оўир ботяпти, чунки тўўри сўз аччиқ бўлади, нодон ва беақл одамларга асло ёқмайди.

Калиланинг сўзи шу ерга етганда Шатраба ўз қонига беланиб шер чангалида жон берган эди. Шер буни кўриб, жаҳлдан тушди, сўнгра фикрга чўмиб, ўз-ўзига деди:

— Бечора Шатраба, нақадар ақлли, фаросатли ва шижоатли эдинг. Билмадим, тўўри иш қилдимми ё хато қилдимми? Сенинг ҳақингдаги гаплар ростми ёки қасддан уйдирилган фитнами? Ҳар ҳолда, бу мен учун қаттиқ мусибат бўлди. Эндиги афсус ва пушаймондан фойда йўқ.

Димна узоқдан шернинг ташвиш тортаётганини кўриб, пушаймон бўлаётганини дарҳол англади ва Калиланинг сўзини бўлиб шернинг ёнига келди:

— Эй шохи жаҳон, сизни бунча ўйлатиб қўйган нарса нима? Бу кундан ҳам муборак кун бўладими? Ахир шох ўолиб келиб, нусрат топдилар, душман маўлуб бўлиб қонга беланди.

Шер деди:

— Шатрабани ўйлаганим сари унинг дўстлиги, самимийлиги, одоби, хулқ-атвори, билими, ишбилармонлиги, жасорат ва шижоатлилиги ёдимга тушиб қалбим ўам ва аламга тўлмоқда. У давлатимнинг пуштипаноҳи ва лашкаримнинг такягоҳи эди, у рақибларим кўзига ботадиган тикан, дўстларим юзига ярашадиган бир хол эди...

Димна деди:

— Бу тузнамак душман учун ҳасрат чекманг. Қўлга киритган зафардан шодланмоқ лозим, уни сизга юборилган катта бир бахт деб билмоқ керак... Хавфли одамларнинг гуноҳини кечирмоқ ақлли одамларга ярашмас. Шоҳнинг душманлари учун энг ишончли зиндон — қабр ва энг таъсирли қамчи — қиличдир.

Ақлли шоҳлар кўпинча ўзларига ёқмаса ҳам, маҳоратли одамларни ёнларига чақириб олиб, уларни мансабдор қиладилар, аксинча, ёқимли одамларни тадбирсизлиги учун ўзларидан узоқлаштирадилар, жазолайдилар. Аччиқ бўлса ҳам одам фойдали дорини ичади. Иш қилишга, қилич тутишга ярайдиган қўлнинг бармоғини агар илон чакса, бутун бадан саломатлиги учун уни қирқиб ташлайдилар.

Бу сўзларни эшитгач, шер бироз таскин топди. Лекин орадан бирмунча вақт ўтгач, хўкизнинг иши юзасидан текшириш ўтказдилар. Димнанинг қабих ишлари, хўкизга тухмат қилгани ошкор бўлди. Хўкиз қасоси учун уни шер қатл қилди.

«Нима эксанг шуни ўрасан». Ҳийла ва хиёнат дарахтининг меваси мусибат ва фалокат бўлади...

Бир ифлоснинг тухмати билан икки дўстнинг бир-биридан айрилгани ҳақидаги ривоят шундан иборатдир.

ДИМНА ИШИНИНГ ТЕКШИРИЛИШИ

Рожа браҳманга деди:

— Мен сенинг хоин ва тухматчи душман ҳақида айтиб берган достонингни эшитдим. У қайси йўл билан ҳақни ноҳақ қилгани, шерни йўлдан чиқаргани, дўстликни душманлик билан, аҳилликни адоват билан алмаштирганини билдим. Энди агар майлинг бўлса, марҳамат қилиб, шер Димнанинг ишини қандай фош этганини, Димна ўзини оқлаш учун қандай баҳоналар келтирганини сўзлаб берсанг.

Браҳман деди:

— Ноҳақ қон ҳеч вақт ерда қолмайди. Шер хўкизни ўлдиргач, бироз ховуридан тушди. Кейинчалик бу ишни шошилишга қилиб қўйганлигидан пушаймон бўлди... Шатраба берган ваъдалари ва унинг билан қурган ажойиб суҳбатлари ёдига тушиб виждон азобида қийнала бошлади. Шатраба унинг яқинлари орасида энг мўътабар эди. У доимо ҳайвонлардан Шатраба ҳақида ҳикоя қилиб беришини илтимос қиладиган бўлди. Бир кеча қоплон билан сўзлашиб ўтириб тунни ярим қилди. Қоплон ижозат олиб ўз уйига кетди. Йўли Калила ва Димна уйлари ёнидан ўтар эди. Уларнинг уйлари ёнидан ўтиб кетаётганида Калила билан Димнанинг гаплашаётганларини эшитиб қолди. Қоплон секин-аста бориб қулоқ солди. Калила дер эди:

— Димна, сен зўр таҳликали иш қилдинг. Ҳийла ишлатиб шернинг Шатрабага берган аҳдини бузишга муваффақ бўлдинг, бу билан шерга зўр хиёнат қилдинг. Бу жиноятнинг ҳар вақт очилиши мумкин. Унда нима қиласан? Ҳеч ким сени кечирмайди, ваҳший ҳайвонларнинг ҳеч бири мудофаа қилмайди, балки ҳаммалари иттифоқ бўлиб, сени қатл этишни талаб этарлар. Мен ҳам бундан кейин сен билан қўшни бўлишни истамайман, сен билан дўстликдан кечаман, энди мен билан кўришмай кўяқол. Сенинг қилиқларингдан нафратланаман. Висолинг ҳижронингдан кўра даҳшатлироқ. Олимлар дебдурларки: «Аҳмоқдан қанчалик узоқ бўлсанг, бошинг шунчалик саломат бўлади...»

Димна деди:

— Эй азизим, ўтган ишга саловат! Бўлар иш бўлди, ҳадеб мени таъна қилаверишдан фойда йўқ. Кел, эски гапларни қўй, хурсандчилик қилайлик, душман йўқ бўлди. Мақсадга эришиш учун йўл очилди, орзу ўунчаларининг гуллаш пайти келди. Мен хиёнат ва жиноят яхши эмаслигини ўзим ҳам биламан. Лекин ҳасад ва молу мансаб иштиёқи, шухратпарастлик мени бу ишга мажбур қилди.

Қоплон бу сўзларни эшитиб, шернинг онаси ёнига борди ва деди:

— Малика, бир сир бор, агар уни сақлашга сўз берсангиз, сизга айтиб бераман.

Шернинг онаси сўз берди. Қоплон бутун эшитганларини, Калила хижолат чекаётганини, Димна ўз жиноятларига иқрор эканлигини сўзлаб берди.

Эртаси куни эрталаб шернинг онаси ўўлининг хузурига келди. Шернинг жуда ўамгин эканини кўриб сўради:

— Эй ўўлим, нега хаёл суриб ўтирибсан?

Шер жавоб берди:

— Қилган ишимдан жуда хафаман. Шатрабанинг менга қилган хизматини, кўрсатган садоқатини эслаганим сари юрагим ўртаниб кетади. У менга хайрихоҳ маслаҳатчи ва самимий бир дўст эди. Минг уринсам ҳам Шатрабани ёдимдан чиқара олмайман, у кўз ўнгимдан нари кетмайди.

Шернинг онаси деди:

— Шоҳнинг юраги Шатрабанинг гуноҳсиз ўлдирилганлигидан дарак бериб турганга ўхшайди. Афтидан, бу иш чуқур текширилмасдан ҳамда асосли далилларга суянмасдан амалга оширилган. Дўстлар орасини бузган бир хоин ўзини дўст қилиб кўрғазга билибди.

Шатраба ҳақида уйдирма афсоналар тўқиб, шоҳни йўлдан оздиришга муваффақ бўлибди. Энди шоҳнинг ақл ва идроки ўзаб ўтини сўндирганга ўхшайди. Шак-шубҳалар зулмати ичида ақл нуридан кўра эътиборли бир раҳнамо бўлмайди. Сен ақл нури билан ҳақиқатни кўрганга ўхшайсан.

Димна ўлгудек шухратпараст, уччига чиққан фитначидир. Бу унинг юриш-туришидан, гапи ва ҳаракатларидан ҳам очиқ кўриниб туради. Мен унинг ҳамиша ёлўончи эканлигини билардим, лекин шоҳ мулозаматида бўлганлиги учун, бадном бўлмасин, деб индамасдим.

Айниқса, бу кейинги ҳодиса тўўрисида қизиқ нарсаларни гапирадилар.

Шоҳ деди:

— Мен Шатрабани ўлдирганлигим учун ўзимни оқлашга, бошқалар олдида ўзимни ҳақли кўрғазига уриндим, лекин бунга ваз топа билмадим. Ўйлаганим сари Шатрабанинг гуноҳсиз эканлигига қаноат ҳосил қила бошладим. У бечора ҳасад қилиб, менга ҳужум этишгача етиб бориш даражасида ақлсиз эмас эди. Мен ҳам норозиликка, адоватга ва нафратга сабаб бўладиган биронта иш қилганим йўқ унга. Буларнинг ҳаммасини ўйлаганимдан кейин шундай бир қарорга келдим: бу ишни текшириш зарур, албатта, гарчи, уни текширишнинг Шатраба учун фойдаси бўлмаса-да, лекин ҳақиқат аён бўлсин, фитначи жазосини тортсин ва менинг халқ олдида юзим қора бўлмасин... Ростни ёлўондан ажратиш, ким дўст, ким душман эканлигини билиб олиш жуда фойдалидир. Агар бу ҳақда бирон нарса билсанг ё эшитган бўлсанг, айтиб бер.

Шернинг онаси деди:

— Эшитганман, лекин айта олмайман. Чунки сенга яқин кимсалардан бири сирни ошкор этмаслик учун менга онт ичирган. Онтни бузиш ва сирни маълум қилиш номардликдир. Олимлар ҳам айтибдурларки: «Сирни бировга айтиб бўлмайди, айтилса, у сир бўлмайди».

Шер деди:

— Одамларнинг бу бобда сўзлари ҳар хилдир... Агар сир сақлаш фойдали бўлса, унинг йўли бошқа. Аммо бу сирни сақламоқ одамлар учун зарарли бўлса, уни фош этмоқ керак. Хиёнатчининг сирини сақламоқ унга шерик бўлмоқдир. Балки ўша сирни сенга етказган одам масъулиятдан қочиб, гуноҳини бўйнидан соқит қилмоқчи, сени бу ишга

аралаштирмоқчи бўлгандир. Менинг бу айтганларимни назарда тутиб, агар лозим топсанг, мени бу сирдан воқиф қил.

Шернинг онаси деди:

— Айтганларинг тўўри ва ақлга мувофиқдир. Лекин сирни айтсам, икки ёмон нарсага йўл қўйган бўламан. Биринчидан, ишониб сирни айтган зот менга душман бўлиб қолади, иккинчидан, бундан кейин ҳеч ким менга ишонмай қўяди.

Шер деди:

— Сўзларингнинг самимий ва мантикийлигини рад этиб бўлмайди. Чунки омонатга хиёнат қилиш гуноҳдир... Ўша кимсанинг номини айтмасанг ҳам бўлади, ҳеч бўлмаса умумий тарзда гапириб бер.

Шернинг онаси деди:

— Афв этишнинг фазилати, саховатнинг хислати ҳақида олимлар нималар дегани ҳаммага маълум. Олимлар инсонга зиён етказмайдиган ва фитна-фасод қўзўатмайдиган ишлар юзасидан қилинган афвни маъқуллаганлар. Халққа зиён, шохга зарар етказадиган жиноятчи ва фитначиларни, душманларнинг бош кўтаришларига ёрдам берадиган хоинларни афв этиш тўўри эмас. Бундай ҳолларда интиқом ва қасос жоиздир... Сени бу балога дучор қилган Димна ёлўнчи, фитначи ва хоиндир.

Шер деди:

— Она, мени ёлўиз қўй, бу ҳақда ўйлаб олай.

Шернинг онаси уйига кетди. Шер ўйга чўмди. Бироз вақт ўтгач, аскарбошиларни, саркардаларни ва онасини чақиртирди. Димнани келтиришларини буюрди. Димна ичкари кирганда шер қовоўини солиб, юзини тескари қилиб ўтириб олди. Димна дарҳол балонинг эшиги очилганини, чора йўли бекилганини тушунди. Сўнгра ўз дўстларининг биридан шивирлаб сўради:

— Нима бўлди? Шох нега ўамгин кўринади? Сизларни бу ерга тўплашининг боиси нимадир?

Шернинг онаси деди:

— Сенинг қилган ишларинг шерни ўйга солиб қўйди. Хиёнатинг очилди. Шернинг садоқатли маслаҳатчиси устидан қилган тухмат ва бўҳтонларинг ошкор бўлди.

Димна деди:

— Дунё ҳодисалари ҳақида ота-боболаримиз айтмаган ва бизга маълум бўлмаган ҳикматли сўзлар йўқдир. Айтибдурларки, иши юришмаган одам қанчалик ақлли бўлмасин, қанчалик чуқур фикр қилиб ўзини фалокатдан қутқармоққа ҳаракат этмасин, барибир, бало гирдобига тушади. Шохларга хизмат қилиб, саломат қолишни орзу қилмоқ, нияти бузук фитначи одамлар насихатини саодат калити деб ҳисобламоқ — сув юзига хат ёзиш билан баробардир. Шох ҳузурида тўўри сўзлаган одамнинг кўркуви ҳам кўп бўлади, чунки шохнинг дўстлари ҳам, душманлари ҳам бундай одамнинг рақибига айланадилар. Шунинг учун ҳақиқатни билган одамлар вафосиз дунёдан юз ўгириб, унинг айшу ишратидан, кайфу сафосидан қўл тортадилар, танҳоликни одамлар билан бирга бўлишдан, холиққа ибодат қилишни махлуққа хизмат қилишдан юқори қўядилар, чунки ибодатда адолатсизликка йўл қўйилмайди... Инсонларнинг қиладиган ишлари эса аксинчадир: улар ҳамма нарсани бир-бирига аралаштириб, қориштириб юборадилар. Баъзан нолайик хизматчиларни самимий деб кўкларга кўтарадилар, баъзан эса содиқ ва хайрихоҳ одамларни жазолайдилар. Инсонлар янглишадилар, улар савоб билан гуноҳни фарқ қилмайдилар. Тадбирлари ҳақиқатга яқин бўлган, эҳтиёт учун ноҳақ қон тўкмайдиган шох яхши ва саодатлидир. Ўз хизматида бўлган одамлар билан тўўрилиги ва самимийлигига қараб муомала қилиш шохларнинг энг яхши хосиятларидандир. Шохнинг ўзи яхши билади ва бу ерда ўтирганлар ҳам тасдиқлаши мумкинки, мен билан хўкизнинг орасида бундай бахтсизликка сабаб бўладиган келишмовчилик ва адоват йўқ эди. Шатраба мен ҳасад қиладиган вазифада эмасди, айни замонда, у менинг нафратимга сабаб бўладиган

бирон иш ҳам қилмади. Мен эшитганларимни шоҳга етказиб уни огоҳлантирдим, бу билан шоҳнинг тузини оқлаб, ўз бурчимни адо этдим. Шоҳ менинг кўнглим тўўрилигини, ниятим яхши эканлигини синаб кўриб, ўз ақли ва иродаси билан бу ишни қилди. Энди бир қанча фитначи ва хоинлар, шоҳнинг душманлари менинг бу самимийлигимдан ташвиш ва саросимага тушиб, жонимга қасд қилмоқдалар... Ҳар ҳолда, мен тирик қолсам, шоҳнинг роҳати бузилади деб гумон қилмайман ва шоҳ хизматларим эвазига мени ўлдиртиради, деб ўйламайман.

Димнанинг сўзларини тинглаб шер деди:

— Ишини текшириб, ҳақиқатни барқарор қилиш учун Димнани қозига топширмак керак. Чунки, масалани тамомила ойдинлаштирмасдан, гуноҳни исботламасдан, эҳтимолни ҳақиқат деб ҳисоблаб ҳукм чиқариш адолат ва инсофдан эмас.

Димна деди:

— Қайси бир адолатли ва виждонли қози ақл ва фаросатда, адолатда подшоҳдан ҳам юқори бўла олади? Шубҳаларни бартараф этмоқ ва ҳақиқатни юзага чиқармоқ учун жиддий текшириш ўтказиш энг тўўри йўлдир. Аминманки, агар текшириш тўўри ўтказилса, содиқлигим аниқланади, шоҳ ўзабидан қутуламан... Хоҳишим шуки, менинг ишимни жиддий текширишни амр этсангиз. Чунки астойдил ҳаракат қилинмаса, тошдан ўт чиқариб бўлмайди. Агар менда бирон гуноҳ бор бўлса, ишимни бу даражада жиддий текширишни талаб қилмасдим. Ишончим комилки, натижада, нақадар содиқ эканлигим аён бўлади. Сассиқ ёки хушбўй нарсанинг ҳиди ҳар тарафга тез тарқалади. Менинг кичкина бир гуноҳим бўлсайди, фурсат борида қочиб кетардим, шоҳ хизматида қолиб бу балони кутиб ўтирмасдим. Ишим адолат билан текширилади, бунда ўаразга йўл қўйилмайди, деб умид қиламан. Текширишнинг кетиши ҳақида шоҳга ҳар куни маълумот бериб турилишини илтимос қиламан. Шоҳ ўалабалар кўзгуси, зафарлар ойнаси, дунёнинг беагаи бўлган ўз ақли тарозисида уларни ўлчаб кўрсин. Шунда ҳўкизнинг ўлдирилишида ҳеч бир гуноҳим йўқлиги ойдинлашади...

Ахир мен нима учун шундай бир хиёнат қилишим керак эди? Мен юксак мавқе ва мансаб эгаси эмасманки, ундан ҳам юқори мавқе ва даражани ҳавас қилсам. Мен шоҳ хизматида бўлиб, унинг адолати ва саховати соясида ҳамиша бир парча нонга қорним тўқ эди, нега энди унга қарши бош кўтарайин? Гарчи, мен шоҳнинг қули бўлсам ҳам, мени у ўз адолатидан бебаҳра қилади, деб ўйламайман.

Ўша ердагилардан бири деди:

— Димна бу сўзларни ҳоқоннинг улуўлигини кўрсатиш учун эмас, балки балони ўзидан даф қилиш учун гапиряпти.

Димна деди:

— Менинг қалбимни мандан яхши ким билади? Ўз фойдасини ҳар ким ўзи билади. Зарур бўлган пайтда ҳар ким ўз ҳаққини ҳимоя этмаса, биров уни ҳимоя қилармиди? Сенинг бу сўзларинг ақлинг камлигидан ва нодонлигингдан далолат бериб турибди. Шоҳ сенинг гапинг қуруқ тухмат эканлигини тушунмаяпти деб ўйлама. Шоҳ бироз диққат қилса, бу сўзларни нима мақсадда гапирётганингни тушуниб олади, хайрихоҳликни бадхоҳликдан, яхшиликни ёмонликдан ажратиб олади. Шоҳнинг ақл ва закоси бир умрлик ишни бир кечада бажаришга қодир, бир боқиш ва назар ташлаш биланоқ катта бир кўшинни ўзига тобе эта олади.

Шернинг онаси деди:

— Ҳар доим макр ва ҳийла ишлатиб келган, жиноят ва хиёнатни ўз ҳунари деб билган хоиннинг энди панд-насихат қилаётганига ўоят таажжуб қиламан. Эй мунофик! Сен ҳамон макр ва ҳийла билан ўзингни қутқармоқчисан.

Димна деди:

— Яхшини ёмондан, фойдани зарардан ажрата оладиган одам кўриб турибдики, мен ваъдага вафо қилиб ўз бурчимни садоқат билан адо этдим. Шоҳнинг ўзи яхши биладиди,

ҳеч бир хоин унинг олдида бирон сўз айтишга журъат қила олмайди. Энди шоҳ менга адолатсизлик қилса, зарари ўзига ҳам тегади.

Кимки ишни шошиб қилса, зарарли нарса билан фойдали нарсанинг фаркига бормаса, у ўз дўстини хизматкоридан ажрата олмай қолган хотин вазиятига тушади.

Шер сўради:

— Хотинга нима бўпти?

Димнанинг ҳикояти

Айтибдурларки, Кашмир вилоятида Жамиз отли бир савдогарнинг ой юзли, сунбул сочли бир хотини бор эди. Бу хотин шу қадар гўзал эдики, ҳали фалак кўзи бундай жамолни кўрмаган, ҳатто инсон ҳаёли ҳам бунақа гўзални тасаввур этмаган эди. Уларга моҳир бир рассом кўшни эди. У билан савдогар хотини ошиқ ва маъшук эдилар.

Бир куни хотин унга деди:

— Сен ҳамиша гоҳ овоз бериб, гоҳ тош отиб келганингни билдириб, одамларда шубҳа уйўтасан. Энди келганингни билдириш учун бошқа бир йўл топ.

Рассом деди:

— Мен икки рангли чодир тиктираман. Бир тарафининг оқлиги ой ёдусидек, иккинчи тарафининг қоралиги ойдинсиз қоронғи кечадек. Сен уни кўришинг билан дарҳол чиқиб ёнимга келасан.

Савдогарнинг хизматкори бу сўзларни девор орқасида эшитиб турган эди. Бир неча кундан кейин чодир битди. Рассом бир иш билан кўчага чиқиб кетганда хизматкор чодирни рассом канизидан сўраб олиб ёпинди-да, хотиннинг ёнига кетди. Рассомнинг канизи унинг маҳбуби эди. Савдогарнинг хотини билмасдан шошилиб чиқди, хизматкор муродини ҳосил қилиб чиқиб кетди ва чодирни ўз жойига қўйди. Сал вақт ўтмай рассом уйига келди. Маъшуқасини соўиниб, чодирни ёпинганича савдогарнинг уйига келди. Хотин яна югуриб чиқди ва деди:

— Хайрли бўлсин эй азизим, кетганингга бир соат бўлмай, яна келдингми?

Рассом масалани дарров тушунди. Уйига қайтиб келиб, канизининг адабини берди, чодирга ўт қўйди.

Мен бу масални шунинг учун келтирдимки, ҳоқон шошиб менинг масаламда нотўўри ҳукм чиқармасинлар. Мен бу сўзларни азоб беришларидан ташвишланаётганим ёки ўлимдан кўрққаним учун айтаётганим йўқ. Чунки ўлимдан қутулиб бўлмайди. Эртами-кечми, барибир у бошингга келади.

Агар менинг бир эмас, минг жоним бўлса ҳам уларни шоҳ учун қурбон қилишга тайёрман, ҳаммасидан кечиб икки дунёнинг роҳатига эга бўлган бўламан. Лекин шоҳ ишнинг оқибатини ўйлаб, эҳтиёт билан ҳаракат қилиши керак. Чунки у раиятсиз яшай олмайди. Тухмат гапга ишониб, лаёқатли мулозимларни ҳалок этишнинг зарари кўпдир, дўстларингни ўлдирсанг, яккаланиб қоласан. Лаёқатли мансабдорлар ва ишбилармон куллар ҳамиша топилавермайди. Садоқатли, ишбилармон одамларни етиштириш унчалик осон эмас... Бир тошнинг офтоб тоби билан лаълга айланиши учун озмунча йиллар керакми?!

Шернинг онаси қараса, Димнанинг сўзлари секин-секин ўтирганларга таъсир қияпти. У шоҳ Димнанинг усти ялтироқ, ичи қалтироқ далиллар ва баҳоналарига инониб уни жазолашдан воз кечиб ўтирмасин, деб кўрқди. Чунки Димна сўзлашда моҳир, тилёўламаликда уста эди. Шунинг учун ҳам шерга қараб деди:

— Хомуш ўтиришингдан душманнинг гапларига ишонаётганга ўхшайсан? «Сукут — аломати ризо», дейдилар.

Шернинг онаси шуни деб ўзаб билан ўрнидан туриб чиқиб кетди. Шер, қозилар ишни текшириб ҳукм чиқаргунларича Димнани зиндонга солишни буюрди.

Шундан кейин шернинг онаси ўўлини хилватга чақириб деди:

— Мен Димнанинг ниҳоятда ҳийлакор эканлигини илгари жуда кўп эшитган эдим. Лекин унча ишонмас эдим. Эндиликда эса унинг ёлғонни тўқишга, баҳона топишга чечанлигини кўриб шубҳаларим тарқалди.

Агар ҳокон гапиришга озгина фурсат берса, у ўзини гирдобдан қутқариб оларди. Бу каллобни тезлик билан йўқ қилиш керак, унга муҳлат бериб бўлмайди.

Шер деди:

— Шоҳлар саройига яқин одамларнинг иши ҳамиша фикс-фасоддир. Улар бир-бирларини кўролмайдилар, бир-бирларига ҳасад қиладилар. Ҳасад шундай ўтдики, агар тутаса, хўлу қуруқ баробар ёнади. Ҳасаднинг оқибати шундайки, бир-бирини кўрарга кўзи бўлмаган уч киши қиссасидагидек, ҳасадчи ўзига ҳам яхшилиқни раво кўрмай кўяди.

Шернинг онаси сўради:

— Уч ҳасадчи нима қилишибди?

Шер деди:

— Айтадиларки, уч киши бир-бирига ҳамроҳ бўлиб сафарга чиққан эди. Ёши улуғи қолган иккисига деди:

— Сиз нима сабабли ўз ватанларингиз роҳатидан кечиб, сафар қийинчиликларини ихтиёр этдингиз?

Бири деди:

— Мен бир жойда яшар эдим. Иши юришган одамларга ҳасад қилиб, уларни ҳеч кўра олмас эдим. Ўйлаб-ўйлаб бир кун, оз вақтга бўлса ҳам ватандан чиқиб кетсам, кўра олмайдиган нарсаларни кўрмай қўя қолсам, деган қарорга келдим.

Бошқаси деди:

— Мен ҳам шу сабабдан мусофирликни ихтиёр этдим.

Ёши улуғ сайёҳ ҳам шу сабабдан даштга чиқиб кетганини айтиб берди.

Учала ҳасадчи топишганларидан хурсанд бўлиб йўлга равона бўлдилар. Бир куни биёбонда йўлдан бир ҳамён олтин топиб олдилар. Ҳамжихатлик билан олтинни бўлиб олишга қарор қилдилар. Лекин ҳар бирининг ҳасад олови ёниб, бошқасининг оладиган улушига кўз олайтира бошлади. Шундай қилиб, бир кеча-ю бир кундуз жазирама биёбонда оч, ташна ва уйқусиз ҳолда жанжал қилдилар. Эртаси кун шу ернинг подшоҳи овга чиққан эди, маҳрамлари билан ўша ердан ўтиб қолди. Подшо уч ҳасадчини кўриб аҳвол сўради. Улар бор гапни айтиб бердилар:

— Биз учовимиз ҳам ҳасад ўтида қуйиб-ёнамиз, шу сабабдан ватандан жудо бўлиб эдик. Мана энди топиб олган олтинларни тақсимлашда ўртамизда низо чиқди. Бу олтинни тақсимлаб беришга қодир бир одамга муҳтож бўлиб турганимизда, мана шоҳнинг ўзлари ўйибдан келиб қолдилар.

Подшо деди:

— Ҳар бирингиз ўзларингизнинг қай даражада ҳасадчи эканлигингизни сўзлаб беринг, ҳасадингиз даражасига қараб олтинни тақсимлаб бераман.

Бири деди:

— Менинг ҳасадим шу даражада кучлики, ҳеч вақт эҳсон ва шафқат қилишни ва бирон кишининг хушвақт бўлишини хоҳламайман.

Иккинчиси деди:

— Сенда ҳасаднинг ўзи йўқ экан. Мен эса биров-бирова ўз молидан эҳсон қилса, жоним чиқиб кетади.

Учинчиси деди:

— Сиз икковингиз ҳам ҳасаддан ва ҳавасдан бебаҳра экансиз. Мен бировга яхшилиқ қилса, ўзгаларга ҳам яхшилиқ қилар экан, деб қуйиб кетаман.

Подшо буларнинг ичи қоралигига ҳайрон қолиб деди:

— Сўзларингизга қараганда, бу олтин сизларга ҳаром. Сизларнинг ҳар бирингизга лойиқ азоб-укубат лозимдир. Бировга бир нарса эҳсон қилишни хоҳламагanning жазоси

шуки, уни бадном қилиб, дунё неъматларидан маҳрум этиш керак. Бировга биров эҳсон қилганини кўра олмаган одамни ўлдириб, ундан қутулган яхши. Ўзгага ҳам, ўзига ҳам ҳасад қилувчи одамни дунёдаги барча азоб турлари билан қийнаб ўлдириш керак.

Шоҳ буйруғига биноан биринчи ҳасадчининг бошини ерга қилиб осдилар. Иккинчисининг бошини кесдилар. Учинчисининг эса баданига заҳар суртиб офтобга қўйдилар. Шундай қилиб, ҳасад уч кишини жазога гирифтор қилди. Ҳасад давосиз дарддир. Ҳасадчи ҳамиша бировнинг шодлигидан ўамнок, роҳатидан аламнок бўлади.

Ҳасад шундай ёмон хусусиятки, унинг касридан одам ўзига ҳам яхшилиқни раво кўра олмай қолади. Шоҳлар саройига яқин одамларнинг иши иўво, ҳасад, адоват, чақимчилик ва бир-бирини ёмонлашдан иборатдир. Кеча-кундуз улар бир-бирларининг пайига тушиб, бир-бирларини ўйбат қилади. Ким истеъдодли бўлса, унинг ҳақида шунча кўп миш-мишлар тўқийдилар... Балки Димнанинг мавқеи ва менга яқинлиги саройдагиларга ёқмас. Билмадим, ҳаммаларининг Димна ҳақида тил бириктиргандай бир хил сўз айтишлари менга хайрихоҳлигиданми ёки Димнага бўлган адоват ва нафратданми? Мен ҳақиқатни юзага чиқармагунимча уни ўлдиришни ўзимга раво кўра олмайман, чунки ҳиссиёт ва нафсониятга берилиш ақл ва камолот ойнасига доў туширади ва тўўри қарор чиқаришга моне бўлади. Агар хунар эгаларини ва ишбилармон одамларни ёлўиз шубҳа ва гумонга асосланиб хоин ҳисоблаб ўлдирсам, балки юрагим таскин топар, лекин менга ҳам, мамлакатга ҳам бунинг зарари катта.

Димнани зиндонга ташлаб, оёқларига оўир кишан солдилар. Калиланинг эски дўстига раҳми келиб, кеч кириши билан Димна ёнига келди. Димнанинг аҳволини кўриб, кўзларидан қонли ёшлар оқизди ва деди:

— Эй биродар! Сени бундай мусибат ва азобда кўриб қандай чидай оламан. Сенсиз яшашнинг мен учун маъноси йўқдир, энди мен ким билан бирга улфатчилик қилиб, ким билан ўйнаб-куламан? Шодлигим ва ўамларимни ким билан баҳам кўраман?

Энди иш бориб шу даражага етганда, мен сенга нима десам ҳам арзийди, чунки мен буларнинг ҳаммасини олдиндан кўрган, шунинг учун сенга насиҳат қилиб, кўзингни очишга ҳаракат қилган эдим. Лекин сен сўзларимга қулоқ бермасдинг. Агар илгарилари сенга насиҳат қилмаган, огоҳлантирмаган бўлсам, бугун сенинг хиёнатингга шерик бўлиб ўтирар эдим. Лекин сенинг харислигинг, такаббурлигинг ақлингдан, билимингдан устунлик қилди. Мен сенга олимлар томонидан айтилган, «хоин ўз вақтидан олдин ўлади», деган масални эслатиб ўтган эдим. Бу билан олимлар инсоннинг ўлдирилишини эмас, сенинг тортаётган азоб-уқубатларингни, ҳозирги аҳволингни назарда тутганлар, бу — ўлимдан ҳам оўирдир. Ҳар ҳолда, бу аҳволда яшашдан кўра ўлим афзал. «Тилингни сақласанг, бошинг омон қолади», деб жуда тўўри айтганлар.

Тил бўлсайди ўз қалбининг сирдоши, Кесилмасди тил эгасининг боши.

Димна деди:

— Эй биродар, сен ҳамиша ҳақ сўзни айтар ва тўўри маслаҳатлар берар эдинг. Лекин ҳасад, мансаб орзуси ақлимни олди, насиҳатларингни кўз олдимда беқадр қилди. Бу ишнинг зарари баўоят ва хатари бениҳоя эканига ақлим етар эди, лекин нафсини тия олмай соўлиўига зарарли таомни еган касал каби ўзимни енга олмадим. Биламан, бу бало уруўини ўзим сепдим. Ким нима экса, шуни ўради. Инсон ўзи эккан дарахтнинг заҳарли эканини мевасини ўзига едирганларидан кейин билади. Кўриб турибманки, менга ҳам қилган ишларим ҳосилини йиўиш ва айтган сўзларим жазосини тортиш вақти келди. Лекин дўстим бўлганинг учун сенга ҳам озор беришлари мумкинлиги мени ташвишга соляпти. Агар эскитдан дўст-сирдош эканимизни назарда тутиб, сени гувоҳликка чақирсалар ва сен, худо кўрсатмасин, ростгўйлигинг туфайли барча бўлган гапларни айтиб берсанг, у вақт мен икки ҳисса оўир азоб чекаман. Унда сен учун ҳам, мен учун ҳам нажот йўли беркилган бўлади, чунки сен менинг ишларимни билиб юрардинг. Сен бошқалар тўўрисида шаҳодат берсанг ҳам ҳеч кимда шак-шубҳа уйўонмайди, шундай

самимий дўст бўлатуриб мен ҳақимда айтган сўзларинг инобатли бўлади. Энди менинг қай аҳволда эканлигимни ўзинг кўриб турибсан. Мурувват ва марҳамат пайти, гуноҳларни кечириш вақти етди.

Калила деди:

— Нима демоқчи бўлганлигингни англадим. Олимлар дебдиларки, ҳар ким ҳам азобга бардош беролмайди, кулфатга тушган одам жонини азобдан қутқариш учун ёлғонми, ростми, ҳақми, ноҳақми, оўзига келганини қайтармайди. Мен сенга ҳозирги вазиятда нажот йўлини кўрсата олмайман. Энг яхшиси шуки, гуноҳингни бўйнингга ол ва бўлган ишни эътироф қилиб узр сўра. Шундай қилсанг ҳеч бўлмаганда нариги дунё азобидан қутулиб қоласан. Чунки барибир, сени қилган ишинг учун ўлдирадилар.

Димна деди:

— Мен бу ҳақда ўйлаб кўрай, бирор қарорга келсам, сенга айтарман.

Калила бу суҳбатдан юраги сиқилиб, паришон ҳолда уйига қайтди. Кетма-кет рўй бериши мумкин бўлган мусибат ва балоларни кўз ўнгига келтирди, ўамдан кўрпа-тўшак қилиб ётиб олди, бироқ ўрнида илон чиққандек тўлғуна бошлади. Ниҳоят, кечга бориб қорни шишиб кетди, тонг отмай, нафаси бўўилиб жон таслим қилди.

Калила билан Димна зиндонда гаплашаётган пайтда бир ваҳший хайвон улар яқинида биқиниб ётиб, бутун гапларни эшитиб олган эди... Эртасига у шернинг онаси ёнига келиб ҳаммасини айтиб берди. Шернинг онаси деди:

— Хоин одамларни кечириш, содиқ одамларни ўлдириш демакдир. Фитначи ва риёкор одамларни саломат қолдириш, уларнинг ишига шерик бўлиш, демакдир.

Шер қозига Димнанинг ишини тезлатишни, уни биладиганларни сўроқ қилиб, эшитганларини ҳар қуни шоҳга хабар қилиб туришни буюрди.

Эртасига ҳамма қозилар тўпландилар, жар солиб жамоатни ҳам йиўдилар. Қозининг вакили жамоатга юзланиб баланд овоз билан деди:

— Шоҳ Димнанинг иши тезликда текширилиб ҳақиқатни аниқлашни, шубҳаларни бартараф қилиб, Димна устидан ҳукм чиқаришни амр қилди. Лекин, шоҳ бу ҳукм жуда одил бўлиши кераклигини, бунинг учун Димнани таниганлар унинг яхши-ёмон ишларини чиқиб гапиришлари лозимлигини уқтириб ўтди. Тоинки, хун ноҳақ кетмасин!

Қози вакили сўзини тугатди. Ҳамма сукутга кетди. Ҳеч ким чиқиб гапиришга ботинмас эди. Чунки ўтирганлар учун бу масала анча қоронғи эди. Улар тусмоллаб бир нарса дейишни ва шу туфайли беҳуда қон тўкилишини хоҳламасдилар.

Бу ҳолни кўриб Димнага жон кирди ва жамоатга қараб деди:

— Агар гуноҳкор бўлсайдим, сизнинг индамаслигингизга севинаяр эдим. Лекин, мен бегуноҳман. Гуноҳкор бўлмаган одам ҳақида ҳеч ким ёмон сўз айтиши мумкин эмас. Ҳар бирингиз менинг тўўримда нима билсангиз гапиринг. Лекин эсингизда тутингки, ҳар бир сўзнинг бу дунёда ҳам, у дунёда ҳам ўзига яраша мукофоти бор. Оўзингиздан чиққан ҳар бир сўз бир одамга ҳаёт баўишларга ва ёки бир инсонни йўқ қилиб юборишга қодир. Ҳақиқатни билмасдан, ёлғиз гумон ва тахминга асосланиб гувоҳлик берадиган ва бу билан мени ҳалок қиладиган одам табобат илмини билмай табиблик даъво қилган киши қунига тушади.

Қозилар сўрадилар:

— У қандай бўлган эди?

Димнанинг ҳикояти

Ривоят қилибдурларки, бир шаҳарда тажрибали, беморга тўўри ва фойдали маслаҳат берадиган, ақлли, хизрнафас бир табиб яшар эди. Бу ҳақим хаста бўлиб, инсоннинг энг қимматли неъматини бўлган кўзидан ажралиб, кўр бўлиб қолди. Шундан фойдаланиб, бир ҳаёсиз нодон одам ўзини табиб қилиб кўрсатиб, ном чиқара бошлади.

Ушбу шаҳар подшоҳининг бир қизи бор эди. Шоҳ уни ўз акасининг ўўлига узатган эди. У хомиладор бўлиб туўиш вақти яқинлашганда оўир касал бўлиб қолди. Шоҳ тажриба ва муолажада шухрат топган кўр табибни чақиртириб келди. У аёлнинг касалини сўраб-суриштиргач, дардини дарҳол топди, унга «замахрон» дорисидан бир мисқолини тоза мушк ва долчинга қўшиб ичиришни буюрди. Унга дорини тайёрлашни таклиф қилганларида, у айтди:

— Менинг кўзларим кўрмайди, ўзларингиз тайёрларсизлар.

Шу орада нодон «табиб» келиб қолиб, гапга аралашди:

— Бу менинг ишим, мен тайёрлай оламан, — деди.

Шоҳ уни ўз ёнига чақириб, турли гиёҳлар сақланадиган хонага кириб дорини тайёрлашни буюрди. У илмсиз ва нодон одам дарров ўша хонага кириб, ҳеч нарса билмагани ҳолда ишга киришди: захар солинган бир идишни олди, унга дориларни аралаштирди ва олиб чиқиб аёлга берди. Шоҳнинг қизи уни ичиши биланоқ жон берди. Подшо ўзабланиб ўша доридан қолганини нодон ҳақимга ичирди, унинг бутун аъзойи бадани кўм-кўк бўлиб, шу жойнинг ўзида қотиб қолди.

Бу масални шунинг учун келтирдимки, масаладан хабардор бўлмай сўз айтганнинг, билмаган ишга киришганнинг анволи шундай бўлади.

Ўтирганлардан бири деди:

— Жиноятини авом халқдан сўраб-суриштириб ўтиришга эҳтиёж бўлмаган, разиллиги ва риёкорлиги аёну ашрафга ойдек равшан бўлган бадбахт Димна ўлимга сазовордир. Димнанинг лўттибозлиги, қалбининг қоралиги, унинг юзидаги аломатларидан ҳам кўриниб турибди.

Қози деди:

— Қайси аломатлардан, уларни айтиб бер, халққа ҳам маълум бўлсин.

У шахс деди:

— Олимлар дебдурларки, кимнинг қошлари оралиўи узоқ бўлса, ўнг кўзи чап кўзидан кичикроқ бўлса ва тез-тез юмиб очса, бурни чап томонга бироз қийшайган бўлса ва учида учта тук бўлса, ўзи ҳамиша ерга қараса, ундай одамга фиск-фасод ҳамроҳ, хийла ва макр йўлдошдир. Бу аломатларнинг ҳаммаси Димнада бордир.

Димна деди:

— Оллоҳнинг ҳукми ҳақдир, унда саҳв-хато бўлиши мумкин эмас. Агар сен санаб чиққан аломатлар ҳақиқатнинг мезони, адолатнинг ўлчови бўлса ва ёлўиз шуларга асосланиб тўўрини ёлўондан, ҳақни ноҳақдан ажратиш мумкин бўлса, у вақтда ҳеч бир кимсани ҳеч қандай масъулиятга тортиб бўлмайди. На яхшилиги учун унга мукофот бериб бўлади ва на ёмонлиги учун жазо. Чунки худо томонидан яратилган бу хусусиятларни ҳеч ким йўқ қилиш қудратига эга эмасдир... Агар менга тухмат юзасидан тўнқалган бу ишни қилган бўлсам (худо сақласин), демак, мени бунга шу аломатлар мажбур этибди. Бу аломатларни худо яратганлиги туфайли мен уларни йўқ қилишга қодир эмасман, бинобарин, жазога ҳам сазовор эмасман... Гар шундай экан, қандай қилиб сизлар мени бу аломатларга асосланиб балога дучор қила оласизлар? (Сизлар бу билан худони гуноҳкор ҳисоблаган бўласизлар-ку!) Сен бу бемаъни сўзларинг билан ўз нодонлигингни ва омилигингни ҳаммага аён қилдинг. Сен ўзинг билмаган ишингга аралашиб юрибсан, оўзингдан чиққан гапнинг маъносига тушунмайсан.

Димнанинг бу сўзларидан кейин ҳамма оўзига толқон солгандек жим бўлиб қолди, ҳеч ким бирон нарса дейишга журъат эта олмади.

Қозининг буйруўи билан Димнани зиндонга олиб кетдилар.

Димна зиндонга келган эди ҳамки, Калиланинг Рузбех отли дўсти Калиланинг ўлганини унга хабар қилди. Димна буни эшитгач, юраги ўам-ўуссага тўлди, оҳ чекиб, кўзларидан селдек ёш тўқди ва марсия ўрнида шу шеърни ўқиди:

*Ҳийла-найранг ожиздир ўлимнинг қаршисида,
Ҳеч қутқарган бўлганми ёқасини ажалдан?!
Агарда ўлмак учун туўилган бўлса инсон,
Яна яхши бўларди, туўилмаса азалдан.*

Димнанинг бу сўзларини эшитиб, ўша ерда ҳозир бўлганлар қонли кўз ёшларини оқизиб, унга тасалли бера бошладилар.

Димна деди:

— Алвидо, Калила! Бошимга оўир кунлар келганда, бахтсиз ходисалар рўй берганда у менинг ҳамдардим, маслаҳатдошим, паноҳим эди. У дўстларнинг сирларини сакловчи ҳазина эди. Фалак ҳам бу сирларни айтишга уни мажбур этолмасди. Энди мен учун тирикликнинг нима лаззати бор?! Рузбех, агар бошимга тушган бу мусибатли кунда сен бу ерга келиб дўстлик қўлини менга узатмаганинга эди, дод-фарёд қилиб ўзимни ўлдирар эдим... Энди сен Калила ўрнига менга биродарсан. Сендан бошқа ҳеч кимим йўқ. Қўлингни бер, дўст бўлайлик.

Рузбех жуда хурсанд бўлиб деди:

— Сенинг бу илтифотингдан кўп миннатдорман. Дўстлик кадрини билганлар сен билан ҳамсухбат ва сирдош бўлишни ўзларига шараф деб ҳисоблайдилар. Кошки, мен бирон ишинга яраб, сенга ёрдам кўрсатолсам.

Улар бир-бирларининг қўлларини сиқиб дўст бўлишга онт ичдилар. Сўнгра Димна деди:

— Фалон жойда ҳазина яшириб қўйганмиз. Калила билан иккимизники эди, олиб кел, сен ҳам қуруқ қолмайсан.

Рузбех ҳазинани олиб келди. Димна ўз ҳиссасини олди, Калиланинг ҳиссасини Рузбехга берди ва ҳамиша шохнинг ёнида бўлиб, унинг ҳақида нимаики десалар, келиб айтиб беришни илтимос қилди.

Рузбех унинг таклифини мамнунлик билан қабул қилди.

Эртаси куни бош қози йиўилишда бўлган воқеаларни шохга айтиб берди. Шер унга жавоб бериб юборгач, онасини ўз ёнига чақиртирди. Онаси бўлган воқеаларни эшитгандан кейин жуда безовта бўлиб қолди.

— Сенга қаттиқ гапириб, хафа қилиб қўяманми, деб қўрқаман. Лекин ўйлаганларимни айтмасам, шохга хиёнат қилган, уни ўз маслаҳатим ва насихатимдан бебахра этган бўламан.

Шер деди:

— Маслаҳат берилиши керак бўлган вақтда қўрқиш яхши эмас. Сенинг айтадиганларинг беўараздир. Нима десанг, қабул этаман. Сўзлайвер.

Шернинг онаси деди:

— Шох ёлўонни ростдан, фойдани зарардан ажрата олмаяпти. Димна ўзига берилган фурсатдан фойдаланиб, шундай фитна уюштириши мумкинки, шохнинг ақли унинг олдида ожиз қолади. Ҳар қандай ўткир қилич ҳам бу фитна тўрини кесолмай қолади... — Шу сўзларни айтди-да шернинг онаси жаҳл билан ўрнидан туриб кетди.

Эртаси кун Димнани келтирдилар, жамоат йиўилди, қозилар тўпланди ва мажлис бошланди. Қозихона вакили Димна ҳақидаги айбномани ўқиди.

Ўтирганлар бирон сўз айтмаганларидан кейин бош қози Димнага қараб деди:

— Бу ерга йиўилганлар индамай ўтирган бўлсалар-да, кўнгилларида сенинг хоинлигинга аминдурлар. Шу аҳволда жамоа ўртасида яшамоўингдан нима фойда бор? Энди сен учун энг тўўри йўл — гуноҳингни бўйнингга олиб тавба қилиш ва шу билан у дунё азобидан ўзингни саклаб қолишдир. Хиёнатни эътироф этсанг, у дунёга ёруў юз билан борган бўласан. Рост, сен сўроқ вақтида ўзингни ҳимоя қилиш учун далиллар

келтиришга устасан, лекин шуни билгинки, расво бўлиб яшамоқдан, мардлик билан ўлмоқ яхшидир.

Димна деди:

— Қози аниқ далилларга эга бўлмаган ҳолда, ўз эҳтимоли ва ўзгалар гумонига кўра ҳукм чиқармоқчи. Бу катта хатодир. Агар сизларда шубҳа бор бўлса-ю, мени гуноҳкор деган қарорга келган бўлсангиз, бу ҳали мен ҳақиқатан ҳам гуноҳкор эканлигимни билдирмайди. Мен ўзимни, нима қилган, нима қилмаганимни яхши биламан. Ўзинг билган ҳақиқатни бошқаларнинг гумони учун қурбон қилиш ақлсизлиқдир, бунга қонун ҳам, шариат ҳам йўл қўймайди. Сиз мени тухматчи, гуноҳкор деб гумон қилиб, шунча шовқин кўтаряпсизлар-у ҳеч гуноҳ иш қилмаган мен индамай ўтираверайми? Ҳолбуки, менинг назаримда, ҳеч кимнинг ўзимчалик қадри йўқдир, инсоннинг ўз жонидан ҳам азиз нарсаси бўларми? Менинг виждоним ҳатто ҳеч қандай қимматга эга бўлмаган одамга ҳам ўлимни раво кўрмайди-ю, уни ўзимга раво кўраманми?! Эй қози, бу даъволарингдан кеч, агар насихат қилмоқчи бўлсанг, унинг йўли бошқа. Авваллари сен одил эдинг, тўўри сўз эдинг, энди эса менинг бахтим қаролигиданми ёки шахсий ўаразданми, билмадим, бу ишда янглиш йўл тутиб, масалани бир тарафлама ҳал этмоқ, ўзингнинг шахсий гумонингга асосланиб нотўўри ҳукм ва ноҳақ қарор чиқармоқ фикрига тушиб қолибсан... Кимки билмаган иши юзасидан гувоҳлик берса, қарчиўайнинг бошига тушган нарса унинг ҳам бошига тушади.

Қози деди:

— Унинг бошига нима иш тушибди?

Димнанинг навбатдаги ҳикояти

Айтадиларки, бир машҳур ва маъруф марзбон¹ бор эди. Унинг Баҳория деган ой юзли, гул ёноқли, номусли ва ифбатли бир хотини бор эди... Шу кишининг бир қарчиўайчиси бор эди. У жуда ҳаёсиз ва нопок одам эди. Бир куни бу беҳаёнинг кўзи марзбоннинг хотинига тушиб қолди. Унга етишиш орзусида кўп ҳаракатлар қилди, ҳеч бир иш чиқара олмади. Умиди узилгандан кейин, у хотинни беобрў қилиш ва шу йўл билан ундан қасос олиш фикрига тушди. Бир овчидан иккита тўтикуш олди ва уларнинг бирига балх тилида: «Мен дарвозабоннинг хоним билан бир уйда ётганини кўрдим», деган жумлани, иккинчисига эса, «Мен энди ҳеч нарса айтмайман», деган жумлани ўргата бошлади. Етти ой ичида тўтилар бу гапларни такрорлаб айтадиган бўлдилар. Бир куни марзбон ўз дўстлари билан улфатлашиб шароб ичиб ўтирганларида, қарчиўайчиси икки тўтини олиб келиб уларнинг олдига қўйди. Тўтилар ўрганиб олган икки жумлани такрор айтар эдилар. Марзбон балх тилини билмагани учун тўтиларнинг гапини тушунмади, лекин қушларнинг овози ёқиб қолди — парвариш қилиб тур, деб уларни хотинига топширди. Орадан бир неча кун ўтгач, марзбон уйига Балхдан меҳмонлар келди. Овқатдан кейин шароб ичиб ўтирган эди, марзбон тўтилар солинган қафасни ўртага олиб келиб қўйди. Тўтилар одатларига кўра, ўша икки жумлани такрор-такрор айтар эдилар. Меҳмонлар тўтилар гапини эшитгач, бир-бирларига қараб хайрон бўлганларича, бошларини қуйи солиб узок сукут қилиб ўтирдилар. Ниҳоят, марзбондан сўрадилар:

— Сен бу қушларнинг нима деяётганларини тушунасанми?

Марзбон деди:

— Йўқ, сўзларини тушунмайман, лекин овозлари жуда ёқади.

Меҳмонлардан бири уй эгасига бу сўзларнинг маъносини айтиб берди ва қўлини дастурхондан тортиб, деди:

— Бизнинг шаҳарда хотини ёмон уйдан таом емайдилар.

Қарчиўайчи дарҳол сўзга аралашиб деди:

— Қушларнинг сўзи тўўри, мен ҳам бир неча дафъа кўрганман, гувоҳлик беришим мумкин.

Марзбон дарўазаб бўлиб хотинини ўлдирмоқчи бўлди. Хотини бир одам оркали эрига айттирди:

— Мени ўлдириш учун шошилмасин. Мен унинг кўлидаман, истаган вақтида ўлдириши мумкин. Ақл ва тажриба эгалари ҳукм чиқариш, айниқса, қон тўкишга шошилмасликлари, сабрли бўлишлари зарур. Менинг ҳақимдаги ишни текшириш керак, агар тўўри чикса, ўлдириши мумкин. Балхлик меҳмонлардан сўрасин, ўша икки қуш шу икки жумладан бошқа нарса биладиларми? Агар билмасалар, демак, бу сўзларни тўтиларга ҳаёсиз, нонқўр хизматчи ўргатгани маълум бўлади. Чунки у менга сўз отган, мени ўйнаш қилиб олмоқчи бўлган, лекин ўқи тошга теккан эди. Шундан кейин у мендан қасос олиш ниятида бу хийлани ўйлаб чиқарган...

Марзбон хотинининг айтганига қулоқ солиб, тўтиларнинг иккита ўргатилган жумладан бошқа нарса билмаслигига қаноат ҳосил қилди, хотинининг гуноҳсизлиги маълум бўлди. Марзбон қарчиўайчини чақириб келишни буюрди. Қарчиўайчи мақсадга етдим, деб суюниб кўлида тўтиқуш билан кириб келди. Марзбоннинг хотини сўради:

— Сен менинг ёмон ишлар қилганимни кўрган эдингми?

Қарчиўайчи: «Ҳа, кўрганман» демоқчи бўлиб оўзини очган ҳам эдики, кўлидаги қуш унинг икки кўзини ўйиб олди.

Хотин деди:

— Кўрмаган нарсани кўрдим деган кўзнинг жазоси шу бўлади.

Димна деди:

— Мен бу масални шунинг учун келтирдимки, билмаган нарсани биламан деб бировга чоҳ қазиш, қоралаш — бу дунёда ҳам, у дунёда ҳам оўир гуноҳдир.

Димнанинг сўзи тугагач, бўлган гапларнинг ҳаммасини ёзиб шоҳга етказдилар. У тазкирани онасига кўрсатди.

Онаси деди:

— Шоҳ соў ва саломат бўлсин. Бу хийлакор энди бошқа усуллар қўлламоқчи. У мақр ва хийла ишлатиб шоҳни маҳв этмоқ фикрига тушибди. Бўхтон, таҳдид ва кўркитиш йўлига ўтибди. У энди фитна кўзўатиб, бутун ишларни ост-уст қилмоқчи, шоҳнинг содиқ, журъатли ва эътиборли вазирининг бошига солган фалокатларни шоҳнинг бошига солмоқчи.

Бу сўзлар шерни ўйлатиб қўйди, бир лаҳза мулоҳазадан сўнг онасига қараб деди:

— Эй она, Калила ва Димнанинг сўзлашиб турганини эшитган ким эди, ҳеч бўлмаса шуни айтсанг, Димнани ўлдиришга менинг кўлимда бир асос бўлар эди.

Шернинг онаси деди:

— Ишониб сир айтган одамнинг номини билдиришим менга жуда оўир. Омонатга хиёнат қилиб гуноҳга ботишни хоҳламайман. Лекин бу сирни менга айтган кимсадан ижозат сўраб кўрай, агар кўнса, айтиб бераман.

Шернинг онаси ўз хонасига бориб қоплонни ёнига чақиртириб, деди:

— Шоҳнинг сенга қилган яхшиликлари, лутф-карами ўзингга ҳам, ўзгаларга ҳам аён. Бунинг натижасида шухрат қозондинг, мартабанг ошди. Энди сен шоҳнинг тузини оқлаш учун Димна ҳақида менга айтган сўзларингни шернинг олдига бориб такрорлайсан. Шундай қилсанг, золимнинг жазоланишига, ноҳақ ўлдирилган хўкизнинг оқланишига ёрдам берган бўласан.

Қоплон итоатгўйлик билан деди:

— Агар менинг бир эмас, мингта жоним бўлиб, ҳаммасини шоҳга фидо қилсам ҳам, менга қилган яхшиликларини уза олмайман. Мен ким эдимки, узр сўраб шер олдида гувоҳлик беришдан бўйин товласам ва шоҳнинг ёмон гумонларига сабаб бўлсам. Модомики, иш шу даражага етибди, мен шоҳнинг хоҳишига амал қилиб, нима қилиш керак бўлса, шуни бажараман.

У шер ва бутун ҳайвонлар олдида Калила ва Димна орасида бўлиб ўтган гапларни батафсил айтиб берди. Бу сўз оўиздан-оўизга ўтиб, ҳар ерга ёйилди. Калила ҳамда

Димнанинг суҳбатини эшитган хайвонга ҳам етиб борди. Шундан кейин бу хайвон, мен ҳам гувоҳлик бермоқчиман, деб шоҳга хабар юборди. Шер уни олиб келишни амр этди. У келиб зиндонда эшитганларининг барини шоҳга баён қилди. Ўтирганлар ундан сўрадилар:

— Ахир нега ўша кун келиб, эшитганларингни айтиб бермадинг?

У жавоб берди:

— Мен ёлғиз бўлганим учун бир кишининг шоҳидлиги ҳукм чиқаришга етарли бўлмайди, деб ўйлаган эдим. Энди эса шоҳид иккита бўлди, бинобарин, Димна ҳақида ҳукм чиқармоқ мумкин.

Ўтирганлар ҳам, қозилар ҳам, шоҳид иккита бўлганлиги учун энди Димна ҳақида ҳукм чиқариш мумкин, деган қарорга келишди. Шоҳ Димнанинг қўл ва оёғини занжирбанд қилиб зиндонга солишларини буюрди. Димна зиндонда очлик ва ташналикдан азоб ва уқубат чекиб ўлди. Ҳийлакор ва хоин, ҳасадчи ва фитначиларнинг оқибати шундай бўлади...

ЧИНКАБУТАР, ҚАРҶА, СИЧҚОН, ТОШБАҚА ВА ОҶУ БОБИ

Рожа браҳманга деди:

— Бир фитначининг орага кириб икки дўст ўртасида қандай адоват ва душманлик пайдо бўлгани, ниҳоят, бир бегуноҳ бечоранинг қони тўкилгани ҳақидаги ҳикояни эшитдим. Майлинг бўлса энди самимий дўстлар ҳақида уларнинг садоқат ва биродарликлари тўғрисида, бу садоқат ва қардошликнинг фазилати борасида сўзлаб берсанг.

Браҳман деди:

— Ақлли одамлар учун дўстликдан қимматли ҳеч нарса йўқдир. Чунки яхши кунларда дўстларинг билан улфатчилик қилиб, хурсанд бўласан, ёмон кунлар бошингга тушганда дўстларинг сенга ҳамдард ва ёрдамчи бўладилар. Қарўа, сичқон, кабутар, тошбақа ва оҳу масали бунга яхши мисол бўла олади.

Рожа деди:

— У қандай масал?

Масал

Дебдурларки, Кашмир вилоятида бир хушманзара ажойиб чаманзор бор эди. Овга сероб бўлганлиги учун у ерга овчилар тез-тез келиб туришар эди. Шу чаманзорда сершоҳ, барглари қуюқ баланд дарахт устида қарўа уя қуриб кун кечирар эди. Бир кун қарўа ўз инида у ёқ-бу ёққа қараб ўтирганида, бўйнида тўр, орқасида тўрва, қўлида таёқ ушлаб, шошилганича шу дарахт томон келаётган бадбашара бир одамга кўзи тушди. Қарўа ўз-ўзига деди: «Бу одам бир балони бошлаб келаётганга ўхшайди, у кимни тўрға солиш қасдида келяпти, мени тутмоқчими ё бошқасини? Яхшиси, қимир этмай ўз жойимда турай, қани нима бўлар экан».

Овчи дарахт остига келиб тўрни ёйди-да, дон сепиб, ўзи беркинди. Бир соат ўтар-ўтмас бир тўда кабутарлар учиб келдилар. Уларнинг бошлиғини Чинкабутар дер эдилар. Кўпни кўрган, зийрак ва чаққон эди. Кабутарлар у билан фахрланар, ҳар доим унга бўйсунар, у каерга бошласа, ўша ерга учар ва унинг шарофати билан яхши кун кечирар эдилар.

Кабутарлар тўдаси донни кўрганларидан кейин ҳеч нарсдан шубҳа қилмай пастга тушдилар ва тўрға илиндилар. Овчи буни кўриб севиниб кетди, уларни тутиш учун жойидан шошиб турди. Кабутарлар патиллаб, ҳар бири ўз жонини халос қилиш учун ҳаракат қилар ва бир-бирига урилар эдилар. Буни кўрган Чинкабутар деди:

— Ваҳимага тушманглар. Ҳар бирингиз ўзингизнигина эмас, ҳаммининг халос бўлишини ўйланглар. Энди биргина чора қолди: ҳаммамиз кучимизни тўплаб бараварига парвоз қилишимиз керак.

Кабутарлар бошлиқлар айтгандек қилдилар, ҳаммалари бараварига учиб, тўр билан бирга кўкка кўтарилдилар.

Овчи улар кетидан югурди, у, охири булар чарчаб, бирор жойга қўнарлар, деб умид қиларди.

Бўлаётган воқеаларни кузатиб турган қарўа ўз-ўзига деди:

— Мен буларнинг кетидан бориб, иш нима билан тугабини кўрай, чунки шундай ҳодиса менинг ҳам бошимга тушиши мумкин. Ўшанда булар тажрибасидан фойдаланаман. Бошқаларнинг бошига тушган ҳодисадан ўзи учун ибрат олган одамни хушёр ва фаросатли, дейдилар.

Овчининг чопиб келаётганини кўрган Чинкабутар ёронларига деди:

— Бу сурбет овчи ҳамон кетимиздан келяпти, биздан воз кечадиганга ўхшамайди. Агар кўзидан ўйиб бўлмасак, биздан кўнгили узмайди. Очик жойга эмас, дарахтзорларга бориб кўнайлик, шунда у бизни тополмай, орқасига қайтиб кетар. Менинг бу яқинда бир сичқон дўстим бор, унга айтсак, тўримизни қирқади ва бизни озод қилади.

Кабутарлар унинг сўзига кириб, у бошлаган томонга қараб учдилар. Овчи овораи сарсон бўлиб орқасига қайтди.

Воқеанинг нима билан тамом бўлишини билиш учун қарўа ҳам улар орқасидан тўхтовсиз учиб борарди.

Кабутарлар сичқон маскани ёнига тушдилар.

Сичқоннинг оти Зийрак, ўзи жуда ақлли ва чакқон эди, ҳаётнинг иссиқ-совуғини кўрган, аччиқ-чучугини тотган эди. Бирор фалокат рўй берса, қочиб чиқиб кетиш учун инидан анча тешик очган, инига сомон солиб, озуқа билан тўлдирган эди.

Чинкабутар унинг уясига келиб чақирди. У ҳам кабутарнинг овозини эшитиши биланок инидан югуриб чиқди ва вафодор дўстини тузоқда кўргач, кўзларидан ёш оқизиб деди:

— Эй азиз ва меҳрибон дўстим! Ким сени бу аҳволга солди?

Чинкабутар жавоб берди:

— Яхшилик ҳам, ёмонлик ҳам тақдирдан. Кимнинг пешанасига нима ёзилган бўлса, эртами, кечми, шу нарса унинг бошига келади, ундан қочиб қутулиб бўлмайди... Қисмат бизни бу бало гирдобига солди. У бизга дон кўрсатиб, кўзимизни боўлади ва ақлимизни қора пардага чулўади. Ҳаммамиз бало занжирига, бахтсизлик чангалига тушдик. Мендан кўра қувватлироқ ва шаън-шавкатлироқ бўлганлар ҳам қисматдан қочиб қутула олмаганлар. Вақт-соати келганда кун ва ой тугилади, балиқ дарё тагидан юзага қалқиб чиқади, қуш осмон баўридан ерга тушади, нодонлар мақсадга етади, ақлдилар ожиз қоладилар...

Сичқон бу сўзларни эшитгач, Чинкабутар ўралган ипларни қирқа бошлади. Чинкабутар деди:

— Аввал ўртоқларим ўралган ипларини қирққин. Сичқон унинг сўзига парво қилмади. Чинкабутар яна деди:

— Эй азиз дўстим, аввал ўртоқларимни банддан озод қил!

Сичқон деди:

— Сен ўз жонингни халос этишни истамайсанми, яшашга сенинг ҳаққинг йўқми?

Чинкабутар деди:

— Мен уларга раҳбар бўлиш вазифасини ўз зиммамга олганман. Шунинг учун уларнинг менда ҳақлари бор, уларни асраш менинг бурчимдир... Бунинг устига, мен уларнинг ҳаракати ва ёрдами туфайли овчининг кўлидан халос бўлган эдим. Энди мен ҳам ўз бурчимни адо этиб, ўзимдан аввал уларни қутқазим керак. Яна шуниси борки, агар сен менинг ипларимни қирқа бошласанг, чарчаб қолишинг ва дўстларим тўрда қолиб

кетишлари мумкин. Лекин мен тўрда қолсам, сен қанчалик чарчамагин, барибир мени тўрда қолдирмайсан. Ҳаммадан олдин ўзимни қутқазсам, таъна ва маломатга қоламан.

Сичқон деди:

— Бу мурувватли ва инсофли одамларнинг хосиятидир. Бу хосият дўстларингнинг сенга бўлган ишончи ва муҳаббатини янада мустаҳкамлайди.

Шуни деб сичқон астойдил ишга киришиб, кабутарларнинг ипларини қирқа бошлади. Бироздан сўнг кабутарлар ва Чинкабутар тўрдан озод бўлдилар.

Қарўа сичқоннинг жонбозлигини ва ипларни қирқишдаги маҳоратини кўриб, у билан дўстлашмоқ фикрига тушди ва ўз-ўзига деди:

— Кабутарлар бошига тушган иш менинг ҳам бошимга тушиши мумкин. Бундай дўст керак бўлиб қолади.

У сичқон ини ёнига келиб, чақирди.

Сичқон сўради:

— Ким?

Қарўа деди:

— Мен, қарўаман.

Қарўа унинг кабутарларга қилган яхшилиги, вафодорлигини айтиб берди ва деди:

— Сенинг нақадар мурувватли ва олижаноб эканлигинг менга маълум бўлди. Шунинг учун сен билан дўстлашиш орзусига тушдим. Бу дўстликнинг нимаики шартлари бўлса, бажо келтиришга ҳозирман.

Сичқон деди:

— Сен билан менинг ўртамда ҳеч умумийлик йўқ, бинобарин, дўст бўлишимиз ҳам мумкин эмас. Ақлли одамлар нодон одамлар ахволига тушмаслик ва ҳикмат аҳлларига калтафаҳм бўлиб кўринмаслик учун мумкин бўлмаган нарсаларни орзу қилмаслик керак. Қуруқликда кемадан, денгизда отдан фойдаланишни истаганлар ўзларини кулгили ҳолга солган бўладилар. Чунки бошида ақли бор одам бундай ишни қилмайди. Сен билан менинг орамизда қанақа муҳаббат бўлиши мумкин! Ахир мен сенинг таомингман, демак, сенинг ёнингда бир лаҳза бўлса-да, тинч, бежавотир яшай олмайман. Кимки ўз тенги билан бўлмаса, унинг бошига ҳам каклик бошига тушган савдо тушади.

Қарўа деди:

— Унинг бошига нима савдо тушибди?

Сичқоннинг ҳикояти

Бир кун бир каклик тоў этагида сайр қилиб юрар ва қаҳқаҳасининг садоси фалак гумбазигача етарди. Ногоҳ бир лочин ўша ердан учиб ўтди. У какликнинг юришини ва хандон отиб кулишини кўриб кўнгли очилиб кетди ва унга меҳр қўйиб, у билан суҳбат қилиш хаёлига тушди. Ўзича: «Бир меҳрибон ёр ҳаммага ҳам лозимдир, — деб ўйлади. — Бу каклик жуда чиройли, дилрабо ва хушрафтор экан, агар шундай ёр ва ҳамдамнинг бўлса, суҳбатидан кўнгили баҳра олўай».

Шу сўзларни айтиб, лочин оҳиста какликка яқинлашди. Какликнинг кўзи унга тушиши билан кўрққанидан бир тош тешигига кириб кетди. Лочин ҳаводан тушиб тешикка яқин келди ва деди:

— Эй каклик, илгари сенинг бу қадар ажойиб куш эканлигингни билмас эканман. Бугун сенинг қаҳқаҳаларинг ва юришинг мени асир қилди. Мендан асло кўрқмай меҳр қўйсанг, дўстлик дарахтидан мурод меваси етишар деган умиддаман.

Каклик бекинган жойидан овоз берди:

— Эй қахрамон, мен бечорадан қўл торт ва ўзингча бугун бир какликни тутиб едим, деб қўя қол. Ўт билан сув бир-бирига қўшилгандагина иккимиз дўст бўла оламиз.

Лочин деди:

— Эй азиз, ўзинг бир ўйлаб кўр, меҳрибонликдан ўзга қандай нарса мени ширин сўзлашга мажбур қилиши мумкин? Чангалимдан қувват кетдимики, сенга ўхшаганларни ов қила олмай ҳийла ишлатсам, тумшуўимга путур етибдимики, шикорга ярамай қолган бўлсам. Менда ҳамдамлик ва ҳамсуҳбат бўлишдан бошқа орзу йўқ. Менинг суҳбатим сенга кўп фойда келтиради. Биринчидан, йиртқич қушлар менинг ҳимоям остида эканлигини кўриб, сенга тажовуз қилмайдилар ва сен тоў этагида хотиржам йўрўалаб юраверасан. Иккинчидан, сени ўз уямга олиб бораман, у ерда баланд мавқеда, ўз ҳамжинсларингдан баланд даражада бўласан, ўз жинсингдан бир чиройлигини келтириб бераман, у билан бирга ўйнаб-кулиб юрасан.

Каклик деди:

— Сен қушлар амирисан. Паррандаларнинг ихтиёри сенинг кўлингда. Агар илтифотингдан умидвор бўлиб айтганингга кўнсам, эҳтимолки, таъбингга ёқмаган бирор иш қилиб қўйиб, ўзабингга гирифтор бўламан. Яхшиси шуки, ўз хилватхонамда тинчгина ўтирай ва хатардан холи бўлмаган ҳокимлар хизматини ихтиёр қилмай қўя қолай.

Лочин деди:

— Эй азизим, дўстликнинг кўзи кўр эканлигини билмайсанми? У айбни кўрмайди, дўстдан содир бўлган ҳар қандай ёмонлик зебо кўринади. Мен сенинг қилган ишларингга муҳаббат кўзи билан қараб, сўзларингни меҳр қулоғи билан эшитаман.

Каклик узрини айтиб қанча баҳона келтирмасин, лочин унинг узрини қабул қилмади. Ниҳоят, каклик тешиқдан чиқди, улар бир-бирлари билан қучоқлашиб, дўст бўлишга аҳду паймон қилдилар. Лочин какликни ўз уясига олиб кетди. Улар тотувлик ва хурсандчилик билан умр кечира бошладилар. Каклик лочиндан кўрқмай ибосиз гаплар айтиб, беадабона ҳаракатлар қила бошлади. Сўз орасида у қаҳқаҳа отиб қулар, лочин ҳам буларни ҳазилга йўйиб, ўзини билмасликка солар эди. Аммо дўстининг ҳаракатлари унинг жаҳлини чиқаза бошлади. Бир кун лочин бетобланиб, овга чиқа олмади. Кечаси қорни жуда ҳам очди, гиналар эсига тушса, какликни егиси келар, аҳду паймон эсига тушса, ўзини босар эди.

Каклик лочиннинг авзойини кўриб, ўзининг ҳалок бўлиши муқаррар эканини тушуниб қолди ва фиён чекиб деди: «Афсуски, аввалда ишнинг охирини ўйламадим, етти ёт бегонага ошно бўлдим. Улуўлар насиҳатини қулоққа олмадим, улар: «Ножинс суҳбатидан илондан қочгандек қоч», деган эдилар. Била туриб ўзимни ўтга ташладим, ҳаётим иплари узилди, энди нима қилай?»

Каклик ўзи билан ўзи гаплашиб турганда, лочин озор чангалини ёзиб, қонхўр тумшуўини чархлаб, какликка ташланишга баҳона қидирар эди.

Лочин ҳеч қандай баҳона топа олмай, бетоқат бўлиб, аччиқ аралаш деди:

— Менга офтоб ёмон таъсир қилди, сен эса сояда роҳат қилиб ётибсан.

Каклик деди:

— Эй жаҳонгир амир, ҳозир тун, ҳамма олам қоронўилик қўйнида. Сизга қайси офтоб ёмон таъсир қилипти-ю, мен ниманинг соясида роҳат қилиб ётибман.

Лочин айтди:

— Эй беадаб, мени ёлғончи қиласанми? — деб чангалини ёзди, какликни икки бутидан ажратиб ташлаб, гўштини еди.

Бу масални шунинг учун келтирдимки, сен билиб ол: ҳар ким душман бўлган ўайрижинс махлуқ билан суҳбат курса, зарарсиз эканлигидан кўнгли тўқ бўлмаган киши билан ошна бўлса, фалокатга йўликади.

Қарўа сичқонга деди:

— Ақлингни бошингга йиғиб ўйласанг-чи, сени ранжитишдан менга нима фойда, сени еганим билан на қорним тўяди, на кўзим. Лекин сенинг дўстлигинг менга минг даража кўп фойда келтириши мумкин. Аминманки, сен билан дўст бўлиш учун узоқдан келганимни назарга олиб, мени рад этмайсан, кўкрагимдан итариб ташламайсан, чунки бу сенинг шаънингга ярашмайди, инсоф бунга йўл қўймайди. Ҳаёт сенинг юксак даражада ахлоқли,

саховатли ва шижоатли эканлигингни кўрсатди. Қанчалик ҳаракат қилма, ҳунар ва истейдодингни сир сақлай олмайсан. Ҳунар ва истейдод мушк-анбар кабидир, уни қанчалик бекитма, у шунчалик атрофга ёйилиб, ҳаммаёқни муаттар қилиб юборади.

Сичқон деди:

— Муболағани ҳаддан ошириб юбординг. Мени дўст бўлишга тарўиб этмоқдасан, лекин кичкина сабаб билан муҳаббат иплари узилиши мумкин. Донишмандлар дебдиларки, душман сўзига алданиб бўлмайди. Муҳаббатдан лоф урганга яқинлашмоқ хатодир. Дўстлик даъвосини қилган душманнинг сўзига ишонган одамнинг бошига албатта сувори бошига тушган савдо тушади.

Қарўа сўради:

— Унинг бошига нима савдо тушибди?

Сичқоннинг навбатдаги ҳикояти

Карвонлар ёқиб кетган гулханнинг ўтини шамол учириб, даштга ўт тушиб кетган эди. Туя минган бир киши ўша ердан ўта туриб, оловлар ўртасида бир илоннинг тўлўаниб ётганини кўрди. У ўт балосидан қутула олмай захарли кўзларидан қон ёш тўкиб суворига ялиниб деди:

— Марҳамат қилиб, мени бу дўзахдан қутқар, савоб бўлади.

Сувори раҳмдил киши эди. У илоннинг зорини эшитиб, бечорага юраги ачиди, илон, гарчи одамзодга душман бўлса ҳам, ҳозир қийин аҳволда қолибди, уни бу балодан қутқарсам савоб бўлар, деб ўйлади. У тўрвасини найза учига боўлаб илон томонга узатди. Илон севиниб тўрвага кирди. Сувори бироздан кейин тўрвани очиб, илонга деди:

— Бор, эсон-омон қутулганингга шукур қилиб, уйингга кет, бундан буён ҳеч кимга озор берма.

Илон деди:

— Эй йигит, бу сўзларингни кўй. Мен сени ва туянгни чақиб, захаримни солмай кетолмайман.

Сувори деди:

— Ахир сенга яхшилик қилдим, сени оловдан қутқардим, гуноҳим шуми?

Илон деди:

— Ҳа, сен яхшилик қилдинг, аммо ўринсиз яхшилик қилдинг. Биласанки, мен зарарли махлуқлар авлодиданман, бошқа нарсани мендан кутиш мумкин эмас. Нима учун мени қутқардинг? Ўлдирмоқ лозим эди, сен эса одамзод душманига раҳм қилдинг. Яхшиликка ёмонлик менинг касбимдир. Ёмонларга яхшилик қилиш, яхшиларга ёмонлик қилиш, демакдир. Энди мен сени захарласам, бу ишим сенга танбех, ўзгаларга ибрат бўлади.

Сувори деди:

— Эй ноинсоф, яхшиликка ёмонлик қайси мазҳабда бор?

Илон деди:

— Одамзод мазҳабида бор. Мен сенинг ижозатинг билан ўз матоларингизни ўзларингизга сотмоқчи ва ўз косангизда ўзингизга захар ичирмоқчиман. Тезроқ жавоб қил, аввал ўзингни чақайми ё тевадани?

Сувори деди:

— Мени ҳам чақма, туямни ҳам.

Илон деди:

— Нега энди! Ўзларингиз ҳам яхшиликка ёмонлик қиласизлар-ку!

Сувори илоннинг бу гапини инкор қилди ва деди:

— Бу даъвога гувоҳ керак.

Шу орада бир сигир кўриниб қолди.

Илон деди:

— Эй сигир, яхшиликнинг жазоси нимадир?

Сигир деди:

— Одамзод мазҳабида яхшиликнинг жазоси ёмонликдир. Мен бир неча йилдан бери уларникида тураман. Ҳар йили бола туўар ва уйларини сут билан қаймоққа тўлатар эдим. Ҳозир боладан, сугдан қолдим, қаридим, ўтлаб семирсин, деб мени далага ҳайдаб кўйдилар. Кеча эгам келиб у ёў-бу ёўимни ушлаб, бироз семирганимни кўриб, қассобга сотди. Мана бугун сўйишга олиб кетаётирлар. Яхшилигимнинг жазоси шу бўлди.

Илон деди:

— Эй йигит, эшитдингми?

Сувори деди:

— Эшитдим, аммо бир гувоҳнинг шохидлиги етишмайди. Яна бир гувоҳ керак.

Илон атрофга қараб бир дарахтни кўриб, унинг ёнига келди ва сўради:

— Эй дарахт, яхшиликнинг мукофоти нима?

Дарахт деди:

— Одамзод мазҳабида яхшиликнинг мукофоти ёмонлик, фойданинг жазоси зиён дидир. Далил шуки, мен бу даштда кўқарган бирдан-бир дарахтман, одамлар иссиқда ҳориб-чарчаб келиб, соямда дам олишади. Нафасларини ростлаб олгач, юкорига қараб, «анави шохи аррага даста бўлади, анавиниси тешабоп экан», деб шохларимни кесиб ёки арралаб оладилар. Мендан фойда кўрсалар ҳам, менга азобни раво кўрадилар.

Илон деди:

— Икки гувоҳ бўлди. Энди тан бер, сени чақай.

Сувори деди:

— Жон жуда ширин нарса. Яна бир киши гувоҳлик берса, узрга ўрин қолмайди.

Иттифоқо, ўша ердан бир тулки ўтиб қолди. Буларни кўриб тўхтади-да, сўзларига кулоқ солди, кейин саволни кутмасданок «Яхшиликнинг жазоси ёмонликдир, — деди, кейин суворига қараб, — сен бу илонга нима яхшилик қилиб эдинг?» деб сўраб қолди.

Сувори бўлган гапни айтиб берди.

Тулки деди:

— Сен ўзинг ақлли одамга ўхшайсан-у, лекин нега ёлўон гапирасан?

Илон деди:

— Ростини айтяпти, бу одам мени тўрвага солиб, оловдан чиқарди.

Тулки ҳайрон бўлиб сўради:

— Бу сўзга қандай қилиб ишонса бўлади, ахир шундай катта илон бу кичик тўрвага сиўйиши мумкинми?

Илон деди:

— Агар ишонмасанг, тўрвага кириб кўрсатай, шубҳага ўрин қолмасин.

Сувори тўрва оўзини очди, илон тўрвага кириб кулча бўлиб олди.

Тулки деди:

— Эй йигит, душманинг бандга тушди, пайтни қўлдан берма.

Сувори тўрва оўзини маҳкам боўлаб ерга бир урди, илон мажақ-мажақ бўлиб кетди.

Қиссадан ҳисса шуки, ақлли одам эҳтиётни қўлдан бермайди, душман ялиниб-ёлворганда ўрурланиб кетмайди ва унинг сўзларига ишонмайди.

Қарўа деди:

— Ҳикматли ва фойдали сўзларингни эшитдим. Лекин олижаноблик кўрсатиб, менинг сўзларимга ишон. Сен олижанобликнинг шарти яхшиликка йўл топмоқлик эканини жуда яхши биласан. Тўўри ва соф одамлар дарров дўст бўлиб оладилар, улар орасидаги дўстлик узоққа чўзилади, фитначи одамлар дарров дўст бўла олмайдилар, муносабатлари тез бузилади. Яхши ва олижаноб одамлар бир соатлик кўришиш ва бир кунлик танишиш муддатида одамнинг кўнглини овлайдилар. Аммо кўпдан бери танишиш ва дўст бўлиш орзусида юрган ичи қора одамлардан марҳамат ва лутф кўзлаб бўлмайди. Улар кўрқув ва ўараз туфайли дўст бўлишни истайдилар. Лекин мен сенинг олижаноб эканингни кўриб

турибман. Сен дўст бўлиб мени севинтирмагунигча, оўзимга бир қултум сув, бир тишлам нон ҳам олмайман, эшигингдан нари ҳам кетмайман.

Сичқон деди:

— Сен билан дўст ва биродар бўлишга эътирозим йўқ. Агар сен хиёнат қилмоқ фикрида бўлсанг, бу сичқон лакма ва гўл экан, деган фикрга бормагин, деб айтдим. Йўкса, менинг табиатимда мухтожларга ёрдам беришдан бўйин товлаш, беўараз дўст бўлмоқни истаганларни рад этиш хосияти йўқдир.

Сичқон буларни айтгандан кейин ўз уясининг оўзига чиқиб ўтирди...

Қарўа деди:

— Уянгдан чиқиб, менинг олдимга келмаслигинга ва дўстларча суҳбат қилмаётганинга не сабаб? Ёки ҳамон тараддуд ва шубҳа ичидамисан?

Сичқон деди:

— Бу дунёнинг одамлари бир-бирига маҳрам бўлишни истасалар, дўстлик йўлида ўз азиз жонларини ҳам аямайдилар. Бундай одамлар асл дўст ва садоқатли биродарлардир. Лекин бу дунёда шундай тоифа одамлар ҳам борки, улар ёлғиз ўз вазиятларини яхшиламоқ, қўлга бир нарса киритмоқ, яхши кун кечирмоқ учун дўст бўладилар. Бундай одамлар мол-давлат дўстларидир. Улар кушларни тўйдириш учун эмас, тутиш учун дон сепадиган овчига ўхшайдилар. Дўсти учун жонини фидо этадиган одамнинг қадр-қиммати молини фидо этадиган одамдан жуда ва жуда юксакдир. Равшанки, сен билан дўстликни тарозининг бир палласига, жонимни бир палласига қўйсам, баробар келади. Агар мен сендан шубҳаланиб, ёмон гумонда бўлсайдим, бундай қилмас эдим. Мен сенинг дўстлигинга, айтган сўзларинг самимий, берган ваъдаларинг ҳақиқий эканлигига ишонаман. Сенинг садоқатинг менда ҳеч шубҳа уйўтмайди, лекин ҳамжинсларинг менинг мен каби ўйламайдилар. Улардан бири мени кўриб жонимга қасд қилмасин, деб кўрқаман.

Қарўа деди:

— Ўртоқликнинг шартларидан бири, дўстнинг дўстлари билан дўст, душманлари билан душман бўлишдир...

Бу кун сенинг билан менинг орамизда дўстлик пойдевори қурилди, бундан кейин сени ранжитмайдиган одамгина бизга дўст бўла олади. Бунинг устига, мен сенла иноқ бўлмаганлар билан дўстликни узаман, сен билан яхши муносабатда бўлганлар билангина дўст бўламан. Миришкор боўбонларда шундай бир одат бор: гуллар орасида сассиқ алаф ўт кўрсалар, дарҳол уни илдизи билан суўуриб олиб ташлайдилар.

Сичқон қарўадан бу сўзларни эшитиб, кўнгли жойига тушди, у секин юриб қарўанинг олдига келди ва меҳрибонлик билан унинг юз-кўзларидан ўпди. Иккаласи ҳам бу кўришишдан жуда мамнун бўлдилар.

Бир неча кун ўтгандан кейин сичқон қарўага деди:

— Эй дўстим, агар бу ерда қолишни истасанг, хотин, бола-чақаларингни ҳам кўчириб олиб кел, ҳижрон ва фироқ дарди ҳам камаяди. Чунки бу ер жуда баҳаво, ҳар нарсага мўл ва кўнгил баҳра топадиган жой.

Қарўа деди:

— Бу манзил ҳақиқатан ҳам сафоли ва хушманзара экан. Лекин бундан ҳам гўзал жойлар бор. Мен шундай бир хушманзара хилват жойни кўз остимга олиб қўйганман.

У ерда менинг дўстларимдан бир тошбақа туради, кўлларида балик, бўстонларида мева бисёр. Шуни ҳам айтайки, сенинг ининг йўл ёқасида, ўтган-кетганлар зиён-заҳмат етказишлари мумкин. Агар истасанг, ўша ерга кетиб, тинчгина умр кечирайлик.

Сичқон деди:

— Сен билан дўст бўлиб ёнма-ён яшаш менга ҳар нарсадан азиздир. Сен билан кетмасам, ким билан кетаман? Мен ҳам ўз раъйим билан бу ерга келган эмасман, бунинг тарихи узун ва мароқлидир. Бир куни, жойи келганда айтиб бераман.

Қарўа сичқоннинг думидан тишлаб тошбақа яшайдиган тарафга қараб учди. Тошбақа сув лабида ўтирган эди. Уларни кўриб қўрққанидан сув тагига шўнўиди. Қарўа сичқонни секин ерга қўйди-да, тошбақани чақирди. Тошбақа қарўанинг овозини таниб сувдан чикди. Бир-бирлари билан кўришиб, хол-аҳвол сўрашдилар. Қарўа бўлган ишларни аввалидан охиригача гапириб берди. Кабутарларнинг тузокка тушгани, уларнинг орқасидан боргани, сичқоннинг уларга кўрсатган ёрдами, шу туфайли сичқон билан дўстлашгани, бир неча кун унинг меҳмони бўлгани, сўнгра бу ерга тошбақани кўриш учун келганларини айтиб берди. Тошбақа сичқоннинг бунчалик ақлли ва садоқатли эканлигини эшитиб, уни меҳрибонлик билан қарши олди, эъзоз-икром қилиб деди:

— Толе ўзи сени бу ерга келтирибдур. Сендай садоқатли ва марҳаматли кимса бу ерларнинг зеб-зийнати бўлади.

Қарўа сичқонга деди:

— Агар муносиб бўлса, менга айтиб бермоқчи бўлган ҳикоянгни айтиб берсанг. Тошбақа ҳам эшитса, чунки энди у ҳам яқин ва самимий дўстингдир.

Сичқон сўз бошлади:

— Менинг аслим Нишопурдандур. Мен у ерда бир зоҳид уйининг ковагида онадан туўилганман. Бир неча сичқонлар менинг хизматимда эдилар. Зоҳиднинг хотини йўқ эди. Ҳар кун муридларидан бири уйдан овқат келтирарди. Ундан зоҳид бир қисмини еб, қолганини кечқурунга олиб қўярди. У ташқарига чиқиши биланоқ у таомдан хоҳлаганимча еб, қолганини бошқа сичқонларга берар эдим. Зоҳид биздан аччиўи чиқиб янги-янги хийла-найранг ишлатиб таомни ҳар хил ерларга яшира бошлади. Лекин фойдаси бўлмади. Кўп вақтгача аҳвол шундай ўтди. Кунлардан бир кун зоҳиднинг уйига меҳмон келди. Кечки таомдан сўнг, зоҳид меҳмондан қаердан келганини, қаерга боришини сўради. Меҳмон аччиқ-чучукни тотган, яхши-ёмонни кўрган одам эди, зоҳидга кўп ажойиб ва ўаройиб нарсаларни сўзлаб берди. Зоҳид вақти-вақти билан сичқонларни қувмоқчи бўлиб қарсак уриб қўярди.

Меҳмон ўзабланиб деди:

— Эй зоҳид, мен сўзлаётганимда қарсак чалганингиз нимаси? Бу билан мени беҳурмат қиляпсиз-ку.

Зоҳид узр сўраб деди:

— Мен қарсак чалиб сичқонларни қувмоқчиман, чунки нима қўйсам, ҳаммасини еб кетяптилар.

Меҳмон сўради:

— Ҳаммалари шундай журъатлими?

Зоҳид деди:

— Битгаси жуда ҳам сурбет, ҳеч нарсадан қўрқмайди, олдимдаги дастурхондан ҳам нон олиб кетади.

Меҳмон деди:

— Бўлмаса, бошқаларни жасоратлантирадиган ҳам ўша сичқон. Бу нарса менинг ёдимга бир кишининг: «Бир балоси бўлмаса, бу хотин пўсти тозаланган кунжутни тозаланмаган кунжутга алмаштирармиди», деган сўзларини туширди.

Зоҳид сўради:

— У қандай ҳикоя экан?

Меҳмоннинг ҳикояти

Келаётганимда кечқурун бир ошнамникига тушдим. Кечки овқатдан кейин менга жой солдилар. Уй эгаси хотинининг ёнига кетди. Улар билан мен ётадиган жой чий билан ажратилган эди. Бинобарин, суҳбатларини баралла эшитар эдим.

У киши хотинига деди:

— Эй хотин, эртага танишларни чақириб, келган азиз меҳмонимиз шарафига бир зиёфат берсам дейман.

Хотини деди:

— Уйда хотининг, бола-чақанг егулик таоминг йўқ-ку, зиёфат бериш хаёлидасан. Бугун қодир бўлсанг ҳам эртани ўйла, токи болаларинг бир бурда нонга зор бўлмагайлар, акс холда, уларнинг юзига қандай қарайсан.

Киши деди:

— Эҳсон ва меҳмондорчиликка сарф бўладиган нарсани қизўаниш инсофдан эмас. Хасислик қилиш ва ортиқча мол йиўиш яхши иш эмас, бу яхши натижа бермайди, бўрининг бошига тушган фалокат бошингга тушади.

Хотини сўради:

— Бўрининг бошига қандай фалокат тушибди?

Ҳикоят

Бир овчи чиқиб бир охуни отди ва уни орқалаб олиб уйига равона бўлмоқчи ҳам эдики, бир ёввойи тўнўиз уларга ҳужум қилди. Овчи унга ўқ узди. Тўнўиз жон талвасасида ўзини овчига отди ва уни қорнидан ёриб ҳалок қилди ва ўзи ҳам ҳалок бўлди. Шу вақтда бир оч бўри келиб қараса, бир овчи, бир чўчка ва бир оху ўлиб ётибди. У жуда хурсанд бўлди. Унинг очкўзлиги тутиб, ўз-ўзига деди: «Бу овқатларни эҳтиёт қилиб сақлаб қўйиш керак. Энг яхшиси, бу тоза гўштларни бир чеккага йиўиб қўяй, оўир кунларимга ярайди. Бугунча камоннинг тирқиши билан кифояланай». Бўри ҳарислик қилиб камонни тортиб турган тирқишни ея бошлади, камон очилиб кетиб бир учи бўўзига тикилди. Бўри ўша ондаёқ жон берди.

Бу масални шунинг учун келтирдимки, билиб қўй: очкўзлик қилиб мол йиўмоқнинг фойдаси йўқдир.

Хотини деди:

— Гапинг тўўри. Уйда бироз гуруч ва кунжут бор. Олти-етти одамга етадиган таом пиширай, истаган кишиларингни таклиф қила қол.

Эртасига эрталаб туриб хотин кунжутни оқлади ва уни офтобга ёйди, эрига қушларни қувиб туришликни тайинлаб, ўзи бошқа ишлар билан машўул бўлди. Сал ўтмай эрини уйку элитди. Бир ит келиб кунжутга оўзини тегизди. Хотин бунга кўриб қолиб, ўша кунжутдан таом тайёрлашга жирканди. Кунжутни бозорга олиб бориб, оқланган кунжутни шу миқдордаги оқланмаган кунжутга алмаштириб олди. Мен ўша ерда турган эдим, бир кишининг: «Бир балоси бўлмаса бу хотин оқланган кунжутни оқланмаган кунжутга алмаштириб кетармиди», деганини эшитиб қолдим.

Ўйлайманки, уйингдаги сичқоннинг бундай жасоратли бўлишида албатта бир сир бўлиши керак. Бир болта келтиринг, мен унинг инини бузиб кўрай, нимаси бор экан.

Зоҳид дарҳол болта олиб келди. Мен бошқа тешиқдан уларнинг сўзларини эшитиб турардим. Уямда мингта қизил тилла бор эди, уларни ким қўйганлигини билмасдим, лекин ҳамини уларни ўйнаб, устида аўанаб, теримга сиўмай юрар эдим. Белимнинг қуввати, жонимнинг роҳати шу тиллалар эди. Тиллам борлиги ёдимга тушса қувониб кетиб, ўзимда жасорат ҳис этар эдим.

Меҳмон инимни буза бошлади. Тиллаларимни топиб олиб, зоҳидга деди:

— Мана сичқонга журъат баўишлаган нарса шу. Давлат ақл чироўи, қувват манбаидир. Кўрасан, бундан сўнг сичқон қуввати ва жасоратини йўқотади.

Мен бу сўзларни эшитгач, баданимда бир заифлик, руҳимда бир тушкунлик сездим. Энди бу уйда қола олмаслигимни англадим. Бироз ўтгач, сичқонлар олдида обрўйим қолмади, қадрим кетди. Улар аввалгидек бош эгиб салом беришни тарк этиб, мени ўринли-ўринсиз таъна қила бошладилар. Мендан аввалгидек зоҳиднинг уйдан таом ўйирлаб олиб чиқишимни талаб қилдилар, бу ишнинг урдасидан чиқолмаганимдан кейин

мен билан сўзлашмайдиган бўлдилар, бир-бирларига: «Бу иш унинг қўлидан келармиди, бироз вақтдан кейин ўзи бизга муҳтож бўлиб қолади», дер эдилар. Ҳаммалари мендан юз ўгириб, душманларимга кўшилдилар. Шундай мақол бор: «Кимнинг моли қўлидан кетса, шу билан бирга унинг ҳурмати ҳам кетади». Мен ўз-ўзимга дедим: «Мол-давлати бўлмаганнинг дўст-ошнаси ҳам, қавм-қариндоши ҳам бўлмайди. Мол-мулки бўлмаганга яхши гап айтмайдилар, ёрдам ва маслаҳат ҳам бермайдилар».

Бундан қиёс олиб, қўли калта, йўқсил бир одам бирор иш бошламоқчи бўлса, бунинг охири нима билан тугадини тасаввур этиш қийин эмас. Фақирлик унинг қўл-оёғини ипсиз боўлаб қўяди, ўз мақсадига етолмайди, ҳеч нарсага ҳавас қилмайди. У бамисоли ёз ёмғири: на оқиб дарёга тўкилади, на тўпланиб сой бўлади.

Биродари бўлмаган киши ўарибдир, фарзандсиз бўлса, номи тез унутилади, пули бўлмаганни ақлсиз, деб ҳисоблайдилар. Вабо касалига дуч келган одам каби ҳамма йўқсилдан қочади, ўам ва алам лашкари унинг устига ҳужум қилади, бундай одам қавму қариндош орасида ҳам хор бўлади...

Кўпинча инсон тирикчилигини ўтказиш, оилани тўйдириш учун нолойиқ йўлларга киришга ҳам мажбур бўлиб қолиб расво бўлади. Шу равишда у дунёни ҳам, бу дунёни ҳам қўлдан бериб қўяди. Шўроб жойда битган, ҳар ким шохини эгиб, синдириб кетган дарахт, ҳар кимдан туртки еб, дўстга зор бўлган камбаўалга ўхшайди. Камбаўаллик энг катта бахтсизлик ва зўр мусибатдир. Муҳтожлик одамни ҳаммага душман, беҳаё қилади, инсоф ва мурувватини қўлидан олади, қувват ва идроқини заифлаштиради. Муҳтожлик гуноҳ ва фасод манбаидир. Кимки камбаўаллик ва муҳтожликка тушса, унинг шарми, обрўси ҳам кетади. Ҳаёни қўлдан берган одам кек сақлайдиган ва сўкишадиган бўлади, ўам пардаси унинг ақлини қоплайди, фаросати, зеҳн-зақоси озаяди. Бундай бахтсизликка мубтало бўлган одамнинг бутун қилган иши, сўзи ҳаммага ёмон кўринади, берадиган маслаҳатлари ўзига зиён етказиши. Илгари уни яхши, деб юрган дўстлари уни ёмон одам, деб ҳисоблайдилар, бошқаларнинг гуноҳини ҳам унинг бўйнига тўнкайдилар. Бойлар айтганда мактовга сазовор бўлган сўзни камбаўал айтса, уни нафрат ва таъна билан қарши оладилар. Агар камбаўал шижоат кўрсатса, уни қўпол ва нодон дейдилар, сахийлик қилса, исрофгар дейдилар, мулойим бўлса кўрқоқ дейдилар, ҳикматли сўзлар айтса, сергап деб, хомуш ва соқит ўтирса, тилсиз ҳайвон, дейдилар. Хуллас, бундай йўқсилликдан ўлим яхшироқдир. Дон оўзига қўл тикиб заҳар олмоқ ёки оч шер олдидан гўшт олиб қочмоқ, номард одамдан бир нарса сўрагандан осондир. Дебдурларки, соўайиш эҳтимоли бўлмаган хасталик, висол умиди бўлмаган ҳижрон, умрбод ўариблик — йўқсиллик ва тиланчиликдан яхшидир. Муҳтожликда тиланчилик билан яшамоқ ўлим демақдир. Бундай одамнинг ўлими ҳаётига қараганда роҳатдир.

Кўпинча инсон уялганидан ёки иззат-нафси кучлигидан камбаўал ва ночор эканлигини айта олмайди. Муҳтожлик зўр бўлса, номусли одамни ҳам охирида хиёнатга, халқнинг молига қўл чўзишга мажбур этади. Олимлар дебдурларки: «Индамаслик — ёлғон гапиришдан, дудуқланиш — сўқинишдан, камбаўалликка чидаш — ўўрилик билан мол тўплашдан яхшидир».

Шундан кейин зоҳид билан меҳмони тиллаларимни бўлишиб олдилар. Тешиқдан қараб турган эдим, меҳмон ўз ҳиссасини олиб ёстик остига қўйди. Мен шу пулдан бироз қўлга киритсам, яна бироз кучга кирарман, дўст, ошна, қавму қариндошлар орасида ҳурмат қозонарман, деган қарорга келиб, кечаси инимдан чиқиб ёстик томон югурган эдим, меҳмон уйўқ экан, бир ёўоч билан миямга туширди. Оўриқнинг зўридан судрала-судрала инимга қайтиб келдим. Бироз ўтгач, оўриқларим босилди. Яна тама жўш уриб, иккинчи дафъа ташқари чиқдим. Меҳмон мени кутиб ўтирган экан, яна ёўоч билан яхшилаб туширди... Калтак зарбидан кўз олдимда чакмоқ чакқандай бўлди — оўриқ бутун дунё молларини мен учун бир пул қилиб юборди... Бироз ўзимга келгандан сўнг фикр қила бошладим. Бутун балолар манбаи тамагирлик ва бутун жафолар сабаби ҳарислик экани

менга маълум бўлди. Бу дунёдаги инсонларнинг азият ва машаққатларининг ҳаммаси тамагирлик билан боўликдир.

Кичкинагина бола кучли бир туянинг бошига нўхта уриб, уни истаган ерга олиб боргани каби, тама ва очкўзлик ҳам инсонларнинг бўйнига аркон солиб, уларни хоҳлаган жойга судрайди... Тажрибага асосланиб шундай деса бўлади: асл бойлик — кўзи тўқлик ва қаноатдир. Бахт-саодатнинг негизи ҳам шудир...

Дебдурларки, ахлоқли бўлиш серибодат бўлишдан, қаноат бойликдан афзалдир. Олимлар дебдурларки, энг буюк яхшилик — саховат ва қўли очикликдир, энг гўзал вақт — дўсту ошнолар билан кечирилган кундир, энг комил ақл — бўлиши мумкин бўлган иш билан бўлмайдиган ишни бир-биридан ажрата билишдир.

Охирда мен бир парча нонга қаноат қилиб, ўзимни тақдирнинг ихтиёрига топширдим ва зоҳиднинг уйдан сахрога кўчдим. Менинг бир кабутар дўстим бор эди. У туфайли қарўа билан дўстлашдим. Сенинг фазилатларинг ҳақидаги қарўанинг айтган сўзлари менда бу ерга келиш, сени зиёрат қилиб, суҳбатингдан баҳраманд бўлиш орзусини туўдирди. Чунки ўйибан таърифингни эшитган ўзингни кўргандек сен билан дўст бўлиб қолади... Қарўа сенинг ёнинга келмоқчи эканлигини эшитиб, мен ҳам сен билан дўст бўлиш ва шундай қилиб, ўариблик, ёлўизлик даҳшатидан ёқани бўшатиш мақсадида унга ҳамроҳ бўлиб келдим. Ёлўизлик жуда оўирдир. Дунёда ҳеч бир шодлик дўстлар суҳбатидан ортиқ бўлмайди ва ҳеч ўам ва машаққат биродарлардан ажралишдек оўир туюлмайди. Ҳижрон шундай оўир юкки, уни ҳамма ҳам кўтаролмайди, висол шундай ширин шарбатки, ҳеч ким уни охиригача ичишга муваффақ бўлмайди... Бу айтилганлардан равшан бўладикки, ақлли одам дунё молидан ўзига яшаш учун керак бўлганинигина олиши ва энг зарурий нарсалар билан кифояланиши лозим. Энг зарурий нарса: озиқ-овқат, кийим-кечак ва бошпанадан иборатдир. Мен бу ерга келиб сен билан дўст ва биродар бўлишимдан ўоят фахрланаман, сен ҳам мени муҳаббатингдан бебаҳра қилмайсан деб, умидворман.

Тошбақа сичқоннинг бу сўзларига жиддий эътибор бериб қулоқ солди, фасохат ва балоўатли сўзлар билан жавоб берди:

— Мен сенинг гапларингни эшитдим. Гўзал ва ибратли нутқ! Лекин бу ерга келганингдан норозидек кўринасан. Бош омон бўлсин, ҳар хил нарсаларга юрагингдан жой бераверма. Чунки гўзал сўзлар фақат амалга оширилгандагина чиройли натижалар бера олади. Муолажа йўлини топган касал одам унга амал қилмаса, табобат илмини билгани фойдасиз. Олим ўзини ишда оқлаши, ақл самараларидан истифода эта билиши, мол-дунёнинг озлигидан ранжимаслиги керак...

Боўланиб сандикқа солинган шер ўз кучини йўқотмагани каби, илм ва ҳунар эгаси ҳам бадавлат бўлмаса-да, ўз иззат-ҳурматини йўқотмайди. Аксинча, итнинг бўйнига олтин занжир боўланса-да, ҳамма жойда ҳаром ҳисоблангани каби, истеъдодсиз, саховатсиз давлатманд ҳам нафратга дучор бўлади.

Сен ўарибман деб ўйлаб, уни ўзинг учун дардга айлантирма, чунки ақлли одамларнинг ҳар қаерда куни ўтаверади. Ношукр бўлиш яхши эмас. Оўир кунларда ва камбаўалликда сабрдан бошқа кўркама фазилат бўлмайди. Сабр қилиб нафсни тия билиш керак. Кимики бунга қобил экан, сув сойликни, ўрдак кўлни топгани каби, хушбахтлик ва саодат эшиклари унга очилади. Ёш аёллар «шарти кетиб, парти қолган» қари чоллар суҳбатидан қочганлари каби, илм ва ҳунар ҳам танбал ва ишёқмасларга насиб бўлмайди. «Мол-давлатим кўлимдан кетди» дея афсусланма, чунки бу дунёнинг бойлиги осмонга учирилган пуфакка ўхшаган бир нарса. Унинг қачон ва қаерга тушишини билиб бўлмайди...

Донишмандлар айтибдурларки, бир неча нарса дунёда узоқ муддат қола олмайди: булутнинг сояси, ёмон одамнинг дўстлиги, суюқ оёқ, лафзи бўш хотинларнинг ишки, ёлўон мактов, мол-дунёнинг кўплиги, девонанинг лутф-қарами, ёшларнинг гўзаллиги.

Оқил одамларга давлатнинг кўплигидан хурсанд, озлигидан хафа бўлиш ярашмайди, у фақат хунар ва санъатини ўз моли деб ҳисоблаши керак. Чунки, булар шундай бир битмас-туганмас хазина ва давлатки, уни ҳеч ким инсондан тортиб ололмайди. Фалакнинг айланиши унга таъсир эта олмайди... Сенга насиҳат қилиб ўтиришимга хожат йўқ ва ўз фойдангни зарарингдан яхши фарқ қила биласан. Бугун сен бизнинг азиз дўстимиз ва биродаримизсан, кўлимиздан келганича сени эъозлаб, хурматингни жойига келтирамиз.

Қарўа тошбақанинг сичқонга илтифот билан муомала қилганини кўриб деди:

— Мени жуда севинтирдинг, ўзим ҳам сендан бошқа нарса кутмаган эдим. Хурсандчилик барча учун эшиги очик бўлган одамларга насиб бўлади. Яқин дўстлар, қавм-қариндошлар унинг марҳамати ва ёрдами билан яхши умр кечириб уни дуо қилгайлар, муҳтожлар унинг эшигидан ноумид ва куруқ қайтмагайлар, яхши ва содик дўстлар ҳамиша унинг бошидан аримагайлар... Сахий одам қийинчиликка тушса, лутф-карамли, олижаноб одамлар унга ёрдамга келдилар. Ботқоқликка ботган филни фақат филгина чиқара олади. Ақлли одам ҳамиша хунар ўрганиб яхши ном қолдиришга интилади. У хавф остида қолса ҳам, ҳатто боши таҳлика остида қолса ҳам кўркмай яхшилик қилади. Чунки у бу билан ўткинчи дунё ўрнига абадийликни, озга кўпни харид қилган бўлади... Бошқаларга ёрдам қилмаган бой одам давлатманд ҳисобланмайди. Умр бўйи ёмон ишлар билан машўул бўлиб халқни ранжитадиган одамнинг номи инсонийлик дафтарига ёзилмайди.

Қарўа бу сўзларни гапириб турган вақтида узокдан чопиб келаётган бир оху кўринди. Уни овчи қувиб келяпти, деб гумон қилиб, сичқон ўзини инига олди, тошбақа ўзини сувга урди, қарўа эса дарахтга чиқиб олди.

Оху сув лабига келиб бироз сувдан ичди, сўнгра қулоқларини чимириб тураверди. Охуни бундай ахволда кўрган қарўа овчи келаётгани йўқми, деб ўнг ва сўлга қаради, лекин ҳеч кимни кўрмади. У пастга тушиб тошбақани чақирди, сичқон ҳам инидан чиқди. Ҳаммалари охунинг ёнига келдилар. Охунинг кўрққанлигини кўрган тошбақа раҳми келиб сўради:

— Нима бўлди, қаердан келяпсан?

Оху деди:

— Мен ҳамиша саҳрода яшайман. Овчилар доим мени ҳар тарафга қувадилар. Бугун бир қари чолни учратдим, уни овчи, деб ўйлаб бу ерга қочиб келдим.

Тошбақа деди:

— Кўркма, бу ерларга овчилар оёқ босмайди. Кел, дўст бўлайлик. Улуўлар: «Дўстлар қанча кўп бўлса, бало шунча кам ёпишади», деганлар. Бу ер жуда яхши чаманзор, роҳат қилиб яшайсан.

Оху улар билан дўст бўлиб, чаманзорда қолишга рози бўлди. Атрофи қамиш билан ўралган жойга йиўилишиб суҳбат қуришар, бир-бирларига ҳикоялар айтишар, саргузаштларини сўзлаб беришар ва шод-хуррам кун кечиришар эди.

Бир куни қарўа, сичқон ва тошбақа одатдагидек шу ерга яна тўпландилар. Бир соатча охуни кутдилар. У келмади. Хавотир олиб, қарўага дедилар:

— Ҳавога учиб, атрофни қара, зора охудан бизга бирор хабар келтирсанг.

Қарўа учиб бориб кўп жойларни қаради, ниҳоят, охунинг тўрга тушиб ётганини кўрди. Дарҳол қайтиб келиб, воқеани дўстларига айтиб берди. Қарўа ва тошбақа сичқонга деди:

— Биродар, бу масалада сендан бошқага умид боўлаб бўлмайди. Тез бўл, фурсат кўлдан кетмасин.

Сичқон тезлик билан оху ёнига келди ва деди:

— Азизим, нима бўлди, нега шунча эҳтиётлигинг ва хушёрлигинг билан бу балога йўлиқдинг?

Оху деди:

— Такдир қаршисида эҳтиёткорлик ҳам ожиз қолади. Бало қачон келиб ёқага ёпишишини била оладими киши? Бир вақт қайрилиб қарасанг, ўзингни бало занжирида кўрасан.

Шу пайт тошбақа келиб қолди. Оху унга деди:

— Дўстим, нега келдинг? Агар сичқон тузокнинг тўрларини кесиб, мени қутқарса-ю, бирдан овчи келиб қолса, сен нима қиласан? Мен қочиб жонимни қутқараман, сичқон тешикка киради, қарўа осмонга учади, сен нима қиласан? Нега келдинг?

Тошбақа деди:

— Биродар, қандай қилиб келмайин? Дўстлардан узоқда, фироқ ва ҳижронда кечган ҳаётнинг нима лаззати бор? Қандай ақлли одам айрилиқни афзал кўради. Бахтсизлик юз берганда одамга тасалли берадиган, оўир кунларингда дардингни енгил қиладиган дўстлар билан бирга бўлиш лозим. Ҳижрон ўтида ёнган, дўстлардан узоққа тушган одамнинг дили ҳамиша ўам ва алам билан тўла, сиҳатлик унинг вужудидан йироқ бўлади, сабр ва қаноат уни тарк этади, ақл ва камолот ўз кучини йўқотиб, фойдасиз бўлиб қолади.

Тошбақа сўзини тугатмай, узоқдан овчининг келаётганига кўзи тушди. Сичқон ипларни кесиб бўлган эди, оху туриб қочди, сичқон ўзини тешикка олди ва қарўа учиб кўкка кўтарилди. Овчи келиб тўрнинг қирқилганини кўрди, хайрон бўлиб у ёқ-бу ёққа қаради, тошбақага кўзи тушди ва уни тўрвага ўраб шаҳарга жўнади.

Дўстлар овчи кетиши биланоқ йиўилиб, тошбақани қидира бошладилар. Уни овчи олиб кетганини англаб, фарёд кўтардилар...

Сичқон деди:

— Буни қарангки, бир балодан қутулиб, иккинчисига тутилдик. Аммо ҳикматли одамлар тўўри айтганлар: инсон умидсизликка, саросимага тушмаслиги керак, акс холда, бало селдек ёўилаверади, фалокат тўлқинлари кучаяверади. Киши бир қоқилмагунча ўзини бардам сезади, нотекис ерда бир қоқилдими, бўлди, кафтдек текис жойда ҳам қоқилаверади. Дўстлардан ажралишдан ҳам оўир мусибат борми дунёда? Фироқ алангаси етти дарёни қуритади.

Қарўа ва оху деди:

— Қанчалик куйиб-пишмайлик ва зор-зор йиўламайлик, гўзал иборалар ва таъсирли сўзлар айтмайлик, булардан тошбақага ҳеч фойда йўқ. Бир тадбир топиб, тошбақани қутқармоқ керак. Улуўлар дебдурларки, шижоатли ва кучли ботирлар — урушда, хотин ва фарзандлар — камбаўалликда, дўст ва биродарлар — бошга кулфат тушганда таниладилар.

Сичқон охуга деди:

— Бир чора топдим: сен овчининг йўлидан чиқиб ўзингни ярадор кўрсатасан. Қарўа гўё сени тирнаб ўлдирмоқчи бўлгандай, бошинга қўниб олади. Овчи сени кўриши билан тутиб олиш ниятига тушади ва тошбақани ерга қўяди. У сенга яқинлашган сари сен чўлоқланиб, йиқилиб-туриб ундан узоқлашаверасан. Лекин шошилиб жуда тез қочма, акс холда, овчи сендан умидини узиб, орқасига қайтиши мумкин. Агар сен бир соатча унинг бошини айлантурсанг, мен бу муддатда тошбақани овчи тўрвасидан озод қиламан.

Дўстлар шундай қилдилар. Овчи охуни тутмоқ учун роса овора бўлди, лекин ҳеч иш чикмагач, пушаймон бўлиб орқасига қайтди. Тошбақани тополмай, тўрвасининг йиртилганини кўриб таажжубланди. Бутун бўлган воқеани (аввало оху тушган тўр ипларнинг қирқилиши, кейин унинг ўзини яраланган қилиб кўрғазини, унинг устига қарўанинг қўниши ва шу топда тўрванинг тешилиши, тошбақанинг йўқолишини) бирма-бир эслаб, кўрқиб кетди. Бу жой парилар ва жодугарлар маскани экан, деб ўйлаб тезда бу ерни тарк этиб жўнаб қолди.

Овчи кетгач, ёронлар йиўилишиб, севина-севина, эсон-омон ўзларининг манзилларига бордилар ва у ерда роҳат ва фароўатда умр кечира бошладилар. Шундан кейин ҳеч қандай

бало уларга йўлиқмади ва ҳеч қандай ёмон ниятли одам уларнинг бахтли ҳаётини бузмади.

Садоқатли дўстлар ва самимий биродарларнинг бир-бирларига кўмаги ҳақидаги ҳикоят мана шундан иборатдир.

БОЙҚУШ ВА ҚАРҶА БОБИ

Рожа браҳманга деди:

— Садоқатли дўстлар ҳақидаги ибратли ҳикояни эшитдим. Энди, агар мумкин бўлса, душман ўзини зоҳиран юмшоқ феъли, тавозекор, марҳаматли ва лутф-карамли қилиб кўрсатишига қарамасдан, унинг найрангига учмаслик ва алданмаслик ҳақида бир ҳикоя айтиб берсанг.

Брахман деди:

— Ақлли одам маккор душманнинг сўзига ишонмайди, онт ичиб берган ваъдаларига учмайди, душмандан қанчалик кўп марҳамат ва лутф-карам кўрса, шунчалик кўп эҳтиёткор бўлади. Агар у хушёр бўлмаса ва фурсатни қўлдан бериб қўйса, кейинги пушаймоннинг фойдаси бўлмайди ва бойқушлар бошига тушган фалокат унинг ҳам бошига тушади.

Рожа сўради:

— У қандай бўлган эди?

Ҳикоят

Дебдурларки, бир тоўда жуда баланд ва сербутоқ дарахт бор эди. Бу дарахтда мингдан ортиқ қарўалар ўзларига уя қурган эдилар. Қарўаларнинг бир подшоси бўлиб, унинг оти Фируз эди. Барча қарўалар унга тобе бўлиб, унинг амридан чиқмас ва шод-хуррам, фаровон кун кечирар эдилар.

Ўша тоўнинг қаршисида бошқа бир тоў бор эди. Унда жуда кўп бойқушлар яшарди. Қарўалар билан бойқушлар қадимдан бир-бирларига душман эдилар. Бойқушларнинг ҳам подшоси бор бўлиб, оти Шабоханг эди. Бир куни кечаси у ўз қўшинлари билан қарўаларга ҳужум қилди. Бойқушлар жуда кўп қарўаларни қириб, кўпларини ярадор қилишди, ўолиб бўлиб, масрурлик билан уяларига қайтишди. Эртасига қарўаларнинг подшоҳи Фируз ўз лашкарларини йиғиб, уларга деди:

— Бойқушларнинг бизга қарши қилган кечаги ҳужумини кўрдингиз. Орангизда ўлганлар ҳам, қуйруўи, қаноти юлинган, яраланганлар ҳам оз эмас. Лекин улар бу ўалабадан журъатланиб бизни тамомила тор-мор этмоққа, уруўимизни қуритмоққа уринадилар, деб кўрқаман. Аминманки, улар тезда яна ҳужум бошлаб бошимизга кўп бало соладилар. Бу борада фикрлашиб бир тадбир кўрайлик ва бирга маслаҳатлашиб мудофаа йўлини топайлик.

Улар орасида заковатли, ақли расо бешта қарўа бор эди. Қарўалар ҳар ишни уларнинг маслаҳати билан бошлар, бирор ходиса рўй берса, уларга мурожаат этардилар. Подшо ҳам бу беш қарўанинг фикрларини инобатга олар ва давлат ишларида уларнинг маслаҳатларидан фойдаланар эди. Шоҳ уларнинг биридан сўради:

— Сен бу ҳақда қандай фикрдасан?

У жавоб берди:

— Менинг фикрим биздан аввал яшаган олимларнинг фикрлари кабидир. Улар айтибдурларки, кимки душманга қаршилиқ кўрсата олмаса, мол-давлати ва юрт-уяларини ташлаб кетмоўи керак. Зероки, уруш жуда хатарли ишдир, айниқса, маўлубиятдан сўнг у жуда ҳам таҳликалидир... Маўрурланиб ўз кучига ортиқча баҳо бериш ақлли одамларга ярашмас. Ханжарнинг икки юзи бордир. Бу қари ва шафқатсиз фалакнинг кўзи кўр, у одамларни яхши танимайди. Унинг гардишига ишониб бўлмайди...

Подшо иккинчи вазирига юз ўгириб, деди:

— Сенинг фикринг қандай?

У жавоб берди:

— Мен у айтганидек ватанни ташлаб қочишни маслаҳат кўрмайман. Биринчи зарбадан сўнг шундай расвогарчиликка йўл қўйиб, она юртни тарк этмоқ бизга ярашмайди. Менимча, энг тўўри йўл бутун кучларимизни сафарбар қилиб, жиддий ҳозирлик кўрганимиздан кейин уруш бошлашдан иборатдир...

Маслаҳатим шуки, бир неча кузатувчиларни ҳар тарафга юбориб, қайси томондан хавф эҳтимоли бўлса, шу ёққа лашкар тортсак. Ё ўлиб келамиз, ё шараф билан фидойи бўламиз.

Подшо учинчисидан сўради:

— Сенинг фикринг қандай?

Учинчиси жавоб берди:

— Мен икковининг ҳам фикрига қўшилмайман. Яхсиси, хуфиялар, даракчилар юбориб, душман вазиятини ўрганайлик, божу хирож олсалар-да, биз билан сулҳ тузишга розимилар, йўқми, шуни аниқлайлик. Агар таклифимизни қабул қилсалар, у вақт сулҳ тузиб, божу хирож тўлайлик-да, улардан халос бўлайлик. Шохлар учун энг тўўри тадбирлардан бири шудир: душманнинг устунлиги, қудрати кенглиги равшан бўлганда, улар мол-пул ҳисобига бўлса-да, фалокатнинг олдини олишлари, аҳолини қирилишдан халос этишлари керак...

Подшо тўртинчисидан сўради:

— Сен нима дейсан?

У жавоб берди:

— Мен ватанни тарк этмасликни, ўурбат азобини чекмасликни, ҳамиша биздан паст бўлган душманга бўйин эгишдан юқори қўяман... Бунинг устига, агар биз маълум миқдорда бож-хирож тўлашни бўйнимизга олсак, улар бу билан кифояланмайдилар, яна кўпроқ талаб этадилар, кейин барибир бизларни қириб ташлашга ҳаракат қиладилар. Шунинг учун ҳам айтибдурлар: «Ўз мақсадинга эришмоқ учун маълум даражада душманга яқинлаш-у, аммо уни ўзингга хавф туўдирадиган даражада яқинлаштирма».

Қуёшга қаратиб тик қўйилган таёқни бунга мисол тариқасида келтириш мумкин: уни жудаям эгсанг, сояси камаяди, озгина эгсанг, сояси катталашади. Ҳеч қачон улар биздан оладиган бож-хирож билан қаноатланмайдилар. Шунинг учун, менинг фикримча, уруш қилмоқ лозим... Гарчи олимлар урушдан қочишни маслаҳат кўрсалар ҳам, лекин бундай қочиш ўлимдан оўир бўлса, уни ҳеч вақт маъқулламайдилар...

Подшо бешинчи қарўадан, Коршинос исмли вазиридан сўради:

— Сен нима дейсан? Урушайликми, сулҳ тузайликми ёки ватанни тарк этайликми, қайси бири яхши?

Коршинос жавоб берди:

— Бойқушлар билан урушиб бўлмайди, чунки улар куч-қувватда биздан устундирлар. Ақлли кимса душманни заиф ҳисоблаб, ўзини алдамайди, алданган ҳалок бўлади. Биз бу ходиса юз беришдан олдин ҳам бойқушлардан кўрқар эдик. Эҳтиёткор одам ҳеч қачон душман қаршисида хотиржамликка берилмайди. Душман яқинда бўлса, тўсатдан ҳужум қилиши, узоқда бўлса, қайтиб келиб чанг солиши мумкин. Енгилса, йўлда пистирма қўйиши, ёлўиз бўлса, ҳийла ишлатиши мумкин. Урушнинг олдини оладиган одамлар энг ақлидирлар. Подшо бойқушлар билан урушиш қароридан воз кечиши керак. Фил билан урушганлар унинг оёқ остида топталанадилар.

Шох деди:

— Урушишни истамасанг, хўш, нима маслаҳат берасан?

Коршинос деди:

— Баъзан маслаҳат ва тадбир билан қилинган ишни катта қўшин ёрдами билан ҳам бажариб бўлмайди. Дарёнинг суви ирмоқчалардан йиўилгани каби, шоҳнинг ақл ва закоси ҳам вазирлар маслаҳатидан нур олади. Ақлли шоҳ душманнинг қанчалик куч-қувватга эга бўлганини, ишлатадиган ҳийла ва тадбирини билади. У ҳамиша душман тарафнинг ишларини кузатиб, бирин-кетин рўй берадиган ҳодисаларни тасаввур эта билади, синовдан ўтган ёрдамчилари билан маслаҳатлашиб туради.

Сўзга тушунадиган, ишбилармон одамлар билан маслаҳатлашмасликнинг охири ёмон бўлади. Ақл ва зако нуридан маҳрум бўлмаган, тажрибали, дунёда ҳар нарсани кўрган ва билган маслаҳатчиларнинг сўзларини ўзига шиор қилиб олган шоҳнинг бахт юлдузи дунё тургунча порлоқ бўлади...

Шоҳ мени маслаҳат бериш шарафига муяссар қилди. Мен ўз фикрларимнинг баъзиларини очиқ, жамоат олдида сўзлашим, баъзиларини эса шоҳнинг ўзига яширин айтишим мумкин. Жамоат олдида шуни очиқ айтишим мумкинки, мен урушга қаршиман, айна замонда бўйин эгиб тобе бўлиш, муте бўлиб бож тўлаш каби расвогарчиликни ҳам тўўри деб билмайман.

Ақл эгалари яхши ва мазмунли умр кечирсалар, узоқ яшашни орзу қиладилар. Улар расвогарчилик ва бахтсизликдан ўлимни устун кўрадилар. Мен маўлубиятнинг ва ўлимнинг элчиси, ақл заифлигининг, руҳий тушқунликнинг жарчиси бўлган ожизликни оқламайман, ожизлик кўрсатмоқни маслаҳат бермайман.

Кимки ожизлик кўрсатса, фойда эшиклари унинг учун бекилади. Унинг ўйлаган тадбирлари, қилмоқчи бўлган ишлари қаршисида катта тўсиқ пайдо бўлади... Энди қолган сўзларимни хилватда айтсам яхшироқ бўлур эди, чунки ўалабанинг калити эҳтиёткорликдир. Эҳтиёткорликнинг биринчи шarti эса кенгаш ва маслаҳатдир. Мана энди шоҳ ўз хизматида бўлган одамлар билан маслаҳатлашиб, уларнинг фикрини сўраб, ўзининг узоқни кўрадиган, эҳтиётли, иродали, жасур, ақлли эканлигини кўрсатди...

Шоҳларнинг шундай ишончли ва эътиборли одамлари бўлиши керакки, уларга ўз сирларининг хазиналарини очиб қўйиб, яширин мақсадларини уларга айта билсин... Шоҳ ақл ва закода, илм ва тажрибада ўз маслаҳатчисидан устун бўлса-да, лекин мой қуйганда чироқ лопиллаб ёнгани, ўтин қалаганда ўчоқ олови баланд бўлгани каби шоҳнинг ақли ҳам мушовирининг маслаҳатидан мукамаллашади, тажрибаси ортади.

Кимники кучли, иродали, ақлли маслаҳатчилари бўлса, унга бахт ёрдир, биринчисининг ёрдами билан ўалаба қозониб, иккинчисининг ёрдами билан хавф-хатарнинг олдини олади. Маслаҳатчиларнинг ўз бошлиқлари билан тиллари ҳам, диллари ҳам бир бўлиши керак. Агар шоҳдан хато содир бўлса, маслаҳатчи майинлик билан шоҳга хатосини тушунтироўи, шоҳни тўўри йўлга солмоўи ва шундай қилиб икки томон учун ҳам мақбул бўлган қарорга келмоўи лозим. Шоҳга шундай сидқидил хизмат қилмайдиган, ҳақиқатни аён қилишга тиришмайдиган вазир ва маслаҳатчилар душман деб саналишлари керак... Агар шоҳ ҳақни ноҳақдан, дўстни душмандан ажрата билса, ёмонга жазо, яхшига инъом беришда одиллигини кўрсатса, юртни ўайратли, тадбиркор ва узоқни кўрадиган одамларга топширган бўлса, бундай тақдирда унинг шаън-шавкатига путур етмайди, фитнес-фужурларга ўрин қолмайди...

Ўз сирини сақлайдиган, лаёқатли вазирлар топа оладиган, раияти ҳайкадиган, сир бой бермайдиган, яхши ишлайдиганларни тақдирлайдиган, садоқат билан хизмат қиладиганларнинг қадрига етадиган, гуноҳкорларнинг адабини бериб турадиган, маслаҳат билан иш кўрадиган, тадбирли шоҳнинг ҳокимияти узоқ умрли бўлади. Қазонинг қўли бундай шоҳнинг ишини барбод қила олмайди, аксинча, унга хизмат этади. Аслини суриштирилса, бахт-саодат меҳнат ва ўайрат билан қўлга киритилади...

Агар шоҳ сир сақлай олмаса, ўзига ҳамда подшоҳлигига путур этади. Кашмир подшоҳи ўз вазирига сир айтгани касофатидан оз фурсатда подшоҳликдан тушиб, хор-зор бўлгани каби.

Фируз сўради:

— У қандай бўлган эди?

Бешинчи қарўа жавоб берди:

— Кашмир вилоятида бир подшо бўлиб, унинг ниҳоят даражада гўзал, сочлари узун ва коп-қора, шўх бир маҳбубаси бор эди. У нозу карашма ва ширин сўз билан ҳамманинг тоқатини тоқ қилар эди. Айниқса, подшо мулозимларидан бир йигит унга қаттиқ меҳр қўйиб, ишқ ўтида ёнар эди. Улар кўз ва қош имоси билан гаплашар эдилар. Бир кун подшо айшу ишрат қилиб ўтирганда, у йигит хизмат учун ўрнидан турди ва ўз маъшуқасининг юзига қараб кулиб қўйди. Маъшуқаси ҳам табассум қилиб, қош учириб, унинг кўнглини овлади. Буни кўриб қолган подшоҳнинг ўзаби кўзиб, маҳбубасининг баҳридан ўтмоқчи бўлди. Кейин ўйлаб, икки кишини ўлдиришга ошиқиш ақлдан эмас, сабр қилмоқ керак деб ўзини кўрмаганга солди. Эртаси кун подшо ҳар кундагидек ўз ишлари билан шуўулланди. Кейин давлат устунларидан бўлган бир вазирни хилватга чақириб, унга кечаси бўлиб ўтган воқеани айтиб берди. Вазир уларни ўлдиришни маслаҳат берди. Подшо билан вазирнинг фикри бир жойдан чиқди: уларга заҳар бериб ўлдирмоқчи бўлдилар. Лекин бу сир подшо ва вазир орасида пинҳон қолиши керак эди. Вазир уйига келиб қизини ўамгин холда кўрди ва бунинг сабабини сўради.

Вазирнинг қизи деди:

— Бугун подшо саройига бориб эдим, подшоҳнинг хотини менга илтифот қилмади. Мен ўз тенгларим ва дугоналарим ўртасида хижолат тортдим.

Вазир қизига тасалли бериб деди:

— Ўам ема, бир-икки кун ичида унинг умр чироўи ўчади ва ҳаётининг гули сўлади.

Қиз буни эшитиб нима гаплигини сўради. Вазир ҳамма гапни айтиб берди ва сир тутиб буни ҳеч кимга айтмасликни уқтирди. Қиз эшитганларидан хурсанд бўлиб отаси хузуридан чиқди. Бу аснода ҳарам ходимларидан бири узр сўраб, қиз ёнига келди. Қиз деди:

— Майли, хоним мени бесабаб хафа қилгани учун жазосини кўради.

Ходим хурсанд бўлиб сўради:

— Бу сўзни қаердан эшитдинг?

Қиз жавоб берди:

— Бировга айтмасанг, сўзлаб бераман.

Ходим онт ичгач, қиз ҳамма гапни айтиб берди.

Ходим дарров уйига бориб, эшитганларидан хотинини огоҳ қилди. Хотин эса гуноҳкор йигитни хилватга чақириб, ҳамма гапни айтиб берди. У йигит бир неча шерикларини тўплаб подшоҳни ўлдирди.

Агар подшо вазирга сирини айтмаганда эди, шу ҳолга тушмаган бўлар эди. Бу қиссадан хисса шуки, подшо вазирлар билан кенгаш қилиши ва уларнинг берган маслаҳатларидан фойдаланиши мумкин, аммо ўз сиридан уларни воқиф қилмаслиги керак. Чунки ўзга одам ҳеч қачон бировнинг сирини сақлай олмайди.

Аммо шохларнинг сирлари ҳар хил бўлади. Уларнинг баъзиларини бирор одамга айтиш мумкин эмас, баъзиларини айрим кишиларга сўзлаш мумкин. Мен айтмоқчи бўлган сирга келганимизда, ундан фақат тўрт қулоқ ва икки юрак воқиф бўлмоўи мумкин.

Шох бешинчи қарўа, яъни Коршинос билан хилватга кириб сўради:

— Биз билан бойқушлар орасида бўлган адоват ва душманликка нима сабаб бўлган эди?

Коршинос деди:

— Бир қарўанинг айтган бир қалима сўзи сабаб бўлган эди.

Шох сўради:

— Қандай сўз?

Коршинос ҳикояти

Бир гала қушлар бойқушни ўзларига шоҳ кўтармоқчи бўлдилар. Улар бир ерга йиўилишиб, бу борада кенгаша бошладилар. Шу вақт узоқдан бир қарўа кўринди. Қушларнинг бири деди:

— Бироз сабр қилайлик, қарўа етиб келсин, у билан ҳам маслаҳатлашиб кўрайлик-чи, нима дер экан, ахир у ҳам паррандалар жинсидан-ку. Агар бутун табақа намояндалари яқдил бўлмасалар, қарор бир овоздан қабул этилган ҳисобланмайди.

Қарўа келиши билан унга аҳволни баён этдилар.

Қарўа деди:

— Агар бутун қушлар ҳалок бўлиб, товус, турна, ўоз каби номдор паррандалар йўқ бўлиб кетсалар ҳам бойқушга тобе бўлиб, унинг сўзлари ва буйруғи билан яшашдан кўра шоҳсиз қолиб, ўз ақл-идрокимиз билан яшаш яхшироқдир. Чунки бойқуш зоҳиран қушларнинг энг хунуги, ботинан энг ёмони ва ифлосидир. Унинг ақли кам, ўзи ниҳоят даражада аҳмоқ, сержаҳл ва раҳмсиздир. Бунинг устига, у кундуз куни ҳеч нарса кўрмайди. Ҳаммасидан даҳшатлиси шуки, у хосиятсиз, шарм-ҳаёсиздир. Бинобарин, фикрингиздан қайтинг, уни ўзингизга шоҳ қила кўрманг, усиз ҳам кунингиз ўтади. Ўзини ойнанинг элчиси эълон қилиб, ўз ақли билан буюк ишлар қилган қуён каби бўлинг.

Қушлар сўрадилар:

— У қандай ишлар қилган?

Ҳикоят

Филлар яшайдиган ўлкаларнинг бирида қурўоқчилик рўй берди. Булоқлар қуриди. Сувлар тугади. Филлар сувсизлик ва ташналикка чидай олмай ўз шоҳлари хузурига келиб, шикоят қилдилар, зор-зор йиўладилар.

Шоҳ сув ахтаришга одамлар юборди. Кўп ахтариб, ниҳоят «Ой» номли суви бор бир булоқ топдилар. Филларнинг шоҳи бутун фуқаросини тўплаб, ўша булоққа олиб борди. Булоқ қуёнлар ўлкасида бўлганидан филлар инларида ётган қуёнларни топтаб, ҳаммаёқни вайрон қилдилар. Эртаси кун қуёнлар йиўилиб, ўз шоҳларининг ёнларига келдилар ва дедилар:

— Филларнинг бошимизга келтирган фалокатлари сенга маълумдир. Агар тезликда бу тadbир кўрилмаса, улар бизни тамомила йўқ қилиб юборадилар.

Қуёнларнинг шоҳи деди:

— Кимнинг нима таклифи бўлса, ёнимга келиб айтсин, кенгаш қилиб шу балони даф этамиз.

Қуёнларнинг ичида ўзининг донолиги билан шуҳрат топган Бехруз отли бир қуён бор эди. У олдинга чиқиб шундай деди:

— Шоҳ бу ишни менга ҳавола қилиб, филларнинг ёнига юборсинлар. Менга ишончли бир маслаҳатчи берсалар, у менинг нималар деб, нималар қилганимни шоҳиди бўлади ва келиб шоҳга айтиб беради.

Шоҳ деди:

— Биз сенинг айтган сўзларингга ишонамиз. Қиладиган ишларинг муваффақиятли бўлишига шубҳа қилмаймиз. Майли, бор. Вазият ва шароитга қараб ҳаракат қил. Лекин унутмаки, элчи шоҳнинг тили, зеҳни ва қалбидир. Элчининг ақл-заковатига қараб, уни юборган шоҳнинг ақли ва ишлари қай аҳволдалиги тўўрисида ҳукм чиқарадилар. Агар элчи назокатсизлик қилса, уни юборган шоҳни таъна қиладилар. Элчи ўз шоҳининг номус ва иззатига, шаън ва шавкатига ҳалал етказмаслиги, шу билан бирга душманнинг нима фикрда эканлигини билиб келиши лозим.

Бу сўзларни диққат билан эшитган Бехруз ойдин кечада филлар томонга равона бўлди. У ўзича ўйлар эди: “Агар филлар ўзлари ёмонлик қилишни истамасалар-да уларга

яқинлашмоқ мен учун хатарлидир, оёқлари остида қолиб кетишим мумкин. Илон уни ўз қўлида ўйнатаётган одамни чақишни истамаса ҳам, оўзининг суви унга тегса бас, одам ўша соатда ҳалок бўлади. Яхшиси шуки, бир тепанинг устига чиқиб, филлар билан ўша ердан туриб гаплашай”. У шундай қилди. Узокдан филларнинг шохини чақириб деди:

— Мен ой тарафидан юборилган элчиман. Элчининг айтганлари кўнгилсиз бўлса-да, унга диққат билан қулоқ солмоқ ва бунинг учун элчини қораламаслик керакдир.

Филларнинг шохи сўради:

— Ой нима хабар юборди?

Беҳруз деди:

— Ой дедики, ҳар ким ўз қувватига ишониб заифларни ранжитса ва ўз куч-қудратидан маўрурланиб ўзидан кучсизларни таҳқир этса, унинг бу куч-қуввати ўзининг ҳалокатига сабаб бўлади. Сен ўзингни бошқа ҳайвонлардан устун ҳисоблаб ҳақдиндан ошибсан. Иш шу даражага етибдики, менинг номим билан аталган булоққа қўшинларингни олиб бориб сувини булўатибсан. Сени огоҳлантириб қўяй, агар бундан кейин яна шу ишингни такрорласанг кўзларингни ўйиб оламан ва ўзингни ҳалок этаман. Агар бу сўзлардан шубҳа қилсанг, ҳозир булоқ бошига кел, ўша ерда сен билан учрашамиз.

Филларнинг подшохи бу сўзларни эшитиб таажжубланди ва булоқ тарафга йўл олди. Сувга қараб ойнанинг аксини кўрди.

Беҳруз деди:

— Нега қараб турибсан, тез бўл, хартуминг билан сув олиб юзингни юв, бош эгиб таъзим қил.

Фил хартумини сувга солиши билан сув чайқалиб ой қалқий бошлади. Фил кўрқиб Беҳруздан сўради:

— Хартумимни сувга тиксам ойнанинг аччиўи келяпти шекилли.

Беҳруз деди:

— Албатта аччиўи келади-да, тез бўл, вақт ўтмасин, сажда қилиб узр сўра!

Фил дарҳол бош эгиб узр сўради ва бу ерга бундан кейин ўзим ҳам, бошқа филлар ҳам оёқ босмайдилар, деб онт ичди.

Қарўа деди:

— Бу масални айтишдан мақсад сизни огоҳ қилиб қўймоқдир — бойкуш маккор ва алдамчидир. Шунинг учун бойкушни ўзингизга шох кўтариб ўтирмангиз ва ўз ишларингизни унга топширманг. Золим подшоҳларга, хийлакор ва ёлўончи ҳукмдорларга ишонганларнинг бошига тақводор мушукка мурожаат этган каклик билан тиху¹ бошига тушган савдо тушади.

Қушлар сўрадилар:

— Уларга нима бўлибди?

Ҳикоят

Бир каклик менинг қўшним эди, бир-биримизнинг меҳру муҳаббатимиз зўр эди. Бир куни у тўсатдан йўқолиб қолди. Ҳалок бўлган бўлса керак, деб ўйладим. Бир неча вақт ўтгандан кейин бир тиху келиб, унинг уясида яшай бошлади. Мен унга ҳеч нарса демадим.

Орадан бир неча кун ўтгач, каклик қайтиб келди. Уйда тихуни кўриб деди:

— Уйимни бўшат!

Тиху деди:

— Ҳозир бу уй меники. Агар сеники бўлса, исбот қил.

Каклик деди:

— Сен нима деясан, менинг қозидан ҳужжатим бор.

Тиху жавоб берди:

— Бир одил ҳокимни топиб унга мурожаат қилишимиз керак. У ҳар биримизнинг сўзларимизни тинглаб одилона қарор чиқариб берсин.

Каклик деди:

— Яқинимизда бир мўмин мушук бор, у кечаю кундуз рўза тутиб, тоат ва ибодат билан машғул бўлади... Ундан кўра одилроқ бўлган қози топа олмаймиз. Сўзимизни эшитиб, инсоф билан ҳукм чиқариб беради.

Икковлари мушук ҳузурига келдилар. Мен ишнинг нима билан тамом бўлишини, мушукни кўриш ва унинг қандай ҳукм чиқаришини билиш мақсадида уларнинг орқасидан эргашиб бордим. Мушукнинг кўзи уларга тушиши билан меҳробга юз ўгириб намоз ўқий бошлади.

Намозни тугатгач, каклик назокат билан ундан илтимос қилди:

— Ўртамизда низо чиқди, ҳал қилиб берсангиз.

Улар ўз даъволарини айтиб бўлгач, мушук деди:

— Менга қариллик таъсир қилиб, танимда қувват қолмаган, кўзларим нурсизланиб, қулоқларим оўирлашган... Яқинроқ келинг ва баландроқ сўзланг, мен гапингизни яхши эшитиб олиб, одилона ҳукм чиқарай. Лекин бундан олдин сизларга бир маслаҳат берай, агар диққат билан қулоқ солиб, сўзимга амал қилсангиз, ҳар иккингиз дунёда бахтли бўласиз. Маслаҳатим шуки, ҳар иккингиз ҳам чин гапни айтинг, чунки ҳукм ҳақиқатни айтганнинг зарарига чиқарилса ҳам у одам ўолиб ҳисобланади, агар ёлғон айтганнинг фойдасига чиқарилса ҳам, у одам енгилган ҳисобланади. Бу дунёда инсон учун тўўри сўздан, дуруст ишдан ҳам катта давлат бўлмайди. Ақлли одам бу дунёнинг молига ҳирс кўймайди, бойликни ёз булутидек ўткинчи ва қиш куни каби қисқа деб билади, катта-кичик — косиб, савдогар, камбаўал, бойга бир кўз билан қарайди. Ўзига раво кўрмаган нарсаларни ўзгаларга ҳам раво кўрмайди.

Мушук шу қадар тилёўламалик билан сўзлар эдики, каклик билан тиху унинг гапига маҳлиё бўлиб, яқинроўига бориб ўтирдилар.

Мушук бир сапчиб, уларнинг иккаласини тутиб еди. Унинг парҳез сақлаб, рўза тутмоўининг, тоат-ибодат қилмоўининг макр-ҳийла эканлиги аён бўлди. Бойқуш ҳам шундай ваъдага вафосиз маккордир. Бинобарин, хомлик қилиб уни подшо кўтарманг. Шохлик тожини унинг ифлос бошига кийгизманг.

Қушлар бу сўзларни эшитгандан сўнг бойқушни подшо кўтариш ниятидан воз кечдилар.

Бойқуш пушаймон бўлиб маъюс ҳолда қарўага деди:

— Сен мени расво қилдинг, сен орамизга шундай бир хусумат солдингки, у дунё тургунча тураверади. Мен сенга бирон ёмонлик қилдиммики, унинг аламини оласан. Ҳар ҳолда шуни билишинг керакки, дарахтни кессалар, унинг илдизидан бир шохча кўқариб, унинг ўрнини босади, қилич ва ўқ яраси битиб кетади, лекин тил яраси ҳеч вақт тузалмайди. Қалбга санчилган сўз ўқини чиқариб бўлмайди. У умрбод ўша ерда қолади. Ҳар дарднинг бир дармони бор. Сувнинг дармони ўт, захарнинг дармони таряк, ўамнинг дармони сабр, ишкнинг дармони висолдир; адоватни босадиган дори йўқ. Агар бутун дарёларнинг сувини сепсалар ҳам кин ва ўзаб отагини сўндира олмайди. Сен қарўалар билан бойқушлар орасида шундай бир хусумат дарахтини ўтқаздингки, унинг илдизлари жуда чуқур, шохлари жуда каттадир, у ҳеч қачон қуримайди.

Бу сўзларни бойқуш ўзаб билан айтиб, маъюс ҳолда чиқиб кетди.

Қарўа қилган ишидан пушаймон бўлиб, ўз-ўзига деди: «Нодонлик қилдим, ўзим ва ўз ҳамжинсларимга душман орттирдим. Бу сўзларни айтишга бошқа қушларга қараганда ҳаққим кўп эмас эди, улар ҳам бойқушларнинг айбларини билар ва уларнинг нималарга қодир эканликларини мендан яхши тушунар эдилар. Лекин бунинг оқибатини билиб, юракларидаги сўзларини айтишдан ўзларини тийганлар. Энг даҳшатлиси шуки, мен сўзни юзига айтдим, юзга айтилган сўзнинг тиўи ўткир бўлади. Куч ва қувватига ишонган ақлли

одамлар ҳам бошқаларда адоват уйўотишни маслаҳат кўрмайдилар, ўз шаън-шавкатларига махлиё бўлмайдилар. Таряк ва бошқа дори-дармонлари бўлган одам уларга ишониб заҳар ичмайди. Энг яхши фазилат — хайрли иш қила билмоқдир. Яхши сўз хайрли ишнинг ўрнини боса олмайди, чунки чиройли сўз бўлмаган тақдирда ҳам яхши иш ўз самарасини кўрсатади ва барча томонидан тақдирланади. Аммо чиройли сўз қилинадиган ишни халқ кўзида қанчалик латофатли қилиб кўрсатмасин, барибир бу иш амалга ошмай қолганда у сўз пушаймонлик келтиради. Мен сўзга эътибор бериб, ишнинг охири нима билан тамом бўлишини билмаган, бунга аҳамият бермаган ана шундай аҳмоқларданман. Агар ақлим бўлса эди, бундай аҳмоқлик қилмаган бўлардим, аввал бирор киши билан маслаҳатлашардим. Муайян бир қарорга келгандан сўнг пардали сўзлар билан ўз фикримни айтганимда ўз ақлимнинг ноқислигини ошкор қилиб қўймаган бўлардим. Яхши ўйламасдан туриб бундай катта ва масъулиятли иш тўўрисида гап бошлаш ақлсизликдир. Дунё кўрган тажрибали одамлар билан маслаҳатлашмасдан иш бошлаганларни нодон деб ҳисоблайдилар. Ахир кўра-била туриб, ўзимизга душман орттирдим?!»

Қарўа бир соатча ўз-ўзи билан шу зайлда сўзлашгандан сўнг учиб кетди.

— Биз билан бойқушлар ўртасидаги душманчиликнинг бошланиши мана шундай бўлган эди.

Шоҳ деди:

— Бу гапларни айтиб берганларинг яхши бўлди. Энди айтчи, сен бизнинг бошимизга тушган иш тўўрисида нима фикрдасан? Бир тадбир кўрсатки, нажот топайлик.

Бешинчи қарўа деди:

— Урушишга, бож-хирож беришга, ватанни тарк этиб кетишга қарши эканлигимни айтган эдим. Менингча, бу ишнинг чораси хийладир. Кўп одамлар ақл билан шундай зафар қозонганларки, уларни куч ва уруш воситаси билан қўлга киритиб бўлмайди. Масалан, бир зоҳиднинг қўлидан хийла билан қўйини тортиб олганлари каби...

Шоҳ сўради:

— Айтчи, қандай хийла билан қўйини тортиб олибдурлар?

Қарўанинг ҳикояти

Бир зоҳид қурбонлик учун бир қўйини уйига олиб борар эди. Йўлда бир неча айёр одамлар унга дуч келдилар. Улар зоҳидни алдаб, қўйини олиб кетишга қарор қилдилар. Улардан бири зоҳидга яқинлашиб деди:

— Эй шайх, бу итни қаёққа олиб кетяпсан?

Иккинчи тарафдан яна бири келиб деди:

— Шайх бу итни овга олиб бораётган бўлса керак.

Яна бири бошқа томондан келиб деди:

— Бу киши ташқи кўринишидан зоҳидга ўхшаса ҳам, лекин аслида зоҳид эмас, чунки зоҳид ит билан дўст бўла олмайди, қўлинигина эмас, ҳатто кийимини ҳам итга тегизишдан жирканади, итни ҳаром деб билади.

Зоҳид уларнинг бир хил гапираётганлигини эшитгач, юрагига шубҳа тушди ва ўз-ўзига деди: «Балки қўй сотган одам жодугардир, итни кўзимга қўй қилиб кўрсатиб, менга сотгандир». Шунини деб қўйини ташлаб кетди. Лўттибозлар эса қўйини сўйиб, гўштини бўлиб олдилар.

— Бу масални айтмоқдан мақсадим, биз ҳам ишимизни хийла ва тадбир билан саранжом қилмоўимиз мумкинлигини кўрсатмоқ эди. Мен нажот йўлида ўзимни қурбон қилишга тайёрман. Шоҳ мендан ўзабланган бўлсинлар ва мени ўз қонимга бўяб, патларимни юлиб, бир дарахт тагига олиб бориб ташлашга амр қилсинлар. Сўнгра шоҳ ўз қўшинларини олиб фалон ерга чекинсинлар ва менинг қайтишимни кутсинлар. Мен хийлани ишлатиб ишни битиргандан кейин шоҳнинг ҳузурига бораман.

Шоҳ унинг айтганларини бажо келтирди. Худди ўша кечаси бойкушлар яна босқин қилдилар. Лекин қарўалардан асар топа олмадилар, дарахт тагида ётган қарўани ҳам кўрмадилар. Мажақланган қарўа, бойкушлар уни кўрмасдан кетиб қолишларидан ва чеккан жафолари бекор кетишидан кўркиб, ётган ерида қимирлаб, секин-аста оҳ-воҳ қила бошлади. Бойкушлар унинг оҳ-зорини эшитиб, ўз шоҳларига хабар етказдилар. Шоҳ бир неча бойкуш билан ёнига келиб, унинг ким эканлигини, қарўалар қаерга кетганликларини сўрашни буюрди.

Қарўа отини, отасининг отини айтиб дедики:

— Қарўаларнинг қаерга кетганликларини билмайман, бу менинг ҳозирги ҳолимдан ҳам маълумдир.

Подшо деди:

— Бу қарўалар шоҳининг вазирдир, билиш керак, нима учун уни бу қўйга солган эканлар.

Қарўа деди:

— Сиз у куни бизга ҳужум қилган кечадан сўнг шоҳ бизни чақириб бу ҳақда фикримизни сўради. Мен дедим: «Бойкушларга қаршилик кўрсатишнинг фойдаси йўқ, чунки улар бизга нисбатан кучли, шаън-шавкатлидирлар. Шунинг учун бир элчи юбориб улар билан сулҳ тузайлик, бож-хирож тўлайлик, рози бўлмасалар шаҳарларга тарқалиб кетайлик, чунки улар учун уруш, биз учун эса сулҳ фойдалидир. Кучли душманга тобе бўлишдан бошқа чора йўқдир. Кўрмайсизми, кўк ўтлар бош эгиб кучли шамолдан ўзларини саклаб қоладилар, илдизи мустаҳкам, шоҳлари йўён дарахтлар эса аўдарилиб тушадилар». Шуларни айтганимдан кейин қарўалар ўзабланиб, мени хоин ва бойкушларнинг тарафдори деб, шу аҳволга солдилар. Энди билишимча, улар урушга тайёргарлик кўраётирлар.

Бойкушларнинг шоҳи бу сўзларни эшитгандан сўнг вазирларининг биридан сўради:

— Сен бу қарўа ҳақида қандай фикрдасан?

Вазир деди:

— Унинг тўўрисида фикрлашиб ўтиришга ҳожат йўқ. Ер юзини унинг ифлос ва ярамас вужудидан қанчалик тез тозаласак, шунча яхши бўлади ва унинг макр-ҳийласидан шунча тез қутулган бўламиз. Унинг ўлими қарўалар учун катта талафот бўлади. Оталар айтибдурлар: «Кимики бугун қиладиган муҳим бир ишни эртага қолдирса бармоғини тишлайди».

Ўлим гирдобидан қутулиб қолган ожиз душманни ўлдириб ундан қутулмаган пушаймон ейди. Шоҳ унинг сўзларига ишонмасинлар, сафсаталарига эътибор бермасинлар...

Шоҳ иккинчи вазирдан сўради:

— Сен нима дейсан?

Иккинчи вазир деди:

— Мен унинг ўлдирилишини зарур деб билмайман. Чунки кучсиз ва қуролсиз душман муруватга сазовордир, ақлли одамлар бундайларни афв этиш билан ўзларининг олижаноб эканликларини бутун дунёга намоён қиладилар. Сиўиниб, ҳимоя излаб келганларга бошпана бермоқ керак. Баъзи ишлар борки, улар ўўри киши савдогарнинг хотинини ўз эрига меҳрибон қилиб қўйган каби душманга шафқат уйўотади.

Шоҳ сўради:

— Ўўри қандай қилиб хотинини эрига меҳрибон қилиб қўйибди?

Вазирнинг хунук савдогар ҳақидаги ҳикояти

Давлатманд, лекин ҳаддан ташқари хунук бир савдогар бор эди. Унинг хотини эса ўоят гўзал эди.

Эри уни жуда яхши кўрарди. Лекин у эридан нафратланар, ундан ўзини олиб қочиб юрар ва бутун умри бўйи бир соат ҳам эри билан бирга бўлишни истамас эди. Бир куни уларнинг уйига ўўри тушди. Савдогар ухлаб ётар, хотини уйўок эди. Хотин ўўрини кўриб кўрқиб кетди. Қочиб бориб эрининг қўйнига кирди ва уни маҳкам қучоқлаб олди. Эри уйқудан уйўониб кетиб сўради:

— Бу қандай лутф, бу қандай марҳамат? Қайси хизматим эвазига бу неъмат менга муяссар бўлди?

Аммо ўўрини кўриб масалани тушунди ва ўўрига деди: — Эй шер юракли йигит, кўнглинг истаганича мол-давлатимдан ол. Сенга ҳалол бўлсин. Мен ёлўиз сенинг муборак кадаминг туфайли бу бахтга эришдим.

Иккинчи вазир ҳикоясини тугатиши билан шоҳ учинчи вазирнинг фикрини сўради.

Учинчи вазир деди:

— Албатта, бунини ўлдириш керак эмас, аксинча, унга илтифот кўрсатиб бахшиш бермоқ лозимдир, шоҳ саройи унга паноҳ бўлсин. Ақлли одам душман орасига нифоқ солишни ҳам ўалаба деб ҳисоблайди. Ўўри билан дев орасидаги жанжал зоҳидга қўл келгани каби душманлар орасидаги ихтилоф ҳам ишларни йўлга солиб юборишга имкон беради.

Шоҳ сўради:

— Ўўри билан дев нега жанжаллашиб қолишган экан?

Учинчи вазирнинг ҳикояти

Зоҳид бир хўкизни уйига олиб кетаётган эди. Уни ўўри кўриб қолиб кетидан тушди. Бир дев ҳам инсон қиёфасини кўриб, ўўрига ҳамроҳ бўлди.

Ўўри сўради:

— Сен кимсан ва қаерга кетяпсан?

У жавоб берди:

— Мен девман, зоҳидни таъқиб этиб келмоқдаман. Фурсат топиб уни бўўиб ўлдирмоқчиман. Хўш, сен ўзинг кимсан?

Ўўри деди:

— Мен юлдузни бенарвон урадиган ўўриман. Ҳозир зоҳиднинг семиз хўкизини ўўирламоқчиман.

Улар бирга равона бўлдилар ва тунда зоҳиднинг уйига етиб келдилар. Зоҳид хўкизни боўлаб, унга сув, пичан бериб, ўзи ўрнига кириб ётди.

Ўўри агар дев зоҳидни ўлдирмоқчи бўлса, у уйўониб қолиб шовқин солиши мумкин. Унда хўкизни ўўирлаш қийин бўлади, деб ўйлади.

Дев ҳам, агар ўўри хўкизни ўўирласа, чиқиб кетаётганида унинг овозидан зоҳид уйўониб кетади-ю, уни ўлдириш мумкин бўлмай қолади, деб ўйлади.

Дев ўўрига деди:

— Сен бироз сабр қил, мен зоҳидни ўлдирай, сўнгра сен хўкизни олиб кет.

Ўўри деди:

— Йўқ, аввал мен хўкизни олиб кетай, сўнгра сен зоҳидни ўлдир.

Шундай қилиб, улар бир-бирлари билан келишолмай, жанжаллашиб қолдилар. Ўўри зоҳидни чақириб деди:

— Эй бадбахт, нима қилиб ётибсан, тур, бу ерда дев бор, у сени ўлдирмоқчи.

Дев ҳам бақириб деди:

— Зоҳид, тур, уйингга ўўри тушди, хўкизингни ўўирлаб кетмоқчи.

Зоҳид уйўониб кетиб, додлай бошлади. Дев ва ўўри кўрқиб қочдилар.

Шундай қилиб, душманлар орасидаги ихтилоф зоҳиднинг моли ва жонининг саломат қолишига сабабчи бўлди.

Бу сўз шу ерга етганда, қарўанинг ўлдирилишини маслаҳат кўрган биринчи вазир деди:

— Мен кўриб турибман, бу қарўа ўз макри билан сизни алдашга муваффақ бўлди. Мен ҳамон таъкидлайман, сиз ўафлат уйқусидан уйўониб, кўзингизни катта очинг, бу ишнинг оқибатини ўйланг. Ақлли одамлар ёлўон сўзларга учмайдилар. Фақат тажрибасиз одамгина кичик бир хушомадгўйликни кўрганда юмшаб, аввалги хусуматни, душманнинг хиёнати ва риёкорлигини унутади, душманнинг ёлўон гапини рост деб қабул қилади ва у билан келишади. Ҳаммасидан таажжублиси шуки, бу ёлўончининг кўзбўямачилиги натижасида Басра сизнинг кўзингизга Баўдод бўлиб кўриняпти ва сиз хотинининг сўзига ишонган дурадгорга ўхшаб қоляпсиз.

Шоҳ сўради:

— Дурадгорга нима бўлибди?

Биринчи вазирнинг ҳикояти

Сарандип шаҳрида бир дурадгор бор эди. Унинг хотини баўоят хушрўй, ҳийлакор ва ишвали аёл эди. Дурадгор ўз хотинини ҳаддан ташқари севар, у эса кўшниларидан бири билан алоқада эди. Қариндошлар бундан хабардор бўлиб қолиб, дурадгорга етказдилар. Дурадгор аввал ишни текшириб, сўнгра чора кўрмоқчи бўлди.

У хотинига деди:

— Мен унча ҳам узоқ бўлмаган бир қишлоққа борадиган бўлиб қолдим. Лекин сафарим уч-тўрт кунга чўзилса керак. Сафар анжомини ҳозирлаб қўй.

Хотин дарҳол сафарга керакли нарсаларни тайёрлай бошлади. Дурадгор хотини билан хайрлашиб чиқиб кетди.

Эри кетиши билан хотин ўйнашига хабар қилди. Дурадгор эса кечаси яширин йўл билан уйига кириб келди. Хотинини ўйнаши билан бирга суҳбат қуриб ўтирганини кўрди, лекин дурадгор шошилмади, улар ётоққа кирсинлар, кейин ушлайман, деб кутиб турди. Улар ётоққа кириб ётдилар. Дурадгор иш нима билан тугашини мушоҳада қилмоқ учун тахтанинг остига кириб олди. Лекин бироз вақт ўтгач, уни уйқу элтиб, оёўи тахтанинг остидан чиқиб қолганини билмай қолди. Хотинининг кўзи оёққа тушиши билан дарҳол масалани тушунди. У ўйнашининг қулоўига секингина бир нарса деб пичирлади.

Ўйнаш қулимсираб сўради:

— Эрингни кўпроқ севасанми ёки мени?

Хотин жавоб берди:

— Эримни кўпроқ севаман. Баъзан соддалик, баъзан нодонлик ва баъзан эҳтирос хотинларни асл ва насабига, қобилият ва лаёқатига қарамай, улар билан яқинлик қилишга мажбур этади. Энди эрга келсак, у бошқа масала. У ота, жигар ва авлод қабидир. Ўз азиз жонидан эрини минг марта ортиқ кўрмаган, эрининг роҳати ва фароўати учун ўз ҳаётини қурбон қилмаган хотинга минг лаънат!..

Дурадгор бу сўзларни эшитгач, юраги юмшади ва ўз-ўзига деди: «Хотинимдан бадгумон бўлиб, яхши иш қилмадим. Ҳеч бўлмаса энди уларнинг кайф-сафоларини бузмай». Шундан кейин овозини чиқармай, сахаргача тахтанинг остида ётди...

Тонг билан, ўйнаш кетгандан сўнг дурадгор тахтанинг остидан чиқиб хотинининг олдига келиб ўтирди. Хотин ўзини ухлаганга солиб ётди. У хотинини аста-секин уйўотиб, оҳиста силаб дер эди:

— Агар сенинг қалбинг садосини эшитмасам эди, ҳалиги кишининг уйини ёндириб юборардим, бошқа ҳаёсизларга бу ибрат дарси бўлар эди. Лекин сенинг менга бўлган муҳаббатингни ва бу ишни янглишиб соддалигингдан қилиб қўйганингни билгач, сенинг номусингни кўриклашни лозим билдим. Кўрқма, ўзингни қўлга олиб дадил бўл.

Сенинг ҳақингда баъзи ёмон нарсалар ўйлаб, бадгумон бўлганим учун мени кечир.

Хотини ҳам узр сўрай бошлади. Шундай қилиб, ҳар икки тараф орасида тотувлик вужудга келди.

Бу масални шунинг учун келтирдимки, сиз ҳам дурадгор каби алданиб, қарўанинг макр-хийласига учмай ва хушёрлигингизни йўқотмагайсиз. Душманлар узоқ масофадан туриб зарба бера олмасалар, яқинлашиш йўлини қидира бошлайдилар ва ўзларини хайрихоҳ қилиб кўрсатишга уринадилар, шу восита билан сирдош бўлиб оладилар. Сирларни билиб, керакли маълумотларни олгач, пайт пойлаб туриб шундай зарба беришлари мумкинки, улар етказган жароҳатларни асрлар мобайнида ҳам тузатиш мумкин бўлмайди. Мен қарўаларни синаб кўрган, уларнинг ақл-фаросатларини имтиҳон қилганман. Бу малъун қарўани кўриб, унинг сўзларини эшитгач, уларнинг узоқни кўрадиган эканликлари яна бир карра маълум бўлди.

Бойқушларнинг подшоҳи вазирнинг сўзларига аҳамият бермади. Қарўани ҳурмат қилиб, едириб-ичириб, уни яхши меҳмон қилишни буюрди.

Қарўани ўлдириш тарафдори бўлган вазир деди:

— Модомики, қарўани ўлдирмадингиз, ҳеч бўлмаса, у билан душман каби муомалада бўлинг. Унинг макр ва ҳийлаларига учиб хотиржам бўлманг. Шуни айтиб қўяйки, унинг бу ерда бўлиши — бизга бахтсизликкина келтиради.

Подшо унинг бу сўзларига ҳам эътибор бермади, доно ва ақлли вазирининг насиҳатларига қулоқ солмади. Қарўа эса шохнинг хизматида қолиб, иззат-ҳурмат ичида яшай бошлади. У шохга яқин одамлар билан қалин дўст бўлиб олди. Шох ва унинг мулозимлари унга меҳр қўйиб, насиҳатларига қулоқ соладиган бўлдилар.

Бир куни қарўа катта бир мажлисда, жамоат олдида шундай деди:

— Қарўаларнинг шоҳи менга сабабсиз жафо етказди, мен ундан қасос олмагунимча тинчий олмайман. Бу ҳақда кеча-ю кундуз ўйлайман. Охири шу фикрга келдимки, қарўалигимча қолсам, бу орзумга ета олмайман. Олимлардан эшитган эдимки, биров золимдан жафо кўриб, ўзини оловга ташласа ва шу чоўда дуо ўқиса илтижоси мустажоб бўлади. Подшо рози бўлса, мени ўтга ташланглар, баўримга олов ўта бошлаганда, бойқушга айланишимни сўраб дуо қиламан, зора шу йўл билан у золимдан интиком олсам.

Қарўани ўлдиришни маслаҳат кўрган бойқуш ҳам шу мажлисда эди. У қарўанинг бу сўзларини эшитиб деди:

— Сен ўзингни зоҳиран гулдек покиза қилиб кўрсатишга уринаётган бўлсанг ҳам, кўнглинг қора, ўзинг маккор ва риёкор махлуксан. Сен ранги гўзал, хиди хуш, лекин захар солинган шаробга ўхшайсан. Сенинг қора қалбинг, нопок вужудинг на сув билан тозаланур, на ўт билан; сен қайси шаклда кўринмагин, семурўми, товусми қиёфасига кирмагин, барибир, ҳамиша сен қарўаларга ёрдам қилиш орзусидасан. Сен куёш, булут, шамол ва тоўга тегиш ҳақидаги таклифни рад этиб, улардан сичқонни афзал кўрган сулув қиз қиёфасидаги сичқонга ўхшайсан.

Шох сўради:

— У сичқон қандай куёвга чиқибди?

Бойқушнинг ҳикояти

Бир дуоси мустажоб зоҳид бор эди. Бир куни у ариқ лабида ўтирганида тепасидан бир калхат учиб ўтди. Унинг тумшуўидаги сичқон боласи зоҳиднинг ёнига тушиб кетди. Зоҳид у сичқон боласига шафқат қилиб, уни япроққа ўради-да, уйига жўнади. Уйдагилар уни ранжитмасин, деб бир дуо билан уни сулув қизга айлантирди. У шундай бир қиз бўлдики, кун деса кўзи бор, ой деса юзи бор эди. Хотинига деди:

— Бу менинг қизим, ўз болаларингни қандай тарбият қилсанг, буни ҳам шундай тарбият қил.

Хотини уни ўз қизидек кўриб, парвариш қила бошлади. Қиз балоўатга етгач, зоҳид унга деди:

— Сен катта бўлиб қолибсан, энди эрга тегадиган вақтинг келди, қўнглинг истаган одамлардан бирортасини айт, мен сени унга узатай.

Қиз деди:

— Мен энг кучли бир кимсага куёвга чиқишни истайман.

Зоҳид деди:

— Демак, куёшга турмушга чиқмоқчи экансан-да? — Сўнгра куёшга қараб деди: — Бу гўзал ва ифбатли қиз кучли ва қудратли ерга талабгор, уни сенга берсам дейман.

Қуёш деди:

— Мен унга ўзимдан ҳам кучли, қудратли бир эр кўрсата оламан. У булутдир. У менинг юзимни беркитиб, инсонларни менинг жамолим ёруўлигидан маҳрум этади.

Зоҳид булутнинг ёнига келиб, ўша гапни айтди.

Булут деди:

— Шамол мендан кучли, чунки у мени хоҳлаган ерига қувиб олиб кетади.

Зоҳид шамол ёнига келиб, ўз таклифини такрорлади.

Шамол деди:

— Тоў мендан кучли, мен уни жойидан қўзўатолмайман, у менинг йўлимни тўсади.

Зоҳид тоўнинг ёнига келиб, ўша гапни айтди.

Тоў деди:

— Сичқон мендан кучли, у менинг баўримни тешиб, юрагимда ўзига ин ясаган. Уни қувиб чиқаришга кучим етмайди. Сен унинг ёнига бор.

Қиз бу сўзни эшитгач, деди:

— Тўўри гап. Менинг асл эрим ўша сичқон бўлиши керак.

Зоҳид сичқоннинг ёнига келиб, деди:

— Сен шу қизга уйланасанми?

Сичқон деди:

— Менинг хотиним ўз жинсимдан бўлиши керак.

Қиз зоҳидга деди:

— Дуо қил, мен сичқон бўлай.

Зоҳид дуо қилди. Қиз сичқонга айланиб қолди ва зоҳид уни сичқонга узатди, шундай қилиб, сичқон аслига қайтди.

Шуни деб бойқуш қарўага деди:

— Эй ҳийлакор, сенинг ҳам табиатинг шу сичқоннинг табиатига ўхшайди.

Бойқушлар подшоҳи бу сафар ҳам унинг сўзларига бовар қилмади. Қарўа эса ўз ишини билиб қилар, ҳар куни янги-янги мароқли ҳикоялар, ажойиб ва ўаройиб афсоналар айтиб, бойқушларнинг бошини айлантирар, секин-секин уларнинг қалбларига кириб, сирларини ўрганар, ётадиган-турадиган ерларини кўз остига олиб қўяр эди. Ниҳоят, бир куни фурсат топиб, яширинча қарўаларнинг ёнига келиб, деди:

— Мўлжаллаган ишларимни битирдим, энди бу ёўи сизларга қолди, ишни бошлаш керак. Бир ўайрат кўрсатсангиз бойқушлар подшоҳини қўшин-пўшини билан асфаласофилинга жўнатасиз.

Шоҳ деди:

— Сенсиз ишимиз битмайди. Нима қилмоқ лозим бўлса айт, амр қилай.

Қарўа деди:

— Бутун бойқушлар ҳозир фалон тоўдадирлар, кундузлари фалон ўорга тўпланадилар. Ўорнинг яқинида қуриб ётган тиканзор ва чакалакзор бор. Подшо буюрсин, қарўалар ўтинларни йиўиб ўор оўзига қаласинлар. Мен эса бирор чўпон гулханидан бир чўў олиб келиб ўтинга ташлай, шунда қарўаларнинг ҳаммаси қанот қоқа бошласинлар, бунинг шамолидан олов гуриллаб ёниб кетади, ўордан чиққан ҳар бир бойқуш куйиб ўлаверади, чиқолмаганлари эса тутундан бўўилиб ҳалок бўлади.

Подшоҳга бу тадбир маъқул тушди. Шоҳ амр қилди, қарўанинг бутун айтганларини бажо келтирдилар. Бойқушларнинг ҳаммаси куйиб ўлди. Қарўалар ўалаба қозониб, ҳеч талафот бермай шод ва хуррам бўлиб ўз ерларига қайтдилар. Шоҳ ва унинг лашкарлари қарўанинг бу ажойиб тадбирини, кўрсатган бу улуў хизматини мақтаб, унга миннатдорчилик билдирдилар.

Бир куни шоҳ суҳбат асносида қарўадан сўради:

— Дейдиларки, яхшилик билан ёмонлик ўт билан сувдек бир-бирига душман, яхшилар ёвуз одам билан улфатчилик қилолмайдилар. Сен эса қандай қилиб шунча муддат бойқушлар билан бирга яшай олдинг?

Қарўа жавоб берди:

— Рост айтдингиз. Лекин ақлли одамлар ўз қабиладошларининг орзуларини рўёбга чиқариш учун жонбозлик кўрсатиб, йўлида дуч келган ҳар қандай қийинчиликлардан кўркмайдилар, машаққат ва азиятни писанд қилмайдилар. Ахир ганж ранжсиз қўлга кирмайди, гул тикансиз бўлмайди. Катта ва масъулиятли ишларда, айниқса, ватан ва шоҳ таҳлика остида қолганда душманни даф этиш ишига совуққонлик билан қараган шахсларни ҳикмат эгалари қоралайдилар...

Подшо деди:

— Бойқушларнинг ақл-фаросатидан сўзлаб берсанг.

Қарўа деди:

— Уларнинг ичида мени ўлдиришни маслаҳат кўрган бойқушдан бўлак бирорта зийрак ва ақлсизини кўрмадим. Унинг гапига ҳеч ким қулоқ осмади. Мен ўз уруўдошларим олдида юксак ҳурмат ва баланд мавқе эгаси эканлигим, ақлли ва тажрибали ҳисобланганлигимни, ҳийла ишлатиб уларга тузоқ қўйишим мумкинлигини англашга фаросатлари етмади. Улар на ўз ақллари билан иш кўра олдилар, на маслаҳатчиларнинг айтганларини қабул этдилар. Улар мендан ўз сирларини ҳам яшира олмадилар. Ҳолбуки, подшоҳлар ўз сирларини норози дўстдан сақлашлари лозим.

Подшо деди:

— Демак, бойқушлар ҳалокатининг сабаби подшоҳларининг такаббурлиги ва вазирларининг аҳмоқлиги эканда?

Қарўа деди:

— Худди шундай. Ўалаба қозониб маўрурликка берилмайдиган, хотинлар билан ёмон юриб, шарманда бўлмаган, кўп таом еб қорни оўрмаган одам, ақлсиз вазирлар сўзига кириб ҳалок бўлмаган подшо камдан-кам топилади.

Подшо деди:

— Душманни даф этиш учун кўп машаққатлар чекдинг. Ҳатто ўз иззат-нафсингни аямай душман олдида тиз чўкишга ва уни ҳурматлашга мажбур бўлдинг.

Қарўа деди:

— Мақсадга эришиш учун барча азоб-уқубатни бўйнига олган кимсага бундан бошқа чора йўқдир. Шоҳим, илоннинг нима учун қурбақага хизмат қилишга рози бўлганлигини эшитгандирлар.

Подшо деди:

— Қани эшитайлик.

Қарўанинг ҳикояти

Бир илон қариб, куч-қувватдан қолиб, овга ярамай тирикчилик ўтказиш йўлини тополмади. Ўз-ўзига дер эди: «Йигитлик кетди, уни энди қайтариб бўлмайди. Ҳеч бўлмаса қарилгимни тинчгина ўтказсайдим. Бу вафосиз дунёга кўнгиш қўйиб бўлмайди, охири войдир. Модомики, мен шу аҳволга тушибман, азият ва машаққатга таслим бўлмай, макр ва ҳийлага мурожаат этай».

Шуни деб илон қурбақалари кўп бўлган бир қўлнинг қирўоўига судралганича келди-да, чўзилиб ётди. Бир қурбақа унинг ёнига келиб сўради:

— Сенга нима бўлди? Хафа кўринасан?

Илон жавоб берди:

— Дунёда мендан бахтсиз бир махлуқ бормикин? Менинг тирикчилигим қурбақа тутиб ейиш билан ўтар эди. Энди шундай бир касалликка йўлиқдимки, қурбақалар ўзлари келиб оўзимга кирсалар ҳам юта олмайман.

Қурбақа бу хабарни ўз шоҳига етказди, қурбақалар шоҳи таажжуб қилиб илонни ўз хузурига чақиртирди ва деди:

— Қандай қилиб сен бу касалликка йўлиқдинг?

Илон деди:

— Бир куни бир қурбақани тутмоқчи бўлиб қувлаган эдим, у қочиб бир зоҳиднинг уйига кириб кетди, мен ҳам унинг орқасидан эргашдим. Уй қоронғи эди. Зоҳиднинг ўўли ухлаб ётган экан, билмабман. Оўзимни очиб бир ҳамла қилган эдим, қурбақа деб ўша боланинг бошмалдоўини тишлаб олибман. Зоҳиднинг ўўли ўша замонок жон берди.

Зоҳид буни кўриб менинг орқамдан қувлай бошлади ва мени лаънатлаб дер эди: «Илоё, сен шундай бир касалликка дучор бўлгинки, қурбақалар шоҳи сенинг устингга миниб гашт қилиб юрадиган бўлсин. Қурбақалар шоҳи ўзи инъом қилмагунча, асло қурбақа юта олмагин». Энди бу ерга, зора шоҳ менинг устимга миниб сайр қилиб юрса деган умид билан келдим, чунки қазонинг ҳукмидан қочиб қутулиб бўлмайди.

Шоҳга бу сўз маъқул тушди, ўзининг шундай бир шаън-шавкатга, шараф ва ҳурматга лойиқ бўлганлигидан шод бўлди ва илоннинг устига миниб олиб керилганича сайрга жўнади.

Бироз вақт ўтгач илон деди:

— Шоҳим омон бўлсинлар, менга уни сайр қилдириб юриш учун куч керак, овқат керак, энди эса ҳол-жоним қолмади.

Шоҳ деди:

— Тўўри айтасан. Ҳар куни сенга икки қурбақа инъом қиламан.

Илон ҳар куни икки қурбақа еб ўз кунини ўтказар эди. У ўзининг қурбақага қилаётган бу хизматидан фойда олаётгани учун уни ўзига ор ва номус деб билмас эди.

Мен ҳам азият чексам-да, сабр қилдим, чунки бу душманни ҳалок этмоқ, қавмимизни таҳликадан қутқармоқ ва шоҳнинг ҳаёти, давлатини сақлаб қолмоқ учун зарур эди. Душманни бартараф қилишда ҳийла ва сабрнинг ўрни каттадир. Шунга кўра «Ақл кучдан устундир», деганлар. Масалан, бир одам қанчалик кучли бўлмасин, уруш майдонида 10-20 дан ортиқ одамни ҳалок қила олмайди, ҳолбуки бир ақлли одам ўйлаб, тadbир билан иш кўрса, бутун бир ўлкани хароб этиб, қувватли бир қўшинни маўлубиятга учратиши мумкин. Масалан, ўт агар бир дарахтнинг устига тушса, ердагидан кўра кўпроқ зарар етказмайди, ҳолбуки сув суяқ бўлишига қарамай катта дарахтларни илдизлари билан қўпориб кета билади.

Дебдурларки, агар икки киши бир буюк орзуга етишишни истасалар, бунга уларнинг мурувватда устун бўлгани муваффақ бўлади; агар мурувватда тенг бўлсалар, иродаси кучли бўлгани етишади; иродада ҳам баробар бўлсалар, ёрдамчи ва дўстлари кўп бўлган энгиб чиқади; агар бу жиҳатдан ҳам ораларида фарқ бўлмаса, у вақтда толеи баланд бўлгани етишади...

Ҳикмат эгалари айтибдурлар: «Кимки ўалабадан боши айланмайдиган ва маўлубиятдан руҳи тушмайдиган ақлли ва тажрибали шоҳлар билан олишса, ундай одам ўз бахтини қора қилган ва ўзини ўзи ўлимга ҳукм қилган бўлади. Шоҳ пайдо бўлиши мумкин бўлган барча монеликларни назарга олиши, қилинадиган ишни ҳар томонлама ўрганиши, қаерда шошилиб, қаерда сабрли бўлишни, қаерда ўзабали, қаерда мулойим бўлишни яхши

билиши зарур. Жуда юмшоқлик қилиб ҳар нарсага йўл қўя бермасин, жуда ҳам шафқатсизлик қилиб ҳар нарса учун жазо беравермасин...»

Подшо деди:

— Бойқушлар бизни назарга илмадилар, чунки бизни оз ва заиф деб ўйладилар.

Қарўа деди:

— Дунёда тўрт нарса борки, уларнинг камини ҳам кўп ҳисоблайдилар. Биринчиси — олов бўлиб, унинг кўпи ҳам, ози ҳам куйдиради, кичиги жуда тез катта бўлиб кетади; иккинчиси — қарз бўлиб, қарзини сўраб келувчилардан етишадиган хижолат бир танга учун ҳам, минг тилла учун ҳам баробардир; учинчиси — беморликдирки, ҳар қандайи ҳам кишини беҳузур қилиб, заифлаштиради; тўртинчиси — душман бўлиб, у қанчалик хор ва заиф бўлмасин, ахир бир кун ўз ишини қилади. Мен бир чумчукнинг баҳайбат бир илондан интиқом олганини эшитганман.

Шоҳ сўради:

— Чумчук қандай интиқом олибди?

Қарўанинг навбатдаги ҳикояти

Бир том бўётида икки чумчук ин қўйган эдилар. Улар бир куни бола очдилар. Икковлари навбатма-навбат болаларини боқиш учун овқат излаб кетар эдилар. Кунлардан бир кун эри келганда она чумчук ўз ини олдида парвона бўлиб учиб юрарди, Эри, нима гап, деб сўради.

Аёли жавоб берди:

— Бир лаҳза ўйиб бўлган эдим, келсам бир ҳайбатли илон келиб болаларимизга қасд қилаётган экан. Шунча ялиниб-ёлвордим, бўлмади, кейин таҳдид қилишга ўтдим: «Бу ишингдан қайт, йўқ эса болаларимнинг отаси билан интиқом камарини белимизга боўлагаймиз», дедим, бўлмади. Фарёду зоримга қарамай инимизга кириб, болаларимизни еди, ҳозир ҳам ўша ерда ётибди. Ота чумчукнинг ўзаби қайнаб, нима қилишни билмай турган эди, шу вақт уй эгаси қора чироқ ёқмоқчи бўлиб пиликни ёндирди ва энди уни чироқдонга қўймоқчи бўлганда, чумчук париллаб келиб, ёниб турган пиликни олиб қочди, уни бўётдаги инга отди. Уй эгаси уйга ўт кетишидан қўрқиб дарҳол томга чиқди ва бўётни очиб ўтти ўчиришга уринди. Илон оловдан қутулиш учун бўёт очилган томондан бошини чиқарган эди, уй эгасининг кетмони келиб бошини чўрт узди. Бу қиссадан ҳисса шуки, илон ўз душманини менсимагани ва заиф деб ҳисоблаганлиги учун ҳалок бўлди.

Ҳозир мамлакатни муҳофаза қилиш ва душманни бартараф қилишда бизнинг шоҳ билан тенглашадигани йўқдир; ўз хизматида бўлганларга ўамхўрлик қилишда, уларни ўз истеъдод ва лаёқатларига қараб давлат ишларига тайинлашда, лутф-карам кўрсатишда, раият учун ўамхўрликда шохимизнинг мисли йўқдир.

Шоҳ деди:

— Йўқ, бу буюк ишларни рўёбга чиқариш, душманларни маҳв этиш — сенинг тўўри маслаҳатларинг, мислсиз садоқатинг ва зўр маҳоратинг натижасидагина мумкин бўлди. Мен сенга илтифот қилиб, унинг самарасини кўрдим. Кимки давлат ишларининг жиловини ақлли вазирларга топширса, у ҳеч вақт пушаймон бўлмайди, ҳеч нарса унинг бахтини қўлидан тортиб ололмайди. Энг таажжубли нарса шуки, узоқ муддат душман орасида яшаб, уларнинг минг хил таъна ва таҳқирларини эшитиб, азоб-уқубатлар чекиб, бирор марта ҳам оўзингдан душманда шубҳа туўдириши мумкин бўлган сўз чиқармадинг.

Қарўа деди:

— Мен ҳар ишда, ҳар қандай вазиятда шохнинг берган панд-насихатларини қулоўимда тутдим, билими, ақли, зехни ўоят юксак бўлганлиги учун ҳар ишда ундан ўрнак олишга тиришдим, унинг шохларга хос бўлган дастуриламал ва фармонларини ўзимга раҳнамо деб билдим...

Шоҳ деди:

— Сен хушмуомалалигинг, тўўрилигинг, ишбилармонлигинг жихатидан сарой мулозимларининг мумтози эдинг. Зўр ақл ва метин ирода билан шундай улуў ишнинг уддасидан чиқа олдинг. Унгача на еганимизда, на ётар-турарда ҳаловатимиз бор эди, чунки ўзидан кучли душманга дуч келган одам то жонини ундан халос этмагунча кечани кундуздан, окни қорадан ажрата олмай қолади. Ҳикмат эгалари айтибдурларки, касал одам то соўаймагунича еган овқатининг лаззатини билмайди, ҳаммол то оўир юк остидан чикмагунича чуқур нафас ололмайди, мазлум халқ то душман йўқотилмагунича тинчимайди. Энди айтиб берчи, уларнинг подшоси қандай экан?

Қарўа деди:

— Унинг раёсатининг асосини фукарога меҳрибонлик эмас, такаббурлик, худписандлик ташкил ётар эди. Бунинг устига у ақл ва заковатдан маҳрум, калтафаҳм, ҳеч қандай фазилатсиз бир махлуқ эди. Унинг ёнидагилар — вазир ва вакиллари ҳам айнан ўзига ўхшарди. Ёлўиз мени ўлдиришни маслаҳат кўрган бойқуш вазиргина улардан ажралиб турар эди.

Шоҳ деди:

— У вазирнинг ақлидан дарак берадиган хусусиятлари нимадан иборат экан?

Қарўа деди:

— Унинг иккита хусусияти бор эди: бири — мени ўлдиришни маслаҳат бергани; иккинчиси — ўз шоҳининг рози эмаслигини билса ҳам ўз фикрини ундан яширмаганлиги. У назокат ва мулойимлик билан шоҳга қаттиқ, лекин дилга ботмайдиган сўзлар айтар, шоҳнинг қандай улуў одам бўлиши кераклигини эсига солиб турар эди; шоҳнинг хатоларини кўрганда, гўзал ва ибратли сўзлар, масаллар билан хатосини тушунтиришга уринар эди, маъноли ривоятлар, қизиқ воқеалар, чиройли ҳикоялар айтиб бериб, шу орқали бошқаларнинг нуқсонларини шоҳга ибрат кўзгусида кўргазарди, токи шоҳ унга қараб ўзининг айбларини кўрсин ва унга ўзаб қилмасин. Бир куни шоҳга қуйидаги гапни айтиб турганини эшитиб қолдим: «Ҳукмдорлик жуда шарафли иш ва улуў мавқедир. Бу бахтга муяссар бўлгач, унинг қадрини билмоқ ва уни кўриқлаш учун мислсиз фидокорлик кўрсатмоқ керак. Энди мумкин қадар оз хато қилиб, кўп иш қилиш пайти келди. Мамлакатнинг осойишталиги ва давлатнинг мустаҳкамлиги етук ақл, мустаҳкам ирода, тўўри маслаҳат ва ўткир қилич билан барқарордир». Лекин унинг сўзига қулоқ солувчи ва маслаҳатини қабул қилувчи топилмади. На улар бу бойқушнинг ақл ва заковатидан фойдалана олдилар, на бунинг ўзи доно маслаҳатлари ва ақли билан жонини балодан қутқара билди.

Душман заиф ва кучсиз бўлса ҳам унинг макр ва ҳийласидан эҳтиёт бўлмоқ ҳақидаги ҳикоя шундан иборатдир. Қарўа заиф ва кучсиз бўлса-да, ўз ақли ва заковати билан ўзи кучли, лашкари беҳисоб, лекин калтафаҳм душманни мана шундай йўл билан тор-мор келтира олди. Бошқа йўл билан у ўз мақсадига эриша олмас эди. Маърифат соҳиблари бу ҳикоядан ибрат дарсини олишлари, керакли хулосалар чиқаришлари лозим ва билишлари керакки, душман заиф бўлса-да, унга эътиборсизлик, менсимаслик билан қараш ва ҳеч нарса қила олмайди деб ўйлаш хатодир...

Садоқатли дўст ва лаёқатли кўмакчилар энг қимматли давлат ҳисобланади. Кимки буларнинг иккаласига етишса, ҳам дўстлар орасида сарафроз, ҳам душманларнинг макр-ҳийласидан эмин бўлади.

МАЙМУН ВА ТОШБАҚА БОБИ

Рожа браҳманга деди:

— Душманнинг ҳийласидан ва рақибининг фитна-фасодидан эҳтиёт бўлишлик ҳақидаги ҳикояни эшитдим. Энди илтимос қилардим, мумкин бўлса, шундай бир ҳикоя

сўзлаб берсангки, унда биров бир нарсани қўлга киритмоқ учун ҳаракат қилса-ю, лекин мақсадга етгандан кейин беўамлик қилиб уни қўлдан бериб қўйган бўлса.

Брахман деди:

— Бир нарсани қўлга киритмоқ уни сақламоқдан осондир, чунки қимматли, нафис ва нодир нарсалар баъзан бахтли тасодиф туфайли ҳеч бир меҳнатсиз қўлга кириб қолади, лекин мияни ишлатмасанг, уни сақламоқ жуда қийиндир. Масалан, бир тошбақа меҳнат сарф қилмасдан меҳрибон ва фидокор бир маймунга ошна бўлиб қолди-ю, лекин ақлсизлиги ва нодонлиги туфайли ундан айрилиб, пушаймон бўлди.

Рожа сўради:

— Қандай қилиб?

Ҳикоят

Брахман деди:

— Бир оролда маймунлар қўп эди. Уларнинг Кордон номли бир подшоҳлари бор бўлиб, сиёсат ва раёсат бобида тенги йўқ, одил ва ақли комил эди. Умрнинг баҳори ўтиб, қарилик уни исканжасига ола бошлади. Кўзининг нури, белининг қуввати кетиб, унга заифлик юзланди... Бу замон унинг қариндошлари ичида бахт юлдузи ёниб, пешанасида саодат нури порлаган, саркардалик ва шоҳлик мансабига лойиқ бўлган бир ёш маймун тахтига даъвогар бўлди. Қариб, куч-қувватдан қолган шоҳни тахтдан тушириб, мамлакатнинг жilовини унга бердилар.

Бечора қари маймун қайўу-ҳасратга тўлиб-тошиб йўлга равона бўлди, юра-юра бир денгиз қирўоюидаги қалин ўрмонга келди. У ерда бир анжир дарахтини топиб олди-ю, унинг меваларини еб, кун кечира бошлади. Бир куни маймун анжир дарахтининг устида ўтириб унинг меваларини маза қилиб еяётганида бир анжир сувга тушиб кетди. Анжирнинг шопиллаб сувга тушган овози маймунга жуда ёқиб тушди. Маймун дам-бадам сувга анжир ташлар ва бундан катта завқ олар эди. Ўша сувда бир тошбақа яшар эди, сувга тушган анжирларни иштаҳа билан ер ва «маймун буларни атайин мен учун ташламоқда, таниш бўлмагани ҳолда менга шунча меҳрибонлик кўрсатмоқда, дўстлашсам менга нималар қилиши мумкин», деб ўйлар эди. Маймуннинг яхшилигини қайтариш орзусида тошбақа қирўоққа чиқиб, у билан саломлашди. Улар суҳбатлашиб ўтириб, бир-бирларига меҳрибон дўст бўлиб қолдилар, гўё икки танда бир жон ва бир кўкракда икки юрак каби...

Маймун ўз мамлақати ва давлати қўлдан кетганлигини сўзлаб берди. Тошбақа унинг гапига маҳлиё бўлиб ўз уйи ва оиласига қайтишни унутиб қўйди. Тошбақанинг хотини унинг узоқ муддат йўқ бўлиб кетганидан хавотирланиб, нима қилишини билмай кўшнисига ҳасрат қилди.

Кўшниси деди:

— Хафа бўлма, унинг қаерда эканлигини сенга айтиб беришим мумкин.

Тошбақанинг хотини деди:

— Эгачи, тезроқ айтинг, у қаерда?

Кўшниси деди:

— Мен эшитдимки, эринг бир маймун билан дўстлашиб, унга мафтун бўлибди, унинг васлини сенинг хижронингдан устун тутиб, сенинг фироқинг оловини унинг висоли суви билан ўчириб юрибди. Энди ўам чекишнинг фойдаси йўқ. Бир тадбир кўриш керакки, эринг уйга қайтсин.

Улар иккаласи бир бўлиб маслаҳатлаша бошладилар. Охирида маймунни ўлдиришдан бошқа чора йўқ, деган қарорга келдилар. Тошбақанинг хотини ўзини касалга солиб, кўшнисидан эрига хабар юборди. Тошбақа хотинининг касал бўлганини эшитгач, маймундан уйига бориб келиш учун ижозат сўради ва йўлга тушди.

Уйига келиб қараса, хотини кўрпа-ёстиқ қилиб ётибди. Унинг атрофида парвона бўлиб хол-аҳвол сўради, лекин хотини бир сўз айтмади.

Тошбақа хотинининг хасталиги ва нима учун гапирмаслиги сабабини кўшнисидан сўради.

Кўшниси жавоб берди:

— Беморнинг дарди оўир бўлиб, соўайишдан умиди узилган бўлса, қандай қилиб гапира олсин.

Тошбақа деди:

— Унинг дардининг давоси нима экан? Агар бу ерларда бўлмаса, бошқа жойлардан ахтарай, дўстлардан илтимос қилай, душманларга ёлворай.

Кўшниси деди:

— Бу биз хотинларга хос касалликдирки, уни маймуннинг юрагидан бошқа ҳеч нарса билан муолажа этиб бўлмайди.

Тошбақа деди:

— Маймун юрагини қаердан топсам бўларкин?

У ўамга ботди. Ўйлаб-ўйлаб ҳеч бир чора топа олмагач, дўсти маймун ёдига тушиб, ўз-ўзига деди: «Агар орамизда бўлган дўстлик ва садоқатга қарамай унга хиёнат қилсам, бу номардлик ва инсофсизлик бўлади; агар аҳдга вафо қиламан десам уйимнинг таянчи, ҳаётимнинг беагаи, фарзандларимнинг паноҳи бўлган хотинимдан ажралиб қоламан».

Анчагина вақт бу ҳақда ўйлаб изтироб чекди, шубҳа ва тараддуд ичида қолиб, ниҳоят, хотинининг ишқи ўалаба қилди. Шундай қилиб, у вафодорликдан воз кечиш қарорига келди... Лекин яхши билардики, маймунни бу ерга келтирмагунча мақсадига эриша олмайди. Шулар ҳақида ўйлаб-ўйлаб маймуннинг ҳузурига борди. Айрилиқ вақтларида муҳаббати янада кучайиб кетган маймун тошбақани зўр қувонч билан кутиб олди ва унинг касал хотинининг аҳволи, болаларининг, қавм-қариндошларининг соўлиқ-саломатликлари ҳақида сўраб-суриштирди.

Тошбақа деди:

— Сенинг фироқинг ўти шундай ёндирдики, уларни кўришдан бирон ҳам лаззат ололмади. Ёлўизлигинг эсимга тушганда тинчлигим бузилиб, дунё кўзимга қоронўи бўлиб кўринарди. Мана энди ёнингга келдим. Марҳамат қилиб менинг уйимга борсанг, фарзандларимни кўриб, хотинимни севинтирсанг, қавм-қариндошларим, дўст-ошноларим олдида бошим осмонга етарди. Улар тайёрлаб қўйган овқатларини олдингга қўйиб, ўз меҳмондўстлик бурчларини бажарадилар. Шу билан яхшиликларингни бироз бўлса ҳам қайтарган бўлар эдим.

Маймун деди:

— Қўй, бу ҳақда ўйлаб кўп азият чекма. Сен дўстлик ва аҳд-вафода мени ўзингдан устун қўйма, чунки орамиздаги дўстлик ипини бошлаб сен мустаҳкамладинг. Энди мен ўз кўнглимнинг ҳоқониман. Бахт-саодат ичида яшамоқдаман. Агар бу озодлик ва роҳат шамоли менинг димоўимга аввал етганида эди, бундай тинч, бахтли яшашнинг шундай ширин эканлигини аввалроқ билсайдим, фойдаси оз, ўами кўп ҳукмдорликдан аллақачон воз кечган бўлардим. Лекин шу билан бирга мен ватандан, қавм-қариндош, дўст-ошноларимдан узокқа тушган бир бечора махлуқман. Мен шундай айрилиқ азобида маҳв бўлиб кетаётганимда сен менга дўстлик қўлини узатдинг. Саховат аҳли назарида дўстлик ўоят бебаҳо нарсадир. Ҳақиқий дўстлик беўараз бўлув. От ва эшак бирга хашак есалар ҳам, ораларида дўстлик пайдо бўлмайди. Аммо ҳақиқий дўстларнинг бири машриқда, бошқаси маўрибда бўлса ҳам, барибир, бир-бирларини эслаб ва шундан тасалли топиб яшайвердилар...

Денгиз сафарига чиққан одам ўзига ҳамроҳ ахтаради, лекин дўстлари бундай сафарга боришга рози бўлмасалар, буни душманлик деб ҳисобламаслик керак. Сен менга оилангни

бориб кўришни таклиф қияпсан, майли, қабул қилай, лекин менинг дарёдан ўта олмаслигимни биласанми?

Тошбақа деди:

— Хотиринг жам бўлсин, сени ўз орқамда кўтариб, манзилимга олиб бораман. У ерда роҳат ва фароўатда яшайсан.

Хуллас, тошбақа турган жойини шу қадар мақтадики, ниҳоят, маймун боришга розилик берди ва ўз муқаддаротини унга топширди. Тошбақа уни ўз орқасига миндириб уйи томон равона бўлди. Сувнинг ўртасига етганда ўйлаб қолди ва ўз-ўзига деди: «Олимлар вафосизлик ва хиёнат, айникса, эътиборсиз хотинлар учун қилинган хиёнат энг катта гуноҳдир, дейдилар. Улуўларнинг яна шундай гапи бор: «Олтиннинг софлигини ўтда, хайвоннинг кучини оўир юк ортилганда, инсоннинг тўўрилигини омонатга хиёнат этмаслигида билса бўлади». Ҳар ҳолда донолар хотинларнинг макр-хийлаларига алданмасликни маслаҳат кўради».

У шундай бир-бирига зид муҳокамалар юритиб сувнинг ўртасида тўхтаб қолди... Унинг тараддудга тушганлигини ва қандайдир жиддий бир нарса ҳақида ўйлаётганини сезган маймун шубҳаланиб тошбақадан сўради:

— Нима бўлди, нима учун фикр дарёсига ўарқ бўлдинг, балки мени кўтариш сенга оўирлик қилаётгандир?

Тошбақа деди:

— Сен нимага асосланиб бундай савол беряпсан? Ё мен бирор ҳаракатим билан буни ошкор қилиб қўйдимми?

Маймун деди:

— Мен кўриб турибман: сен виждон азобини чекмоқдасан, ўз нафсинг билан курашмоқдасан, тараддуд ва изтироб ўтида ёнмоқдасан.

Тошбақа деди:

— Тўўри айтасан. Сен биринчи марта бизникига кетяпсан, хотиним эса касал, уйлар остин-устин бўлиб ётгандир. Кўнглим истаганидек сени яхши қабул эта олмасам, меҳмондорчиликни жойига қўя олмасам, ҳаммининг олдида расво бўламан деб кўрқаётирман.

Маймун деди:

— Сенинг номусли ва тўўри бўлганлигинг, мени дилдан дўст ҳисоблаб яхши ният билан уйингга олиб бораётганинг маълум. Ўтиришимиз қанчалик содда, дастурхон қанчалик фақирона бўлса, суҳбатимиз шунчалик самимий ва ширин бўлади. Сенинг тоза юракли эканингни билганлигим учун айтишим мумкинки, сен бекорга ташвиш тортяпсан, меҳмонни яхши кутиб олмасам нима бўлади, деб изтироб чекишга асос йўқдир; бу жиҳатдан хотиржам бўл, ўзингни бекорга хафа қилма.

Тошбақа бироз сузиб бориб, яна тўхтаб қолди, яна аввалгидек ўй-хаёлга толди.

Маймуннинг шубҳалари орта бошлади ва ўз-ўзига деди: «Дўстидан шубҳа қилган одам ўша соат тадбир кўриб, унга нисбатан эҳтиётли муносабатда бўлиши, ўзини сақлаши керак. Агар шубҳалари тўўри чикса, муқаррар бўлган фалокатдан ўз жонини сақлаб қолган бўлади, гумони хато бўлиб чикса, эҳтиёткорлик қилгани учун уни койимайдилар. Юрак тез-тез ўзгариб тургани учун уни қалб¹ деб атаганлар. Ҳар дақиқада у нима хаёлга тушади, нияти яхшими, ёмонми, билиб бўлмайди». Сўнгра тошбақага деди:

— Яна нима бўлди, хаёл дарёсига шўнўиб кетдинг?

Тошбақа деди:

— Нима қилай, хотинимнинг касаллиги, унинг сихатининг ёмонлиги хаёлимни паришон қилмоқда.

Маймун деди:

— Дўстлик ҳурмати учун бу нарсани менга очиқ айтиб бердинг. Энди уни нима билан соўайтириш, дардига нима даво топиш мумкин, айта оласанми?

Тошбақа деди:

— Табиблар шундай дармон белгиладиларки, уни ҳеч қаердан топиш мумкин эмас.

Маймун сўради:

— У қандай дармон экан?

Тошбақа деди:

— Маймуннинг юраги.

Буни эшитиб дарё ўртасида турган маймуннинг кути ўчиб кетди, кўз ўнги қоронғилашди ва ўз-ўзига деди: «Мени бу даҳшатли фалокатга судраган нарса баднафслик ва очкўзлик бўлди; мени бу кўрқинчли гирдобга шуҳратпарастлик ва харислик солди. Энди эса мени ҳийла ва тadbирдан бошқа ҳеч нарса халос эта олмайди. Агар оролга борсам, ўлишим муқаррар, ўзимни бу ерда сувга ташлаб қочмоқчи бўлсам, чўкиб ҳалок бўлишим аниқ».

Маймун бу фикрларини хаёлидан кечириб, тошбақага деди:

— Олимлар айтибдурларки, халққа зарур бўлган озукани яширган шоҳ, дўстларнинг бахтли бўлиши учун керак нарсани бермаган дўст, шоҳ ва дўст деган номларга нолайиқдурлар. Мен хотинингни қанчалик севишингни биламан, унинг соўайиб кетиши учун зарур бўлган дармонни бермаслик дўстликка хиёнат қилиш демакдир. Мен хотинингнинг дардини биламан, чунки бизнинг маймун хотинларда ҳам шундай хасталик бор. Биз юракларимизни бериб, уларни муолажа этар эдик. Ўзимиз эса юраксиз яшай берар эдик. Агар сен буни соҳилда айтганингда, мен юрагимни ўзим билан бирга олиб чиқар эдим. Қариган вақтимда менга юракнинг эҳтиёжи йўқ. Менга юрагимни кўтариб юриш жуда оўир, чунки унга қўнган ўам-андуҳ ҳаддан ташқари кўп ва оўирдир. Шунинг учун юрагимнинг дарди бироз камайсин, деб олиб қўйган эдим.

Тошбақа деди:

— Нима учун юрагингни уйда қолдирдинг?

Маймун деди:

— Маймунларда бир одат бор: яқин дўстларининг уйига кетаётганларида, меҳмондорчилик яхши ва ширин ўтсин деб, юракларини ўзлари билан олиб бормадилар, чунки юрак ўам ва алам масканидир. Сенинг ақлли ва ифбатли хотинингни хасталигини эшитгач, юрагимни олиб юрсам эзилиб кетади, деб ўйладим. Албатта, сен менинг дўстлигимни синагансан, шунинг учун сўзларимга ишонасан. Лекин сенинг қавму қариндошинг, калин дўст бўлса ҳам, ўзига унча зарур бўлмаган бир нарсасини бизга беришдан бўйин товлади, деб бадгумон бўлишлари мумкин. Яхшиси, орқага қайтсак, юрагимни олиб келаман.

Тошбақа суюниб дарҳол орқасига қайтди. Қирўоқ бўйига етгач, маймун сакраб бир дарахт устига чиқиб олди.

Тошбақа бир соатча кутди, сўнгра маймунни чақирди ва деди:

— Эй, азиз дўстим, юрагингни олиб туш, фурсат ўтмасин.

Маймун кулиб деди:

— Мен узоқ яшаб, кўп нарсаларни бошимдан кечирган, дунёнинг иссиқ ва совуғини кўрган, аччиқ-чучугини тотганман. Энди келиб-келиб сендан панд ейми? У хом хаёлингдан воз кеч ва бундан сўнг ҳеч кимга аҳду вафодан сўз очма. Сенинг бевафо эканлигингни илгарироқ пайқаган эдим. Мени тулки айтган «юраги ва қулоғи йўқ эшак», деб гумон қилмагин.

Тошбақа сўради:

— Тулки нима деган экан?

Маймуннинг шер ҳақидаги хикояти

Бир шер кўтир касалига мубтало бўлгандан кейин қуввати кетиб, ов қилолмай қолди. Унинг хизматида бир тулки бор эди. У шердан қолган таом билан кунини ўтказарди. Шер овга ярамай қолгандан кейин, тулкининг ризки кесилди. У бир кун шерга деди:

— Шохим, дардларини муолажа қилиш фикрида эмасмилар?

Шер деди:

— Эй тулки, агар дармони топилса, бу азобга бир зум ҳам чидаб ўтирмас эдим. Эшитишимча, эшакнинг қулоғи билан юраги дардимга даво эмиш.

Тулки деди:

— Агар ижозат берсангиз, эшакни топиб келтирсам. Бу яқинликдаги булоққа бир одам хар куни кир ювгани келади. Унинг бир эшаги бор, хар келганида булоқ атрофида ўтлаб юради. Зора ўшани хийла билан олиб келсам. Шохим, унинг юраги ва қулоқларини еб, қолганларини ўз хизматчисига берса.

Шер рози бўлди. Тулки булоқ тарафига жўнаб кетди. Узоқдан бир эшакни кўриб қолди. Унинг ёнига келиб салом берди, меҳрибонлик кўрсатиб, у ёқ-бу ёқдан сўз бошлади, сўнгра сўради:

— Нима учун сен жуда чарчаган, хафа ва ориқ кўринасан?

Эшак деди:

— Хўжайиним борган сари кўпроқ юк ортиб, камроқ овқат бeryпти. Нима қилишимни билмайман.

Тулки деди:

— Сен содда ва гўл бўлмасанг, қочиб бу азоб-уқубатдан қутулган бўлар эдинг.

Эшак деди:

— Қаерга бормайин, мен бу азобдан қутулолмайман.

Тулки деди:

— Хўп десанг, сени шундай бир чаманзорга олиб бориб қўяйки, у жойнинг ҳавоси мусаффо бўлиб, кўм-кўк ўт белингдан келади... Бундан илгарироқ бир урўочи эшакка насихат қилиб эдим, у ҳозир ўша чаманзорга бориб, юк ҳам ташимасдан, еб-ичиб, маза қилиб юрган эмиш...

Бу сўзлардан эшакнинг оўзига сув келди ва хурсанд бўлиб тулкига деди:

— Сенинг маслаҳатингга кирмасдан бўлмайди, чунки сен буни дўстлик, шафқат ва хайрихоҳлик юзасидан айтмоқдасан.

Тулки эшакни шернинг ҳузурига келтирди. Шер очкўзлик қилиб бўкирганича эшакка ташланди, лекин заифлиги туфайли уни ушлай олмади. Эшак эса қочиб қутулди.

Тулки шернинг заифлигидан таажжуб қилиб деди:

— Бахтсизлигингизни қаранг, бир ориқ эшакни ҳам тутиб ея олмадингиз-а!

Бу сўз шерга оўир туюлди, у ўз-ўзига деди: «Агар ўзим жўрттага тутмадим десам, уни таажжублантирган бўламан, агар заифлигим туфайли тута олмадим десам, ожизлигимни эътироф этган бўламан». Сўнгра тулкига қараб деди:

— Шохларнинг қилаётган ишлари сабабини раиятнинг билиши шарт эмас. Сен бу саволни менга бермаслигинг керак эди. Эндиликда бу фикрингдан кеч. Яна бир хийла ишлатиб, эшакни қайтариб келсанг, сенинг садоқатинг ҳамда фидокор эканлигинг яна бир карра исбот этилган бўлар эди.

Тулки ўрнидан туриб эшакнинг ёнига келди. Эшак уни кўриб қойиб деди:

— Сен мени қаерга олиб борган эдинг?

Тулки деди:

— Сенинг одамлардан кўрган азоб-уқубатларинг ҳали ҳам ёдингдан чиқмаганга ўхшайди. Шунинг учун хар нарсадан кўрқаверасан. Аслида у ерда таҳликали ҳеч нарса йўқ эди.

Сенинг кўрганинг мен сенга айтган урўочи эшак эди. У эҳтироси шиддатидан ўзини нутиб қўйиб сенга ташланди. Агар биров сабр қилсанг эди, унинг қанчалик меҳрибон ва юмшоқ муомалали эканлигини кўрар эдинг.

Тулки урўочи эшакни шундай мақтаб кетдики, охири бу эшак унинг гапига ишонди (у шу вақтга қадар шерни кўрмаган эди) ва тулкининг олдига тушиб, шернинг хузурига тулки кетидан равона бўлди. Тулки олдинроқ бориб шерни огоҳлантириб қўйди. То эшак шерга яқинлашмагунча ҳамла этмаслигини илтимос қилди.

Шер тулкининг айтганини қилиб, эшакни меҳрибонлик билан қарши олди, бир неча ширин сўз айтди. Эшак тап тортмай шернинг олдига жуда яқин келди. Шунда шер сакраб туриб эшакни пора-пора қилиб ташлади, сўнг тулкига деди:

— Мен булоққа бориб чўмилиб келгунимча буни пойлаб тур, келганимдан сўнг унинг юраги ва қулоқларини ейман.

То шер чўмилиб келгунча тулки эшакнинг юраги ва қулоқларини еб тўйиб олди.

Шер келиб эшакнинг юрак ва қулоғини топмагач, тулкига деди:

— Бунинг юраги ва қулоқлари қани?

Тулки деди:

— Шоҳим саломат бўлсинлар. Бу эшакнинг қулоғи ҳам, юраги ҳам йўқ эди. Агар унинг юраги бўлса эди, хавф-хатарни сезган, қулоғи бўлса, биринчи хужумингиздан сўнг менинг ёлғонларимга қулоқ солмаган ва ўз оёғи билан гўрга кирмаган бўлур эди.

Бу масални шунинг учун келтирдимки, сен билгинки мен эшак каби қалбсиз ва қулоқсиз эмасман. Сен ҳийла ва мақрларингнинг ҳаммасини ишлатдинг, мен эса уларни ўз ақл ва идроким билан тушуниб олдим. Энди сен яна орқага қайтишни хоҳлайсан, йўқ, бу хийлангдан энди иш чиқмайди.

Тошбақа деди:

— Тўўри айтасан, сенга эътироз этишга ўрин қолмади. Энди сенинг қалбингга шундай доў тушдики, уни ҳеч нарса ювиб ташлай олмайди. Менинг ҳам бетимга бир разолат тамўаси босилдики, уни ҳам ҳеч нарса йўқотолмайди... Энди фироқ захарини қатра-қатра ютиб, ҳижрон қамчиларига елкани тутиб беришдан бўлак илож қолмади...

Тошбақа бу сўзларни дегандан сўнг минг пушаймон бўлиб уйига қайтиб кетди. Бир қиммат нарсани ёки бир дўстни қўлга киритиб, нодонлик ва ўафлат туфайли ундан айрилиш ҳақидаги ҳикоят мана шундан иборатдир. Ақл ва тажриба эгалари бу қиссадан ибрат олиб, қўлга киритган давлат, орттирган дўст ва бошқа неъматларини эҳтиёт қилиб сақлашга интилишлари ва уларни қўлдан бой бермасликлари лозим. Чунки қўлдан кетган нарсани қайтармоқ мумкин бўлмайди, бир сўз билан айтганда, охириги пушаймон — ўзингга душман.

ЗОҲИД ВА ЛАТЧА¹ БОБИ

Рожа браҳманга деди:

— Фурсатни қўлдан бериб пушаймон бўлмоқ ҳақидаги ҳикояни эшитдим. Энди шундай бир ҳикоя айтиб берки, унда доимо шошиладиган, ишнинг орқа-ўнгини ўйламасдан ҳаракат қиладиган бир одамнинг аҳволи тасвир этилсин ва унинг оқибати нима билан тугаши кўрсатилсин.

Браҳман деди:

— Ишларини ақл ва тажрибага суяниб қилмайдиган бемулоҳаза одам ҳамиша охирида пушаймон бўлади. Бунга мисол қилиб, бир зоҳиднинг ўйламасдан шошилиш иш қилиб бир бечора латчани ўлдиргани ва қўлини ноҳақ қонга бўягани ҳақидаги ҳикояни келтириш мумкин.

Рожа сўради:

— Қани, зоҳид ва латча ҳикоясини эшитайлик.

Брахманнинг ҳикояти

Бир зоҳид ва унинг бир ўоят гўзал, ифбатли хотини бор эди. У хотиннинг чеҳраси тонг шафаўи сингари гўзал, сочлари тун қоронўисидек қоп-қора эди. Улар узоқ вақт бирга турмуш кечирдилар, лекин фарзанд кўрмадилар. Бир куни хотини фарзанд кўришдан умидини узган эрига ҳомиладор бўлганлигини айтиб, беҳад қувонтирди. Зоҳид хотинига деди:

— Сен яқинда ўйил туўиб берасан, мен унга яхши бир от кўяман, бир энага топиб бераман, кейин уни ўз тарбиямга олиб, олим қилиб етиштираман, тариқат йўлларини ўргатаман.

Хотини деди:

— Қаердан биласиз ўйил туўилишини, борди-ю ўйил бўлганда ҳам, сиз айтгандек умр кўрадимиз, йўқми? Ҳалитдан орзу отига миниб олиб, хаёллар майдонида чопсангиз яхши бўлмайди. Сизнинг бу сўзларингиз юзи ва соқолига асал ва ёў сачраб кетган дарвишнинг ишига ўхшайди.

Зоҳид сўради:

— Дарвиш нима қилган экан?

Хотиннинг ҳикояти

Бир покиза дарвиш бор эди. У ёў ва асал сотувчи бир савдогарнинг кўшнисини эди. Савдогар деярли ҳар куни унга бироз асал ва ёў чиқариб турарди.

Дарвиш истаганича еб, қолганини кўзага солиб кўяр эди. Бир кун қараса, кўза тўлиб қолибди. Дарвиш ўзига-ўзи деди: «Агар бу ёў билан асални ўн тангага сотсам, бу ўн тангага бешта совлиқ қўй оламан. Бу қўйлар олти ойда бешта туўиб беради, бора-бора улар жуда кўпайиб, бой бўлиб кетаман. Кейин тагли-зотли бир оиладан хотин оламан, у албатта бир ўйил туўиб беради. Унга бир чиройли от кўйиб, яхши таълим ва тарбия бераман. Агар сўзимга кирмай тўполон қилса, мана бу таёқ билан бошлаб адабини бераман», деб жаҳл аралаш таёғини кўтариб бир урган эди, кўзага тегиб уни синдирди. Ёў ва асал унинг юзи ва соқолига сачраб кетди. Шундай қилиб, дарвишнинг ҳамма хаёллари пучга чиқди. Мен бу масални шунинг учун келтирдимки, оқибати нима бўлишини яхши билмасдан туриб бўлмаган нарсаларни хаёл қилмаслик керак. Акс ҳолда, пушаймон бўлиш мумкин.

Хотинининг бу сўзлари зоҳиднинг эс-хушини жойига келтириб қўйди.

Маълум вақт ўтгач, хотинининг кўзи ёриб, паҳлавондек ўйил туўди. Шод-хуррам бўлиб, назр-ниёзлар бердилар. Зоҳиднинг хотини бироз қувватга киргач, болани эрига топшириб, ўзи ҳаммомга кетди. Бир соат ўтгач, саройдан фаррош келиб, дарвишни подшо чақираётганини айтди. Зоҳид нима қилишини билмай, уй пойлашга ўргатилган латчани ўўли билан қолдириб, ўзи подшо ёнига кетди. Дарвиш уйдан чиқиши билан тешиқдан бир катта илон чиқиб, бешик томон ўрмалаб келаверди. Латча югуриб келиб илонни бўйнидан олди-да, тишлаб ўлдирди, болани ҳалокатдан қутқарди. Шу пайт дарвиш қайтиб келиб қолди, латча гўё уни суюнтирмоқчи бўлгандек, олдига югуриб чиқди. Дарвиш қонга бўялган латчани кўргач, ўўлимни ўлдирибди, деб гумон қилиб, ҳеч ўйламай-нетмай, латчанинг бошини эзиб ташлади. Уйга кириб қараса, ўўли саломат, бешик тагида эса бир катта илон чўзилиб ётибди. Зоҳид масалани тушунди ва қилиб қўйган ишидан минг пушаймон бўлиб сочларини юла бошлади...

Шу вақт хотини келиб қолди. Бўлган воқеани эшитиб, жуда хафа бўлди. Бир неча вақт ўтгандан кейин эрига тасалли бериб, уни тинчитди.

Зоҳид ўзига келгач хотинига деди:

— Бу ҳодисани яхшилаб эсингда тут ва билгинки, шошилиб қилинган ишнинг оқибати хунук бўлади.

Хотини деди:

— Тўўри, шошилган одам муродига етмайди. Бир подшо ўз лочинини бегуноҳ ўлдириб қўйиб, хасрат ва надомат чекканидек, сиз ҳам қилиб қўйган ишингиздан ҳадеб пушаймон бўлаверманг.

Дарвиш сўради:

— У нима қилган экан?

Хотиннинг навбатдаги ҳикояти

Илгари замонда овни жуда яхши кўрадиган бир подшо бўлган. У подшоҳнинг лочини бўлиб, унинг парвози баланд, кўзи ўткир ва панжаси темирдек эди. Подшо уни жуда севар ва доим ўз қўли билан боқар эди. Бир куни шоҳ уни қўлига қўндириб овга жўнади. Чўлда унинг олдидан бир оху қочиб ўтди. Подшо унинг орқасидан шундай тезлик билан от чоптириб кетдики, мулозимлари орқада қолиб кетдилар. Подшо жуда чанқаб, бир тоўдан оқиб тушаётган зилол сув ёнига келди. У шу сувдан ичмоқчи бўлиб, сувдонни тўлатган ҳам эдики, қуш қанот қоқиб сувни тўкиб юборди. Шоҳнинг жаҳли чиқиб, яна сувдонни тўлдирди. Бу дафъа ҳам лочин қаноти билан идишни аўдариб юборди. Подшо дарўзаб бўлиб лочинни ерга уриб ҳалок қилди. Шу вақтда унинг бир мулозими келиб қолди. Подшо унга деди:

— Тоўдан тушаётган бу зилол сув томчиларидан сувдоннинг тўлиши учун анча вақт керак экан. Сен юқорига чиқиб, булоқнинг ўзидан тезда сув олиб туш.

Мулозим тоққа чиқди. Қараса, у ерда кичкина бир булоқча бўлиб, унинг лабида бир хайбатли аждаҳо ўлиб ётган экан. Кун ҳарорати таъсир қилиб, ундан қатра-қатра заҳар сувга томаётган экан. Мулозим дарҳол тоўдан тушиб, кўрганларини подшоҳга айтиб берди. Шоҳ унинг сўзини эшитиб йиўлай бошлади.

Мулозим сўради:

— Йиўингизнинг сабаби нимадир?

Подшо чуқур уҳ тортиб, бўлган воқеани айтиб берди.

Мулозим деди:

— Эй шоҳим, бу ишни шошилмай ўйлаб қилишингиз керак эди.

Шоҳ деди:

— Қилиб қўйган ишимдан пушаймонман, лекин фойдаси йўқ. Ўлгунимча бу жароҳат кўксимдан кетмайди.

Дарвишнинг хотини деди:

— Бу масални шунинг учун келтирдимки, сизга маълум бўлсин: бундай ҳодисалар кўп бўлади.

Зоҳид деди:

— Эй меҳрибон ёрим, бу ҳикоятни айтиб бериб, менга анча тасалли бердинг, гўё ярамга малҳам қўйгандек бўлдинг. Бу воқеалар даврон саҳифаларига ёзилади. Ана шундай, буни ўқиган одамлар ибрат олиб, ҳеч ишни шошилиб ва ўйламасдан қилмайдиган бўладилар. Чунки шошилиш билан қилинган ишнинг оқибати фақат пушаймонликдир.

МУШУК ВА КАЛАМУШ БОБИ

Рожа деди:

— Ўйламасдан иш қилган ва оқибатда пушаймон бўлиб, афсус-надомат дарёсига ўарк бўлган одам тўўрисадаги ҳикоятни эшитдим. Энди шундай бир воқеани айтиб берки, унда ҳар томондан ўраб олган душманлар ҳужумига дучор бўлиб, ўлим, жар ёқасида қолган ва ўзини қутқариш учун душманларнинг бири билан дўстлашган, у билан аҳд-паймон тузиб, ўз жонини қутқариб қолган киши тасвир этилган бўлсин. Яна душмани билан қандай ярашганлиги, бунга қандай йўллар билан эришилганлигини баён қилиб бер.

Брахман деди:

— Кўпинча дўстлик ва душманлик узоққа чўзилмайди. Улар бўлаётган ҳодисаларнинг жараёнига ва замон ўилдирагининг айланишига қараб ўзгарадилар.

Улар хотинларнинг вафоси, шоҳларнинг дўстлиги, тентакларнинг мулойимлиги, болаларнинг гўзаллигига ўхшайди. Узоқ вақт давом этган соф дўстликка ҳам баъзан кўз тегиши, тезда нафрат ва адоватга айланиши мумкин. Шунингдек, қадимдан мавжуд бўлган душманлик ҳам бир бахтли тасодиф туфайли дўстликка алмашиниши мумкин.

Шунинг учун ақлли одам ҳар икки ҳолда сабрли бўлади ва душманнинг бир вақт келиб дўст бўлиши мумкинлигига умид боўлаб, у билан хушмуомала қилишни тарк этмайди, ҳам дўстлари билан яхши муносабатда бўлиб, айнаи замонда бу дўстликнинг абадий бўлмаслигини эсдан чиқармайди. Узоқни кўрадиган киши душман билан сулҳ тузиб, у билан дўстлашмоқни ўанимат билади, чунки, шундай қилинганда хатар бартараф бўлиб, фойда қўлга киради. Кимки айтилиб ўтилганларга амал қилса, мушук билан каламуш каби ўз мақсадларига эришади.

Рожа сўради:

— Улар қандай қилиб мақсадларига эришибдилар?

Брахманнинг ҳикояти

Фалон мамлакатдаги ўрмонлардан бирида бир катта дарахт бўлиб, остида бир каламушнинг ини бор эди. Унинг яқинида бир мушук яшарди. Бу ерларга овчилар тез-тез келиб туришарди. Кунлардан бир кун бир овчи дарахт яқинига дом қўйиб учига бир парча гўшт илиб кетди. Мушук келиб, домга илинди. Шу орада каламуш ҳам овқат излаб келиб қолди ва мушукни тузоқда кўриб жуда қувониб кетди. Ногоҳ кўзи уни тутишга пайт пойлаб турган латчага тушди, дарахтга қараса, бир бойқуш ҳам хужумга ростланиб турганини кўрди. У кўркиб кетиб, ўзига-ўзи деди: «Агар орқага қайтсам, латча мени парчалаб ташлайди, турган жойимда қолсам, бойқуш устимга ўзини отади, олдинга юрсам, мушукка йўликаман. Бало денгизи туўёнга келиб, фалокат тўфони хужумга тайёр турибди; шунга қарамай мен ноумид бўлмаслигим, ўз ҳаётимни қутқаришим керак. Бу ҳолда менга ақлдан яхшироқ мададкор йўқдир. Ақлли кимса ҳеч вақт саросимага тушмаслиги, қалбини даҳшат ва ташвиш чулўаб олмаслиги керак. Энди мен учун ягона нажот йўли бало занжирида талпиниб ётган ва менинг ёрдамимга муҳтож бўлган мушук билан келишиб дўстлашмоқдир. Балки у ўз вазиятини назарда тутиб, менинг сўзларимга кулоқ осар ва душманликдан воз кечиб, халос бўлиш учун маслаҳатларимни қабул этар. Шундай қилиб, ҳар иккимиз балодан омон қоламиз».

Каламуш мушукка яқинлашиб ҳол сўради:

— Қани, хўш, ҳол-аҳволинг қалай?

Мушук ҳазин овоз билан жавоб берди:

— Бундай бало домига тушиб, азият чекканларнинг аҳволи қандай бўлар эди?

Каламуш деди:

— Шу вақтга қадар ҳеч ким менинг ёлўон гапирганимни эшитмаган. Сен ўамнок бўлсанг, ҳамиша мен шод бўлар, муваффақиятсизлигиндан қувонар эдим. Ҳозир эса икковимизнинг ҳам бошимиз хатарда қолди. Бу балодан қутулиш учун сендан нажот кутаман, шунинг учун дўстлашмоқчиман. Агар диққат қилиб атрофга қарасанг, латчанинг мени таъқиб этаётганини ва бойқушнинг фурсат пойлаб ўтирганини кўришинг мумкин. Ҳар иккиси ҳам мени ҳалок қилиш фикридадилар. Улар икковимизнинг ҳам душманимиздир. Агар сен мени ўз паноҳингга олсанг, улар мендан умид узадилар.

Агар менга тегмасанг ёнингга бориб мақсадимга эришаман — бандларингни кесиб сени ҳам озод қиламан. Яна қайтариб айтаман, бу сўзларимга ишон. Хайрихоҳ эканимга шубҳа қилма. Ҳеч кимга ишонмайдиган ва ҳикмат эгаларининг сўзларига кулоқ солмайдиган киши бахтли ҳаёт кечиролмайди.

Иккиланмай менинг бу лутф-марҳаматимни қабул эт, ақлли одамлар катта ва масъулиятли ишларда тараддудга тушиб, фурсатни қўлдан бермайдилар. Кема кемачининг саъй-ҳаракати билан соҳилга етиб боргани каби, халос топишимиз икковимизнинг ҳаракатимизга боўлиқдир.

Мушук каламушнинг гапини эшитиб хурсанд бўлиб кетди ва деди:

— Сенинг гапинг ақлга мувофиқдир. Бу маслаҳатингни бажонидил қабул этаман ва ўлгунимча сендан миннатдор бўламан. Дебдурларки, душман сен билан сулҳ тузишни истаса, унинг узатган қўлини қайтарма.

Каламуш деди:

— Олдинга борганимда сен мени меҳрибон дўст каби кутиб ол, душманлар иноқлашганимизни кўриб, жўнаб қолсинлар, шунда мен тузоқ ипларини қирқишга киришаман.

Мушук унинг гапига кўнди. Каламуш тузоқ ипларини қирқа бошлади. Мушук назарида каламуш имиллаб ишлаётганга ўхшаб кўринди.

Мушукнинг тоқати тоқ бўлиб деди:

— Мен сенинг аҳдинга ишонган эдим. Энди мақсадинга эришганингдан кейин берган сўзингдан қайтмоқчимисан? Лекин билиб қўйки, ваъдага вафо, аҳднинг бузилмаслиги оўир кунларда синалади... Мени кечир деб ёлвориларга қарамай, зулмдан қўл торта олмаган, афв этиш қўлидан келмаган одам яхши ном қозониш неъматидан маҳрум ва мард одамлар орасида юзи қора бўлади. Аммо хиёнат қилганлар ва ёлўндан қасам ичганлар тўхтовсиз жазога мустаҳиқдирлар.

Каламуш деди:

— Билиб қўй, дўстлар икки хил бўладилар: биринчилари — ўз ихтиёрлари билан самимий дўст бўлганлар; иккинчилари — мажбурият ва зарурият юзасидан аҳду паймон боўлаганлар. Буларнинг мақсади фойда кўрмоқ ва зарардан қочмоқдир. Лекин самимият ва садоқатга асосланган дўстлик ҳамаша, ҳар ерда ва ҳар шароитда ишончли бўлади; зарурият ва мажбурият натижасида пайдо бўлган дўстлик эса ундай бўлмайди. У дарё каби гоҳ тошиб атрофни босади, гоҳ қуриб суви озайиб қолади. Мен берган сўзимнинг устидан чиқаман, лекин ўз жонимни сақлашни ундан афзалроқ деб биламан. Чунки мен гарчи душманларнинг ҳужумидан сенинг ёрдаминг туфайли қутулиб қолган ва шунинг учун сен билан келишишга мажбур бўлган бўлсам-да, лекин сен ўша душманлардан ҳам хавфлисан. Мен таҳликани даф этиб, хатарли ишларнинг олдини олиш учун сен билан мураса қилишман, бу вақт ва замон тақозоси билан қилинган бир тадбирдир. Ҳар ишнинг ўз ери, ҳар соатнинг ўз ҳукми бордир. Вақтни ўтказиб, мавқеини қўлдан берган одамни узоқни кўрадиган одам деб бўладими?! Мен албатта бандларингни кесаман, лекин бир асосий бандни жонимнинг гарови сифатида сақлаб тураман. Уни сен ўзинг билан овора бўлиб, менга ҳужум қилишдан муҳимроқ иш билан машғул бўлиб, ўз жонинг ўамини еб қолганингагина кесаман. Ана шунда сен банддан озод бўласан, мен ҳам сендан қутуламан.

Каламуш айтганини қилди — ҳамма бандларни қирқиб, биттасини қолдирди. Тонг отиб, уфқдан қуёш бош кўтара бошлади. Бироздан кейин узоқдан овчининг келаётгани кўринди.

Каламуш деди:

— Энди охирги бандни кесмоқ, ваъда устидан чиқмоқ вақти келди.

Мушукнинг кўзи овчига тушиши биланок ўлим ваҳмига тушди, каламуш унинг ёдидан кўтарилиб кетди. Шу вақтда каламуш охирги бандни кесди. Мушук сапчиб, бир дарахтнинг устига чиқиб олди, каламуш эса бир тешикка кириб ўйиб бўлди. Овчи титилган кесилган тўрини кўтариб орқасига қайтди.

Эртаси куни каламуш инидан мўралаб турган эди, мушукни кўриб қолди. Лекин унинг ёнига боришга журъат қила олмади.

Мушук баланд овоз билан қичқириб деди:

— Эй дўстим, нега мендан хавфсирайсан? Қўлга киритилган энг яхши ноёб нарсани — дўстлигимизни сақлаб қолиш керак. Яқинроқ кел, мен яхшилигингни қайтарай, мурувват қилиб, мардлигим ва сахийлигимни кўрсатай.

Каламуш унинг таклифини қабул этмай жойида тураверди.

Мушук деди:

— Дийдорингни мендан яширма ва дўстлигимизни барбод этма... Мен сен туфайли тирик қолдим, бундан буён ҳаётимни сенга баўишлайман, умримнинг охиригача яхшилигингни унутмайман ва имкон туўилиши билан сенинг яхшилигингни қайтаришга ҳаракат қиламан.

Мушук кўп ёлворди, кўп ялинди, лекин сўзлари каламушга қор қилмади.

Каламуш жавоб берди:

— Зоти душман бўлиб дўстликдан лоф урганларга, дилида ўаним, тилида дўст бўлганларга ишониб бўлмайди. Иккимизнинг ўртамизда ҳамжинслик йўқ. Кимки ўз жинсидан бўлмаганга қўшилса, қурбақадек балога йўликади.

Мушук сўради:

— Қурбақага нима бўлган экан?

Каламушнинг ҳикояти

Бир сичқон ўрмон четида яшар эди. Шу атрофдаги булоқда бир қурбақа умр ўтказар эди. У гоҳ-гоҳ булоқ четига чиқиб ҳаво олиб ўтирар ва ўзини булбул фахмлаб, ёқимсиз овоз билан сайрар ва хуш овозли қушларнинг энсасини котирар эди...

Бир куни сичқон ўз инида бир иш билан машўул эди. Қурбақанинг носоз овозини эшитиб ҳайрон бўлди, хонанданинг юзини кўрмоқчи бўлиб ташқарига чиқди ва унинг хунук башараси-ю, бемаъни ашуласидан таажжубланиб қўлларини бир-бирига уриб, бошини қимирлата бошлади. Қурбақа бу ҳолни кўриб, у менга таҳсин қилаётир, деб хурсанд бўлди ва сичқон билан ошно бўлиш орзусига тушди. Хуллас, сичқон билан қалин оўайни бўлиб олди. Улар бир-бирларига ажойиб ҳикоятлар айтиб бериб, вақтларини чоў этар эдилар.

Бир куни сичқон қурбақага деди:

— Неча вақтдан бери сен билан суҳбатлашгим келиб, булоқ ёнига келсам, сен сув остида бўласан, қанчалик баланд овоз билан чақирсам ҳам эшитмайсан.

Қурбақа деди:

— Тўўри айтасан, мен ҳам кўпдан бери шуни ўйлайман. Баъзан мен қирўоққа чиқиб сени тополмайман, сен бошқа тешиқдан чиқиб кетган бўласан. Мен анчагача мунтазир бўлиб ўтираман. Энди бу ишнинг тадбирини ҳам ўзинг кўриб, муаммони ўзинг ҳал этасан.

Сичқон деди:

— Энг яхши тадбир шуки, мен бир узун ип топаман, унинг бир учини сенинг оёўингга, иккинчи учини ўзимнинг оёўимга боўлайман. Ҳар вақт сувнинг лабига келиб, ипни қимирлатсам, дарҳол чиқасан. Агар сен ҳам менинг ёнимга келмоқчи бўлсанг, ипни тортиб мени хабардор қиласан.

Икковлари ҳам бу тадбирни маъқул топиб, кўп вақтгача шу усул билан бир-бирларидан хабардор бўлиб, кўришиб юрдилар. Бир куни сичқон сув ёқасига келди, қурбақани чақириб суҳбат қилай деб турган эди, ногоҳ бир қарўа бало-қазодек ҳаводан тушиб, сичқонни кўтариб учди. Оёўидан ипга боўланган қурбақа ҳам улар билан ҳавога кўтарилди. Сичқон қарўа тумшуўида, қурбақа эса пастроқда осилган ҳолда учиб борар эдилар. Бу ҳолни кўрган одамлар ҳайрон бўлиб дер эдилар:

— Ажаб ҳолат, қарўа ўз одатига хилоф равишда қурбақани олиб кетяпти, ахир ҳеч вақт қурбақа қарўага ов эмас эди-ку. Сичқон билан дўстлигининг касофатидан қурбақа бу балога мубтало бўлибди. Кимки ножинсга қўшилса, жазоси мана шундай бўлади.

Мушук деди:

— Сухбат қилишга раўбатинг йўқ экан, нима учун аввал мендан дўстлик талаб қилдинг?

Каламуш деди:

— У маҳалда шунга мухтож эдим. Ақлли одам оўир ахволга тушса-ю, душманнинг ёрдами билан фалокатдан қутулмоўи мумкин бўлса, душман билан яқинлашиб, унинг кўмагидан фойдаланади. Шунингдек, дўстдан зиён кўрса, ундан узоқлашади. Ҳайвон болалари ҳам сут эмадиган вақтларида оналари билан бирга юрадилар. Сутдан айрилгач эса ҳеч нарса бўлмагандек, улардан узоқлашиб кетадилар. Ақлли одам буни душманлик демайди. Ақл эгалари ҳамиша ўз ишларини замонанинг тақозоси ва ҳаёт талабини ҳисобга олиб қиладилар; закон ва маконни назарга олиб тадбир кўрадилар, дўст — ошно билан, рақиб — душман билан қандай муомала қилишни, вақтида меҳрибонлик кўрсатиб, вақтида қаттиққўл бўлишни биладилар. Ўзинг биласанки, сен билан бизнинг асл зотимиз ва табиатимиз бир-бирига тамомила қарама-қаршидир, бир-биримизга душманмиз. Зарурият юзасидан пайдо бўлган дўстлигимизга ишониб бўлмайди, зарурият ўртадан кўтарилган закон дўстлик адоватга айланиши муқаррар. Ахир каламуш жинси учун мушукдан кўра даҳшатли душман йўқдир. Ҳар иккимиз ўлимдан халос бўлмоқ учун мажбуран сулҳга келган эдик. Энди эса зарурат йўқолди, демак, яна қадимий хусумат пайдо бўлди. Мен сени ўзимга дўст деб ҳисобламайман, энди сенинг яқинлашишиңдан кўзлаган мақсадинг менинг лаззатли гўштимни ейишдир. Лекин мен қурбон бўлишни хохламайман. Кучсиз кучлидан, заиф қувватлидан узоқ бўлиши керак. Кел, гапни қисқа қилайлик, иккимиз икки ёққа қараб кетайлик.

Мушук хафа бўлиб, кўзига ёш олди...

Шундай қилиб, мушук каламуш билан абадий видолашди.

Зарурият натижасида душман билан дўстлашиб, фурсатни қўлдан бермаган ва ўз мақсадига етгандан сўнг эҳтиётли бўлиб, ўз жонини саломат сақлаб қолган ақлли каламуш ҳақида ҳикоят шундан иборатдир.

ШАҲЗОДА ВА ҚУББАРА ҚУШ

Рожа брахманга деди:

— Қувватли, беомон душманлар қуршовида қолган, қочиб қутулиш йўллари боўланган одамнинг истар-истамас ўз душманларининг бири билан дўст бўлгани, у билан сулҳ тузиб, ўз жонини халос этгани, эҳтиётликни қўлдан бермай ўз ҳаётини охириги душманнинг қўлидан қутқариб қолгани ҳақидаги ҳикоятни эшитдим. Энди илтимос қиламан, шундай ҳикоят айтиб берки, унда бир-биридан қасос олмоқ пайида юрган, кўришганда эса ҳеч сир бой бермайдиган икки кимса тасвир этилган бўлсин.

Брахман деди:

— Ақли бошида бўлган, тажрибали одамлар ҳеч вақт эҳтиётликни қўлдан бермайдилар. Яхшини ёмондан, савобни гуноҳдан ажрата оладилар, ранжиган дўстлардан, норози бўлган ошналардан эҳтиёт бўлиб, уларнинг макр ва хиёнатларидан сақланишни яхши биладилар. Ақл ва идрок эгалари бундай одамларнинг юрагидаги нарсаларни, уларнинг яширин фикр ва истакларини, нима қилиш ҳаёлида эканликларини кўзлари ва ҳаракатларидан билиб оладилар... Кимки бундай одамларнинг тилёўламаликлари ва ширин сўзларига ишониб, эҳтиёткорлик ва сезгирликни йўқотса, у ўз жонини бало ўқига нишон қилган бўлади. Бунга Қуббара қуш қиссаси мисол бўла олади.

Рожа сўради:

— Унга нима бўлган экан?

Брахманнинг ҳикояти

Ибн Мадин отли бир подшо бор эди. Унинг бир Қуббара деган зийрак, нутқи яхши ва чиройли куши бор эди. Кунлардан бир куни Қуббара шоҳ саройида тухум қўйиб бола очди. Подшо куш боласини ўз саройида авайлаб, парвариш қилишни буюрди. Шу вақтда подшо ҳам сиймосида бахт-саодат юлдузи порлаган бир фарзанд кўрди.

Қуббаранинг боласи билан шахзода ҳамиша бирга ўйнар эдилар. Қуббара ҳар куни тоў ва ўрмонларга учиб бориб, одам қўли тегмаган мевалардан икки дона олиб келарди. Улардан бирини ўз боласига ва иккинчисини шахзодага берарди. Қушча билан шахзода уни еб, куч-қувватга кириб тез ўса бошладилар. Шу туфайли подшо ва сарой одамлари назарида Қуббаранинг қадри ошарди. Бир куни Қуббара уйда йўқлигида унинг боласи шахзоданинг қўлини тирнаб олди. Шахзода ўоят ўзабга келиб, дўстликни унутди ва кушчанинг оёғидан ушлаб ерга шундай урдики, у ўша замоноқ ҳалок бўлди. Қуббара қайтиб келиб, боласининг ўлиб ётганини кўриб фарёд қила бошлади. Подшоҳларга лаънатлар ўқиб дерди:

— Бу балони ўзимга ўзим орттирдим, фароўатни машаққатга ўзим алмаштириб олдим. Бир дарахт шохига уя қилишим керак эди. Подшоҳнинг саройини менга ким қўйибди. Ўз фарзандимнигина тарбият қилишим керак эди, подшо ўўлини парвариш қилишнинг нима ҳожати бор эди. Агар озга қаноат қилиб ҳаёт кечирганимда эди, бу балога мубтало бўлмас эдим. Шоҳлар, султонлар ва шахзодалар билан дўстлик қилишнинг оқибати шундай бўлади. Чунки шоҳ, султон ва мустабидлар ўз аҳдларини тез унутадилар. Улар ҳамиша вафога жафони мукофот қилиб берадилар. Уларнинг назарида на садоқатнинг аҳамияти бор, на самимиятнинг. Уларнинг дўстликдан кўзлаган мақсадлари ёлғиз манфаатдир. Улар ўз роҳатларини кўзлаб, бутун қонун-қоидаларни топтайдилар, раҳм-шафқат қилиш керак бўлганда жазо берадилар, жазоланиши керак бўлганни афв этадилар. Ўзлари қилган қабих ишларни кичик ва аҳамиятсиз деб, бошқаларнинг кичик хатоларини эса жуда катта ва таҳликали иш деб ҳисоблайдилар. Энди мен фурсатни қўлдан бермай, ўз дўстини ўлдирган бу раҳмсиз ва шафқатсиз шахзодадан болам учун интиқом олишим керак.

Шуни деб Қуббара ўзини шахзода устига ташлади. Унинг икки кўзини ўйиб олиб қалъанинг бурчига бориб кўнди. Бўлган воқеани шоҳга етказдилар. Шоҳ ўўлининг кўр бўлганини кўриб, қуйиб ёнди; аввал қушни хийла билан ушлаб олмоқчи, сўнгра қийнаб ўлдирмоқчи бўлиб, яқинига борди ва деди:

— Қуббара, пастга туш, сенда ҳеч айб йўқ.

Қуббара унинг сўзини рад этиб деди:

— Шоҳимга итоат қилишга ўрганиб қолган эдим, энди унинг амридан чиқиб, рад жавобини бериш менга жуда оўир. Шоҳ саройи менинг қаъбам эди, энг саодатли кунларим шоҳнинг марҳамат ва лутфи карами соясида ўтди. Мен ҳамиша шундай бўлади, деб ўйлардим. Агар менинг икки жоним бўлса ва дунёга икки марта келишим мумкин бўлсайди, ўшанда «лаббай» деб хизматингга қайтар эдим... Энди қандай қилиб боламнинг қони тўкилган жойга қайтиб бораман? Мен учун энг тўўри йўл, буйруўингга бўйин эгмаслик ва саройга қайтмасликдир. Мен энди сенинг сўзларингга ишона олмайман ва ўзимни бало гирдобига ташлашни истамайман. Шахзода менинг фарзандимни ҳалок этди. Мен эса ундан қасдимни олдим. Ҳар ким алам ва ситам дарахтини экса, уқубат ва азоб мевасини тўриб олади. Сен Донодил ва ўўрилар ҳақидаги ҳикоятни эшитмаганмидинг?

Подшо сўради:

— У қандай ҳикоят?

Қуббаранинг ҳикояти

Бир шаҳарда дарвиш яшар эди. У хушфёъл, одобли ва доно бўлгани учун уни Донодил дер эдилар. Фуқаро уни ҳурмат қилар ва севар эди.

Кунлардан бир кун Донодил Макка зиёратига бир ўзи равона бўлди. Йўлда бир неча ўўри унинг мол- дунёси кўп бўлса керак, деб ўйлаб, йўлини тўсди. Шунда Донодил деди:

— Менда мол-дунё йўқ, йўлга олган кўрпа-тўшагимгина бор. Истасангиз олинг, лекин мени саломат қолдиринг, орзумга етай.

Ўўрилар унинг сўзига эътибор бермай, ўлдириш учун қилич яланўочладилар. Донодил саросимага тушиб, атрофга аланглади. Шу вақт тепаларидан учиб бораётган бир тўда ўозларга кўзи тушди. Донодил уларга қараб деди:

— Эй ўозлар, бу биёбонда ситамкорлар кўлига тушдим. Ҳолимдан хабар оладиган ҳеч кимим йўқ. Сизлардан ўтинаман, бу одамларнинг адабини берингиз!

Ўўрилар кулиб сўрадилар:

— Отинг нима?

Донодил жавоб берди:

— Донодил.

Ўўрилар дедилар:

— Сен ҳеч нарсадан хабарсиз, беақл одам экансан. Ақлсизни ўлдиришнинг айби йўқ.

Донодил деди:

— Мен бир сўз айтай, эшитиб ақлим даражасини билинг.

Ўўрилар сўзига қулоқ солмай, уни ўлдириб, молини олдилар. Бу хабар шаҳар аҳлининг қулоғига етди. Улар қотиллардан қасос олишга қасд қилдилар. Бир куни талай одам жомега намоз ўқигани йиўилди. Бир бурчакда Донодилнинг қотиллари — ўўрилар ҳам ўтирган эдилар. Ногоҳ осмондан бир тўда ўозлар учиб келиб, чуўурлашиб, ўўрилар бошида айлана бошладилар. Шу вақт ўўрилардан бири истехзо билан ёнидаги шеригига деди:

— Булар Донодилнинг хунини талаб қилмоқдалар.

Бу гапни эшитган киши ёнидаги ҳамроҳига, у эса яна бошқасига айтди. Шундай қилиб, бу хабар шаҳар ҳокими қулоғига етиб борди. Дарҳол ўўриларни ушлаб, қийноқ билан ҳалок қилдилар.

Худди шу сингари мен ҳам шаҳзодани жазоладим. Энди макр-хийланг домига илинмайман, буйруўингни бажо келтирмайман.

Подшо деди:

— Ҳар икки томон ҳам нодонлик қилиб қурбон берибди. Энди на менинг ўзабланишга ҳаққим бор, на-да сенинг кўрқишга асосинг. Мен қасос олишни одамларнинг энг катта айбларидан бири деб биламан ва ҳеч вақт ўзимга бу ишни раво кўрмайман.

Қуббара деди:

— Мен ҳузурингга қайтиб боролмайман. Чунки оталар айтибдурларки, зарар кўрган одам ширин гапириб, меҳрибонлик кўрсатиб, ўз кин-адоватини ошкор қилиб кўяди. Ҳикмат эгалари ота-оналарни — дўст, ака-укаларни — ўртоқ, хотинларини умр йўлдоши деб биладилар. Қариндошни қарз олганларга, қизни сафарга бирга чикқан ҳамроҳларга, ўўилни эса ворисларга ўхшатадилар. Инсон ўзини битта-ю битта ҳисоблайди. Муҳим бир ходиса, жиддий бир фалокат юз берганда ҳар ким ўзини четга олади, ҳеч ким ўзини биров учун фидо этмайди.

Мен бугун танҳо қолдим. Ҳаммадан айрилдим. Қалбимнинг бир парчаси, белимнинг қуввати, кўзимнинг нури бўлган ёлғиз боламини сенинг хизматингга қурбон бердим-а! Бунинг устига ўзимнинг бошим ҳам хатарда. Энди тилёўламалигингга ишониб, тўрга илиниш ақлсизлик бўлади. Мен фироқ ўтида ёниб, сабр қилишни сенга хизмат қилишдан афзал кўраман.

Шоҳ деди:

— Агар бу ишни сен бошлаган бўлсанг эди, кўрқишинг ўринли бўлар эди. Лекин бу ишни қасос олиш учун қилгансан, бунинг учун хавфсирашинг тўўри эмас. Модомики шундай экан, мендан қочишинг ва нафратланишинг сабабини тушуна олмаяпман?

Қуббара деди:

— Юрагида кин-адоват, кўзларида ўзаб бўлган одамнинг оўзидан чиққан мулойим сўзларига ишониб бўлмайди. Чунки бундай вақтларда киши юракда бор ҳақиқатни яширмоққа уринади. Лекин қалблар ёлўон гапириб, алдамоқ истейдодига эга эмаслар. Улар ҳақиқат ва адолат хабарчиларидир. Сенинг дилингдаги гап тилингдаги гапга тўўри келмайди. Мен сенинг қанчалик кек сақлайдиган эканлигингни биламан, шунинг учун менга жазо бермаслигинга ишонмайман.

Бир табиб юраги оўриган кишига, сенинг касалиннга кўз оўриқ дориси даво бўлади, деб айтган экан, мен ўша киши тоифасидан эмасман.

Шоҳ сўради:

— У кишига нима бўлган экан?

Қуббаранинг навбатдаги ҳикояти

Бир киши бир табиб олдига келди. У қорни қаттиқ оўригандан ерга юмаланиб-юмаланиб инграр эди.

Табиб унинг касалини аниқлаб, беморга деди:

— Бугун нима еган эдинг?

Касал соддагина киши эди, жавоб берди:

— Бир парча куйган нон еган эдим.

Табиб ёрдамчисига буюрди:

— Кўзини равшан қиладиган доридан келтиринг, бу кишининг кўзига суртиб қўяман.

У киши фарёд қилди:

— Эй табиб, масхарабозликни қўй, мени масхара қилма, менинг қорним оўрияпти. Сен эса кўзимга дори қўймоқчисан. Ахир кўзнинг қоринга нима алоқаси бор?

Табиб деди:

— Мен аввал кўзингни даволамоқчиман. Шунда сен оқни қорадан фарқ қиладиган бўлиб, иккинчи марта куйган нон емайдиган бўласан. Демак, кўзингни даволаш қорнингни даволашдан кўра зарурроқдир.

Қуббара ҳикоясини тамомлаб шоҳга деди:

— Мен сенинг адоват сақлаб туриб гапираётганингни ва менга жазо беришга тайёр эканлигингни кўриб турибман.

Шоҳ деди:

— Дўстлар орасида кўнгилсиз ҳодисалар кўп бўлади. Ақлли одамлар бундай ҳодисаларнинг олдини олишга ҳаракат қилишлари керак.

Қуббара деди:

— Мен дунёнинг иссиқ-совуғини кўрдим, аччиқ-чучугини тотидим. Кўп қимматбаҳо нафис нарсаларни бу алдамчи ва кўзбўямачи дунё шамолига совурдим. Энди етарли тажрибага эга бўлиб, ҳақиқатни тушунадиган бўлиб қолганман. Бу масхарабоз дунё менинг қулоғимни бураб, менга ибрат дарсини берди. Ким зўр бўлса, у бошқаларни хор этмоқда, инсоф ва мурувват, адолат ва садоқатни оёқ ости қилмоқда. Ақл китобида, душманнинг тилёўламалигидан ҳазар этинг, рақибнинг ширин сўзларига, юмшоқ муомаласига учманг, деб ёзилган. Душман ҳамиша қасос олишга, ўз ниятига етишга фурсат ахтаради. Агар куч билан енга олмаса, ҳийла ишлатади. Мен ҳеч вақт, ҳеч бир шароитда шоҳнинг мени кечиришига ва мендан қасос олмаслигига ишонмайман, чунки мен заиф, у қудратли...

Шоҳ деди:

— Олижаноб ва мард одам оўир кунларда ўз дўстини ташлаб кетмайди, ҳар қандай шубҳа ва гумонга асосланиб ўртоқлик алоқаларини узмайди, бориш-келиш, салом-аликни қанда қилмайди.

Қуббара деди:

— Риё ва хиёнатдан, айниқса, шоҳларнинг адоватидан кўрқмоқ лозимдир. Чунки шоҳлар қасос олмоқни қонун деб биладилар, жазо бермоққа имкон топилса севиладилар. Жазо бериш фурсати кўлдан кетса ўзабланадилар. Қалбда йиўилиб ётган адоват кул остидаги чўўга ўхшайди, чўў ўтинга тушса, ёндириб юборгани каби адоват фурсат келганда ўзаб ўтига айланади. Бу ёнўинни на сўз, на хокисорлик, на ёлвориш, на хийла, бир сўз билан айтганда, ҳеч нарса, ҳа, ҳеч нарса сўндира олмайди. Тараша ёниб тугамагунча шуъласи пасаймагани каби, айбдор жазоланмагунча кин-адovat ҳам орадан кўтарилмайди. Шуларнинг ҳаммасига қарамасдан қасди бор кимса рақибидан фойдаланмоқ ёки кутилган балонинг олдини олмоқ учун у билан аввалги дўстлик муносабатларини тиклаб, яхши муомалада бўлиш мумкин; лекин ундай бахт менга муяссар бўлмас, мен шундай омадсизманки, оқар сув ёқасига борсам, сув ҳам қуриб қолади. Менинг хизматим қалбингдаги кинни марҳаматга айлантира олади, бизнинг орамизда муҳаббат ва дўстлик барқарор бўлади, деб қандай ишона оламан? Агар мен хузуринга қайтиб борсам ҳам, ҳамиша кўркув ва ташвиш ичида яшаб, ҳар соат ўз ўлимимни кутиб тураман. Йўқ, қайтишдан менга ҳеч қандай фойда йўқ. Мен кўра-била туриб ўз бўйнимни пичоққа тутиб бора олмайман.

Шоҳ деди:

— Ҳар нарса толега боўлиқ. Ўўлимнинг қилмишига яраша жазо беришинг қазонинг ҳукми билан бўлди. Бунда ҳеч ким айбдор эмас. Ҳали ҳам бўлса қайт, мени ранжитиб, юрагимга ўт ёкиб кетма, давлат ва саодат дўст-ошноларга, раият ва мулозимларга насиб бўлгандагина у кишига лаззат бериши мумкин.

Қуббара деди:

— Тўўри айтасан, ҳамма нарса фалакнинг кўлида. Лекин шу билан бирга эҳтиёт бўл, умрни фалакнинг шамолига совурма, деганлар.

Сенинг тилинг билан дилинг бир эмаслиги мен учун аён. Шуни била туриб қайтиш — ақлсизликдир. Мени алдаб тузоққа илинтирмоқчисан, ўлдириб қалбинга тасалли бермоқчисан. Ҳозирга қадар ҳеч бир ҳайвон ўз ихтиёри билан ўлим шарбатини ичмаган. Дейдиларки, ўам — бахтсизлик, камбаўаллик — бахтсизлик, душманга яқин бўлиш — бахтсизлик, дўстлардан жудо бўлиш — бахтсизлик, хасталик, ўариблик — бахтсизлик, лекин энг буюк бахтсизлик ўлимдир. Юрагида ҳасрат доўи бор одамларнинг дардини бошидан ўтган одамгина тушуниши мумкин. Ҳозир мен ҳам ўз тажрибаларимга асосланиб, шоҳнинг нима қилмоқчи эканлигини, нималар ўйлаётганлигини билиб турибман. Унинг ҳаяжон ва изтироблари менга маълум, қалбидаги ўзаб ва интиқом оловининг учқунларини мен кўзидан кўриб турибман. Мен яхши биламанки, сен ўз ўўлингнинг кўздан айрилганлигини, мен эса ўз фарзандимдан жудо бўлганимни эсга олганимизда юракларимизда ўзаб тўлқинланиб кетади. Бунинг нима билан тугабини билиб бўлмайди. Ҳар ҳолда, бизнинг дўст бўлишимиз фойдасиздир, айрилишимиз яхшидир.

Шоҳ деди:

— Хўп, майли, лекин ўз дўстларининг хатоларини кечирмасликнинг, уларга етказган зарарни унутмасликнинг одам учун нима фойдаси бор? У қандай инсонки, ўз дўстининг тавба ва узрини қабул этмасин ва уни севинч билан қарши олмасин. Менинг қалбим шишадек мусаффо дир. Сен айтган нарсаларнинг биронтасини хаёлимга ҳам келтирмаганман. Сен биласанки, мен ҳамиша мулозимларнинг гуноҳини кечириб, хизматчиларга марҳамат кўрсатиб, инъом бериб келганман.

Қуббара деди:

— Товонига тикон кирган одам унга аҳамият бермай қиррали тошлар устида юраверса, албатта, унинг ярага айланиб кетишига сабабчи бўлади ва юмшоқ тупроқ устида юришдан ҳам бенасиб бўлиб қолади. Кўз оўриўига дучор бўлган одам қуёшга қараса ё шамолга тутса, кўздан ажралиши мумкин бўлгани каби гуноҳкор одам ўз душманига яқин келса

халок бўлади. Шунинг учун душмандан қочмоқ табиий ва қонунийдир. Ҳеч бир махлук ўз бошига нималар келишини, қилган ишлари охирда қандай натижалар беришини олдиндан била олмайди. Ким душманнинг айтганига ишониб иш кўрса, эътиборсиз одамнинг сўзига кириб ҳаракат қилса, уни донишманд одамлар беақл ва жоҳил деб ҳисоблайдилар. Пешанасига нима ёзилганлигини, бошига нима келишлигини ҳеч ким билмайди. Лекин бунга қарамасдан, ҳар ким ўз қадамини билиб босиши, ақлга тўўри келадиган ишлар билан машўул бўлиши лозим. Ақлли кимса ўз куч-қувватига ишонади, ҳеч нарсадан кўркмайди, таҳликага тушмасдан нажот йўлини ахтаради. Ҳозир менинг қаршимда ўлим турибди, лекин қочадиган йўлларим кўп, нажот йўллари очик, тараддудланиб турсам, иродасизлик қилиб, заифлик кўрсатсам халок бўламан. Қаерга борсам ҳам овқатимни топиб ейман. Дебдурларки, қуйидаги беш хосияти бўлган одам оч қолмайди, узоғи яқин бўлади, бегоналар юртида ҳам унга дўст топилади.

Бу беш хосият шудир: мардумга озор бермаслик, шубҳали ишлар билан машўул бўлмаслик, ахлоқли, назокатли бўлиш, олижаноб бўлиш, ўз кадрини билиш.

Шуни билмоқ керакки, мол-давлатнинг энг яроқсизи унинг фойдаланилмай қолиб кетгани; хотинларнинг энг ҳаёсизи — эри билан келишмагани; фарзанднинг энг тарбиясизи — ота-онасининг сўзига кирмагани; дўстнинг энг вафосизи — оғир кунларда юзини тескари ўгиргани; шоҳнинг энг лаёқатсизи — гуноҳсизларни кўрқувга солгани; мамлакатларнинг энг ёмони — тинч бўлмаган, хавфсизлик таъмин этилмаган мамлакатдир. Энди қанчалик шоҳ менга лутф-қарам ваъда этиб, тасалли бермасин, онт ичиб аҳду паймон қилмасин, унинг ҳузурида яшамок менга роҳат баёишламаслиги аниқдир. Замон ўртамазга душманчилик солди ва яқин бўлиш йўлларини бекитиб қўйди.

Қуббара бу сўзларни айтиб, шоҳ билан видолашди ва бир қанот қокди-ю, учди-кетди...

Хусумати бўлган душманнинг ҳийласидан сақланмоқ ва унинг ширин сўзларига учмаслик ҳақидаги ҳикоят мана шудир.

ШЕР ВА ШАЎОЛ БОБИ

Рожа деди:

— Ораларида адоват бўлган рақибларнинг бир-бирига ишона олмаганликлари ҳақидаги ҳикоятни эшитдим. Энди яна бир ҳикоят айтиб бергинки, унда шоҳлар билан уларнинг яқин одамлари орасида рўй берган ҳодисалар тасвир этилсин, ҳақ ё ноҳақ жазолангандан сўнг яна улар шоҳ ҳузурига қайтиб келсинлар, бунинг тўўри ёки нотўўри эканлиги кўрсатилсин.

Брахман деди:

— Шоҳ афв ва марҳамат эшигини беркитса, озгина гуноҳ қилиб қўйганларни қаттиқ жазоласа, ҳеч ким унга ишонмайди, унга эътиқод қилмайди. Натижада мамлакат ишлари хароб бўлади, мулозимлари афв этилишдан ноумид бўлиб, мамлакат ишлари орқага кетади.

Улуғларнинг энг буюк хусусияти одамларни афв этиб, гуноҳларини кечиришдадир. Лекин шоҳларнинг лутфи ҳам беҳад бўлмаслиги, зулми ҳам чегарадан ошмаслиги лозим. Ҳизмат — ҳадясиз, хиёнат — жазосиз қолмаслиги лозим. Шоҳлар шундай иш юритишлари керакки, ҳам дўстлар ноумид бўлмасинлар, ҳам душманлар ҳадларидан ошмасинлар.

Хуллас, шоҳлар гуноҳ қилиб қўйган одамнинг самимият ва садоқати даражасини, ақли ва идрокининг савиясини яхши ўрганишлари, билишлари керак. Агар бундай одамлар фойда бера олишлари мумкин бўлса, уларга иш топширишлари, уларни тўўри йўлга солиб юборишга интилишлари лозим. Шоҳлар бундай одамларнинг гуноҳларини кечиришлари, барча ҳуқуқларини қайтариб беришлари, уларни кўрқув ва шубҳадан қутултиришлари ва шу равишда аввалги вазиятларини тиклашлари керак. Шоҳ билмоғи керакки, вазирлар,

мулозимлар, маслаҳатчиларсиз мамлакатни бошқариш мумкин эмас. Табиатан ақлли, билимли, тўўри ва хайрихоҳ бўлган мулозимлардангина яхшилик кутиш мумкин. Шоҳларнинг ишлари кўп, фаолият соҳалари кенг ва ниҳоясиздир. Шунинг учун ҳам уларнинг ишбилармон, чигал тугунларни еча оладиган, вазиятни яхши тушуниб, узокни кўрадиган, мустақил ташаббус кўрсатадиган, уддабурон хизматчиларга эҳтиёжлари кўпдир. Шоҳлар мана шундай одамларни хизматга олиб иш топширишлари керак.

Уларнинг бутун ишлари шоҳнинг назорати остида бўлиши керак. Шоҳ содиқларнинг хизматидан ҳам, хоинларнинг риёкорлигидан ҳам хабардор бўлмоўи лозим. Садоқат кўрсатганларга муносиб мукофот, хиёнат қилганларга мувофиқ жазо бериш керак. Агар шундай қилинмаса, садоқатлилар танбаллашиб, ишдан совуб кетадилар, хоинлар хадларидан ошиб қутурадилар, ишларда сустлик, маишатда бузўунлик рўй беради, натижада давлатлари барбод бўлади. Бунга мисол қилиб шер ва шаўол масалини келтириш мумкин.

Рожа сўради:

— У қандай масал?

Брахманнинг ҳикояти

Ҳинд тупроўида художўй бир шаўол бор эди. У дунёдан юз ўгириб, тоат-ибодат билан машўул, гўшт ейишдан, қон тўкишдан, жониворларга озор беришдан воз кечган эди. Бир куни ёронлари унга эътироз билдириб дедилар:

— Сенинг бу ишларингдан биз рози эмасмиз. Модомики, бизлар билан бир ерда яшар экансан, одат ва анъаналаримизга риоя қилишинг керак. Умрингни зоҳидлик билан оч-яланўоч ўтказишнинг нима фойдаси бор? Ўтган кунинг қайтиб келмайди. Эртанги кунга эса умид йўқ. Бас, шундай экан, бугунги кунни зое қилиб, фурсатни қўлдан бериш яхши эмас. Умрни айш-ишратда ўтказиш керак.

Шаўол деди:

— Эй менинг азиз дўстларим ва меҳрибон биродарларим! Бу маъносиз сўзларни ташланг. Ўзингиз айтиб турибсизки, бугундан ҳам, эртадан ҳам умид йўқ эди. Бинобарин, фурсатни қўлдан бермай, охират учун савоб ишлар қилиш керак. Ахир бу вафосиз дунёнинг айб ва хатолар билан тўла эканлигини биласиз-ку!..

Бу дунёнинг лаззати чақмоқ каби, булут сояси каби бир зумда ўтиб кетади. Агар ҳар икки дунёда бахтли бўлмоқ истасангиз, менинг сўзларимга қулоқ осинг. Нафс балоси учун ҳайвонларни ўлдириш ва бошқаларга азият беришдан қўл тортинг. Менинг сизлар билан бир ерда яшаб, дўст бўлишим гуноҳга сабаб бўлмайди. Лекин ҳаром ишларингизга шерик бўлиб, ёвуз фикрларингизни маъқулласам, у дунёда азоб ва исканжага дучор бўламан. Қўл ва дил гуноҳ воситаларидир: бири — ярамас ишлар қилади; иккинчиси — нолойик нарсаларни орзу қилади.

Шаўол оз фурсатда такво ва ибодатда шундай даражага етдики, шуҳрати ҳаммаёққа ёйилди. У яшаётган жойнинг яқинида гўзал бир чаманзор бор эди. Унда ҳайвонлар ниҳоятда кўп бўлиб, уларга бир шер подшоҳлик қилар эди. Ўрмондаги барча ҳайвонлар унинг амр-фармонидан чиқмас эдилар. Шаўолнинг такводорлиги ҳақидаги хабар шерга етиб келди. Шер уни ўз ҳузурига чақириб, суҳбатлашди, кейин хилватда шаўолга деди:

— Шоҳлар яхши маслаҳатчиларга муҳтож бўладилар. Мен сенга бир иш топшириб, мартаба ва мансабингни оширсам, менинг энг яқин маҳрамларимдан бўлсанг.

Шаўол жавоб берди:

— Шоҳларнинг ишбилармон, тадбиркор хизматчилар танлаб олишга ҳақлари бор. Лекин одамларни мажбуран ишга тортиш нотўўри, чунки зўрлик билан юклатилган вазифанинг яхши бажарилиши маҳолдир. Мен давлат ишларидан ўзимни олиб қочаман, унинг устига бу соҳада на тажрибам бор, на маълумотим.

Сиз буюк ҳукмдорсиз, хизматингизга бақувват, ишбилармон, тадбиркор, мансаб севадиган, мол-дунёга хирс қўйган мулозимлар қўп. Агар сиз менга топширмоқчи бўлган ишни улардан бирига юкласангиз, ҳам ишнинг бажарилишидан хотиржам бўлардингиз, ҳам улар сиздан мамнун бўлар эдилар.

Шер деди:

— Баҳоналарингни қўй, мен сени ишсиз қолдириб, мансабсиз қўймайман.

Шаўол деди:

— Шоҳ хизмати икки тоифа одам учун яхшидир: биринчиси — ҳийлакор ва жасур одам учун; бундай одам ўз жасурлиги билан мақсадга етиб, ҳийла билан жонини кутқаради, иккинчиси — нодон ва қўрқоқ одам учун, бундай одам ҳўрликлар ва таъналарга чидайверади, ҳеч вақт ҳурмат қозониш, шон ва шуҳратга эга бўлиш ҳақида ўйламайди. Шунинг учун бошқалар унга ҳасад қилмайдилар. Мен булардан ҳеч қайсисига ўхшамайман. Бахил, очқўз эмасманки, хиёнат қила олсам, қорин ўамини ейдиган махлук эмасманки, хорликни бўйнимга олсам... Шоҳга содиқ бўлиб, самимий ва тўўри хизмат қилишни истаган, шоҳни хиёнат ва суиқасдлардан муҳофаза этиб, унинг саройини риёкор ва фитначи мулозимлардан тозаламоқ орзусида бўлган кимсанинг иши яхши юришмайди, у даврон суролмайди. Унга дўстлар ҳасад қиладилар, душманлар бало ўқларини ёўдирадилар. Ичи қора дўст билан ёвуз душман бирлашса, ҳасад билан адоват қовушса, одамни ҳалок этади. Унинг ҳурмати, шон ва шуҳрати кўқларга чирмашган бўлса-да, эртами-кечми, йўқ бўлиб кетади. «Сен ўзинга дўст ахтар, душман ўчоқ бошидадир», деган гап бор.

Шер деди:

— Мен сенинг томонингда бўлсам яқин одамларимдан бирортаси ҳам сенга ҳеч бир зарар етказа олмайди. Душманларга келсак, улардан чўчишга эҳтиёж йўқ, чунки мен уларнинг бутун ҳийлаларини фош қилиб, бир зарба билан жонларини оламан, сенинг роҳат ва фароўатда яшамоўингни таъмин этаман.

Шаўол деди:

— Агар шоҳ менга лутф ва марҳамат кўрсатмоқчи бўлса, кетишга ижозат берсин. Мен бу саҳрода табиат ато этган неъматлардан еб, тирикчилик ўтказай, ўт, сабза ва сув билан кифояланиб, рақибларнинг ҳасад ва адоватларидан узоқ бўлай. Тинчлик билан кечирилган қисқа умр кўрқув ва ташвиш билан кечирилган узоқ умрдан яхши деб оталаримиз бекорга айтмаганлар.

Шер деди:

— Нима демоқчи бўлганинг маълум бўлди. Хотиржам бўл, сен менинг энг яқин одамларимдан бири бўласан.

Шаўол деди:

— Агар шундай бўлса, унда менга шундай ваъда берсинлар: дўстлар қасд қилсалар, ёлўон гапириб бўҳтон тўқисалар, менга жазо беришга шошилмасинлар, аввал текшириб кўриб, сўнгра чора кўрсинлар.

Шоҳ онт ичиб шундай қилишга ваъда берди. Ҳазиналар калитини унга топширди. Ўлкани бошқариш ишларида унинг фикри ва маслаҳатини сўрайдиган бўлди. Шундай қилиб, шаўолнинг мартабаси кундан-кунга зиёда бўлди.

Бу эса шоҳнинг атрофидагиларга ёқмади. Улар ҳаммаси бир бўлиб, шаўолни аўдариш учун ҳар қандай йўл ахтара ва тадбир кўра бошладилар. Ниҳоят, бир овоздан «шернинг бекитиб қўйинг», деб тайинлаб кетган лаззатли гўштини ўўирлаб, шаўолнинг уйига яшириш қарорига келдилар. Шундай қилдилар ҳам. Эртаси кун шер ўша гўштни егани келганида, унга «гўшт ўўирланибди», дедилар, шу вақтда шаўол йўқ эди. Шернинг ўзаби алангаланганини, сабр косаси тўлиб-тошганини кўрган душманлар ниятларини амалга ошириш пайти келганлигини англадилар.

Улардан бири деди:

— Гарчи шоҳга ёқмаса-да, биз уни фойда ва зарарига алоқадор бўлган барча ходисалардан хабардор қилишни ўз бурчимиз деб биламиз. Мен гўштни шаўол ўз уйига олиб кетган деб эшитдим.

Яна бири деди:

— Мен бу гапга ишона олмайман. Бу ишни яхшилаб текшириш керак, одамзодни билиш қийин...

Учинчиси деди:

— Тўўри, бировнинг кўнглидаги нарсани билиш қийин. Агар гўшт унинг уйдан чиқса, бошқа хиёнатлари тўўрисидаги гапларга ишонса бўлади.

Бошқаси деди:

— Ўз мансаб ва мавқеига ишониб, ҳар нарсани қилавериш ҳам яхши эмас, хоин ҳеч қачон ўз жиноятини яшира олмайди.

Яна бириси деди:

— Мен унинг хийлакор ва риёкор эканлигини билар эдим. Биринчи қарашдаёқ ишларининг оқибати нима бўлишини англаган эдим ва аллакимга, бу тақводорнинг иши охири расвочилик бўлади, ундан катта хатолар, кечирилмас гуноҳлар содир бўлади, деб айтган эдим.

Яна бир бошқаси деди:

— Сизларнинг ҳаммаларингиз эътиборли ва синалган зотларсиз. Сўзларингиздан шубҳаланиб бўлмайди, лекин энг тўўри тадбир шуки, шоҳ шаўолнинг уйига бирортани юбориб, уйини тинтув қилдирсин. Ана шунда ҳақиқат юзага чиқади.

Яна бир бошқаси деди:

— Бўлмаса шошилиш керак — шаўолнинг жосуслари ҳар ерда бор, ўйирлик молни бекитиб қўймасинлар...

Бошқаси деди:

— У хоин гуноҳи аниқланса ҳам, макр-хийла ишлатиб шундай баҳоналар топиши мумкинки, натижада биз шоҳнинг олдида гуноҳкор бўлиб қоламиз.

Шоҳнинг ўзаби алангаланиб турганида айтилган бу гаплар унинг юрагида шаўолга қарши шубҳа уйўтди. У шаўолни чақириб келишларини буюрди. Шаўол етиб келгач, гўшт қаерда эканлигини сўради.

Шаўол деди:

— Сизга таом тайёрлаш учун эрталаб ошпазларга берган эдим.

Ошпазлар ҳам душман томонида эдилар. Улар дедилар:

— Ёлўн гапиряпти, бизга гўшт бергани йўқ.

Шундан кейин шер шаўолнинг уйига бир неча одам юборди. Улар шаўолнинг уйдан гўштни топиб келтирдилар.

Шунда ҳозир бўлганлардан бири — шу вақтгача индамасдан ўтирган, ўзини одил қилиб кўрсатишга тиришган, масала исбот этилмагунча ишга аралашмайдиган қари бўри олдинга чиқиб деди:

— Бу пасткашнинг кирдикори очилди. Энди шоҳ тезлик билан уни жазолаши лозим. Акс ҳолда жинояткорлар кўрқмайдиган бўлиб қоладилар.

Шоҳ шаўолни зиндонга солишга амр қилди. У ердагилардан бири деди:

— Жиноят ошкор бўлгандан кейин ҳам шоҳ айбдорни жазолашни пайсалга солмоқда. Таажжуб!

Шер орадан бир неча кун ўтгач шаўолга хабар юборди ва айттирди:

— Агар гуноҳи кечирилишини истаса, узр сўрасин.

Унинг мулозимларидан бири бу гапни шаўолга етказмай, унинг номидан бўлмаўур гапларни келиб айтди. Буни эшитиб шоҳнинг қони қайнаб кетди, ичган онтини ҳам унутиб, шаўолни қатл этишга қарор қилди. Бу хабар шернинг онасига етиб борди. У шернинг шошилаётганини билиб, ўз-ўзига деди:

— Тезда бориб ўўлимни бу хатодан халос этмоўим лозим...

Она келиб, шаўолни қатл этиш иши топширилганларга буйруқни ижро этишни кечиктириш кераклигини айтди, сўнгра ўўлининг олдига бориб деди:

— Шаўолнинг гуноҳи нима, нечун уни ўлдиртирмоқчи бўлдинг?

Шер бўлган гапнинг ҳаммасини айтиб берди.

Онаси деди:

— Ўўлим, шошилишч бир ишни қилиб, пушаймон бўлиш шоҳларга ярашмайди. Шоҳлар учун сабр ва мулоҳазадан шарафли нарса йўқ. Сен шуни билиб қўйки, хотиннинг яхши бўлиши эрига, ўўилнинг итоаткорлиги отасига, шогирднинг билими муаллимига, лашкарнинг жангга лаёқати саркардасига, раиятнинг тинч-омонлиги шоҳларга боўлик. Шоҳларнинг ақлли эканини кўрсатувчи белги раиятни яхши билиш, одамларга тажрибалари ва истеъдодларига мувофиқ вазифа топширишдан иборатдир. Агар хизматчилар бир-бирларига чоҳ казиб, садоқатли одамларни хиёнатда айбласалар, хоинларга содиқлик либосини кийдирсалар, яхшини ёмон, ёмонни яхши десалар, шоҳ уларни қўлламаслиги керак. Шоҳнинг ўзи ишни яхши текшириб, ҳақиқатни юзага чиқармагунча, садоқатли ва ишончли одамларни жазоламаслиги, фидокор хизматчиларнинг кечмишдаги хизматларини ҳамиша кўз ўнгида тутиши, яхши фазилатларини эса сақлаб, берган фойдаларини унутмаслиги керак. Истеъдодсиз одамларнинг хунар эгалари ҳақида айтган сўзларига ишонмаслик керак... Шаўол сенинг хизматингда улуў вазифа ва юксак мавқега эга бўлган эди. Энди сен унинг ҳақида берган буйруқингни бекор қилиб, уни ҳам, ўзингни ҳам душманлар таънасидан муҳофаза этишинг, рақибларнинг ўрдаба қозонишларига йўл бермаслигинг керак. Сен ўзинга яраша олижаноблик ва эҳтиёткорлик билан бу ишни текшириб кўр, ўз виждонинг олдида ва раият қаршисида хижолат чекма. Ахир бир гўшт парчаси шунчалик катта нарса эмаски, шаўол унинг учун ўз номини булўасин. Бунинг устига сен биласанки, шаўол бутун хизмати муддатида гўшт емаган. Шунинг учун ҳам бу иш ойдинлашмагунча жазолашни пайсалга солиб тур, чунки фараз ҳамда тахминга қараб иш қилиш натижасида кўпгина нотўўри ҳукмлар чиқарилган. Масалан, тун қоронўилигида ялтироқ қуртни биринчи кўрган одам уни чўў деб ўйлаши мумкин, лекин қўлига олиб қараса, алдангани маълум бўлади. Бир нарсани жуда яхшилаб ўрганмасдан туриб, у ҳақда қатъий бир қарорга келиш нотўўридир. Ахир нодоннинг олимга, номарднинг мардга, кўрқокнинг жасур одамга ҳасад қилиши ҳаммага маълумдир... Менимча, гўштни шаўолнинг уйига унинг рақиблари олиб бориб қўйганлар. Хоин одамларнинг қанчалик бахил бўлишларини ҳамма билади. Айниқса, олижаноб одамни кўрганларида, ҳасаднинг ҳад-худуди бўлмайди. Кўкдаги кушлар, денгиздаги балиқлар, саҳродаги ҳайвонлар ҳам бу бадбахтларнинг қўлидан ўз жонларини саломат қутқара олмайдилар... Сен бу ишда сабрли бўл. Ўзингга хос улуўворлик билан ҳақиқатни юзага чиқар, шаўолни ўлдириш эса осон гап, бу ишни кейин қилсанг ҳам бўлаверади.

Шер диққат билан онасининг сўзига қулоқ солиб эс-хуши жойига келди. Шаўолни ёнига чақириб деди:

— Аҳду паймонимизга мувофиқ, сенинг узрингни қабул қилиб, гуноҳингни кечириш, душманлар сўзига эътибор беришдан кўра афзал.

Шаўол деди:

— Подшо масалани ойдинлаштирмагунча юрагим тинчимайди, юзимда доў қолади. Бу иш қанчалик синчиклаб текширилса, менинг тўўрилигим ва садоқатли эканлигим ҳамма хизматчиларга шунчалик ойдин бўлади.

Шер сўради:

— Бунинг учун нима қилмоқ керак?

Шаўол деди:

— Бунинг учун тухматчиларнинг ҳар бири билан айри-айри суҳбатлашмоқ керак. Айтсинлар, нима учун гўшт ейдиганлар, бир парча гўшт устида бир-бири билан бўйишадиганлар бир томонда қолиб, бу гуноҳни менинг устимга аўдармоқдалар. Шоҳнинг бундай саволига жавоб бермасдан шовқин-сурон солсалар, шоҳ ҳақиқатни сўзлаганларни гуноҳидан кечаман, деб ваъда берсинлар.

Ана шунда ҳақиқатнинг юзидан парда олиб ташланади ва менинг тўўри ва софлигим исбот бўлади.

Шер деди:

— Бир бегуноҳга бўҳтон қилиб, ҳалок этмоқчи бўлганларнинг гуноҳини кечириб бўладими?

Шаўол деди:

— Афв шоҳларнинг ҳурмати ва шуҳратини оширади, қанчалик қудратли эканини кўрсатади. Гуноҳкор тавба қилиб, садоқат билан хизмат қиламан деб онт ичса, ундан қасос олиш инсофсизлик бўлади. Олимлар ёмон ишнинг олдини олиб, гуноҳни кечирмоқ савоб иш қилмоққа баробардир, деганлар.

Шер у айтгандек қилиб, ишни текшира бошлади. Борган сари масала ойдинлашди, баъзилар гуноҳларини эътироф қилишга мажбур бўлдилар, бошқалари эса уларнинг сўзларини тасдиқладилар. Шаўолнинг гуноҳсиз эканлиги тамомила маълум бўлди. Буни эшитган шернинг онаси ўўлининг ёнига келиб деди:

— Шоҳ бу бўҳтончиларни ноҳақ кечирибди. Энди бўлар иш бўлибди, айтилган сўзни қайтариб олиб бўлмайди, лекин шер бу воқеадан ўзига керакли ибрат дарсини олиши керак. Бундан буён мулозимлари тўўрисида айтилган сўзларга қулоқ солиб шубҳага тушмаслиги, хоинларнинг бўҳтонига ишонмаслиги, ёмон ниятли фитначиларга эътибор бермаслиги керак. Уларнинг оўзига урилмаса бора-бора шу даражага етадиларки, ортик уларни даф қилиш мумкин бўлмай қолади: сен шуни билгинки, саккиз хил одам билан дўстлашиб бўлмайди. Биринчиси — ўз сўзида турмовчилар, иккинчиси — нонкўрлар, учинчиси — ёшининг катталигига қарамай, одоб қонун-қоидаларига риоя қилмаганлар, тўртинчиси — осонликча хиёнат йўлига тушиб кетадиганлар, бешинчиси — ёлўнчилар, олтинчиси — очкўз, пасткаш, маишатпарастлар, еттинчиси — одамлардан сабабсиз шубҳаланиб, уларни асоссиз гуноҳкор қилувчилар, саккизинчиси — ҳаёсизлар. Қуйидаги саккиз хил одамлар билан дўстлашиш мақсадга мувофиқдир: биринчиси — қаноатли кишилар, иккинчиси — ўз сўзидан қайтмайдиганлар, учинчиси — олим ва ҳунар соҳибларини қадрлайдиганлар, тўртинчиси — хиёнат ва номардликдан нафрат этадиганлар, бешинчиси — яхши хулқли, назокатли кишилар, олтинчиси — ўзаб вақтида ўзини қўлга оладиганлар, еттинчиси — сахийлар, саккизинчиси — бадахлоқ одамларнинг айш-ишрат мажлисларидан нафратланувчилар.

Шаўол ишининг бундай тугашидан онаси мамнун бўлганлигини кўриб, шер беҳад севинди ва деди:

— Бу сенинг хайрихоҳлигинг натижасида рўй берди.

Эътиборли бир хизматчи, иш биладиган, тадбирли маслаҳатчи оқланди, садоқатли, гуноҳсиз бир махлуқ ўлим таҳликасидан қутулди.

Бундан сўнг шернинг шаўолга бўлган меҳри яна ортди. Уни ёнига чақиртириб келиб, деди:

— Сенга тўнқалган айблар асоссиз эканлиги маълум бўлгандан кейин сенга бўлган ҳурмат ва ишончим яна ортди. Аввалгидай ўзингга топширилган вазифаларни бажаравер.

Шаўол деди:

— Шоҳ аввалги аҳдига вафо қилмай, душманларнинг уйдирмаларига ишонди. Бундан кейин шундай ҳодиса рўй бермайди деб ким айта олади...

Шер деди:

— Бу ҳақда гапириб ўтиришга энди ҳожат йўқ, чунки сенинг ҳурматинг ҳам тушмади, мансабинг ҳам пасаймади. Шунингдек, менинг сенга бўлган ишончимга путур етгани ҳам йўқ. Ўзингни қўлга олиб иш бошла.

Шаўол жавоб берди:

— Бу сафар жоним саломат қолди. Лекин дунёни бахил, разил ва оўзи катта одамлардан тозалаш жуда ҳам қийин. Шоҳ мenden марҳаматини дариў тутмас экан, рақибларнинг ҳасад ва адовати камаймайди. Шоҳнинг улар сўзига қулоқ солганларини бир дафъа кўрганлари учун улар яна янги тухматлар ёўдиришдан, янги бўҳтонлар тўқишдан қайтмайдилар. Фитна-фасодчиларнинг бўҳтон ва ифтироларига қулоқ осган ва халқнинг фалокатга тушишини истайдиган, найрангбозлар ишининг томошабини бўлган бир шоҳга хизмат қилиш ўзини ўзи ўлим гирдобига отиш билан баробардир. Шундай шоҳга хизмат қилмоқ керакки, унинг қалби дарёдек кенг, иродаси тоўдек мустаҳкам бўлсин. На хиёнат бўронлари уни тўлқинлата олсин, на ўзаб зарбалари уни жойидан кўзўата билсин...

Шер деди:

— Сенинг сўзларинг тўўри ва ибратлидир. Лекин бу гап менга қаттиқ тегаяпти.

Шаўол деди:

— Шоҳ рақибларининг ёлўон сўзларига ишонганида бундан ҳам қаттиқ гапларни айтган эди. Қуруқ тухматларга қулоқ солган одам энди тўўри ва самимий сўзлардан аччиўланмаслиги керак.

Шер деди:

— Бу ҳам тўўри, лекин ишингни диққат билан текшириб, сени ўлим гирдобидан қутқариб қолган мен эдим-ку.

Шаўол деди:

— Аммо шуни ҳам унутмаслик лозимки, шошилинич ҳолда ўлдиришга ҳукм чиқарган шу шоҳнинг ўзи эди.

Шер деди:

— Биласанми, хатога кетиб ўлимга маҳкум этилган одамга янгидан ҳаёт бериш энг буюк яхшилик ва энг катта савоб ҳисобланади.

Шаўол деди:

— Қанча узоқ умр кўрсам-да, шоҳнинг менга қилган бу лутф ва марҳаматини қайтара олмайман. Айниқса, қатл этиш ҳақида ҳукм эълон қилингандан кейин афв этилиб оқланганлигим шоҳнинг шу вақтга қадар менга қилган яхшиликларидан, берган инъомларидан қимматлидир, лекин шоҳ шуни ҳам биладики, мен унга содиқ қулдек садоқат билан хизмат қилганман, ундан ҳеч нарсани, ҳатто жонимни ҳам аямаганман... Бу сўзларни айтишимдан мақсад менинг ишимда хато қилганини шоҳнинг юзига солиш эмас. Лекин мен нодон ва жоҳил одамларни кўришга кўзи йўқ эканлигини айтмоқчиман. Ҳақиқат охир юзага чиқади. Ҳақ ҳамиша ўолиб келиб, ноҳақ маўлуб бўлади. Лекин бунга қарамай, душманлар яна сизда шубҳа уйўотиб, шоҳ билан менинг орамга совуқчилик солмасалар деб кўрқаман. Йўкса мен ҳамиша шоҳнинг хизматида камарбаста бўлар эдим.

Шер сўради:

— Душманлар менда яна қандай шубҳа туўдиришлари мумкин?

Шаўол деди:

— Улар, сиз шаўолни азоб-уқубатларга солдингиз, энди у сизга нисбатан юрагида кин сақлайди, деб айтишлари, кўнглингизда шубҳа уйўотишлари мумкин. Айниқса, ўзининг содиқ қулини хафа қилган, унинг мансабини пасайтирган ёки душманини баланд вазифага кўйган шоҳларда жуда тез гумон туўдириш мумкин.

Албатта, ақли одамлар биладиларки, бир хизматчисида камчилик борлигини кўрган шоҳ ўзини маҳкам қўлга олиб, уни тўўри йўлга солса, гап ташийдиганларнинг, бўҳтончиларнинг сўзларига қулоқ солмаса, бу хизматчисининг юрагида кин ва гина

қолмайди. Чунки ҳеч бир содиқ, истеъдодли хизматчи йўқки, ҳеч бир хатога йўл қўймаган, унга ҳасадчи дўстлари бирон мусибат етказмаган бўлсин...

Шер деди:

— Сўзларинг ҳақиқатан ҳам жуда маъноли ва ҳикматлидир. Ҳақиқатан олижаноб эканлигинг маълум бўлди. Энди бор, ҳеч нарсадан қўрқмай, ишингни бошлаб юбор. Бундан буён сендан шубҳаланиш ва бадгумон бўлиш ҳеч мумкин эмас... Биз сени жуда яхши билиб олдик. Бундан сўнг сенинг ҳақингда садоқат ва самимиятдан, инсоф ва мурувватдан бошқа ҳар нима десалар, ҳаммаси ёлғон, бошдан оёқ ифтиро ва бўҳтон ҳисобланади. Бекорчи фикрларга берилиб кўнглингни бузма. Бизнинг ишонч ва эътиқодимизга ҳеч шубҳаланма...

Шер шундай ажойиб сўзлар билан шаўолнинг юрагини забт этди ва уни ўз вазифасида қолишга кўндирди. Шаўол умрининг охиригача роҳат фароўатда, нозу неъмат ичида яшади.

Шоҳлар билан унинг яқин одамлари орасида рўй берадиган ҳодисаларга оид ҳикоят мана шундан иборат...

ОНА ШЕР, ШАЎОЛ ВА ОВЧИ БОБИ

Рожа деди:

— Шоҳлар билан мулозимлар ўртасида юз берган можаролар ҳақидаги, мамлакатни идора қилиш ишларини тартибга солмоқ учун жафо чеккан ва тухматга учраб зулм кўрган содиқ хизматчига ишониб, яна аввалги муносабатини тиклагани ҳақидаги ривоятни эшитдим. Энди ўз роҳатини кўзлаб, бошқаларга азият берган, аммо бошига кулфат тушгандан кейин ақлли одамларнинг маслаҳатига қулоқ солиб ўзини оўир аҳволдан кутқара олган бир кимса тўўрисида ҳикоя айтиб берсанг.

Брахман деди:

— Яхшилик билан ёмонлик, фойда билан зиённинг фарқига бормайдиган аҳмоқлардан бошқа ҳеч ким ўзгаларга азоб беришни ўзларига раво кўрмайдилар. Ёлғиз жоҳилларгина ўз ишларининг нима билан тамом бўлишини била олмайдилар. Ақлли одам ўзига раво кўрмаганни ўзгага ҳам раво кўрмайди.

Билмоқ лозимдирки, ҳар бир ёмонликнинг бир жазоси бор. Ёмонлик қилган одам албатта ўз жазосини тортиши керак. Ўз ёмонлигини ниқоблаган, ҳийла ишлатиб, ўзини яхши кўрсатган, зоҳиран ўзини халққа хайрихоҳ қилиб кўргазиб юрган одам албатта, эртами, кечми қилмишларининг ажрини кўради. Бундай одам ёлғиз жазосини тортгандан кейингина ибрат дарсини олиб фойдали ишларга майл кўрсатадиган бўлиши мумкин. Бунга мисол қилиб она шер, шаўол ва овчи ҳикоясини келтирса бўлади.

Рожа сўради:

— У қандай ҳикоя?

Брахманнинг ҳикояти

Ҳалаб вилоятида бир ўрмон бўлиб, унда бир баҳайбат она шер яшар эди. Унинг қиладиган иши ҳамиша қон тўкиш эди. Унинг Қорақулоқ деган мулозими шернинг ситамкорлиги ва қонхўрлиги оқибатидан жуда кўрқар эди. Ўйлаб-ўйлаб унинг хизматидан кетишга қарор қилди.

Бир куни Қорақулоқ она шер ўрмон четига чиқиб ўтирган эди, бир сичқоннинг жаҳду жадал билан дарахт томирини кемираётганини кўриб қолди.

Дарахт тилга кириб унга деди:

— Эй дилозор ва ситамкор! Нима учун жоним ришталарини қирқяпсан?

Сичқон унинг нола-ю зорига эътибор бермай, ўз ишини давом эттираверди. Ногоҳ бир бурчакдан бир илон чиқиб, сичқонга ҳамла қилди ва бир дамда уни ютиб юборди. Қорақулоқ бу воқеадан «дилозорнинг жазоси озор экан», деган хулоса чиқариб олди.

Шу вақт бир тарафдан типратикан келиб, илоннинг думидан тишлади-ю, бошини ичига тортиб ўужанак бўлиб олди. Илон жаҳл билан унга ўзини ура бошлаган эди, аъзойи баданини тиканлар пора-пора қилиб юборди. Илон ўша заҳоти ўлди. Қорақулоқ бундан ҳам ибрат дарси олди. Илон ўлгач, типратикан бошини чиқариб, унинг яхши-яхши жойидан танлаб эди. Қорни тўйгач, дарахт соясида коптокдек бўлиб юмалаб, хузур қилиб ётган эди, ногоҳ бир оч тулки келиб қолди. Типратиканнинг найзаларидан кўрқиб, уни хийла билан ўлдирмоқчи бўлди. У типратиканни аўанатиб қорнига ёзилди. Типратикан ёмўир ёўяпти шекилли деб ўйлаб, бошини чиқарган ҳам эдики, тулки бир ҳамла билан уни чўрт узди, бўшашиб, қорни очилиб қолган типратиканни иштаҳа билан еб олди. Шу вақт бўрига ўхшаган ваҳший бир ит келиб, тулки турган ерида бўйиб, унинг гўшти билан очлигини қондирди.

Қорақулоқ бу ажойиботларни кўриб хайрон қолиб ётар эди.

Ит энди дам олишга ҳозирлик кўраётганда бир қоплон келиб, унинг сийнасида олди. Қоплон ҳали итни тугатмаган ҳам эди, овчи келиб, бир ўк билан уни жо-бажо қилди. Қоплоннинг жони ҳали узилмаган эди, ердан бир отлиқ ўтиб қолди. Унга қоплоннинг териси ёқиб қолиб, овчи билан уриша бошлади. Қилич солиб овчининг бошини танидан жудо қилди ва қоплоннинг терисини олиб йўлга тушди. У юз қадам ҳам юрмаган эди, оти қоқилиб, ерга йиқилди. Гардани синиб, у шу он ҳалок бўлди.

Қорақулоқ бу воқеаларни кўргандан сўнг шернинг хузурига келиб, сафар қилмоққа ундан ижозат сўради.

Шер деди:

— Менинг давлатим соясида осойишта ҳаёт кечиряпсан. Инъомимдан баҳрамандсан, таўин нима учун кетмоқчи бўлиб қолдинг?

Қорақулоқ деди:

— Агар кетмасам, ўамдан юрагим ёрилишга етди, айтсам бошим хатарда. Агар омон қолдиришга онг ичсанг айтиб бераман.

Шер уни омон қолдиришга сўз берди.

Қорақулоқ деди:

— Қилаётган ишларинг халойиққа озор ва бегуноҳларга ситам эканлигини кўриб турибман. Унинг оқибатидан кўрққанимдан хизматингни тарк этмоқчиман. Сен туфайли менинг бошимга ёмон кунлар келиши мумкин. Бу дунёни тоққа ўхшатадилар. Унинг орасидан туриб нима деб бақирсанг, ўша сўзнинг акс-садосини эшитасан...

Мен бугун бировларга озор етказган кимсанинг албатта жазога мустаҳиқ бўлишининг шохиди бўлдим, — деб ўз кўзи билан кўрганларини бирма-бир шерга айтиб берди.

Шер жуда маўрур ва ўзабнок бўлгани учун Қорақулоқнинг насиҳатлари унинг қулоғига кирмади. Шундан кейин у шернинг хизматини тарк этиб йўлга чиқди. Ўзабидан тушмаган шер унинг изидан бораверди. Қорақулоқ бундан сезиб, ўзини қалин тиканзор ичига олди. Шер уни кўрмай ўтиб кетди. Қаршисида бир оҳунинг икки боласи ўтлаб юрар, меҳрибон онаси эса уларни кўриқлаб турар эди. Она оҳу шерни кўргач, фарёд қилиб деди:

— Бу икки норасида гўдакни еганинг билан тўймайсан. Ялинаман, нуридийдаларим фироқида мени йиўлатма, баўримни қон қилма! Ахир сенинг ҳам фарзандларинг бордир. Уларга ҳам бало етиши мумкин, ўзинг ҳам жазосиз қолмагайсан.

Ҳақиқатан ҳам шернинг икки боласи бор эди. Шер оҳу болаларига қасд этиб турганида, бир овчи унинг болаларига камонини тўўрилаб турган эди. Бу ерда шер она оҳунинг нолаи зорига бокмай, унинг болаларини еди, у ерда эса шернинг икки боласини овчи отиб, терисини шилиб кетди. Шер келиб ўз фарзандларининг ўлдирилганликларини кўргач, юрак-баўри ўртаниб зор-зор йиўлади.

Шернинг бир шаўол кўшниси бор эди. У шер қошига келиб деди:

— Нима бўлди, нега мунча фарёд қиласан?

Шер бўлган ходисани айтиб берди.

Шаўол деди:

— Ҳар бир нарсанинг аввали ҳам, охири ҳам бўлади. Умр ниҳоясига етиб, ажал келганда, унинг чорасини кўриб бўлмайди. Дунёнинг иши шундай. Ҳар бир ўам орқасидан шодлик, ҳар бир шодлик орқасидан кулфат келади. Оталаримиз, қазонинг ишига чидашдан бошқа чора йўқ, деганлар... Етар, қўй, оҳ-у фиёон кўтарма. Қилган ишларингни кўз ўнгингга келтир. Сен бошқаларга бундан ҳам оўир кулфатлар етказгансан. Ким нима қилса, ўша нарса унинг олдига келади. Агар сен бу ёвузликларингга барҳам бермасанг, бундан ҳам кўп мусибатлар кўрасан. Роҳатда яшамоқчи бўлсанг, ўзингдан заифларга азият берма.

Шер деди:

— Кўркмай, фикрларингни очикроқ баён эт.

Шаўол сўради:

— Сен неча ёшга кирдинг?

Шер жавоб берди: — Юзга.

Шаўол сўради:

— Сен бу юз йил ичида нима билан озиқландинг?

Шер жавоб берди:

— Ҳайвонларнинг ва инсонларнинг гўшти билан.

Шаўол деди:

— Хўп, йиллар давомида сен еган бу ҳайвон ва инсонларнинг ота-оналари йўкмиди? Айрилиқ ва ҳижрон дарди уларнинг қалбларига ўт ёқиб, юракларига доў солмаганмикин? Агар қон тўкиш билан машўул бўлмаганингда, бундай бир мусибат сенинг бошингга тушмас эди...

Шер бу сўзларга сабр билан қулоқ солиб, уларнинг тўўри эканлигини англади. Қонхўрликдан воз кечиб, гўшт емоқни тарк этди ва мевалар билан кун кечира бошлади...

Шаўол ўз насибаси бўлган меваларнинг озайиб кетаётганини кўриб, жуда хафа бўлди. Уларни шер еб қўяётганлигини билиб деди:

— Қорин тўйдиришнинг хўп осон йўлини топиб олибсан. Энди сен ўзингдан заиф ҳайвонларнинг насибасини тортиб ола бошладинг. Сенга мева чидайдими? Сал ўтмай барча мевалар тугайди, кўп ҳайвонлар очликдан ҳалок бўладилар. Чунки уларнинг таомларига даҳшатли бир шерик пайдо бўлди. Сенинг гўшт ейишинг жониворларни даҳшатга солганидек, мева ейишга ўтишинг ҳам уларни ташвишлантормоқда. Барибир сендан халққа аввал ҳам зулм ва ситам етар эди, ҳозир ҳам. Сенинг аҳволинг маймуннинг мевасини еб қўйган чўчқанинг ҳолига ўхшайди.

Шер сўради:

— Чўчқага нима бўпти?

Шаўолнинг ҳикояти

Бир маймун ўз ҳамжинсларидан четланиб, ўрмоннинг бир бурчагида яшар эди. Бу ўрмонда бир неча анжир дарахти бўлиб, улар фақат ёздагина ҳосил берар эдилар. Маймун хар куни анжир қоқиб тўйгунича ер, қолганини қуритиб қишга ўамлаб қўяр эди.

Маймун бир куни ўз одати бўйича анжир дарахтига чиқиб, анжир тераётганида тасодифан бир чўчқа овчидан қочиб, бу ерга келиб қолди. Маймуннинг кўзи чўчқага тушиб, кайфи учиб кетди. Чўчқа ҳам маймунни кўриши билан, мархабо, деб салом берди. Маймун эса истехзо билан деди:

— Агар илгарироқ одам юбориб хабар берсалар эди, зиёфат тайёргарлигини кўриб қўяр эдик. Энди яхши кутиб олмасак, айбга буюрмагайсиз.

Чўчка деди:

— Мен узоқ йўлдан келяпман, нима бўлса ҳам иштаҳа билан ейман. Такаллуф қилмай, бор нарсангни олиб кел.

Маймун анжир қоқиб берди. Чўчка иштаҳа билан еб олди, лекин тўймади.

У маймунга деди: — Эй мезбон, қорним тўймади, нафсим қонмади, бошқа дарахтни қоқиб бер.

Маймун оўрина-оўрина яна бир дарахтни қоқиб берди. Чўчка ҳаял ўтмай ҳамма анжирни еб тугатди, кейин бошқа дарахтга ишора қилди.

Маймун деди:

— Эй азиз меҳмон, инсофни унутма. Бир ойлик овқатимни сенга бердим. Бундан ортик қарам кўрсата олмайман.

Чўчка ўзабга келиб деди:

— Сен неча йиллардан бери бу ўрмонда яшаб, меваларни еб келасан. Энди ўрмондаги меваларнинг барчаси менинг насибамдир.

Маймун деди:

— Бировнинг мулкини зўрлик билан олиш шумлик ҳисобланади. Зўравонликнинг оқибати яхши бўлмайди. Заифларга озор бериш, бегуноҳларни ранжитиш яхши эмас.

Чўчқанинг жаҳли чиқиб:

— Мен сени ҳозир дарахтдан тушириб, жазонгни бераман, — деди ва дарахтга тармашди. Бир шохга оёқ кўйган эди, шох синиб, йиқилиб тушди ва ҳалок бўлди.

Бу масални шунинг учун келтирдимки, сен ҳам чўчкага ўхшаб, бошқаларнинг ризқини зўрлик билан тортиб олсанг, жамоат очликдан ўлса, сен ҳам жазонгни тортасан.

Шер бу сўзларни эшитгандан сўнг мева емокни ҳам тарк этди, тоат-ибодат билан машўул бўлди.

Инсонларга азият бериб, қилган ишининг оқибатини тушунмаган, ўз бошига фалокат келгандан кейингина хатосини англаб, зулмни тарк этган одам ҳақидаги афсона шундан иборатдир.

ЗОҲИД ВА МЕҲМОН БОБИ

Рожа браҳманга деди:

— Бошқаларга зулм қилиб, ўзига бахтсизлик юзлангандан кейингина тавбасига таянган одам ҳақидаги масални эшитдим. Энди шундай бир қисса айтиб берсангки, унда ўз хунарини кўйиб бошқа бир хунарга ёпишган, сўнгра бу янги машўулотнинг уддасидан чиқа олмасдан ўзининг аввалги хунарига қайтишни истаган, лекин уни ҳам эплай олмай аросатда қолган одам ҳақида ҳикоя қилинсин.

Браҳман деди:

— Ҳар ишнинг ўз одами бор. Ким ўз қўлидан келадиган ишини ташлаб, қўлидан келмайдиган бир ишга ёпишса, албатта муваффақиятсизликка учраб расво бўлади, кейинги пушаймони ёрдам бермайди. Дейдиларки: «Хунар ёддан чиқмаса-да, лекин нозик томонлари нутилади». Инсон ўз ишини яхшилаб ўрганиб, уни ҳеч қачон қўлдан бермаслиги керак. Бўлмаўур хаёлларга берилиб шохдан шохга қўнмаслиги, ҳар қандай гулнинг гўзаллигига учмаслиги керак. Бунга мисол қилиб, қуйидаги ҳикояни келтирса бўлади.

Рожа сўради:

— У қанақа ҳикоя?

Браҳманнинг ҳикояти

Қинуч деган вилоятда тоат-ибодат билан машўул бўлган бир зоҳид яшар эди. Бир куни унинг уйига меҳмон келди, зоҳид уни самимий кутиб олди. Хол-аҳвол сўрашгач, меҳмоннинг қаердан эканлигини ва қаерга кетаётганлигини суриштирди.

Меҳмон жавоб берди:

— Саргузаштларим жуда узун. Сизга малол келмаса, айтиб берай.

Зоҳид деди:

— Кимки қиссага қулоқ солса, албатта, унинг ҳар биридан ўзига хисса олади. Кўрган-билганларингизни ва ҳар бир сафардан олган фойда ва зарарингизни сўзлаб беринг.

Меҳмон деди:

— Менинг аслим фарангдир. Ўз юртимда оўир меҳнат билан тирикчилигимни ўтказаман. Менинг бир деҳқон дўстим бор эди. У менга ёрдам қилиб, қарзга ўалла бериб турар, пулимни бер деб шоширмас эди. Бир куни мени ўз боўига чақириб меҳмон қилди ва кизўин суҳбат асносида мандан сўради:

— Сен ўз касбингдан қанча фойда оласан? Сармоянг қанча-ю, фойданг қанча?

Мен ўз аҳволимни қисқача баён қилиб дедим:

— Дўконимдаги дастмоям йигирма харвар¹ ўалладир, ундан оладиган фойдам оиламга этиб туради.

Деҳқон деди:

— Йўў-е, фойданг кўпроқ бўлса керак?

Мен дедим:

— Сенинг ҳунаринг қанча фойда беради?

У жавоб берди:

— Менинг дастмоям кам бўлмаса ҳам, фойдаси бениҳоядир, Озгина уруў сепиб кўп хосил оламан.

Мен ҳайрон бўлдим ва дедим:

— Қанақа қилиб?

Деҳқон деди:

— Таажжуб қилма, бир дона бошоқ ҳеч нарса эмас, лекин ундан анча буўдой ундириб олса бўлади. Касбим жуда фойдали. — Деҳқоннинг бу сўзларини эшитгандан сўнг дўконни беркитиб деҳқончилик қилмоқчи бўлдим.

Буни маҳалламиздаги бир шайх эшитиб қолиб, мени чақиртирди ва деди:

— Сен ўз касб-корингга қаноат қил. Ундан ортиўини истама. Хирс шумлик келтиради.

Мен дедим:

— Эй шайх, мен фойдаси кўпроқ иш билан шуўуланмоқчиман. Шунда тирикчилигим осонлик билан ўтади деб ўйлайман.

Шайх деди:

— Кўп муддатдан бери шу касбинг билан кунинг ўтиб турибди. Деҳқончилик куч ва меҳнат талаб қилади. Соддалик қилма ва ўз ишингни ташлама. Кимки ўз касбини ташлаб, номуносиб ишга ёпишса, қарўанинг бошига тушган савдо унинг ҳам бошига тушади.

Мен сўрадим:

— Қарўанинг бошига нима савдо тушибди?

Шайхнинг ҳикояти

Бир кир ювувчи бор эди. У ҳар кун сув лабида кир ювар ва ўша сувда курт-қумурскаларни тутиб еб юрадиган бир ўозни кўрар эди. Бир куни бир лочин семиз какликни тутиб келиб, гўштидан бироз еди-да, қолганини ташлади. Буни кўриб ўоз ўзига-ўзи деди: «Бу куш кичкина жуссаси билан катта кушларни тутиб ейди, мен бўлсам шу шакл ва ҳайбатим билан майда-чуйда нарсаларга қаноат қилиб юрибман. Энди каттароқ кабутар, какликлар тутишга ҳаракат қилай».

Шу вақт кабутар сув лабига қўнмоқчи бўлган эди, ўоз унинг кетидан қувди. Аммо кабутар чап бериб учиб кетди. Ўоз сув лабига йиқилди, оёғи лойга ботиб қолди. Кугулишга ҳаракат қилиб зўр берган сари баттарроқ бота бошлади, кир ювувчи югуриб келиб уни ушлаб олди-да, уйига олиб кетди. Йўлда учраган бир дўсти ундан сўради:

— Қўлингдаги нима?

Кир ювувчи деди:

— Бу лочин ишини қилмоқчи бўлган ўоз ўз эҳтиёжидан ортиқча нарса кетидан югуриб ўз ҳаётини барбод қилди.

Бу масални шунинг учун келтирдимки, билиб қўй: ўз ишинг билан машўул бўлмай, сенга тўғри келмайдиган хунарга ёпишмоқчи бўлсанг, оқибати худди шундай бўлади.

Шайх бу масални айтиб бергандан кейин, деҳқончиликни яна ҳам ортиқроқ орзу қила бошладим. Унинг сўзларини қулоққа олмадим. Ўз ишимни ташлаб, деҳқончилик билан шуўуллана бошладим. Дон сепиб, хосилини кутиб ўтирдим. Бу орада рўзўорим танг бўлиб қолди, чунки дўкондан ҳар куни озгина фойда қўлга киритиб, уйга харажат қилар эдим, энди эса ҳосил олгунча ярим йил кутишим керак бўлди. Ўз-ўзимга дедим: «Катта хато қилдим. Улуўлар сўзига қулоқ солмадим. Яхшиси бировдан озроқ пул қарз олиб, аввалги ишимни бошлаб юборай. Шундан кейин шаҳарда ўзига тўқ бир одамдан пул қарз олиб, яна дўкон эшигини очдим. Гумашта солдим. Ўзим гоҳ деҳқончилик билан, гоҳ дўкон иши билан шуўулланар эдим. Шу аҳволда икки ой ўтди. Бир куни далага чиқиб кетган эдим, гумашта хиёнат қилиб дастмоемни ўйирлаб кетибди. Қўлимда қолган пул қарзни тўлашга ҳам, кун кечиришга ҳам етмас эди. Фурсатни ўанимат билиб, бир кун кечаси шаҳардан қочиб кетдим. Кўп ранжу аламлар тортиб узоқ жойларга бордим. Бир қанча вақт ўтгандан кейин бола-чакам ўлиб кетганини эшитдим. Уй-жойим ва қолган бисотимни қарз берганлар бўлишиб олибдилар. Мана энди мен ватанга қайтмоқдан ноумид бўлиб, манзилма-манзил саргардон бўлиб юрибман. Бу саргузаштларимнинг бир шингилигинадир.

Зоҳид деди:

— Сўзларинг ростга ўхшайди. Неча йиллаб ватандан узоқда — жудолик дардини тортиб, сафар машаққатини чекибсан, аччиқ-чучукни тотиб, яхши тажрибалар орттирибсан. Бундан кейин фароўат билан яшагайсан.

Сухбатдан сўнг зоҳиднинг буйруғи билан келтирилган хурмони ея бошладилар.

Меҳмон деди:

— Бизнинг ерларда жуда ширин ва лаззатли мевалар кўп. Хурмо бироз бадҳазм бўлса ҳам, лекин ўоят ширин мевадир. Афсуски бизнинг вилоятларда ўсмайди.

Зоҳид деди:

— Хоҳлаган нарсасига муҳтож бўлганни бахтли деб бўлмайди. Орзу қилган нарсасига эришмаган одам саодатманд эмас.

Ёлғиз орзу қилиш билангина қаноатланиб, унга эришиш учун ҳаракат қилмаслик ақлга хилофдир.

Зоҳид ўткир нотик эди. Арабий тилини яхши биларди. Унинг бу тилда жуда чиройли сўзлаши меҳмонга ёқди. Меҳмон бу тилни билмаса ҳам, кўпинча шу тилда сўзланг, деб зоҳиддан илтимос қилар эди. Зоҳид фасоҳат ва балоўат билан меҳмонга шу тилда гапирар эди. Охири меҳмон уни ўрганишни орзу қилиб қолди.

Бир куни у зоҳидга деди:

— Ёмон кўздан асрасин, жуда чиройли гапирасиз. Мен шу вақтгача бундай фасоҳатли бир сўз, бундай балоўатли бир жумла эшитмаган эдим... Сиздан илтимос қиламан: менга шу тилни ўргатсангиз.

Зоҳид деди:

— Жоним билан. Бизнинг тилимизни ўрганишни хоҳлаганингиз учун фахрланаман, агар жазмингиз қатъий бўлса, мен меҳнатимни аямайман.

Меҳмон узоқ муддат бу тилни ўрганиш билан машўул бўлди. Кўп вақт сарф этди, кўп азият чекди. Лекин ҳеч нарса чиқмади. Бир куни зоҳид унга деди:

— Бу жуда қийин иш... Кучи етмаган ишга ёпишган ва ўзига ярашмаган кийим кийган одам кулги бўлади. Кимки она тилини унутиб, ота-боболарининг одат ва анъаналарини тарк этса шундай бўлади.

Меҳмон деди:

— Аждодларининг зарарли одатларига тақлид этмоқ ҳам нодонликдир. Фазилат эгаларининг билим ва хунарларини ўрганмоққа интилиш эса етукликдан далолат беради.

Зоҳид деди:

— Мен ўз бурчимни бажардим. Айтиш мумкин бўлган гапларнинг ҳаммасини гапириб ўтдим. Сиз таўин каклик юришини ўрганмоқчи бўлган зоўга ўхшаб қолманг.

Меҳмон сўради:

— Унга нима бўлган экан?

Зоҳиднинг ҳикояти

Бир кун бир зоў бир какликни кўрди. Унинг ноз ва ўамза билан юриши зоўга ёқиб қолди. У ҳам какликнинг юришини ўрганмоқчи бўлиб, унинг изидан қолмасдан бутун ҳаракатларига тақлид қилди, лекин бундан ҳеч нарса чиқмади. У какликнинг юришини ҳам ўргана олмади, ўз юришини ҳам унутди.

Бу масални шунинг учун келтирдимки, яхшилаб билиб олинг: бекорга ўзингизни ўзингиз қийнаб юрманг, арабий тилини ҳам ўргана олмайсиз, ўз она тилингизни ҳам унутасиз.

Айтибдурлар: энг нодон одамгина қўлидан келмайдиган ишга ёпишади. Бу масалада айниқса, шоҳлар эҳтиёт бўлишлари керак. Раият аҳволини яхшилаш, душманларни тормор келтириш фикрида бўлган ҳукмдор истеъдодсиз, қўлидан иш келмайдиган шахсларни ўзларига муносиб бўлмаган вазифаларга қўймаслиги ва хизматчиларнинг бир вазифадан иккинчи вазифага кўчаверишларига йўл қўймаслиги керак. Давлат ишларида ҳар одамнинг ўз ўрнини тўўри белгилай олиш буюк маҳорат талаб қилади.

Истеъдодсиз, нодон ва разил одамлар юксак мавқега чиқиб олишга уринсалар, бу нарса одат шаклига кирса, идора ишларида бузўунлик рўй беради, ахлоқ бузилади ва пасткаш одамлар билан истеъдодли одамлар орасида низо бошланади. Натижада подшоҳларга итоатсизлик каби хатарли ҳодисалар юз беради.

Ўз хунарини ташлаб, қўлидан келмайдиган ишга ёпишган одамнинг қандай аҳволга тушиши ҳақидаги ҳикоя шундан иборат.

БИЛОР ВА БРАҲМАНЛАР БОБИ

Рожа деди:

— Ўз хунарини ташлаб ҳар макомга йўрўалаган, натижада ҳеч нарсага эришолмаган одам ҳақидаги ҳикояни эшитдим. Энди менга мамлакатни идора этиш ва давлатни мустаҳкамлаш учун подшоҳларнинг қандай хусусиятларга эга бўлишини, беозорлик, саховат ва шижоатдан қайси бири энг яхши фазилат эканлигини баён қилувчи ҳикояни лутфан айтиб берсанг.

Брахман деди:

— Шоҳларнинг қудрат ва шавкатидан далолат берувчи нарса беозорлик ва доноликдир. Айни замонда у халқнинг осойишта яшашлиги ҳам давлатнинг мустаҳкамлиги учун энг зарур хосиятдир... Чунки сахийлик билан бирор тоифани рози қилиш мумкин, шижоат эса ҳар доим керак бўлавермайди. Беозорлик ва донолик эса ҳаммавақт, ҳам жамоат билан муомалада, ҳам лашкарни ва раиятни идора этишда даркор бўлади... Беозорликнинг асосий шарт ақлли ва тажрибали одамлар билан маслаҳатлашмоқ, нодон ва жоҳил

одамлардан қочмоқдир... Чунки ҳеч нарса инсонга дўстлик каби кучли таъсир эта олмайди. Шунинг учун ҳам оталар дебдурлар: «Сен дўстингнинг кимлигини айтиб бер, мен эса сенинг кимлигингни сўзлаб бераман».

Сахийлиги билан бутун дунёни олтинга тўлдирган, шижоат билан урушларда ўолиб чиққан киши беозорлик хислатидан маҳрум бўлса, бир ножўя ҳаракат билан буларнинг ҳаммасини йўққа чиқариб юбориши мумкин. Лекин сахийлиги ва жасурлиги бўлмаса ҳам, мулойим ва доно бўлса, шу билан ҳамманинг кўнглини олиши, ҳатто душманни ҳам бартараф қилиши мумкин. Шуниси ҳам борки, биргина беозорликнинг ўзи етмайди, беозорлик ирода ва қатъият билан бирга бўлса яхши, бу хислатлар бўлмаса беозорликнинг ўзи нуқсон ҳисобланади. Агар шоҳ бу нарсани назаридан қочирса, унинг ҳаётдан олган лаззати, мамлакатни идора этиш ишларида қозонган муваффақиятлари арзимаган бир ўзаб туфайли йўқ бўлиб кетади. Маълумки, шоҳларнинг бахт-толеи уларнинг ақл ва камолига, вазирларнинг тадбир ва садоқатига боўлиқдир. Подшо олим ва беозор бўлса, унинг вазири маърифатли бўлса, у барча мурод-мақсадларига эришиб, ҳар ишда ўалаба қозонади. Қайси тарафга юз ўгирса, бахт ва давлат унинг кетидан юради. Бутун қулоқлар унинг овозига, кўзлар унинг ишорасига мунтазир бўлиб туради. Агар подшо ақлли вазирнинг тадбир ва маслаҳатлари асосида иш олиб борса, бахтсизлик ва фалокатдан омон қолиши мумкин. Бунга мисол қилиб ҳинд шоҳи билан браҳманлар орасидаги можарони баён этувчи ҳикояни келтириш мумкин.

Рожа сўради:

— У қандай ҳикоя?

Браҳманнинг ҳикояти

Ҳинд вилоятларидан бирида бир Ҳемлон номли подшо бўлган. Бир куни кечаси у етти марта етти хил туш кўриб, кўрқиб уйўонди, қуйруғи қирқилган илон каби тўлўаниб, чаён чаққан одамдек бетоқат бўлиб чиқди. Тонг отгач, шоҳ браҳманларни чақириб, кўрган тушларини уларга айтиб берди ва таъбирини сўради. Браҳманлар шоҳнинг сўзларини диққат билан эшитиб дедилар:

— Жуда даҳшатли тушлар кўрибсиз, агар ижозат берсангиз, биз бирор соат хилватга чекиниб, китобларга мурожаат қилсак, кейин тушлар таъбирини айтиб, нажот йўлларини кўрсатиб берсак...

Шоҳ деди:

— Боринг, ижозат!

Улар шоҳнинг ҳузуридан чиққач, хилват хонага йиўилишиб, бир-бирларига дедилар:

— Бу золим шоҳ оз вақт ичида бизлардан ўн икки минг одамни ўлдирди. Энди бу тушини бизга айтиб бериб, қўлимизга тушди. Агар ўлкамизда тушни таъбир қила оладиган бирорга бошқа одам бўлса эди, у бизга мурожаат қилмаган бўларди. Энди фурсатни ўанимат билиб, жадал бир тадбир кўрмоўимиз, интиқом олмоўимиз лозим. Энг яхшиси шуки, бу тушга даҳшатли таъбир бериб, уни шундай кўрқитайликки, сўзимиздан чиқмай, нима десак, шуни қилишга мажбур бўлсин. Биз унга шундай деяйлик: «Яқин қариндошларинг ва вазирларингдан баъзиларини ўз кўзинг ўнгида қиличдан ўтказмасанг, фалокатни бошингдан даф қилиб бўлмайди». Агар кимларни қатл этиш зарурлигини сўраса, шундай деб жавоб берайлик: «Азиз ўўлинг, хотининг Эрондухт, вазиринг Билор, муншинг Камол, минадиган оқ филинг, энг севимли икки кулранг филинг, сўнгра бир кечада мамлакатнинг бу бошидан кириб, у бошидан чиқиб кета оладиган туянг». У буларнинг ҳаммасини қиличдан ўтказгандан кейин, шу қиличини синдириб, улар билан бирга кўмиб ташласин. Сўнгра оққан қонларни бир чуқурга йиўиб, подшо унинг ичида бир соатча ўтирсин. Чуқурдан чиққанда бизлардан тўрт браҳман тўрт тарафдан дуо ўқиб унга дам солишлари ва баданини ювиб қондан тозалашлари керак. Шундан кейин уни кўтариб, секин-аста ўз тахтига ўтказайлик. Агар у шу айтганларимизнинг ҳаммасини

қилса, тушида кўрган гуноҳлари ювилади, агарда қилмаса, унга бир катта бало юзланади: ё подшоҳликдан махрум бўлади, ё ҳаётдан. Агар у бизнинг шу сўзларимизга амал қилса, ундан яхшилаб интиқом олган бўламиз. У ёлғиз ўзи қолади, кейин биз ўз ишимизни билиб қиламиз.

Улар сўзни бир ерга қўйгандан сўнг, шоҳнинг ёнига келдилар ва юқоридаги сўзларни айтдилар. Шоҳ уларнинг таъбирини эшитгандан кейин ўзабга келиб деди:

— Сизнинг сўзингизга киргандан кўра ўлганим яхшидир. Ўз ҳаётимдек азиз ва ширин бўлган фарзандим ва яқин одамларни ўлдиргандан сўнг, яшамоғимнинг нима фойдаси бор? Маълумки, ҳаёт абадий эмас, хамманинг бошида ўлим бор.

Менинг ҳам эртами-кечми ўлишим аниқ. Сиз бундан кўра яхшироқ бошқа бир тадбир топинг...

Брахманлар дедилар:

— Шоҳимиз соғ-саломат бўлсинлар, ҳақ сўз аччиқ ва тўғри маслаҳат оғир бўлади. Садоқатли одамларнинг насиҳатига қулоқ осинг. Машҳур масалда дебдурлар: «Кулдириб гапирганлар эмас, ачитиб гапирганлар сўзига қулоқ сол». Шоҳ ўз жонини ва молини хамма нарсадан устун қўйиши, бу ишда тараддудланмасдан тез ҳаракат қилиши лозим... Агар шоҳ соғ бўлса, унга хотин ҳам топилади, фарзандлар ҳам. Шунингдек, ҳокимият бўлса, унга доно вазирлар ҳам топилади.

Шоҳ бу сўзларни эшитиб жуда хафа бўлиб кетди. Уларнинг ёнидан туриб уйига кирди, йиғисини тўхтата олмай, қуруқликка отилган балиқдек типирчилаб ўз-ўзига дер эди: «Агар азиз ёронларимдан воз кечсам, роҳат ва фароғатдан бенасиб бўламан. Умр бевафо, инсон ҳаёти бебақо, тож, давлат ўткинчи нарсадир. Кўзимнинг нури, юрагимнинг парчаси, белимнинг қуввати, ўлимимдан кейин давлатимнинг вориси бўлган ўғлимни ҳалок қилсам, менга шоҳликнинг нима кераги бор?! Давлатим душман қўлига ўтиб кетади. Ўғлим ҳам шундай бир ўғилки, унинг ақл ва фаросати кўзидан, бахт толеи эса пешанасидан кўриниб туради.

Боламнинг онаси, жамоли қуёшдек порлоқ, юзи ойдек нурафшон, суҳбати ширин, назокатли, соф виждонли Эрондурдан ажралсам, менинг ҳаётим заҳарга айланади-ку.

Инсонларнинг энг доноси, хунар эгаларининг энг истеъдодлиси, ўаддор фалакнинг сирларидан бохабар вазирим Билор бўлмаса, ким давлат ишларини тартибга солади, бож-хирож йиғиб, хазинани ким тўлдирди?

Ўз фасоҳат ва балоғати билан дунёни ҳайратда қолдирган, ҳар сўзи инжу, ҳар сатри бир марварид шодаси бўлган котиб Мирзо Камол бўлмаса дунё ҳодисаларини ким қаламга олади?!

Дунёни кўрувчи кўзим, бўлиб турган гапларни эшитувчи қулоғим бўлган бу икки мулозимим бўлмаса, мамлакатни қандай қилиб идора этиш мумкин?

Оҳу каби тез юғурадиган, тош қалъа каби мустаҳкам, кучли оқ филим бўлмаса, мен душман олдида қандай қилиб чиқа оламан?

Булут каби баҳайбат, яшиндек тез, хартумлари тоғ тепасидан тушиб келаётган аждаҳога, калласи денгиз тўлқинлари орасидан бош чиқариб турган наҳангга ўхшаган, уруш вақтида қўшинларни сел каби олдида солиб ҳайдайдиган у икки филим бўлмаса, мен жанг кунларида қандай қилиб ўалаба қозона оламан?

Сабо елидек учқур у Хуросон туяси бўлмаса, мен мамлакат ишларидан қандай қилиб хабар топаман?

Садафли дастаси осмондаги «Сомон йўли»дек порлаган, қайрилма тиғи қаршисида ҳеч нарса бардош бера олмаган, мамлакатимиз шон-шарафининг ҳимоячиси, чакмоқ каби кесгир қиличим бўлмаса, мен нима қила оламан?!

Мен азиз, меҳрибон ёрдамчиларимни қўлдан бергандан кейин бу давлат ва ноз-неъматдан лаззат ола билармидим?! Яқин одамларнинг фироқи ичиб бўлмайдиган аччиқ

бир шароб, чидаб бўлмайдиган оўир бир дарддир. Ёрдамчилари ва хизматчилари бўлмаган бир одам буюк ва масъулиятли ишларни қандай қилиб бажара олади?!»

Хуллас, шоҳнинг фикрга толиб, изтироб чекаётганини кўрган фуқаро: «Подшоҳимиз бошига бир мусибат тушганга ўхшайди», деб гапира бошлади. Бу хабар подшоҳнинг вазири Билорга етганда, у ўз-ўзига деди: «Шоҳ мени чақирмади, шунинг учун мен ўзим унинг ёнига бориб ҳол сўрасам, яхши бўлмайди, мулозимлик, расм-одатларини бузган бўламан. Бепарволик қилсам, вафосизлик бўлади».

Кейин у шоҳнинг хотини Эрондухтнинг қошига борди ва деди:

— Ажиб бир воқеа юз берганга ўхшайди. Шу вақтгача шоҳ бирорта сирни мендан яширмаган эди. У мен билан маслаҳатлашмасдан ҳеч иш бошламас эди. Лекин охириги вақтда у бир-икки марта браҳманларни ўз ҳузурига чақирди ва улар билан суҳбат ўтказди. Шундан кейин ўамбода бўлиб қолди. Сиз бу ўлканинг маликаси, кўшин ва халқнинг умидисиз. Шоҳнинг саховат ва карамидан кейин ҳамма сизнинг марҳамат ва шафқатингизга кўз тутди. Бу хийлакор браҳманлар бир иш қилиб қўйиб, унинг охири расволик ва пушаймонлик билан тугамаса деб кўрқаман. Сиз шоҳнинг ёнига бориб, нима гап ўтганлигини билиб, менга хабар қилинг, мен шунга қараб тадбир кўрай.

Эрондухт деди:

— Шоҳ билан орамизда бир гап ўтган эди. Шунинг учун мен унинг ёнига кира олмайман.

Билор деди:

— Шоҳ шу қадар изтироб чекаётганида раиятнинг гина сақлашига ҳаққи йўқдир. Мен айтган нарсани сиздан бошқа ҳеч ким бажара олмайди. Мен бир неча марта шоҳнинг: «Хафа бўлган вақтларимда Эрондухт ёнимга келса, хурсанд бўлиб кетаман», деганини эшитганман. Боринг, сирини билиб олинг. Шу билан бутун сарой аҳли, шоҳ мулозими ва маҳрамлари олдида катта иш қилган бўласиз.

Эрондухт рози бўлди. У шоҳнинг ҳузурига кириб, таъзим қилди ва деди:

— Нега бунчалик фикр дарёсига ўарқ бўлибсиз, у малъун браҳманлардан нимаики эшитган бўлсангиз, ҳаммасини айтиб беринг. Фуқаролар ҳам сиз билан ҳамдард бўлсинлар.

Шоҳ деди:

— Бу шундай нарсаки, уни эшитсанг дорудунёнг қоронўи бўлиб кетади, шунинг учун сўрамай кўя қол.

Эрондухт деди:

— Шоҳимни хафа қилган бир сабаб бор. Агар шундай сабаб бор бўлса, сиздан жонини аямайдиган дўстларингиз билан маслаҳатлашинг. Сабр ва совуққонлик инсоннинг энг яхши фазилати эканлигини шоҳим билади. Айтибдурларки: «Мусибат тўзимли одамга бир, тўзимсиз одамга эса икки ҳисса оўир туюлади». Сизнинг ўамгин бўлишингизга ҳеч бир асос йўқ. Нима истасангиз ҳаммаси бор. Ҳамма сизнинг фармонингизга муте, амрингизга тобе.

Катта ҳодисалар рўй берганда ақл билан фалокатнинг олдини олган, саросимага тушмаган одам бахтиёрдир. Инсон ожиз қолган вақтда яқинлари билан маслаҳатлашиши керак. Ақл ва иродага таянмаган одам бундай пайтларда нажот топа олмайди.

Шоҳ деди:

— Агар тоўнинг қулоўи бўлса-ю, браҳманлар айтган сўзлардан бирини эшитса, парчаланиб кетарди, фалак эшитса, ҳаракатдан тўхтарди, куёш тутилар, ой қорайиб кетарди... Сен ҳам эшитсанг, дилинг пора-пора бўларди. Бу малъун браҳманлар кўрган тушим таъбирини айтиб, ҳалокатдан ҳалос бўлишим учун сени, ўўлимни, бутун садоқатли хизматчиларни, оқ филни ва яна бошқа икки филни, Хуросон туясини, хуллас, нимаики яхши нарсам бор бўлса, ҳаммасини ҳалок қилишимни таклиф этдилар.

Эрондухт фаросатли ва хушёр аёл бўлганидан ўзини йўкотмасдан деди:

— Шохим шу гап учун хафа бўлиб, изтироб чекмасликлари керак. Бандаларининг жони шоҳига қурбон бўлсин. Агар шоҳим соў бўлса, хотин ҳам, фарзанд ҳам, давлат барқарор бўлса, қул ҳам, мулозим ҳам топилади. Аммо ноҳақ қон тўқмоқ оўир гуноҳдир, шошиб қилинган ишнинг оқибати пушаймонлик бўлади. Ўтмишни қайтариб, ўликни тирилтириб бўлмайди. Браҳманларнинг шоҳга дўст бўла олмасликларини ҳам ёдга солиб ўтай. Тўўри, улар илмли одамлардир, лекин олим бўлишнинг ўзи — содиқ бўлиш дегани эмасдир. Илми бор экан деб браҳманларга ишонмоқ ва уларга сир айтиб, маслаҳат олмоқ яхши натижа бермайди. Разил ва чиркин одамларни илм фазилатли қила олмайди, давлатга эришиб улар садоқатли бўлиб қолмайди. У мурдор браҳманлар фурсатдан фойдаланиб, шоҳдан қасос олиш, юракларидаги кин ва ўзаб оловларини сўндириб ўз дардларига шифо топиш мақсадида тушни қасддан мана шундай таъбирлаганлар. Улар аввало шоҳнинг кўзини оқу қораси бўлган, манглайдан ақл ва камол асари кўриниб турган ёлўиз ўўлини ҳалок қилишни истайдилар, сўнгра шоҳнинг садоқатли хизматчиларини ҳалок этиш, фили, туяси ва отини йўқ қилиш орзусидадилар. Аммо менинг унчалик аҳамиятим йўқ, чунки шоҳ хизматида мендақалар кўп. Шоҳ браҳманлар таклифини қабул этиб, бир зарба билан ўз яқинлари ва мулозимларининг ҳаммасини ҳалок қилса, ёлўиз ўзи қолади, шундан кейин браҳманлар шоҳимдан истаганча қасос оладилар. Кўрган тушингизни ва браҳманлар таъбирини садоқатли, тажрибали, дунё кўрган, келажакни тушунадиган Коридун ҳақимга айтиб берсангиз яхши бўларди. У гарчи браҳманлар тоифасидан бўлса ҳам, ўзи юмшоқ табиатли ва доно кимсадир. Бу икки фазилат бирлашса дунёда ундан юксак нарса бўлмайди... Агар унинг таъбири браҳманларнинг айтганларига тўўри келса, шак ва шубҳа орадани кўтарилди. Аксинча бўлса, шоҳнинг комил ақли ёлўон билан ростни, ҳақ билан ноҳақни ажрата билди. Шундан кейин шоҳ фармонини амалга оширишга тўсиқлик қиладиган ҳеч нарса қолмайди.

Бу сўз шоҳга маъқул тушди. Шоҳ дарҳол отга миниб, Коридун ҳақим қошига борди. Унга салом бериб, бош эгганича туриб қолди. Коридун деди:

— Бу ерларга шоҳнинг қадам ранжида қилишларининг боиси нима? Амр этганларида мен ўзим шоҳнинг хизматларига борар эдим... Нима учун шоҳимнинг муборак юзида ҳаяжон ва ташвиш аломатлари кўринади?

Шоҳ кўрган тушини ва браҳманлар таъбирини унга батафсил сўзлаб берди. Коридун шоҳнинг айтганларини охиригача тинглаб деди:

— Бунда хатога йўл қўйилибди. Браҳманлар тушга нотўўри таъбир берганлар. Уларда на ақл ва маърифат бор, на инсоф, на мурувват. Шоҳим бу тушдан шод бўлиши керак, шукур қилиб садақа берсалар арзийдиган туш. Тушнинг таъбири қуйидагичадир: икки қизил балиқ — Ноҳованд шоҳининг сизга юбораётган икки элчиси ва устига тўрт сандиқ ёкут юкланган икки филидир; подшоҳимнинг орқасидан учиб ўтган икки ўрдак Балх подшоҳининг сизга инъом қилган икки оқ отидир; шоҳимнинг чап оёўига чирмашган илон Чин ҳоконининг сизга юборадиган қиличидир; шоҳимнинг ўзини қонга беланган кўргани — Казрун вилоятидан юборилаётган, қимматбаҳо тошлар билан безанган қизилранг либосдир; шоҳимнинг тушидаги оқ туя — Бутхонагар шоҳининг шоҳим хизматига юборган бир оқ филидир; шоҳнинг бошида порлаган нарса Арзан шоҳининг ҳадя қилиб юборадиган тождир; шоҳимнинг бошини чўқиган қуш нимага ишора эканлигини билиш учун бироз сабр қилиш керак. Лекин унинг зарар ва зиёни деярли йўқ — бу шоҳнинг яқин одамларидан бирининг баъзи бир норозилигига ишорадир. Шоҳ кўрган тушларининг таъбири шундан иборат. Етти марта туш кўрганингиз юқоридаги ҳадяларни келтираётган элчиларнинг етти кунда шоҳим даргоҳларига етиб келишларини кўрсатади. Бундан буён шоҳ ноаҳил одамларга сир айтмаслиги керак.

Шоҳ бу сўзларни эшитиб, ўзида йўқ севинди. Қўлини кўксига қўйиб шукурлар қилди. Коридунга ташаккурлар айтиб, шоду хуррам саройга қайтди. Етти кундан кейин элчилар кетма-кет туҳфалар билан етиб келдилар... Шоҳ севиниб деди:

— Тушларимни душманларимга сўзлаб катта хато қилдим. Эрондухтнинг насихат ва маслаҳатлари бўлмаганда, бу тушларнинг оқибати даҳшатли бўлар эди. Кимнинг ақли бошида бўлса, самимий дўстлар, садоқатли мулозимларининг маслаҳатларига кулок солади. Сўнгра юзини ўўлига, вазирга ва мирзосига ўгириб деди:

— Бу ҳадялар хазинага олиб борилмасин, уларни шу ерда бўлишиб олинглар, чунки сиз жуда катта бир таҳлика остида қолган эдингиз. Энг қимматбаҳо ҳадяни Эрондухт олади. Бу балонинг олдини олишда у буюк фидокорлик кўрсатди.

Билор деди:

— Хизматчилар бирор ҳодиса рўй берганда, ўзларини балога қалқон қилиб, ҳукмдорлари учун жон фидо қилишга тайёр бўлишлари ва бу билан фахрланишлари керак. Ҳамма нарса подшоҳнинг толеига боўлиқдир; хизматчилар ўз-ўзларича, ҳукмдорнинг дастуриламали ва ёрдамларисиз бир нарса қила олмайдилар. Лекин фидокорлик кўрсатиш керак бўлиб қолганда, улар ҳаммадан олдин ўзларини майдонга ташлашлари керак... Мулозимлардан бирининг бахти кулиб, бундай фидокорликдан кейин соў-саломат қолса, ўз бошлиқидан мукофот кутмаслиги керак. Лекин асримиз маликаси Эрондухтнинг бу ишда хизмати жуда катта бўлганлиги учун ё жавоҳирлар билан безалган тож ёки қизил либос унга берилиши лозим.

Шоҳ бу икки совўани саройга олиб боришни буюрди-да, ўзи ҳам ўша ерга жўнади, унинг орқасидан бошқалар ҳам эргашдилар. Шоҳ тож билан қизил либосни Эрондухтнинг олдига қўйишларини амр қилди ва унга қараб деди: «Қайсисини хоҳласанг, ол». Эрондухтнинг кўзига тож яхши кўринди, лекин тараддудланиб, Билор менга қайсисини маслаҳат кўрса шуни оламан, деб унга қаради. Билор либосга ишорат қилди. Шоҳ Билордан шубҳаланиб, унга қаради. Эрондухт Билор билан ўзининг орасидаги имо-ишорани шоҳ сезганини билиб, шоҳнинг шубҳасини тарқатмоқ учун либосни эмас, тожни олди. Ана шундан кейин Билор қирқ йил умр кечирди ва ҳар сафар шоҳнинг ҳузурига кирганда, шоҳнинг кўнглидан шубҳасини чиқариб юбориш учун четга боқар эди. Шундай қилиб, вазирнинг ақли ва Эрондухтнинг фаросати бўлмаса эди, уларнинг ҳар иккаласи ҳалок этилган бўлардилар.

Шоҳ бир кечани Эрондухт билан, бир кечани Базмафруз билан ўтказар эди. Эрондухтнинг навбати эди, шоҳ унинг хилватига борди. Гўзал Эрондухт тожни ўзининг бошига кийиб, қўлида заррин товоқда таом тутиб шоҳнинг олдига келди, шоҳ унинг қўлидан овқат ея бошлади. Шу тахлитда улар ширин-ширин сўзлашиб ўтирган эдилар, кундоши Базмафруз қирмизи ранг либосни кийиб уларнинг ёнидан ўтиб кетди. Шоҳ уни кўриб, овқатдан қўл тортди. У кўзларига ишонмай қолди, эҳтиросининг шиддати унинг ихтиёрини қўлидан олди, ўзини тута олмай, Эрондухтга қараб деди:

— Ўша либосни танламасдан хато қилибсан. — Кундошига шоҳнинг қизиқиб боққанлигини кўрган Эрондухт рашк ўтида ёниб, ўзини босиб ололмай, қўлидаги товоқни шоҳнинг бошига отди, унинг юз-кўзини, уст-бошини булўтди.

Коридуннинг таъбири тўғри чиқди.

Шоҳ ўзабга тўлиб Билорни чақиртирди ва деди:

— Бу нодоннинг тарбиясизлигини қара. Замон шоҳини, даврон ҳукмдорини қандай аҳволга солди-я! Олиб бориб бўйинини уз. Бу аҳмоқ билиб қўйсинки, унинг бундай жасорат қилишга ҳаққи йўқдир.

Билор Эрондухтни ташқарига олиб чиққандан кейин ўз-ўзига деди:

— Бу ишда шошилмаслик керак. Бу мисли йўқ доно, гўзал хотиндир. Мен ишонаманки, шоҳ унинг хижронига чидай олмайди. Шунча одам бу аёлнинг ақл ва фаросати туфайли ўлим гирдобидан қутулиб қолди. Мен аниқ биламанки, эртага шоҳ, бироз сабр қилсанг бўлмасмиди, деб ўзабланади. Шунинг учун шоҳнинг қарори қатъий бўлмагунча мен уни ўлдирмай турай. Шоҳ пушаймон бўлса, хотин саломат қолади, мен ташаккур эшитаман: Эрондухтни ўлдириш қийин эмас. Шу билан учта хайрли иш қилган бўламан:

биринчидан, Эрондухтнинг ҳаётини сақлаб қоламан; иккинчидан, шоҳни хурсанд қиламан; учинчидан, халқ ичида ҳурмат ва шухрат қозонаман.

Шундан кейин у Эрондухтни ўз уйига олиб келиб, уни подшо ҳарамхонасида ишловчи содиқ маҳрамига топширди. Ўз уйидагиларига уни яхши ҳурмат қилиб, хизматида бўлишларини буюрди. Ўзи эса қиличини қонга бўяб, ўамгин ҳолда шоҳнинг хузурига келди ва деди:

— Шоҳнинг амр-фармонларини бажо келтирдим.

Шоҳнинг ўзаби бироз совиған эди, бу сўзни эшитиб, бутун вужуди ларзага келди. Эрондухтнинг ақл ва камоли, гўзал жамоли унинг кўз ўнгида намоён бўлди. Қалбини чуқур қайўу қоплади, лекин ўз хаяжон ва изтиробини Билордан яширишга, пушаймон бўлганини билдирмасликка уринди. Амрининг ростдан ҳам бажо келтирилганлигини ё келтирилмаганлигини сўрашдан уялар эди. Шоҳ вазирнинг сабрли, доно, юмшоқ кўнгилли ва тажрибали эканлигини билгани учун Эрондухтнинг ўлими кечиктирилганлигига кўнглида ишонар эди, лекин аксини эшитиб қолишдан кўрқиб, унинг номини тилга олишга ботинмас эди. Бу масаланинг нақадар нозик эканлигини фақат оқил одамларгина эмас, ҳатто нодонлар ҳам тушунарди.

Вазир шоҳнинг юзида пушаймонлик аламларини кўриб, деди:

— Эй шоҳим, ўамнок бўлманг, бекорга ташвиш тортишнинг фойдаси йўқ. Хафагарчилик баданни бўшаштириб, ақлни заифлаштиради. Подшоҳнинг ўамбодалигини кўриб, мулозимлар ҳам қайўурадилар, душманлар хурсанд бўладилар. Сабр қилинг, шоҳим. Агар истасалар мен бу ходисага ўхшаган бир ҳикоя сўзлаб берай.

Шоҳ сўради:

— У қандай ҳикоя?

Билорнинг ҳикояти

Бир жуфт кабутар бор эди. Улар уяларини арпа-буўдойга тўлдириб қўйдилар.

Нар модага деди:

— Ҳозир ҳаммаёқ ўт билан қопланган. Йиққан донларимизни асраб қўйсак, қишда кунимизга ярайди. Мода унинг гапини маъқуллади. Донлар нам бўлгани учун, уянинг ичи лик тўлиб кетган эди. Ёўингарчилик ўтиб, ёзнинг иссиқ кунлари бошлангандан кейин у қуриб, камайиб қолди. Нар кабутар узоқ сафарга кетганди. Қайтиб келганда доннинг камайиб қолганини кўриб, модага деди:

— Ахир буни қиш учун олиб қўйган эдикку, нега единг?! Мода «мен еганим йўқ» деб қанчалик онт ичмасин, нар ишонмади, ўзабланиб, модани шундай урдик, бечора шу он жон берди. Қиш келиб, ёўинлар бошланди, ҳаво намланиб, донлар яна бўртиб, аввалгидек бўлиб қолди. Буни кўрган нар кабутар фарёд қилиб, ўамгусор ёри фироқида куйиб дер эди: «Афсуски сўнгги пушаймондан фойда йўқ».

Ақлли одам нар кабутар каби ҳижрон ўтида ёнишни истамаса, одамларга жазо бериш ва уларни қатл этиш учун шошилмаслиги керак... Амалга оширадиган тадбирнинг натижасини олдиндан биладиган, атрофлича ўйлаб иш қиладиган адолатли, саховатли ва раиятпарвар шоҳ бахтиёр саналади. Шоҳнинг, албатта, бундай насихатомиз сўзларга эҳтиёжи йўқ. Бу сўзларни айтишдан мақсадим шуки, шоҳ бир хотин учун бу қадар алам чекиб, ўамгин бўлмасин. Саройда ўн икки минг хотин бор...

Шоҳ вазирнинг бу сўзларини эшитиб Эрондухт қатл қилинибди, деб ташвишга тушди ва деди:

— Тасодифан оўзимдан чикқан бир сўзни ҳукм деб билиб, бир одамни ҳалок этдинг. Ҳикмат эгаларига хос бўлган сабр ва тоқатни унутдинг...

Вазир деди:

— Икки тоифа одамнинг боши ўамдан чиқмайди: бири — ҳаётини ёмон ишларга сарф қиладиган; иккинчиси — имконияти бўлса ҳам яхшилик қилмайдиган одамлар. Уларнинг ҳаётида хурсандчиликдан кўра ҳафагарчилик кўп.

Шоҳ деди:

— Сендан узоқ бўлмоқ лозимдир.

Вазир деди:

— Икки хил одамдан узоқ бўлмоқ лозимдир: бири — қилган ишининг натижаларини ҳисобга олмайдиган, яхши билан ёмонни фарқ қилмайдиганлар; иккинчиси — кўзларини бошқаларнинг молига тиккан, қулоқларини фисқ-фасод ва ўйбатларга ўргатган, вақтини айш-ишрат билан ўтказган ёмон нафсли одамлардан.

Шоҳ деди:

— Билор, сен жуда ҳозиржавобсан.

Билор деди:

— Уч тоифа одамда шундай хосият бўлади: ўз мол ва давлатини лашкар ва халқ билан баҳам кўрган шоҳларда; ўз эрига лойиқ бўлган хотинларда; иши билан сўзи тўўри келадиган олимларда.

Шоҳ деди:

— Эй Билор, сенинг ёнимдалигинг мени асабийлаштирмоқда.

Билор деди:

— Икки тоифа одам кишининг асабини кўзўатади: тили аччиқ ва ифлос хотин, хотинини ҳар доим сўкадиган, урадиган жирканч эр.

Шоҳ деди:

— Сен нонкўрлик қилиб маликани ўлдирдинг, менга шу вақтга қадар қилган хизматинг зое кетди.

Билор деди:

— Уч хил одамнинг меҳнати зое кетади: оқ кийим кийиб ифлос иш қилганларнинг, гўзал хотини ва чиройли болаларини ташлаб, эҳтиёжи бўлмаса ҳам ўурбатда умрини ўтказганларнинг, янги этик кийиб сувга тушиб кўн ювганларнинг.

Шоҳ деди:

— Сен азоб ва исқанжага лойиқсан.

Билор деди:

— Азоб ва исқанжага икки хил одам лойиқ: бири — халқни сабабсиз ранжитганлар, иккинчиси — ўринсиз саволлар билан одамларни танг қилиб, берилган жавобларга қулоқ осмаганлар.

Шоҳ деди:

— Ҳой, борган сари аҳмоқлашиб кетяпсан-а!

Билор деди:

— Бу сўзни эшитишга уч тоифа одам лойиқ. Биринчиси — уйи кичик бўлса ҳам, тахта йўниб, пайраҳа ва қириндини йиўштириб олмаган, бу билан хотин, бола-чақасига уйи тор келиб қолган дурадгор; иккинчиси — соч олишда маҳорати бўлмаган, тез-тез одамнинг бошини кесиб яра қиладиган сартарош; учинчиси — ўурбатда яшаб, мол-давлати хотинига ва болаларига эмас, душманларга насиб бўлган савдогар.

Шоҳ деди:

— Эрондухтни кўргим келяпти.

Билор деди:

— Уч хил одам эришиш мумкин бўлмаган уч нарсага эришишни орзу қилади: гуноҳ иш қилганлар — савобни, ёмонлик қилганлар — яхшиликни, умрини фосиқлик ва дилозорлик билан кечирганлар — жаннатни.

Шоҳ деди:

— Мен ўзимни ўзим жазоладим.

Билор деди:

— Уч хил одам ўзини ўзи жазоласа бўлади: эҳтиёт чораларини кўрмай, жангга кириб ярадор бўлганлар, вориси бўлмаган, судхўрлик билан мол тўплаган, арзон олиб, қимматга сотадиган савдогарлар, ёш ва ахлоқсиз хотин олиб ҳар куни дакки еган, хотини эса эрсираб унинг ўлимини тилайдиган чоллар.

Шоҳ деди:

— Қара, сенинг кўз ўнгингда обрўйим нақадар тушиб кетганки, менга шунчалик ярамас нарсаларни сўзлашга журъат этиясан.

Билор деди:

— Фақат уч тоифа одамлар ўз хўжаларига ҳақорат кўзи билан қарайдилар: биринчиси — ўз хурматини сақламаган, суноқ ҳазилларни севадиган, орқа-ўнгига қарамасдан гапирадиган, катталар билан қандай сўзлашиш қоидаларидан хабарсиз, оўзига келганини қайтармаган, хўжаси билан ўтириб ичкилик ичишган навкарлар. Иккинчиси — қисқа муддатда бойлик орттириб, хўжасидан кечган, шунинг учун ўзини хўжасидан юқори тутган нонқўр хизматчилар. Учинчиси — ўзи лойиқ бўлмаган ҳолда ишонч қозониб, хўжасининг яқин одамлари қаторига кирган, суҳбат вақтида унинг сирларидан вокиф бўлгани учун керилган мулозимлар.

Шоҳ деди:

— Сен жуда эзма, ўринсиз сўзлайдиган, оўзи бўш бир дўст экансан!

Билор деди:

— Уч хил одамни бундай айб билан қораласа бўлади: биринчиси — нодонни тўўри йўлга солиб, уни илмга қизиқтиришни истаган, лекин меҳнат қилиб баъзи нарсаларни ўргатгандан кейин ташаккур ўрнига ярамас сўзлар эшитган, сўнгра афсус еган одамни; иккинчиси — аҳмоқни ишига эмас, сўзига қараб юксак вазифага тайин этган; унга ишониб яширин топшириқ берган, сўнгра эса ҳар дақиқа ўзи ҳақида унинг минг хил ёлғон ва уйдирма тарқатаётганини эшитиб пушаймон бўлган одамни; учинчиси — ўз сирини сақлай олмайдиган шахсга сир айтган одамни.

Шоҳ деди:

— Сен жуда ҳам лақма экансан-ку!

Билор деди:

— Уч хил одамни лақма деса бўлади; биринчиси — танимаган одамга қарз берган, нотаниш одамни душман билан ўзи ўртасида воситачи қилган одамни; иккинчиси — шижоат, жасурлик, сабр, вазминлик, садоқат, дўстлик, маслак ва эътиқоддан лоф уриб, уруш куни фалокат юз берганда, душман хужумга ўтиб, ватани таҳлика остида қолганда қочиб яширинган одамни; учинчиси — тилида ўзини художўй қилиб кўрсатиб, бутун кунини айш-ишратда кечирадиган фосиқ одамни.

Шоҳ деди:

— Сен менга мамлакатни бошқариш сабоўини бериб, ўзингни истеъдодли ва ишбилармон вазир қилиб кўрсатишни истаётганга ўхшайсан.

Билор деди:

— Лаёқати бўлмагани ҳолда уч тоифа одам ўзини истеъдодли гумон қилади: биринчиси — юқори ва куйи пардани ажрата олмаган, паст ва баланд овозни фарқ қила олмаган, тор билан камонни аралаштирадиган билимсиз муўанний; иккинчиси — ранг беришни билмаган, соя билан нурни ажратмайдиган тажрибасиз рассом; учинчиси шеърдан лоф уриб, ўзалдан сўз очган, лекин ўқиганда тутиладиган, ўзал ёзишга мажбур бўлганда қўл остидагилардан қофия сўраган шоир.

Шоҳ деди:

— Эй Билор, сен Эрондухтни ноҳақ ўлдирдинг.

Билор деди:

— Уч тоифа одам ноҳақ иш қилади: биринчиси — билиб туриб ёлўон гапирганлар, сўз бериб устидан чиқмаганлар; иккинчиси — ўзабларини боса олмаган хукмдорлар; учинчиси — мақсадларини, айниқса, муҳим сирларини дуч келган одамга гапирган шохлар.

Шох деди:

— Эй Билор, мен сендан кўрқаман.

Билор деди:

— Ёлўиз тўрт хил жонивор сабабсиз кўрқади: биринчиси — читтак, осмон йиқилиб кетишидан кўрқиб, оёўини осмонга қилиб ётади; иккинчиси — лайлак, икки оёўини қўйса ерга ботиб кетишидан кўрқиб, доим биттасини кўтариб туради; учинчиси — чувалчанг, кўп лой есам тугаб қолади, деб кўрқиб, оч юради; тўртинчиси — кўршапалак, инсон унинг гўзаллигига мафтун бўлишидан ва бошқа кушлар каби тутиб қафасга солишидан кўрқиб кундузлари уясидан чиқмайди.

Шох деди:

— Эй Билор, сен марҳаматни хиёнатдан ажрата олмаяпсан!

Билор деди:

— Тўрт хил одам буларни бир-биридан ажрата олмайди: биринчиси — оўир, давосиз касалликка мубтало бўлиб, ўз ширин жонини кадрламаган ва бошқалар ҳам шундай деб ўйлаган бемор; иккинчиси — шавкатли ва кучли хўжасига дуч келганда ўзини йўқотиб қўйган гуноҳкор қул; учинчиси — жанг майдонида душманга юзма-юз келганда ҳар нарсани унутиб қўйган аскар; тўртинчиси — ўзидан ҳам шафқатсиз бир жаллоднинг қўлига тушиб ўлимини кутган золим.

Шох деди:

— Энди сенга ишониб бўлмайди.

Билор деди:

— Ақли одам тўрт тоифага ишонмайди, қуйруўи босилган илонга, оч қолган йиртқич хайвонга, раҳмсиз шохга ва инсофсиз хукмдорга.

Шох деди:

— Иккимизнинг фикримиз бир-бирига тўўри келмайдиганга ўхшаяпти.

Билор деди:

— Тўрт хил нарса бир-бирига тўўри келмайди: гўзаллик билан хунуклик; яхшилик билан ёмонлик; ёруўлик билан қоронўйлик; кундуз билан кеча.

Шох деди:

— Сенинг эътиборинг қолмади.

Билор деди:

— Тўрт хил одам эътибордан қолади: ўўриликда шухрат қозонганлар; ахлоқсизликда ном чиқарганлар; ёлўончиликда донг чиқарганлар; ақли кам, оўзи бўшлар.

Шох деди:

— Менинг қалбимда шу чокқача бўлмаган шундай бир чексиз ўам, шу даражада оўир бир дард борки, бунинг давоси ёлўиз Эрондухтдир. Афсуски, у энди йўқ.

Билор деди:

— Беш хил аёллар учун қайўу-ҳасрат чекса арзийди: олижаноб, покиза ва гўзаллар учун; ақли, қаноатли, ифбатли, вафолилар учун; бутун ҳаракатларини ўйлаб қиладиган, эрининг борида ҳам, йўўида ҳам ҳурматлаб, ўзини ва номусини сақлаганлар учун; яхши ва ёмон кунларда фидокор бўлишни ўзларига шиор қилиб олганлар учун; юзидан кулги аримайдиган, тили ширин, қўли баракали, қадами кутлуў бўлганлар учун.

Шох деди:

— Кимда-ким менга Эрондухтни топиб келтирса, унга истаганидан ҳам кўпроқ бойлик бахшида қилиб, юксак мансабларга кўтарар эдим.

Билор деди:

— Фақат беш тоифа одам дунё молини ўз жонидан азиз кўради: ўрат учун уруш очганлар, қалин девор остига кўмилган хазинани қазиб чиқаришга киришганлар, фойда учун денгиз саёҳатига чиққан савдогарлар, маҳбус кўпаярмикин деб зорикқан зиндончилар, порахўр қозилар.

Шоҳ деди:

— Сен Эрондухтни ўлдириб менинг юрагимга шундай адоват ўтини солдингки, уни ҳеч нарса сўндира олмайди.

Билор деди:

— Ёлўиз тўрт махлуқ ўртасидагина шундай адоват бўлиши мумкин: бўри билан кўйнинг, мушук билан сичқоннинг, лочин билан какликнинг, бойқуш билан қарўанинг.

Шоҳ деди:

— Сен бутун умринг бўйи қилган яхшиликларингни зое кетказдинг.

Билор деди:

— Етти хил одамнинг меҳнати зое кетади: бировга эҳсон қилгандан сўнг унга миннат қилганлар, бировни кечиргандан сўнг унга азият берганлар, тузалмас дангаса ва ёлўончи одамларни тарбияламоқчи бўлган шоҳлар, кўрселиги мулоимлигидан, зулми раҳмидан устун бўлган ҳокимлар, нонкўр фарзандларига ҳаддан ташқари умид боўлаган меҳрибон оналар, бировнинг ҳақидан кўркмайдиган одамларни мўътабар ҳисоблаб уларга омонат берган сахий олижаноблар, ўртоқларининг бемаъни суҳбатлари билан фахрланадиганлар, тўўри ва мўмин одамларга инонмаганлар.

Шоҳ деди:

— Эй Билор, бундан сўнг бизнинг орамизда дўстлик бўлиши мумкин эмас.

Билор деди:

— Ҳикмат эгалари олти хил одамлар билан дўст тутунмайдилар: ақлдан маҳрум бўлганлар ила маслаҳатлашганлар, буюк ишларда сабри тез тугайдиган, кам ҳафсалалилар билан ўзи айтган сўзидан тонган ёлўончилар, пулни ҳаётдан афзал кўрган очкўзлар, узоқ сафарга чиқишга қасд қилган заиф одамлар, ўз муаллимини ва бошлиқини танимаган худписандалар билан.

Шоҳ деди:

— Эй Билор, ахир сен синовдан ўтган эдинг-ку?

Билор деди:

— Одамни ёлўиз ўн хил йўл билан синовдан ўтказиш мумкин: йигитни — урушда, деҳқонни — экиш-йиёишда, хўжани — ўзабланганида, савдогарни — ҳисобда, дўстни — ишинг тушганда, қариндошни — бахтсизлик юз берганда, зоҳидни — қаноатда, камбаўални — сабрда, давлатмандни — саховатда, хотини ва давлати қўлдан кетгани — тоқатда.

Билор шоҳнинг сиймосидан ўзаби ҳаддан ошганлигини, сабр косасининг тошганлигини кўриб, сўз шу ерга келганда жим қолди ва ўз-ўзига деди: «Энди хафагарчиликни хурсандчиликка айлантириш. Эрондухтнинг саломатлигини хабар қилиш вақти келди. Шоҳнинг эҳтироси алангаланди. Висол ҳаваси сўнгги даражага етди. Шуниси ҳам борки, у юқорида мен айтган аччиқ ва таҳқиромиз сўзларга чидади, ўзаби кўзиса ҳам, ўзини босиб ўтирди. Бундан ортиқ имтиҳон қилиб бўлмайди». Сўнгра шоҳга қараб деди:

— Шоҳнинг умри узун, давлати абадий бўлсин. Унга тенг келадиган шоҳни мен дунёда кўрмаганман. Қайси бир шоҳда шундай қудрат борки, у мен каби хокисор, вазифаси кичик бир бандасининг қаттиқ ва беибо сўзларига, андозадан тамомила чиқиб кетиб, ҳаддан ошганлигига узоқ чидаб тура олсин? Ҳолбуки, бизнинг шоҳ ўзини тутиб ўзабнинг ўлиб келишига йўл қўймади... Унинг беозорлиги ҳадсиз, илми ҳудудсиздир. Шоҳнинг адолатли ва раҳмдил эканлиги тилларда дoston, саховати, мулоимлиги дилларда муҳаббат уйўотган, мулоимлиги ва юрагининг кенглиги оламга машҳурдир. Бениҳоя қудрат ва

иктидорга эга бўлган шоҳ мен каби кулининг совуқ ва қаттиқ сўзларини чидам билан эшитиб уни жазолашга жазм қилмади.

Қайси кул бу миннатдорликни унуга олади. Ахир ўткир ханжари қўлда яркираб турган шоҳ кесилиши керак бўлган бошни танидан жудо қилмади. Буни ҳукмдорнинг донолиги ва беозорлигидан бошқа нарса билан изоҳлаб бўлмайди. Мен шоҳ олдида гуноҳкор эканлигимни эътироф этаман. Агар шоҳ мени исканжага гирифтор этиб, жазога мустаҳик қилса ҳаққи бордир. Мен гуноҳ бўлса ҳам, шоҳнинг амрини бажо келтиришни кечиктиришни ўзимга раво кўрдим, айтган гапларимнинг ҳаммасини кўрққанамдан гапириб ўтирибман. Энди эса шоҳимга таъзим қилиб, дунёнинг маликаси Эрондухт ўлдирилмаганлигини эълон этаман.

Шоҳ бу сўзни эшитиши билан қалби шодлик билан тўлиб, юзи порлаб кетди, кўзларида севинч учкуни чақнади. У Билорга деди:

— Мен сенинг самимият ва садоқатингга ишонар эдим, сен ўзаб вақтида берилган бу амрни бажо келтиришда шошилмаслигинг, масалани тубдан ўрганиб чиққандан кейингина уни ижро этишингни билар эдим. Эрондухт катта айб иш қилиб қўйди. Лекин гуноҳидан ўтиб бўлмайдиган жиноят қилгани йўқ. Вафодор ёр, ишончли сирдош, қадами қутлуў бўлган Эрондухтнинг жонини сақлаб, нақадар улуў иш қилганинг яна ҳам равшан бўлди. Юқоридаги суҳбатда айтган сўзларинг учун сени гуноҳкор қилиш мумкин эмас. Чунки сен менинг буйруғимни кўр-кўрона ижро қилмай, масалани тушуниб етганингдан кейин уни амалга оширмакчи бўлибсан. Бу сенинг ақл ва камолинг юксаклигидан, эҳтиёткор ва тажрибанг ўткирлигидан далолат беради, бизнинг кўз ўнгимизда сенинг кадр-қимматингни, обрў ва эътиборингни янада орттиради. Сен бу ишинг билан бизга катта хизмат қилдинг. Биз ҳам унга лойиқ даражада яхшилигингни қайтарамиз. Шоҳлар ўзларига ниҳоятда эҳтиёткор ва тажрибали, сабрли ва ишбилармон хизматчилар топмоқлари лозимдир. Дебдурларки: «Ишни истаганга эмас, билганга топшириш керак». Энди бизнинг бу суҳбатимизни, орзу ва истагимизни, узр ва пушаймонимизни бориб Эрондухтга етказмоқ сенинг бурчинг.

Эрондухтга айт, тез келсин, янгидан жўш урган севги ва шодлигимиз авжига этсин. Биз ҳам фиरोқ зиндонидан чиқиб, висол айёмига етишайлик, мажлис қуриб кайф-сафо сурайлик.

Билор деди:

— Рост айтасиз, энди висол дамани ортиқ кечиктириб бўлмайди.

Сўнгра Эрондухтнинг ёнига келиб, подшо билан бўлиб ўтган ҳамма воқеани гапириб берди ва уни таклиф этаётганини билдирди.

Эрондухт бу хабарни эшитгач, бир зумда ясанди. Билор билан бирга шоҳнинг хузурига келди, таъзим қилиб, деди:

— Мен шоҳнинг бу олижаноблигига қандай қилиб ташаккур этишимни ҳам билмайман. Билор шоҳнинг марҳамат ва карамига, адл ва саховатига қаттиқ ишонмаганда эди, буйрукни кечиктиришга журъат эта олмаган бўларди.

Шоҳ Билорга деди:

— Сен бизни қарздор қилиб қўйдинг. Мен сенинг хайрихоҳ эканлигингга ҳеч вақт шубҳа қилмаган эдим, лекин шу бугун хайрихоҳлигинг яна бир марта исбот қилинди. Бундан кейин сенинг мартабанг яна ҳам улуў, ҳуқуқинг бошқаларникидан яна ҳам ортиқ бўлади. Бундан буён ҳеч бир катта-кичик масала сенинг маслаҳатингсиз ҳал қилинмайди.

Билор деди:

— Шоҳнинг давлати абадий, қудрати мустаҳкам, умри узоқ бўлсин. Унинг барча бандалари сидқидиллик билан хизмат қилишга, қўлларидан келганича яхшилиқ қилишга мажбурдирлар. Улар минг йил умр кўриб, минг йил камарбаста бўлсалар-да, хизматлари шоҳнинг кўргазган лутф ва марҳаматининг мингдан бирига ҳам тенг бўла олмайди. Мен шоҳдан фақат бир нарсани сўрардим, у ҳам шундан иборатки, шоҳ бундан кейин амр

қилиш, ҳукм чиқаришда ҳеч вақт шошилмасин, ҳовлиқмасин, ўзаб вақтида одамнинг тақдирини ҳал этмасин.

Шоҳ деди:

— Сенинг насиҳатингни қабул қиламан. Бундан кейин ўйламасдан сендек мулозимларнинг маслаҳатини олмасдан, ўлчаб-бичмасдан туриб амр-фармон бермайман.

Шоҳ вазирга ва Эрондухтга қимматбаҳо либослар инъом қилди. Уларнинг икковлари унга ташаккур айтдилар. Эртаси кун шоҳ тушини нотўғри таъбир қилган браҳманлар тўғрисида маслаҳатлашиб, уларнинг баъзиларини қатл қилдирди, баъзиларини зиндонга солдирди, баъзиларини дорга остирди.

Шоҳ Коридун ҳакимни саройга чақиртириб келиб, унга бош-оёқ қимматбаҳо сарупо ҳадя қилди, браҳманларнинг жазоланганини айтди.

Коридун унинг қилган ишини маъқуллаб деди:

— Золим ва ўаддор хоинларнинг жазоси шундай бўлади.

Коридун кетгандан кейин шоҳ Билорга деди:

— Сен ҳам бориб дам ол, биз ҳам Эрондухт билан ўзимиз маҳрамона суҳбат қилайлик...

Шоҳларнинг энг яхши хосияти бўлган донолик, беозорликнинг афзаллиги ҳақидаги ҳикоя мана шундан иборат.

САЙЁҲ ВА ЗАРГАР БОБИ

Рожа браҳманга деди:

— Шоҳларнинг бошқа хосиятларига нисбатан беозорлиги, донолигининг устунлиги ва фазилати ҳақидаги ҳикояни эшитдим. Энди менга бир қисса айтиб берсанг, унда султонлар хизматчиларни қандай танлаши ва қандайларини устун қўйиб, ўз лутф-карами билан сарафроз қилиши баён қилинсин...

Браҳман деди:

— Подшоҳлар қандай одамни, қай вақт ва қандай ишга тайин этишни билиши керак. Шоҳ хизматчиларни танлашда уларни маҳак¹ тошига суртиб олиши, турли синовлардан ўтказиши, уларнинг ҳар бирисининг қўлидан нима келишини, нимага қобил эканлигини, ақл ва идрокнинг даражасини, садоқати ва фидокорлигини билиб олиши керак... Чунки шоҳ хизматида бўладиган одамдан ҳар нарсадан олдин тўғрилиқ ва садоқат талаб этилади. Хизматчилар эътиборли ва вафоли бўлганларидагина уларнинг истеъдоди фойдали бўлади. Бир одамнинг тўғрилиги ва садоқатли эканлигини аниқ билиб олиш учун ҳар нарсадан олдин, унинг аждоди, ота-боболари ким эканлигини билиш керак. Улар тўғри, садоқатли, қаттиқ кунда саботли, оўир вақтларда чидамли бўлишлари керак. Ота-боболари мана шундай хислатларга эга бўлиб, уларнинг авлодларига шу яхши хусусиятлар ўтган бўлса, уларни шоҳ хизматига тайёрлаш лозим. Агар бу масалада иштибоҳ бўлса, ундай одамларни асло яқинлаштирмаслик, шоҳга сирдош қилмаслик керак. Улардан ҳеч қандай хайрли иш кутиб бўлмайди.

Яхши хусусиятли одамлар танланиб олингандан кейин, уларни тўғри сўзлаш ва садоқатли бўлиш руҳида тарбия қилмоқ лозим. Ёлўнчилик катта гуноҳдир, шоҳ атрофида бўлган одамлар ўзларини ёлўн гапиришдан сақлашлари керак. Ёлўнчи деб ном чиқарган одамга ҳеч ким ишонмайди, уни ҳеч ким ҳурматламайди. Ҳеч бир ақли шоҳ одамнинг қанчалик садоқатли эканлигини синовдан ўтказмасдан туриб, унга муҳим иш топширмайди. Пасткаш ва разил одамлар яхшилиқнинг қадрини билмайдилар. Улар шамол қайси томонга эсса, ўша тарафга қараб кетаверадилар. Олижаноб одамлар, улуў санъаткорлар бундай хосиятга эга бўлишдан ўлимни афзал кўрадилар.

Энг тўғри йўл шуки, шоҳлар хизматчи танлашда, унинг шаън-шавкатига, бойлиги ва давлатига эмас, истеъдод ва қобилиятига, ахлоқ ва тарбиясига қарашлари керак. Чунки шоҳ хизматида бўлганлар учун ақл ва камол, шаън-шавкат, илм ва истеъдод буюк

давлатдир... Илмли ва ҳикматли одамлар назарида бойликнинг қиммати бўлмайди. Шоҳ хизматига лойиқ топилган одам илмли, тўўри, нафсини тия билувчи бўлмоўи керак. Шоҳнинг вазифаси, ўзи тарбият қилган хизматчиларга вазифа топшириб, ўлкани идора этиш ишида уларга ишонч билдиришдан иборатдир. Хизматчи фидокорлик кўрсатганда шоҳ мукофот бериб уни раўбатлантирсин, унинг вазифаси қанча кичик бўлса, шоҳ унга шунча катта марҳамат кўрсатсин. Аммо хизматчининг тўўри, садоқатли, ақлли ва етук эканлиги аниқ маълум бўлгандан кейин уни мукофотга сазовор этмоқ керак. Хуллас, подшоҳлар ўз хизматчиларининг ким эканликларини ва нимага ярай олишликларини билмоқлари лозим. Акс ҳолда, агар улар ўйламасдан, тасодифий одамларга иш топшириб қўйсалар, кейин пушаймон бўладилар. Бунга мисол қилиб, заргар ҳақидаги ҳикояни келтириш мумкин.

Рожа сўради:

— У қандай ҳикоя?

Брахманнинг овчилар ҳақидаги ҳикояти

Овчилар ҳайвонларни тутиш учун чўлда бир кудук қазиб, устини беркитиб қўйган эдилар. Бир куни барс, маймун, илон, улардан кейин бир заргар ҳалиги кудукқа тушиб кетди. Ҳайвонлар ўзлари билан овора бўлиб, заргарга зарар етказмадилар.

Бу ҳодисадан бир неча кун ўтгандан сўнг у ердан бир сайёҳ ўтиб қолди. Заргарнинг ахволини кўриб, «бу кишини чоҳдан қутқаришдан ҳам ортиқ савоб иш бўлмаса керак», деб арқон келтириб кудукқа солди. Биринчи бўлиб маймун, иккинчи бўлиб илон, учинчи бўлиб барс юқорига чиқдилар. Уларнинг ҳар учаласи сайёҳга қараб дедилар:

— Ҳар биримизнинг бўйнимизда қарзинг бор. Сен бизга жуда катта яхшилик қилдинг. Лекин афсуски, бизлар ҳозир яхшилигингни қайтара олмаймиз.

Маймун деди:

— Менинг ватаним шаҳар чеккасидаги тоўдадир.

Барс деди:

— Мен шу яқин орадаги ўрмонда яшайман.

Илон деди:

— Менинг уям шу шаҳар кўрўонининг тагидадир. Ёрдамга муҳтож бўлсанг, бизга хабар эт, балки бизга қилган хизматинг эвазига яхшилик қайтарармиз. Энди эса бир маслаҳатимиз бор: у кишини кудукдан чиқарма. У ёлўончи, яхшиликка ёмонлик қилувчи, вафосиз одам. Вазоҳатига алданма, хулқ-атвори жуда-жуда ёмон. Бир неча кун бирга бўлиб, унинг хусусиятларини билиб олдик. Ҳеч кимнинг қадрини билмайди. Айтганимизни қилмасанг, охирида пушаймон бўласан...

Сайёҳ уларнинг сўзига қарамай арқон тушириб, заргарни кудукдан тортиб олди. Заргар миннатдорчилик билдирди ва деди:

— Агар йўлингиз фалон ердан тушса, ҳамиша хизматингизга тайёрман.

Сўнгра видолашиб ҳар қайсилари ўз уйларига кетдилар.

Орадан бир неча вақт ўтгач, сайёҳнинг йўли ҳалиги шаҳарга тушди. Маймун уни узоқдан кўриб, югурганича олдига келди ва деди:

— Маймунларда сени хурсанд қиладиган ҳеч нарса йўқ, бир нафас кутиб ўтиргин, мева келтираман.

Озгина вақт ўтгандан кейин маймун мева олиб келди. Сайёҳ ундан тўйиб еб, йўлга равона бўлди. Узоқдан уни барс кузатиб турар эди. Сайёҳ уни кўриб кўрқиб кетди, қочмоқчи бўлиб турганда, барс келиб салом берди ва деди:

— Кўрқма, биз ҳали сенинг яхшилигингни унутганимиз йўқ. Бир нафас сабр қил, ҳозир келаман.

Барс сарой боўига кириб амирнинг қизини ўлдирди ва унинг маржонини олиб келиб сайёҳга берди. Сайёҳ ташаккур билдириб, шаҳарга жўнади.

Бирдан унинг ёдига заргар тушиб, ўз-ўзига деди: «Ҳайвонлар аҳдларига вафо қилиб, мени шунчалик ҳурмат билан кутиб олдилар. Заргар қандай иззат-ҳурмат билан меҳмон қилар экан? Менга ҳадялар тақдим этиб, совъаи салом билан кузатса керак, чунки у заргар ҳайвон эмас, одам-ку».

Шундай қилиб, сайёҳ шаҳарда заргарнинг уйини ахтариб топди. Заргар сайёҳни кўриши билан ўоят севиниб, меҳрибонлик билан қарши олди. Улар бир соатча у ёқ-бу ёқдан гаплашиб ўтиришди, ўтган кунларини эслаб дардлашишди. Сўнгра сайёҳ маржон хақида сўз очди. Уни сотиш фикрида эканлигини, бу ишда заргарнинг ёрдамига муҳтож эканлигини айтди-да, маржонни ёнидан чиқариб кўрсатди. Заргар тасалли бериб, деди:

— Ҳеч ташвиш тортма, буни сотмоқ менга сув ичишдек осон гап. Бир нафас сабр қил, ҳозир келаман.

Заргар чиқиб кетди. У маржонни кўриши биланоқ таниган эди — уни заргардан амирнинг ўзи қизи учун сотиб олган эди. Заргар ўз-ўзига деди: «Қўлимга нозик нарса тушди, агар фурсатдан фойдалана олмасам, мени одамлар аҳмоқ дейдилар, зўр давлат, сарупо ва инъомдан маҳрум бўламан».

Ҳиёнат қилиш қарорига келиб, у сарой томон йўл олди ва амирга қизини ўлдириб, маржонини ўйирлаган одамни тутганлигини хабар қилди. Амир бир одам юбориб сайёҳни саройга келтирди.

Шоҳ сайёҳни шаҳарда сазойи қилиб айлантириб, сўнгра зиндонга солишни, эртасига эрталаб эса дорга осишни амр этди. Шаҳар девори ёнидан ўтаётганларида уларни илон кўриб қолиб деди:

— Вафосиз одамга яхшилик қилсанг, ёмонлик қилади, деб айтмабмидим?.. Кимки разил, пасткаш ва нонкўр одамдан мардлик кутса, унинг оқибати мана шу бўлади. Мен сени бу аҳволдан қутқармоқ учун бир тадбир кўрайин. Бориб амирнинг ўўлини чақиб олай, бутун шаҳар уни муолажа қилолмай сени маслаҳатга чақирсинлар. Сен аввал ўз бошингдан ўтганларни гапириб бер, сўнгра мана бу ўтти касалга бер, у есин, ўша соат шифо топади, балки сен мана шу йўл билан нажот топарсан.

Сайёҳ ташаккур айтиб деди:

— Мен ўз сиримни номардга айтиб, катта хато қилибман.

Илон деди:

— Пушаймон еб ўтиришнинг вақти эмас. Ўтган ишга саловат дерлар. Охири хайрли бўлсин.

Илон саройга йўл олди ва у ерга бориб, амирнинг ўўлини чақди. Сўнгра ҳаммага эшиттириб: «Шаҳзодани илон чақди, давосини фақат қамалган сайёҳгина билади», деди-да, югурганича инига кириб кетди, уни ҳеч ким кўрмай қолди.

Сайёҳни зиндондан чиқариб, амир ёнига олиб бордилар. У аввал бошидан ўтганларни гапириб берди, сўнгра шаҳзодани муолажа қила бошлади. Шаҳзода соўайди. Сайёҳнинг гуноҳсиз ва тўўри одам эканлиги амирга аён бўлди. Сайёҳга қимматбаҳо либос ва яхши инъомлар бериб, унинг ўрнига заргарни дорга осдилар. Хоиннинг қисмати дор ёўочи бўлди. Кимки бировга кудуқ қазиса, ўзи йиқилади, яхшилик ҳеч вақт унутилмайди, ёмонлик эса жазосиз қолмайди, деб бекорга айтмаганлар.

Ақли одамлар бировга жабр қилишдан қочиб, яхшилик қиладилар, шу билан ҳам бу дунёнинг, ҳам у дунёнинг ноз-неъматларини қўлга киритадилар.

Шоҳларнинг хизматчилар танлаш, раиятнинг хусусиятини ўрганиш, тасодифий одамларга вазифа ва мансаб топшириб бўлмаслик хақидаги ҳикоя мана шундан иборатдир...

ШАҲЗОДА ВА УНИНГ ЎРТОҚЛАРИ ҲАҚИДАГИ БОБ

Рожа брахманга деди:

— Шоҳларнинг хизматчи танлаши, пасткаш, разил ва нонкўр одамларни вазифага тайин этмаслик ҳақидаги ҳикояни эшитдим. Энди шундай бир ҳикоя айтиб берсангки, унда ақлли, ишбилармон, беозор бир одамнинг бало занжирига дучор бўлиб, ундан қандай қилиб қутулгани, аҳмоқ, қўлидан иш келмайдиган, жоҳил бир одамнинг фароўат ва роҳатда ҳаёт кечириши ва юксак мавқега етишиб, кейин завол кўриши тасвир этилсин.

Брахман деди:

— Ақл барча эзгу ишларнинг асоси, саодат дарвозаларининг калитидир. Бу хислат кимда бўлса, унга илм ва мулойимлик фазилати кўшилса, у одам шаън ва шавкатга, иззат ва ҳурматга сазовор бўлади. Лекин унинг бу мавқега эришиш-эришмаслиги тақдирнинг кўлида. Бир шахзода Настур шахрининг дарвозасига шундай деб ёзиб қўйган эди: «Асл саодат қисмат ва толега боўлиқдир...» Бу ҳақда бир ҳикоя ҳам бор.

Шоҳ сўради:

— У қандай ҳикоя экан?

Брахманнинг тўрт дўст ҳақидаги ҳикояти

Бир куни тўрт киши йўлда кета туриб бир-бирлари билан дўстлашиб қолдилар. Улардан бири — шахзода, иккинчиси — зодагоннинг ўўли, учинчиси — савдогарнинг ўўли, тўртинчиси — деҳқоннинг ўўли эди... Уларнинг ҳаммаларининг бошига оғир кунлар тушиб, устларидаги кийимларидан бўлак ҳеч нарсалари қолмади.

Бир куни шахзода деди:

— Бу дунёнинг бутун ишлари тақдирнинг кўлидадир. Ўзингни ўтга-сувга урганингдан бирор нарса чиқмайди.

Зодагоннинг ўўли деди:

— Бахт-саодатнинг асоси гўзаллик ва асл насабдир.

Савдогарнинг ўўли деди:

— Яхши ўйлаб тўғри тадбир кўриш саодатнинг калитидир. Бахтсизлик юз берганда одамга ақлдан бошқа ҳеч нарса ёрдам бера олмайди.

Деҳқоннинг ўўли деди:

— Ҳар нарсага саъй-ҳаракат орқали эришилади. Заҳмат чекиб меҳнат қилиш инсонларни орзуларига етказди, уларга севинч ва шодлик либосини кийдиради. Қатъият билан ишга бел боўлаганлар эрта ё кеч ўз мақсадларига етадилар, мабодо маўлубиятга учрасалар ҳам, ҳеч ким улардан кулмайди.

Тўрттала ўртоқ узок йўл юриб, Настур деган шаҳарга келдилар ва бир ер топиб истиқомат қила бошладилар. Биринчи кун деҳқон ўўлига дедилар:

— Ҳаммамиз жуда чарчадик, бутун умидимиз сенинг саъй-ҳаракатингга боўлиқ бўлиб қолди. Бор, бугунга етадиган бирор овқат топиб кел. Дамимизни олиб, эртага бизлар ҳам навбат билан бирон нарса топиб келармиз.

Деҳқон ўўли шаҳарга борди ва шаҳарликлардан, нима иш қилсам кўп пул топа оламан, деб сўради.

— Ҳозир ўтин пул,— деб жавоб бердилар.

Деҳқон ўўли дарҳол тоққа чиқиб ўтин кесди, шаҳарга келтириб сотди, пулига овқат олиб, жўралари ёнига жўнади. Кетаётганида шаҳарнинг дарвозасига: «Бир кунлик меҳнат тўрт одамнинг овқатига баробардир», деб ёзиб қўйди.

Эртаси кун зодагоннинг ўўлига дедилар:

— Қани бор, бугун сен ўз гўзаллигинг билан бир нарса топиб келтир, биз эса бироз дам олайлик.

Зодагоннинг ўўли кета туриб ўз-ўзига деди: «Кўлимдан ҳеч қандай иш келмайди, ўртоқларим олдига кўлим бўш қайтсам, шарманда бўламан-ку». Ўйлаб-ўйлаб шаҳарга етиб келди ва ўамгин холда бир дарахтга суяниб, нима қилсам экан, деб фикр дарёсига

чўмди. Шу вақтда бир бадавлат хотин унинг ёнидан ўтиб қолди. Йигитни кўриши билан унга ошику бекарор бўлди ва деди: «Ё раббий, шундай ҳам гўзал одам бўларкан-а?!» Бироздан кейин чўрисини юбориб, уни уйига таклиф этди. Йигит ҳам, хонимнинг хизматига ҳозирман, деб равона бўлди. Икковлари бутун кунни айш-ишрат билан ўтказдилар. Кечкурун хотин унга беш юз динор бериб жўнатди. Зодагон ўўли бу пулга овқат олиб, шаҳар дарвозасига: «Гўзалликнинг бир кунлик баҳоси беш юз динордир», деб ёзиб, ўртоқлари ёнига келди.

Эртаси куни ёронлар савдогарнинг ўўлига дедилар:

— Бу кунни сенинг ақлинг ва ишбилармонлигинг келтирадиган нарса билан ўтказмоқчимиз.

Савдогарнинг ўўли йўлга тушди. Лекин сал юрмай, дарё бўйидаги катта кемага кўзи тушди ва унинг олдига борди. Шаҳар аҳолиси, молларнинг эгаси баҳосини пасайтирар, деган мақсадда ҳеч нарса харид қилмай кутиб турган эди. Савдогарнинг ўўли яширинча кемага чиқиб, ундаги ҳамма молни насиёга олди. Кейин у худди шу ернинг ўзидаёқ молларни сотиб, юз минг динор фойда қилди. Сўнгра ўртоқлари ёнига кетаётиб, дарвозага: «Ақлнинг бир кунлик баҳоси юз минг динор», деб ёзиб қўйди.

Тўртинчи куни ўртоқлари шаҳзодага дедилар:

— Бор, агар толеинг ёр бўлса, бугунги харажатимизни сен қилиб кел.

Шаҳзода таваккал қилиб шаҳарга йўл олди. Шу куни тасодифан шаҳарнинг амири қазо қилиб, жамоат мотам ичида эди. Шаҳзода теварак-атрофга қараб, сарой дарвозаси ёнига бориб ўтирди. Дарвозабон уни кўриб, таъзияда иштирок этмаётганлиги учун койиди. Ҳамма амирни дафн этишга кетиб, сарой бўш қолди, лекин шаҳзода ўтирган еридан қимирламади. Дарвозабон шубҳаланиб, уни жосус гумон қилди ва ҳибсхонага қамаб қўйди.

Эртаси кун сарой аҳллари йиғилиб, мамлакат муқаддаротини кимга топшириш — кимни подшо кўтариш ҳақида сўзлаша бошладилар. Амирнинг вориси йўқ эди. Баҳс жуда кизиқ кетди. Шу замон дарвозабон деди:

— Баланд овоз билан баҳслашманг, мен бир жосус тутганман, агар у сизларнинг орангиздаги ихтилофдан хабардор бўлиб қолса, яхши бўлмас.

Сўнгра бор гапнинг ҳаммасини айтиб берди. Йиғилганлар яқдиллик билан, жосуснинг ким эканлигини ойдинлаштириш керак, деган қарорга келдилар. Шаҳзодани ҳибсхонадан чиқариб келтирдилар. Унинг ким эканлигини, қаердан келиб, қаерга кетаётганлигини суриштирдилар. Шаҳзода ўзини бардам тутиб, жуда доно жавоблар берди. Унинг дадил, хушёр, жасоратли ва шижоатли эканлигини кўрган аъёнлар шаҳзоданинг туўилган ери ва асл насаби билан қизиқдилар.

Шаҳзода деди:

— Отам бу дорилфанодан дорилбақога рихлат қилиши биланок, биродарим тож-тахтга эга бўлиб, салтанатни забт этди. Мен ҳаётимни сақлаш мақсадида ватанни тарк этиб, сизнинг мамлакатингизга келдим.

У ерда ҳозир бўлган савдогарлар шаҳзодани танидилар, унинг аждоди, ота-боболарининг шаън ва шавкатидан сўз очдилар. Аъён ва ашрофлар шаҳзоданинг бу ерларга келиб қолганидан жуда севиниб, дедилар:

— У бу шаҳарнинг амири бўлишга лойиқдир. Томирида шоҳ қони бор. Мамлакатни идора этишда ўз ота-боболарининг яхши ва хайрли расм-русмлари ва одатларини бу ерда ҳам жорий қилиши аниқдир...

Шу соатдаёқ шаҳзода номига хутба ўқиттириб уни ўзларига шоҳ кўтардилар. Мамлакат шаҳзода қўлига ўтди. Бу шаҳар аҳолисининг шундай одатлари бор эди: биринчи куни янги шоҳни оқ филга миндириб, бутун шаҳарни айлантириб чиқар эдилар. Шаҳзодани ҳам филга миндириб шаҳар кездира бошладилар. У шаҳар дарвозаси ёнига келганда дўстларининг ёзувларини ўқиди ва уларнинг остига: «Саъй-ҳаракат, меҳнат — гўзаллик,

ақл — омад келгандагина самарали бўлади... Менинг бир кунлик толеим бунга мисол бўла олади», деб ёздириб қўйди.

Сўнгра шоҳ саройга келиб тахтга ўтирди ва дўстларини чакиртириб келди. Ақл эгасини вазир қилиб тайинлади, ҳамма нарса саъй-ҳаракатга боўлиқ, деган ўртоғини мамлакатнинг барча хўжалик ишларига бош қилиб қўйди, чиройига ишонган ўртоғига кўп давлат бахш этиб, унга бу шаҳардан чиқиб кетишликни маслаҳат кўрди ва деди:

— Шундай қилмасак, хотинлар сенга мафтун бўлиб фиқ-фасод кўпаяди.

Шоҳ шаҳарнинг олимлари ва улуғларини йиғиб деди: — Сизларнинг кўпларингиз мендан ақли, шижоатли, истеъдодли ва ишбилармон эканлигингизни биламан. Лекин тақдирнинг тақозоси бўлмаса, подшоҳликка етишиб бўлмайди. Менинг дўстларимнинг ҳар бирисининг бир фазилати бор. Улар бир нарсани кўлга киритиш умидида эдилар. Мен эса на ўз билимим кучига ишонар, на ўзганинг ёрдам беришига, биродарим мени юртимдан қувгандан кейин бу даражага етиша олишлигимга ақлим етмас эди...

Ўтирганлар орасида жуда кўпни кўрган бир сайёҳ бор эди, у ўрнидан туриб деди:

— Шоҳ тажрибали, заколи, адолатли ҳукмдорларга лойиқ сўзларни айтди. Омад билан илм ва донолик бирга қўшилса, шоҳ бахтиёр, фуқаро саодатманд бўлади. Сизни бизга толенинг ўзи юборди...

Сайёҳ сўзини тугатиши билан яна бошқаси туриб деди:

— Мен шоҳнинг фазилатлари ҳақида бўлак вақтда фурсат топиб гапиришни истардим... Шоҳим ижозат берса, ҳозир ёдимга тушган ва мени ҳайрон қолдирган бир ҳодисани айтиб берар эдим.

Шоҳ ижозат берди.

У деди:

— Мен бир замонлар буюк бир одамнинг хизматини қилар эдим. Фалак, кўп шоҳларни махв этганлигини, кўп ошиқларни саргардон қилганлигини кўриб, бу дунёга ҳирс қўймай, савоб иш билан машғул бўлишга қарор қилдим. Хўжайиним билан хайрлашдим, у кўлимга икки динор берди. Бир кун бозорда иккита кабутар кўтариб, сотмоқчи бўлиб турган овчининг ёнига келдим. Савоб учун уларнинг иккаласини ҳам сотиб олиб, азобдан қутқармоқчи бўлдим. Овчи икки динор сўради. Таваккалга тақя қилиб, қушларнинг иккаласини икки динорга сотиб олдим. Уларни шаҳардан ташқаридаги ўрмонга олиб бориб, қўйиб юбордим. Улар париллаб учиб бориб дарахтга кўндилар ва менга ташаккур билдириб дедилар:

— Сен бизга яхшилик қилдинг. Биз ҳам яхшилигингни қайтаришимиз керак. Мана шу дарахтнинг тагида кўмилган пул тўла кўзача бор. Уни қовлаб ол.

Мен уларнинг бу сўзларига таажжубланиб дедим:

— Қизик, осмонда учиб юриб, ернинг тагидаги кўзачани кўрибсизлар, қандай қилиб шундай катта овчининг домига тушдинглар?

Улар жавоб бердилар:

— Қазо юз берганда ҳеч нарсани кўриб бўлмайди, ақл шошиб, кўз кўрмай, қулоқ эшитмай қолади.

Мен ерни қовлаб кўзачани чиқариб олдим. Илтимос қиламан: шоҳ амр берсин — уни хазинасига келтириб қўйсинлар. Менга бироз нарса берсалар кифоя.

Шоҳ деди:

— Яхшилик уруғини сепаиб, баҳра топибсан. Менга ҳеч нарса керак эмас. Ҳаммасини ўзингга бахш этдим.

Брахман бу бобни тугатиб шоҳга қаради. Рожа индамай ўтириб қолди. У бошқа савол бермади...

ХОТИМА

Рожанинг сукут этиб турганини кўрган брахман деди: — Имконим борича мен шоҳнинг бутун саволларига жавоб бериб, ўз вазифамни ўтадим. Бу китоб ҳақида жуда чуқур ўйлаб, ундаги ҳикматли сўзлардан хулосалар чиқара олган зот тақдир ёрдами билан буюк ишлар қилади, улуғ даражага эришади.

Бу китоб ҳукмдорнинг аввалги шоҳлардан устун бўлишини таъмин этади, унга ҳикматдан дарс бериб, жаҳл-ўзаб ўтини сўндиради, ақл фонуси билан табиатини равшан қилади. Бу китоб шоҳнинг доврўини оламга ёйиб, номини абадий қолдиради.

Ҳар сўзнинг аввали-ю охири бор. Бу ноёб асар — биздан ёдгор.

ИЛОВАЛАР

I

Кабутар, тулки, лайлак ёки бировларга йўл кўрсатиб, ўзларини фалокатдан қутқара олмаганлар ҳақидаги боб

Рожа браҳманга деди:

— Энди бошқаларга йўл кўрсатиб, ўзи йўл тополмаган одам ҳақида бир ҳикоя сўзлаб берсанг.

Браҳман деди:

— Бунга кабутар, тулки ва лайлак ҳақидаги ҳикоя яққол мисол бўла олади.

Рожа сўради:

— У қандай ҳикоя экан?

Браҳманнинг кабутар ҳақидаги ҳикояти

Бир кабутар жуда баланд бир хурмо дарахти устига зўр машаққатлар билан уя солган эди. Болалари тухумдан чиқиб учирма бўлиш вақтида бир тулки келиб, болаларингни

ташламасанг, ҳозир чиқиб ҳаммангизни ейман, дер эди. Ундан кўрққан кабутар боласини ерга ташларди. Кабутарнинг икки боласи учирма бўлишига яқин қолганида бир лайлак учиб келиб, ўша хурмо дарахтига кўнди. Кабутарни ўамгин кўриб, ҳол сўради: — Кабутар, синглим, сенга нима бўлди, нега бунча хафа кўринасан?

Кабутар деди:

— Эй азиз лайлак, нима қилай? Бир тулки мени ҳолу жонимга қўймапти. Қай вақт бола очсам, у мени кўрқитиб болаларимни олиб кетади.

Лайлак деди:

— Бу сафар тулки келганида унга, мен энди сенга болаларимни бермайман. Кўлингдан келса дарахтга чирмашиб чиқ, у вақт болаларим сеники, ўзимга ҳеч нарса қила олмайсан — учиб кетаман, дегин.

Лайлак кабутарга бу сўзларни уқтиргач, ўзи учиб бориб сув қирўоўига кўнди. Тулки дарахтнинг остига келди ва ўз одати бўйича қичкириб, дўқ қила бошлади. Кабутар лайлак ўргатганидек жавоб берди. Бундай жавобни кутмаган тулки сўради:

— Буни сенга ким ўргатди?

Кабутар деди:

— Лайлак.

Тулки дарҳол дарё қирўоўига, лайлакнинг ёнига келди. Унга қараб деди:

— Эй лайлакжон, шамол ўнг томондан эсганда, сен бошингни қаёққа ўгирасан?

Лайлак деди:

— Сўл томонга ўгираман.

Тулки сўради:

— Сўлдан эсганда-чи?

Лайлак жавоб берди:

— Ўнг томонга.

Тулки деди:

— Агар шамол ҳар томондан эсса, нима қиласан?

Лайлак деди:

— У вақтда бошимни қанотим остига беркитаман.

Тулки деди:

— Бундай қилиш мумкин эмас, мен ишонмайман. Сен бошингни қанотинг остига ололмайсан.

Лайлак деди:

— Оламан.

Тулки деди:

— Бўлмаса кўрсат. Агар шундай бўлса, Оллоҳ қушларни биздан афзал қилиб яратган экан. Сиз бир соатда қиладиган ишни биз бир йилда ҳам бажара олмаймиз, сиз шундай ишлар қиласизки, унга бизнинг сира ақлимиз етмайди. Айтишингча, сиз бошингизни қанотларингиз остига олиб, совуқдан ва шамолдан сақлана оласиз. Офарин, сизларга. Қани кўрсат, сен буни қандай қиласан?

Лайлак бошини қаноти остига олган ҳам эдики, тулки бир сапчиб, уни тутиб олди ва шундай сиқдики, бечоранинг умуртқа суяги синиб кетди. Қанот ва думларини юла туриб тулки деди:

— Эй бошқаларга норин қилиб бериб, ўзига атала ҳам пишира олмаган аҳмоқ! Сен кабутарга йўл кўрсатиб хийла ўргатдинг-у, лекин ўз жонингни душмандан қутқара олмадинг.

Тулки шу сўзларни айтиб, бир зумда лайлакни еди-қўйди.

II

Сичқонлар подшоҳи ва унинг вазирлари

Ҳинд рожаси браҳман Бейдабога деди:

— Бу масални ҳам эшитдим. Лекин мен истар эдимки, сен инсон қандай қилиб садоқатли, доно ва ҳалол кенгашчиларни топа олади ва улардан қандай қилиб фойдалана олади, шу ҳақда ҳикоя қилиб берсанг.

Браҳман деди:

— Кимки садоқатли ва доно кенгашчи топиб олиб, унинг маслаҳатларига кулоқ солса, у сичқонлар подшоҳи ўзининг садоқатли вазири билан маслаҳатлашиб, ўзини ва бутун сичқонларни фалокатдан қутқариб қолгандек, фалокатдан халос бўлади.

Рожа сўради:

— У қандай ҳикоя?

Браҳманнинг ҳикояти

Браҳманлар яшайдиган мамлакатда Дуран деган бир вилоят бўлган. Бу вилоятнинг ўртасида маҳсулдор далалар билан қуршалган Идозинун деган бир шаҳар бор эди. Бу шаҳарда Меҳроз номли бир сичқон бўлиб, у шу шаҳардаги ва шаҳар атрофидаги сичқонларнинг подшоҳи эди. Унинг уч вазири бор бўлиб, шоҳ ҳар ишда улар билан маслаҳатлашар ва айтганларига амал қилар эди. Улардан бирининг оти Зузама эди. У ақл ва камолда бошқалардан устун эди. Иккинчисининг оти Шира, учинчисининг оти Боўдоз эди.

Кунлардан бир куни уларнинг учаласи ҳам подшо ҳузурида баҳслашиб қолишди. Сўз сичқонларга ва уларнинг ота-боболарига душман бўлган мушукдан халос бўлиш устида борар эди. Биринчи бўлиб шоҳ сўз бошлади:

— Мен ҳикмат эгаларидан эшитганман, улар айтадурларки, инсон ишончли ва номусли маслаҳатчи танлай билиши, фарзандларига икки нарсани тушунтириши лозим. Улардан биринчиси шуки, инсон ўтмишда кўрган фойда ва зиён ҳақида ўйламаслиги, бу ҳақда қайўурмаслиги керак; иккинчиси — кўлда мавжуд бўлган неъматларни муҳофаза этиши, рўй бериши мумкин бўлган зарарларнинг олдини олишга ҳаракат қилиши керак. Биз ота-боболаримизнинг саъй-ҳаракати соясида эсон-омон яхши кун кечирдик. Энди бизнинг зўр бир ташвишимиз бор, у ҳам бўлса мушуклардан бизга етадиган - озордир. Эндиликда биз ота-боболаримиз кўп машаққат чекиб халос бўла олмаган бу оўир вазиятдан қутулиш йўлини топишимиз керак. Бизнинг вазифамиз бу балони даф қилиш учун бир восита топмоқдан иборат бўлиб қолди. Нозу неъматлар ичида яхши кун кечиришимизга қарамасдан, бу бало туфайли, бу ноз-неъматлар татимаяпти. Донишмандлар: «Ватанни, бола-чақасини, хотинини ташлаб, сарсону саргардон бўлган, тунашга жой тополмай, кўрқув ва даҳшат ичида яшаган одамнинг ҳаётидан ўлим яхшидир», деганлар.

Шоҳ сўзини тугаллагандан кейин Шира ва Боўдоз дедилар:

— Шоҳим, бизнинг фаровонликда яшашимизнинг боиси сенсан, сен ҳар жиҳатдан комил, ақли расо подшоҳсан, машойихлар дебдурларки: «Аҳмоқ навкарнинг хожаси ақлли ва баҳодир бўлса, унинг кўрсатган қаҳрамонлиги ва жасорати туфайли қозонган шухратига навкар ҳам шерик бўлади». Биз сенинг донишмандлигингга ишонамиз, бу ишда толе сенга ёр бўлсин, бутун орзуларинг рўёбга чиқсин, биз эса сенинг амрингга ҳозирмиз. Шоҳимизнинг мангу ном қозонишига биз аминмиз. Унинг шарофати билан

бизни ҳам баъзан ёд этарлар, чунки шохнинг бу истагини амалга ошириш учун биз жонимизни ҳам, қонимизни ҳам фидо қилишга тайёрмиз.

Бу икки вазир сўзларини тугатганларида шох учинчи вазирига назар ташлади. У сўз бошламаётганини кўриб шох ўзаб билан қичқирди:

— Ҳой, менга қара, инсон жамиятида ишончли, садоқатли дўстлари бўлган шохлар турли масалаларни муҳокамага қўйиб, бунда айтилган фикрларнинг қайсиси тўўри, қайсисини амалга ошириш мумкин-у, қайсиси мумкин эмаслиги ҳақида ўз мулоҳазаларини билдирадилар. Агар ҳозир муҳокама қилинаётган масалани ҳал этиб бўлмаса, сен тош каби қотиб индамай ўтирмасдан ўз мулоҳазаларингни бизга айтишинг керак.

Вазир деди:

— Шу пайтгача индамай ўтирганим учун шох мени қойимасин. Мен фақат дўстларимнинг гапларини бўлмамай, улар айтган ажойиб фикрларни диққат билан тинглай, деб жим ўтирдим. Аввал ўйлаб, сўнгра ўз билимим доирасида мулоҳазаларимни айтмоқчи эдим.

Шох деди:

— Яхши, гапир, кўрайлик-чи, сен нима фикрдасан?

Вазир деди:

— Мен шундай фикрдаман: шох мақсадга етишиш учун нима қилиш зарурлигини ё биледи ёки билмайди. Агар билмаса у вақтда бундай мақсадга эришишни орзу қилиш ва у ҳақда ўйлашнинг фойдаси йўқ. Биз ота-боболаримиз синовларидан ўтмаган, кўп меҳнат сарф этилмай қўлга киритилган бирор нарсани мерос олганимиз йўқ. Жониворларнинг хосияти Оллоҳ томонидан яратилади. Ҳеч ким, ҳеч қандай шох ҳайвонларнинг табиатини, хосиятини ўзгартириш қудратига молик эмас.

Шох деди:

— Бу ерда гап ёлғиз авлоддан авлодга ўтадиган ирсий хусусиятлар устида кетаётгани йўқ, ҳеч бир иш, хоҳ катта бўлсин, хоҳ кичик, ташқаридан таъсир бўлмаса, амалга ошмайди.

Вазир деди:

— Шохнинг айтганлари тўўридир. Лекин ота-боболардан мерос бўлиб ўтган ирсий хусусиятлар билан курашиш оўир ва имконсиз бўлса, у вақтда бундай ишга киришмаслик керак, зотан, кимки, ирсий хусусиятларга қарши кураш очса, у кескин қаршилиқларга дуч келади. Ундай одам ўз ожизлигини сезгач, бошлаган ишидан воз кечишга мажбур бўлиб, секин-аста аввалги мавқеига қайтади. Баъзи ҳолларда бунинг натижаси даҳшатли бўлиб, ўлим билан яқунланиши мумкин, бундай ҳолда аввалги мавқеи ҳам қўлидан кетади. Баъзан кўп заҳмат чекиб меҳнат сарф қилгандан кейин бундай одам бир шохнинг бошига тушган аҳволга тушади.

Шох сўради:

— У қандай аҳволга тушган экан?

Вазирнинг ҳикояти

Нил бўйидаги вилоятларнинг бирига бир шох ҳукмрон эди. У ерда сербулоқ ва қалин мевали дарахтлар билан қопланган бой, ўоят баланд бир тоў бор эди. Бу тоўда йиртқич, ваҳший ҳайвонлар яшар эди. Шу тоўнинг бир ёриқ жойи бўлиб, етти иқлимдан эсган шамолнинг ҳаммаси шу ердан ўтар эди. Бу ёриқнинг яқинида дунёда мисли кўрилмаган даража гўзал бир уй бор эди. Шохнинг ўзи ота-бобоси яшаган шу уйда турар эди. Уларнинг баъзилари даҳшатли шамол ва бўронлар натижасида ҳалок бўлиб кетар эдилар, лекин мухташам бинони, меваларни ва она юртни ташлаб бошқа ерларга кўчиб кетишни истамас эдилар. Шохнинг бир маслаҳатчи вазири бор эди. Бир куни шох унга деди:

— Бизнинг аждодларимиз саъй-ҳаракати билан бахтли кунларга етишганлигимизни сен яхши биласан. Агар шамол бўлмаса, бу ер худди жаннатнинг ўзи. Даҳшатли шамоллар эсадиган бу ёриқни беркитиш учун бир чора топиш зарур. Шундай қилсак ҳозирги ва келажак авлодларимизни фалокатлардан қутқарган, бу дунёда ҳам бир жаннат пайдо қилган бўлур эдик.

Вазир деди:

— Мен шоҳнинг амрига мунтазир бўлган қулиман.

Шоҳ деди:

— Бу менинг сўзларимга жавоб бўлмади.

Вазир деди:

— Менинг бошқа жавобим йўқдир. Чунки шоҳ ҳар жиҳатдан биздан кўра билимли ва ақллидир. Шоҳ ер юзининг ҳукмдоридир, лекин у айтган ишини қилиши одамнинг қўлидан келмайди, уни амалга ошириш учун илоҳий куч-қувват керак. Кичиклар улуғларга қарши туролмайдилар.

Шоҳ деди:

— Одамларнинг бир-бирлари билан мусобақалашиб қўлга киритишга уринган ноз-неъматлари самодан берилади, лекин шундай бўлса-да, уларнинг қандай кун кечиришлари, ўзларининг ҳаракатларига боўлиқ. Бу нарса қудрати илоҳий эмас, одамнинг ўзига боўлиқ. Қани, бу ҳақда нима дейсан?

Вазир деди:

— Менинг ўйлашимча, шоҳ қилмоқчи бўлган ишга диққат билан қараши керак, сўзнинг эса аҳамияти оздир. Бу ишдан келадиган фойда ва зарарга келганимизда, уларни олдиндан билиб бўлмайди, бунга инсоннинг ақли етмайди. Шунинг учун ҳам шоҳ эҳтиёт бўлиши керак, таўин ўзига шоҳ ахтариб кетган эшакнинг вазиятига тушиб қолмасин.

Шоҳ сўради:

— Эшак қандай аҳволга тушибди?

Вазирнинг навбатдаги ҳикояти

Бир кишининг бир эшаги бўлган. Уни эгаси нукул арпа билан боқар эди, эшак семириб кетиб қутура бошлади. Бир кун уни эгаси суўормоққа олиб кетаётган эди, у узокдан мода эшакни кўриб қолди. У ханграб, эгасининг қўлидан чиқиб кетмоқчи бўлди. Эгаси эшакни зўрўа бир дарахтга боўлаб, ўзи мода эшак эгасининг ёнига борди ва деди:

— Мочангни четроққа ол, таўин менинг эшагим унга зарар етказиб қўймасин.

У киши мода эшакни четга олди.

Нар эшак ҳамон ханграр ва арқонни узиб кетишга тиришар эди. Бошини силтаб нўхтасидан чиқариб олмоқчи бўлиб, ерга энгашган эди, бир таёққа кўзи тушди ва ўз-ўзига деди: «Бу ёўоч ёрдамида одамлар билан уришиб бўлмайди, бунинг устига мен ёўоч билан жанг қилиш қоидаларини билмайман, лекин ҳар ҳолда дуч келганларни, айниқса, бундай қурол билан уришишни билмаганларни савалаб ўолиб келаман. Агар қўлимга найза тушиб қолса, нималар қилмас эдим? Унда мен осонликча юз отликни ерга қулатардим. Демак, албатта, бир найза топишим керак. Агар ота-боболарим шундай бир нарсанинг ҳозирлигини кўриб кетганларида эди, мени бу оўир вазифадан озод қилган бўлар эдилар».

Шу пайт бир киши узун шохли эчкини етаклаб сув томон ўтиб қолди. Эшак эчкини, унда ўзи орзу қилаётган нарсани — учи ингичка шохларини кўриб хайрон қолди, кейин ўз-ўзига деди: «Бу эчкининг найза, ўқ ва бошқа аслаҳалари бўлмаса эди, бундай маўрур юрмас эди. Шубҳасиз, у уришиш қоидаларини ҳам яхши билади. Бу ердан қочиб, эчкининг ёнига боришга муваффақ бўла олсам, унга бироз хизмат қилиб, ҳамма нарсани ўрганиб олар эдим. Кейин хизматларим эвазига аслаҳаларидан баъзиларини менга берарди».

Эчки эса эшакнинг хатти-ҳаракатларидан қутурганини билиб, турган жойида қотиб қолди. Сув ичиш ҳам ёдидан қўтарилди. Эшак ҳам эчкининг сув ичмай, аўрайиб турганини кўриб, ўйлай кетди: «Унинг сув ичмаётганидан кўриниб турибдики, менинг миямдагиларни билиб олган. У менга қараб севинмокда. Улуў Оллоҳ бу ишда менга мадад берди, бу хаёл кўнглимга келиши биланоқ орзуимга етишдим. Менинг юлдузим қайси юлдуз эканлигини, пешанамга нималар ёзилганини, бошимга нималар келишлигини билсайдим, қандай яхши бўлар эди! Агар менга бахт-саодат юз берса, унда оддий махлук эмас эканман, ер юзидаги ҳамма ҳайвонларнинг шубҳасиз, энг афзали эканман».

Эчкининг эгаси унинг сув ичмаганини кўриб уйига қайтариб олиб кетди. Унинг уйи шу яқин орада эди. Эшак эчкини кузатиб, қайси ҳовлига кириб кетганини билиб олди. Бироздан кейин эшакнинг эгаси ҳам уни қайтариб олиб кетди, охурга боўлаб, ем тўқди. Лекин эчкининг олдига бориш орзуси билан ўртанаётган эшакни на ем, на сув қизиқтирмасди. У ўйлаб тадбир ахтара бошлади ва ниҳоят, ўз-ўзига деди: «Мен кечаси қочиб, эчки ёнига боришим мумкин...»

Кечаси ҳамма ухлаганидан кейин эшак эшикни бузиб эчкининг ёнига кетди. Бориб қараса, эшик қулф экан. Эшик тирқишидан мўралаб эчкининг боўсиз турганини кўрди ва эрталабгача бир бурчакда яшириниб турди. Эрталаб эгаси эчкини узун арқонга боўлаб суўоргани олиб кетди, эгаси олдинда, эчки анча орқада кетар эди. Эшак эчкига яқинлашиб ўз тилида унга гапира бошлади. Эчки бу тилни билмаганлиги учун тушунмай кўрқиб кетди. Эшак яқинлашгани сари у хурқиб қочар эди. Буни сезган эчкининг эгаси эшакни тутиб олмоқчи бўлди, кейин ўз-ўзига деди: «Агар эшакни олиб кетсам, булар бир ерда тура олмай уришадилар. Яхшиси, уни қувиб юбора қолай». У қўлидаги ёўоч билан эшакни урди. Эшак қочди. Лекин эчки эгаси йўлга тушиши билан у яна келиб эчкига гапира бошлади. Эчки уни сузмоччи бўлиб шохларини кўрсатди. Буни сезиб қолган эчки эгаси эшакни урди, эшак қочди, кейин яна эчкига яқинлашди, киши яна уни урди. Шундай қилиб, эшак уч мартаба эчкига яқинлашишга ҳаракат қилди, ҳар гал калтак еди. Шунда эшак ўз-ўзига деди: «Эчкига яқинлашиб ўз мақсадимни унга тушунтиришга ҳалал бераётган биргина шу кишидир». Ушбу сўзларни айтиб киши устига ташланди ва елкасига тишлари билан шундай қаттиқ ёпишиб олдики, бечора ўз жонини эшакдан зўрўа қутқариб қолди.

Киши эшакнинг қутураётганини кўриб деди: «Уни ушлаб боўлаб қўйсам, менинг бошимга бир фалокат солиши мумкин. Яхшиси, унда бир нишон қолдирай, эгасини кўрганимда эшаги етказган зарарни тўлашни ундан талаб қилай». Айтганини қилиб, пичоўини чиқарди ва эшакнинг икки қулоўини шарт кесиб олди. Эшак уйига қайтиб келди. Эгасидан шундай калтак едики, бу қулоўининг кесилишидан ва қулоқсиз қолишдан кўра оўирроқ туюлди. Шундан кейин эшак деди: «Менинг аждодларим ишнинг оқибати бундай хунук бўлишини билганларидан, азоб-уқубатга чидаб инсонга хизмат қилишни афзал кўрган эканлар-да!»

Шох деди:

— Мен айтганларингни эшитдим, аммо сен нега бу ишдан кўрқасан? Худо кўрсатмасин, агар бу ишнинг уддасидан чиқа олмасак, сен зарар кўрмайсан-ку. Биз ҳамиша ўзимизни унинг зиёнли натижаларидан сақлай оламиз.

Шохнинг ўз фикрида қаттиқ туриб олганлигини кўрган вазир ортиқча қаршилик қилмай, розилик берди.

Сўнгра шох фармон бериб бутун мамлакатга жар солдирди: «Ҳар бир ёшу қари тоўдан бир боў ўтин кесиб, фалон қуни, фалон соатда саройга келсин». Одамлар зўр қизиқиш билан бу ишга киришдилар. Шох шамол пасайиб турган пайтни пойлаб, ўтинларни тешиқ оўзига қалашни, устини тош билан бостиришни, рўпарасида катта девор қуришни буюрди. Жамоат бу ишни ҳам ортиўи билан бажарди. Ёриқдан эсадиган шамол бутунлай тўхтаб, ўлка елсиз, шамолсиз қолди. Бир йил ўтмасдан тоўдаги ўтлар, дарахтлар қурий бошлади.

Йиртқич, ваҳший ва бошқа ҳайвонлар қирилиб кетди, ариқ ва булоқлар қуриди. Даҳшатли қурўоқчилик бошланди. Вабо кўп одамларни ҳалок қилди. Мамлакат аҳолиси қанчалик уриниб ҳаракат қилмасин, фалокат ва мусибатдан ўзини ҳалос эта олмади. Ниҳоят, тирик қолганлар қўлга қурол олиб исён кўтардилар, саройга бориб шохни, унинг вазирини, хотини, бола-чақасини ўлдирдилар. Кейин ёриққа бориб деворни бузиб ташладилар, тошларни улоқтирдилар, бостирилган ўтинга ўт қўйиб юбордилар. Ёриқ очилди. Кўпдан бери ўтишга йўл топа олмай турган шамол бирдан гувиллаб ўша очилган ёриқдан отилиб чикди ва оловни бутун мамлакатга ёйиб юборди, ҳар ерда ёнўин бошланди. Бу ёнўин икки кеча-ю икки кундуз давом этиб, барча шаҳар ва қишлоқлар, дарахтлар, ҳайвонларнинг кулини кўкка совурди...

Сичқонлар шохи деди:

— Айтиб берган ҳикоянгни эшитдим. Лекин оталар дебдурларки: «Аяган кўзга чўп тушар». Манфаати кўп бўлган ишни бошлашни истаган, лекин бирор хато, зарар рўй бериши мумкинлигидан қўрқиб бу ишдан қўл тортган одам юксак мартабаларга етиша олмади. Бундай одамлар ёлўиз тасодифдан юксак даражага кўтарилишлари мумкин. Одам учун мардлик ва қаҳрамонлик буюк бахтдир. Бу дунёдан кетаётганида инсон яхши номдан бўлак ҳеч нарсани ўзи билан олиб кета олмади.

Вазир деди:

— Шохим, сен ҳақсан. Лекин ҳар бир ишнинг оқибати яхши бўлавермайди. Ақлли одамлар айтадурларки, «қасддан ўзларининг бошига бало келтирувчилар ҳалос этилишга лойиқ эмасдирлар. Ўз ўлимига сабабчи бўлганларга жаннатда жой бўлмайди».

Шох деди:

— Менинг фикримча бундай ақлли маслаҳат бера олар экансан, демак, ўалаба муқаррардир. Албатта сен бизнинг зафар қозонишимизга ёрдам этишинг керак.

Бу масала устида аввалдан режа тузиб қўйган вазир шохнинг бу ишга бутун вужуди билан берилганлигини кўриб, деди:

— Мен фақатгина қўлимдан келган маслаҳатни беришим мумкин. Мен шохнинг ақл ва заода бебадал эканлигини билганим учун юқоридаги гапларни айтишга журъат этдим. Менинг ўзимга келганда эса шох билади, унчалик илмим зўр эмас, режаларимнинг муваффақиятли бўлиши ёлўиз шохнинг бахти ва толеига боўлиқдир. Олимлар ҳам, жоҳиллар ҳам ақлли одам аҳмоқ билан маслаҳатлашиши керак, дейдилар. Чунки аҳмоқнинг айтганининг акси қилинса, фойдали бўлади. Лекин ақлли одам аҳмоққа фақат икки ҳолдагина мурожаат қилади: биринчи — бошқаларнинг сирини ўрганиш ва ўз сирини бошқаларга ошкор бўлган ёки бўлмаганини билишни истаганда; иккинчи — аҳмоқнинг табиатида ишга фойдаси тегадиган хусусият бўлган тақдирда. Мен бу ҳақда гапирар эканман, шохнинг ақл ва зақосига суяниб, унинг ўзабланмай, сўзларимни сабр билан тинглашига ишонардим.

Шох деди:

— Сўзларингнинг барчаси тўўри, аммо илминг етарли эмаслиги ҳақида айтганларинг ўринли эмас. Менинг фикримча, сен ҳаммадан ҳар соҳада устунсан...

Шундан кейин шох учала вазири билан маслаҳатлаша бошлади. У энг кичик вазирига мурожаат қилди. Вазир деди:

— Менингча, биз жуда кўп қўнўироқчалар тайёрлаб, уни ҳар бир мушукнинг бўйнига илиб қўяйлик. Улар юрганда қўнўироқчалар овозини эшитиб, бизлар ўз инларимизга беркиниб оламиз ва шундай қилиб, жонимизни сақлаб қоламиз.

Шох иккинчи вазиридан сўради:

— Сен бунга нима дейсан?

У деди:

— Мен бу фикрга қўшилмайман. Айтайлик, қўнўироқчалар тайёр бўлди, лекин ким уни ҳатто энг кичик мушукларнинг бўйнига тақишга журъат эта олади? Менингча, ҳаммамиз

бир йилга сахрога чикиб кетсак. Биз ўйиб бўлгандан кейин одамларнинг мушукларга эҳтиёжлари қолмайди, беҳуда боқишдан тинкалари қуриб, уларни қириб ташлайдилар. Қочиб қутулганлари эса ҳар томонга тўзиб кетадилар, сахроларда ёввойилашиб, шаҳарга келмайдиган бўладилар. Ана шундан кейин биз шаҳарга қайтиб келиб, мушукларсиз тинч ҳаёт кечиришимиз мумкин.

Шоҳ катта вазирдан сўради:

— Шеригингнинг бу айтганларига нима дейсан?

У деди:

— Менинг фикримча, бу режа ҳам тўўри эмас. Аввало, бир йилда одамлар мушукларни бошқа ерларга кўчириб, йўқ қилиб юборишларига ишонмайман. Иккинчидан, сахрода бошимизга шундай азоб-уқубатлар тушиши мумкинки, уларнинг олдида мушукларнинг зулми ҳолва бўлиб қолади. Ахир сахрода мушукдан ҳам ёмон илон, қўшоёқ, калхатлар бор.

Шоҳ деди:

— Рост айтдинг. Қани, сен нима тадбир кўришга маслаҳат берасан?

Вазир деди:

— Мен фақат биргина тадбирни маъқул деб топаман. У ҳам бўлса қуйидагидир: шоҳ амр этсинларки, саройда яшайдиган, шаҳарда ин қурган, атрофга ёйилган барча сичқонлар бу ерга тўплансинлар; ҳар бир сичқон ўзи яшайдиган жойида бутун сичқонларни сиўдираладиган бир уя қурсин ва унга ўн кунга етадиган озиқ-овқат ўамласин, ундан ташқарига чиқадиган еттита тешик ва гилам, мато сақланадиган омборга учта тешик очсин. Ана шундан кейин ҳаммамиз биттагина мушуги бор бирон давлатманд одамнинг омборига тўпланиб бориб, унинг матолари, гиламлари, кийим-бошларини чайнаб, тит-питисини чиқара бошлайлик, лекин дон, озиқ-овқат ва бошқа озуқаларга тегмайлик. Буни кўрган уй хўжайини бир мушук-сичқонларнинг уддасидан чиқа олмаяпти шекилли, деб иккинчи мушукни ҳам олиб келади. Шундан кейин биз ишга яна ҳам қаттиқ киришиб, яна ҳам кўпроқ зиён етказа бошлаймиз. Учинчи мушукни келтиргандан кейин биз аввалгидан кўпроқ ҳаракат қилиб, ёлғиз тўқилган ва тикилган молларнигина эмас, барча озиқ-овқатларнинг ҳам пес-моховини чиқара бошлаймиз. Уй эгаси мушуклар сонини орттирган сари биз ҳам кўпроқ зарар етказаверамиз... Шундан кейин уй эгаси ўйлаб, «мен мушуклар сонини орттирганим сари сичқонлар молларимни шунча кўп хароб қилмоқдалар, энди мушукларни озайтириб кўрай-чи, нима бўлар экан», деб ўйлаб қолади. У мушукнинг бирини қувиб юборади, шунда биз ҳам бироз ўзимизни тиямиз. Буни кўриб мушукнинг нима фойда, нима зиёни бор эканлигини тезда фаҳм қилган хўжайин иккинчи мушукни ҳам ҳайдайди, шундан кейин биз ҳам унга зарар беришни тўхтатамиз. Буни кўрган хўжайин мушукнинг учинчисини ҳам қувиб юборишга мажбур бўлади. Шундан кейин биз ҳам унинг уйини бутунлай тарк этамиз. Уй эгаси унга берилган зарарларнинг боиси мушуклар эканлиги, уларнинг бизларга қилган жабр-зулми туфайли қасос олиш учун бу ишларни қилаётганимизни тушунади ва уларни уйдан қува бошлайди. Натижада мушуклар бу уйга мутлақо келмайдиган бўладилар. Шундан кейин биз ўз ишимизни давом эттириб, бошқа уйга борамиз, ундан яна бошқасига ва ҳоказо. Хуллас, шундай қиламизки, охирида ҳамма одамлар мушукларнинг зарарли эканлигини тушунадилар ва ҳонаки мушукларнигина эмас, ёввойиларини ҳам қириб ташлайдилар. Шундай йўл билан биз мушуклар балосидан халос бўламиз.

Шоҳ вазирнинг бу тадбирини маъқуллади ва уни амалга оширишга киришишни амр этди. Олти ой ўтар-ўтмас одамлар сичқонлардан келадиган зарарнинг ҳаммасини мушуклардан кўрадиган бўлдилар. Уларни уйларида қувиб, ўлдира бошладилар. Оз вақт ичида шаҳардаги барча мушукларни қириб юбордилар ёки узоқ-узоқ ерларга олиб бориб ташладилар. Охирида шундай аҳволга етиб келиндики, агар бирор одам бировнинг кийими ёки палоси тешилганини кўргудек бўлса, «бу шаҳар ёнидан мушук ўтиб кетибди

шекилли», дейдиган, одамлар ва ҳайвонлар орасида касаллик тарқалса, «бу шаҳарга мушук келибдими», дейдиган бўлиб қолдилар. Сичқонлар мана шу хийла билан мушуклардан қутулиб, роҳат-фароўатда яшадилар.

Жисман заиф кичкина бир ҳайвон ўз душманидан халос бўлиш чорасини топа олар экан, ўзининг билимдонлиги ва тадбирчанлиги билан бутун жониворлардан юксак бўлган инсон ўз душманидан халос бўлишга киришса, нима ишлар қилмаслиги мумкин?

Ш

Кўр ва кўзи очик

Димна айтган ривоят

Бир замонда бир зоҳид бор эди. У узлатга чекиниб кеча-кундуз тоат-ибодат билан машғул бўларди.

Ўша вилоятнинг диндор бир подшоҳи бор эди. У қари зоҳиднинг таърифини эшитган замониёқ дарҳол отланиб уни зиёрат қилгани келди, зоҳиднинг ачинарли аҳволини кўриб, кўзидан ёш чиқиб кетди. Сўнгра зоҳиддан дуо олиб, бир неча кун унинг қошида қолишга ижозат сўради. Зоҳид дуодан сўнг дунё ва охиратдан гап очди, шоҳнинг олдига фақирона бир дастурхон ёзди. Подшо бир неча кундан кейин қайтишда зоҳидни ҳам ўзи билан бирга саройга олиб келди.

Сал ўтмай зоҳид ҳар масалада шоҳнинг энг яқин маслаҳатчиси бўлиб олди. Унинг розилигисиз ҳеч бир жиддий тадбир кўрилмас, ҳеч бир фармон берилмас, ҳеч бир ҳукм чиқарилмас эди. Мол-давлат, шаън-шавкат зоҳиднинг табиатини ўзгартирди. У ибодатдан юз ўгириб, хиёнатга қўл чўзди, ҳокимиятни қўлга киритиш хаёлига тушди.

Подшо зоҳиднинг бошида ўзга бир савдо борлигини, мамлакатга шоҳ бўлиш орзусида эканлигини пайқаб қолди. Илгарилари бир бурда ноннинг ташвишини еган зоҳид эндиликда бир мамлакатни қўлга киритиш ҳақида фикр юритмоқда!

Тасодифан шу вақтда зоҳиднинг қадимги танишларидан бўлган бир дарвиш уникага меҳмон бўлиб келди. У зоҳиднинг тамомила ўзгариб кетганлигини, муомаласини кўриб хайрон бўлди.

Зоҳид дарвишни кўриб ўзини танимаганга солди ва унга эътибор қилмади. Дарвиш деди:

— Э, зоҳид, бу нима қилганинг? Ўзингдан хабаринг йўқ, такаббур ва ўрур шароби сени маст қилибди. Сенинг ишинг кўр ҳақидаги масалга ўхшайди.

Зоҳид деди:

— Кўрга нима қилибди?

Дарвиш деди:

— Бир кўр билан кўзи очик киши ҳамроҳ бўлиб сафарга чиқибдилар. Кўрнинг қўлидаги қамчиси тушиб кетди, у отидан тушиб, қамчини қидира бошлади. Бир захарли илон тун совуғи таъсиридан Мусонинг ҳассаси каби ерда қарахт бўлиб қотиб ётарди. Кўр уни ўз қамчиси деб ўйлаб қўлга олди ва отга минди. Кўзи очик унинг қўлидаги илонни кўргач, қичқирди:

— Дўстим, қамчи хаёл қилиб олганинг захарли илон-ку! Ташла!

«Дўстим қамчинини кўрди, мендан олмоқчи», деб ўйлади кўр. Шунинг учун ҳам деди:

— Дўстим, Оллоҳ менга эски қамчи ўрнига янгисини бахш этди. Уни мендан тортиб олмоқчимисан?

Кўзи очик деди:

— Эй, азиз дўстим, сендан қамчи тама қилаётганим йўқ. Аммо ҳамроҳликнинг шартларидан бири, йўлдоши хатарда бўлса уни хабардор қилишдир.

У гапини қизўанчиқ кўрга маъқуллата олмади. Бироздан кейин ҳаво қизиди, илон жонланиб, кўрнинг қўлини чакди ва уни ҳалок қилди. Бу масални шунинг учун келтирдимки, кўр тутганини қўймагандек, сен ҳам дунё молига ҳирс қўйма!

МУНДАРИЖА

Абадиятга дахлдор ёдгорлик.....	3
Ибн-аш-шоҳ ал-форсий номи билан машҳур бўлган беҳнуд ибн саҳвонинг муқаддимаси.....	7
Ибн муқаффа тартиб этган китобдаги муқаддима.....	25
Бузуржмеҳр бухтеқонинг «қалила ва димна» китобига ёзган муқаддимаси.....	32
Барзуя ҳаким ҳақидаги боб.....	36
Шер ва ҳўкиз боби.....	45
Димна ишининг текширилиши.....	92
Чинкабутар, қарўа, сичқон, тошбақа ва оху боби.....	112
Бойқуш ва қарўа боби.....	134
Маймун ва тошбақа боби.....	162
Зоҳид ва латча1 боби.....	172
Мушук ва каламуш боби.....	176
Шаҳзода ва қуббара қуш.....	183
Шер ва шаўол боби.....	192
Она шер, шаўол ва овчи боби.....	203
Зоҳид ва меҳмон боби.....	209
Билор ва браҳманлар боби.....	215
Сайёҳ ва заргар боби.....	235
Шаҳзода ва унинг ўртоқлари ҳақидаги боб.....	240
Хотима.....	245

ИЛОВАЛАР 246

Босишга 01.04.2010й.да руҳсат этилди. Бичими 70x84 1\16.
Босма тобоўи 16,25. Шартли босма тобоўи 17,71. Адади 1000 нусха. Буюртма № 59.
Гарнитура «Academy Cug+Uzb». Газета қоўози. Баҳоси келишилган нарҳда.
«Янги аср авлоди» НММда тайёрланди. «Ёшлар матуботи» босмаҳонасида босилди.
100113. Тошкент, Чилонзор-8, Қатортол кўчаси, 60.

Мурожаат учун телефонлар:

Нашр бўлими – 278-30-52; Маркетинг бўлими – 128-78-43
факс — 273-00-14; e-mail: yangiasr@inbox.ru
Адабий-бадиий нашр

КАЛИЛА ВА ДИМНА

Мухаррир Маъмура ҚУТЛИЕВА
Техник муҳаррир Вера ДЕМЧЕНКО
Мусахҳиҳ Наврӯз БЕКМУРОДОВ

Компьютерда саҳифаловчи Феруза БОТИРОВА